מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · עץ יוסף

עץ יוסף על שיר השירים רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

עץ יוסף על שיר השירים רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עץ-יוסף-על-שיר-השירים-רבה/
הקובץ נוצר ב־20 בנובמבר 2026 מגרסה 202611200317-v39 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרשה א 5
פרק א 5
פרק ב 23
פרק ג 37
פרק ד 43
פרק ה 53
פרק ו 57
פרק ז 63
פרק ח 65
פרק ט 67
פרק י 73
פרק יא 75
פרק יב 76
פרק יג 79
פרק יד 80
פרק טו 83
פרק טז 86
פרק יז 87
פרשה ב 89
פרק א 89
פרק ב 90
פרק ג 95
פרק ד 99
פרק ה 100
פרק ו 105
פרק ז 106
פרק ח 109
פרק ט 109
פרק יא 112
פרק יב 113
פרק יג 114
פרק יד 118
פרק טו 122
פרק טז 124
פרק יז 125
פרשה ג 126
פרק א 126
פרק ג 127
פרק ד 127
פרק ו 135
פרק ז 142
פרק ט 146
פרק י 146
פרק יא 152
פרשה ד 156
פרק א 156
פרק ג 160
פרק ד 160
פרק ה 175
פרק ו 178
פרק ז 179
פרק ח 181
פרק ט 186
פרק י 188
פרק יא 189
פרק יב 191
פרק יד 197
פרק טו 198
פרק טז 199
פרשה ה 201
פרק א 201
פרק ב 203

פרק ג 205
פרק ה 208
פרק ז 211
פרק ט 211
פרק יא 211
פרק יב 216
פרק יג 217
פרק יד 217
פרק טו 221
פרק טז 223
פרשה ו 226
פרק א 226
פרק ב 226
פרק ד 231
פרק ה 234
פרק ו 235
פרק ז 235
פרק ח 236
פרק ט 236
פרק י 239
פרק יא 240
פרק יב 241
פרשה ז 242
פרק א 242
פרק ב 245
פרק ג 247
פרק ה 250
פרק ו 254
פרק ז 255
פרק ח 256
פרק ט 259
פרק י 262
פרק יא 263
פרק יב 264
פרק יד 265
פרשה ח 267
פרק א 267
פרק ב 269
פרק ה 269
פרק ו 271
פרק ז 273
פרק ח 274
פרק ט 275
פרק י 279
פרק יא 282
פרק יב 283
פרק יג 284

פרשה א

פרק א

ויבא הביתה לעשות מלאכתו ואין איש מאנשי הבית. אפשר ביתו של אותו האיש משתייר בלא איש. רבי יהודה ורבי נחמיה. כן צריך לומר. כלומר בהיותו פוטיפר שר גדול ולו כמה משמרות עבדים איך יקרה שהלכו אז כולם יחד:

רבי יהודה אומר יום נבול (ספרים אחרים **יום זבול**) **של נילוס היה ורבי נחמיה אומר.** כן צריך לומר (אות אמת), וכן הוא בבראשית רבה פרשה פ"ז סימן ז' [ט]. ניבול לשון נבלה וגנאי, זיבול מלשון (בראשית ל, כ) יזבלני אישי, ורצה לומר ענין חניה של חיבור ואסיפה שמסדרין שם צרכי עבודה של נילוס להתנדב לה (יפה תואר). או פירושו זיבול זבוח, שהיו זובחים זבוח שהיו זובחים לנילוס (תוספות פרק קמא דעבודה זרה דף י"ח, ב) (אות אמת):

יום טיאטרון. טייטר חצר בלשון מקדוני, ועושים בו שחוק (רש"י). והערוך (ערך תאטרון) כתב בלשון גרמטקא קורין תיאטרון למקום שיושבין שם בגובה ורואין השחוק שעושין למטה בין בבני אדם בין בחיות רעות, כי על המעלות היו יושבין שם בני אדם זה על גב זה, ולא היו מונעין הראייה אחד מחברו, והיו רואים השחוק שעושין למטה. וכתב היפה תואר, ולי נראה שהוא היום שפורצים שפת נילוס כדי שיעלה על כל ארץ מצרים שעושים בו שמחה וגיל בארץ מצרים. וזהו שמסיים רבי נחמיה **והלכו כולם לראות והוא נכנס למלאכתו**, כלומר דלפי זה ניחא, הא דקא משמע לן קרא שבא הביתה לעשות מלאכתו, דנפקא מינה בהא לאשמועינן חסידותיה דיוסף, דאף על פי שכל העבדים והשפחות היו תחת ידו והם הלכו לטייל על הצחוק, מכל מקום הוא לא הלך בסוד משחקים, ולא ישב במושב לצים, אלא בא הביתה לעשות מלאכת רבו באמונה, אבל אי נימא שהלכו לעבודת נילוס ליכא רבותיה מיוסף שלא הלך וממילא נשאר במלאכתו (יפה תואר):

לחשוב חשבנותיו של רבו. משום שהוא היה הגדול שבבית ובודאי לא עשה מלאכה אלא היה מקבל החשבונות מכולם, וזהו לעשות מלאכתו המיוחד לו. ועיין בענף:

מיוסף על ידי ששימש את רבו כהוגן. כדלעיל שכולם הלכו לראות והוא לא הלך, שלא הניח מלאכת רבו מפני הטיול (יפה תואר):

שהחשיך הקדוש ברוך הוא את עיניו וסרסו. כדאיתא בבראשית רבה פרשה פ"ו (סימן ג) סריס פרעה שנסתרס בגופו, מלמד שלא לקחו אלא לתשמיש וסרסו הקדוש ברוך הוא בגופו. וקרא חשוך משום שמי שאין לו בנים חשוב כמת (נדרים סד, ב), ובמת כתיב

(איכה ג, ו) במחשכים הושיבני כמתי עולם, גם מחמד עין זו אשה, כדכתיב (יחזקאל כד, טז) אני לוקח ממך מחמד עיניך במגפה, וסריס הרי הוא כחשוך:

וסרסו. ובמסכת סוטה (יג, ב) איתא בא גבריאל וסרסו, עיין שם:

זה משה רבינו במלאכת המשכן. שהיה זריז בהקמתו ובפירוקו בכל יום בעצמו כדאיתא בבמדבר רבה פרשה י"ב (סימן ט [יא]):

זה משה רבינו במלאכת המשכן לפני מלכים יתיצב. רבי יהודה אומר חזית איש מהיר זה משה שהיה זריז להביא המכות על פרעה לפני מלכים יתיצב זה פרעה כו'. כן הוא בשמות רבה ריש פרשה י"א, ואפשר שצריך לומר כן גם כאן. ופירש היפה תואר זה משה רבינו במלאכת המשכן שהיה משתדל על עושי המלאכה למהר מלאכתם שנגמר לשלשה חדשים כדאיתא בשמות רבה פרשה נ"ב (סימן ב), לפיכך לפני מלכים יתיצב שעמד לפני השכינה כדכתיב ויקרא אל משה כשהוקם המשכן, ובל יתיצב לפני חשוכים שנתפרש מתוך עדת ישראל דאיקרו חשוכים לפני השכינה אור העולם, שהיה זריז להביא המכות על פרעה שעמד בהשכמה לקראתו, ולפי זה מלאכתו פירושו שליחותו על דרך (חגי א, יג) בְּמַלְאֲכוּת ה':

עשית קודש חול. רצה לומר שבאמת לפני מלכים פירושו לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, ואתה עשית אותו חול, שאתה אומר שפירושו לפני פרעה (יפה תואר ומעריך):

בל יתיצב כו' זה פרעה כו'. קשה כי היא נראה ההיפוך מן האמת ומקרא מלא דבר הכתוב (שמות ח, טז) והתיצב לפני פרעה ובודאי עשה כן. ויש לומר שהמדרש ירמוז כאן למה שמפורש בתורה אחר מכות החשך הזהיר פרעה למשה שבל יוסיף עוד ראות פניו ולהתיצב נגדו, וכן הבטיחו משה על זה כדכתיב (שמות י, כח-כט) ויאמר פרעה לך מעלי וגו' אל תוסיף עוד ראות פני וגו' ויאמר משה כן דברת לא אוסיף עוד ראות פניך, וזה שאמר המדרש בל יתיצב לפני חשוכים זה פרעה שנאמר ויהי חשך אפילה שאחר מכת החשך הזהירו שבל יתיצב עוד לפניו:

לפני חשוכים זה פרעה שהחשיך הקדוש ברוך הוא לו ולארצו שנאמר ויהי חשך אפלה. כן הוא בהדיא בשמות רבה (יא, א):

אלו הצדיקים שהם עוסקים במלאכתו של הקדוש ברוך הוא. רצה לומר שעוסקים במצות ובגמילות חסדים ובמעשים טובים. ויבואר על פי מאי דאיתא בשמות רבה (פרשה מ, א) אמר רבי חייא בר אבא מהו הן יראת ה' היא חכמה (איוב כח, כח) אמר האלהים אם היו לך מעשים טובים אני נותן לך שכר, ומה שכר תורה, שנאמר ויאמר

לאדם הן יראת ה' היא חכמה כו', עיין שם. וזהו שאמר כאן הצדיקים שהן עוסקין במלאכתו של הקדוש ברוך הוא, לפיכך לפני מלכים יתיצב שמתיצבים בתורה, והתורה מגינה ומצילה שלא יבוא לידי חטא חס ושלום, וזהו בל יתיצב לפני כו':

אמר כולם מעלים עולות ושלמים. כן צריך לומר (אות אמת):

בחורבה של עירו. זהו פירוש על למדברה של עירו (אות אמת). ובריש קהלת רבה ליתא זה:

וכרכמה. לשון כרכום, כלומר צבעה (מתנות כהונה). ובאמת שנמצא במסכת כלים במלאכת הכלים כרכום, אבל כאן נראה יותר דצריך לומר כרכבה, עיין בחולין דף כ"ה ריש ע"ב לכרכוב (כן הוא גירסת הערוך, אבל בגמרא איתא לכרכור) ופירש רש"י בציורים שקורין ניי"ל (רד"ל):

וסידקה. תרגום לשנים עשר קרעים (מלכים א' יא, ל) וסדקה לתרין עשר סידקין:

וסתתה. שבת דף ק"ב, ב' המסתת והמכה בפטיש, ובבא מציעא דף קי"ח, ב' החצב שמסר לסתת, פירוש חוצב אבנים הפוסל אבני גזית שיהיו אבני גויל:

אמר הרי עלי. לשון נדר הוא בכל מקום:

ולא מצאה לשעה. פירוש לא מצאה בשעה זו מה ליתן להם:

ובלבד שתתן ידך עמנו. כוונתם היה שישפיע מידיו כח ועזר אלהי עליהם, שגדולים צדיקים יותר מלאכי השרת:

חמשה סלעים. והיה לו חמשה סלעים לתת להם:

בא המעשה כו'. בריש קהלת איתא שהלך שם לשאול בשבילם:

נתן לחכמים אותו השכר. פירוש על דרך דאיתא במסכת תענית (כד, ב) שאין אדם רשאי ליהנות ממעשה נסים, והואיל ונעשה לו נס ונזדמנו לו מלאכים, לכך לא היה רוצה להנות מן השכר, שממה שאין אדם רשאי להנות אין להקריב למזבח (ידי משה): **שהשכיר עם המלאכים, וקראו עליו המקרא הזה חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב אל תקרי מלכים אלא מלאכים**. כן צריך לומר (אות אמת), וכן הוא בריש קהלת:

זה שלמה בן דוד שהיה זריז. כן צריך לומר (אות אמת):

נמצא מיופה כו'. שהרי בנין בית המקדש נגמר רק בשבעה שנים ובנין ביתו לא נגמר עד אחר שלש עשרה שנה, וזה אי אפשר לומר על שלמה שיעשה כן:

בבנין בית המקדש היה זריז. דייקו זה מדכתיב (במלכים א' ו, לז-לח) בשנה הרביעית יוסד בית ה' וגו' ובשנה האחת עשרה וגו' כלה הבית וגו'. הרי דנשמע מזה שבנהו שבע שנים, אם כן למה זה מסיים אחר כך ויבנהו שבע שנים, אלא שלא תאמר שנתעצל

בינתים מהבנינים ולא התעסק כל השבע שנים בבנין, לפיכך חזר ואמר ויבנהו שבע שנים למימר שנתעסק בו תמיד בשבע השנים (כלי יקר על נביאים ראשונים):

הכל מסייעין את המלך. הוא תירוץ אחר, ובא לומר שיכול להיות שגם בבנין ביתו לא התעצל. ומכל מקום לא קשה נמצא מיופה ומרובה כו', משום שבאמת היה הבנין של בית המקדש יותר מיופה מבנין ביתו. והא דנגמר בשבע שנים, משום דהכל מסייעין כו'. פירוש כשבנה שלמה ביתו כל האנשים סייעו אותו, שהכל מסייעין את המלך, ומכל שכן כשנבנה בית האלהים שהכל סייעו לכבוד ה'. ולכן הכרח שהבריות והרוחות ומלאכי השרת סייעו לבנינו, ולכן נגמר בשבע שנים, אף שהיה מיופה יותר מבנין שלמה, משום דבנין שלמה היה בלי סיוע השדים והמלאכים, ולכן לא נגמר רק עד י"ג שנה אף שלא היה יפה כבית ה':

בית זבול לך בנין בנוי בניתי. כן צריך לומר. ועיין סוף שמות רבה (נב, ד) ובבמדבר רבה פרשה י"ד (סימן ג) ובשוחר טוב. ורבי יצחק נראה דלא פליג על רב הונא, אדרבה מביא ראיה לדבריו, דלהכי כתיב בנה בניתי, משום שהיו הרוחות והשדים ומלאכי השרת מסייעים היה נראה כאילו נבנה מעצמו:

רבי ברכיה כו' שהיתה האבן נושאת כו'. משטחיות המאמר נראה שרבי ברכיה פליג על רב הונא, וסבירא ליה שלא על ידי סיוע הרוחות והמלאכים היה נבנה כל כך מהרה, רק מחמת שנבנה מעצמו ממש שהאבן היתה נושאת את עצמה כו':

והבית בהבנותו. מבנין התפעל (יפה תואר):

בנוי אין כתיב כן. כדרך הלשון:

הדימוס. שורות בנין של אבנים, וכן כתב המוסף הערוך דימוס בלשון יוני יסוד ובסיס הבנין, וגם נקרא כן סדר לבנים ואבנים לבנות:

וכי אבנים יש בבבל. שבבל היא בירידו של עולם:

בכבודו של הקדוש ברוך הוא. בבנין בית המקדש:

לפני מלכי תורה. עם הצדיקים וכדמפרש ואזיל, ונקראו הצדיקים מלכים כמה דאת אמר (משלי ח, טו) בי מלכים ימלוכו, ולא היה נמנה עם חבורה שאין להם חלק לעולם הבא, והם חשוכים בגיהנם:

בקשו לצרף שלמה עמהם. שמצינו בו (מלכים א' יא, ד) נשיו הטו את לבבו ללכת אחרי אלהים אחרים:

אל תגעו במשיחי. ובנביאי אל תרעו, זה שלמה שהיה משוח בשמן המשחה וגם נביא ברוח הקודש (רד"ל):

ראש לשלשלת של יוחסין. כן צריך לומר (ידי משה). ובפסיקתא פרשה ו' איתא שנעשה ראש ליוחסין. (רות ד, יח-כב) אלה תולדות פרץ פרץ הוליד את חצרון עד וישי הוליד את דוד, ודוד הוליד את שלמה כן היה צריך לומר, ואינו אומר כן אלא (דברי הימים א' ג, י) ובן שלמה רחבעם, עד כאן. ועיין שם מה שכתבתי ביאורו שטעות סופר יש שם בפסיקתא:

יש להם מליצה. בנוסח כתיבת יד ליתא, ולקמן גרס רשע מוליד רשע יש לו מקרא ויש לו משל, מקרא דכתיב מרשעים יצא רשע, משל מנין מה ילדת חיפושיתא כו'. וכתב האות אמת והדין עם אותה נוסחא של כתיבת יד, שראיה ברורה היא מפסוק מרשעים יצא רשע שרשע מוליד רשע, אבל מפסוק והנה קמתם אינה ראיה ברורה כל כך, אדרבה איכא לפרושי איפכא במקום אבותיכם שהיו צדיקים קמתם אתם להיות רשעים. ועוד ראיה לנוסח כתיבת יד שבכל החלוקות לא נזכר מליצה:

סרכא. אולי מין תאנה היא (ערוך). והמשל בפי הבריות הסרכא מקים ומעמיד תאנה. כלומר מטוב יצא טוב. ובנוסח כתיבת יד כתוב סנדא דאקים תאניתא, והוא מלשון הנזכר בפרק קמא דכלאים (מ"ח) אין נוטעים ירקות בתוך סדן השקמה, ופירש הר"ש ז"ל סדן השקמה עד שלא נקצצה נקראת סדן השקמה, ושקמה הוא מין ממיני התאנים. והכי קאמר שורש השקמה שנשארה בארץ אף על פי שקצצה עלתה ממנה תאנה חשובה (אות אמת):

מה ילדת חיפושיתא קריצי בישי מינה. פירוש מה ילדה החפושית שהיא איסקרואטו, נכרתים רעים ממנה, קריצי מלשון (ירמיה מו, כ) קרץ מצפון, ועל דרך זה אמרו בשמות רבה פרשה מ"א (סימן ז) קטיעי צואריא, ובעל מתנות כהונה כתב קרוצי הוא שרץ רע ממנה. ואלו דברי תימא, וכי יש בעולם מין שרץ מוליד מין אחר והלא כל מין מוליד מינו (מעריך):

מולידין דלית כוותהון כו'. פירוש מולידין שאינם כמותם ומגדלין בנים שאינם דומים להם:

הנעצוץ. מין אילן רע, וברוש הוא אילן חשוב:

מן סניא. פירוש מהסנה שיש בה קוצים יוצא ורד:

אווגיטוס. אדון מיוחס:

אביו מלך מסוף כו'. כדכתיב (דברי הימים א' יד, יז) ויצא שם דוד בכל הארצות וה' נתן פחדו על כל הגוים, כן הוא באסתר רבה פסוק שבע ועשרים ומאה מדינה, ומאחר שכל

העולם פחדו ממנו וסרים אל משמעתו מולך בכיפה מיקרי, ומדרש זה דאסתר רבה היה נעלם מהמחבר ר' אברהם אהרן בביאורו על פרקי דרבי אליעזר פרק כ"א, עיין שם:

וזה מלך מסוף העולם כו'. מפרש במגילה דף י"א, א' מקרא דמתפסח ועד עזה, עיין שם. ובפרקי דרבי אליעזר פרק י"א דרש מדכתיב והוא מושל בכל הממלכות, ובמגילה ובפרקי דרבי אליעזר שם לא חשב דוד בין המולכים בכיפה, עיין שם (רד"ל):

שנאמר ויקם דוד המלך על רגליו. דלא היה צריך לומר אלא ויאמר דוד וגו', ולמה כתיב ויקם דוד המלך על רגליו, אלא ללמוד זה אתא שהעמיד רגלי בית המקדש הוא היסוד (מנחת ערב). עוד יש לומר, דדייק מסיפיה דקרא והכינותי לבנות, ודרש מלשון בסיס וכן, היינו היסוד (מתנות כהונה):

הואיל ואת מקישו. שאמר שירה כמו אביו, אם כן מקישו מכל צד לאביו, שנמחל לו עונותיו כמו אביו, שמחמת השירה נמחל לו, כדאיתא בחזית (שוחר טוב מזמור יח) ויסע משה את ישראל כשנעשה להם הנס ואמרו שירה נמחלו להם עונותיהם כו', עיין שם:

אף זה כיוצא בו. והא ראיה ששרתה עליו רוח הקודש כדמפרש ואזיל. וכתב הרד"ל יש לומר שדרש שיר השירים לשון מחילה, כמו שרי לך ושבוק לך, והיינו שכיפרה השירה:

לבו של חכם מלא חכמה מי ישכיל עליו כו'. זה שכתוב שם לקמיה (משלי טז, כא) לַחֲכַם לֵב יִקָּרֵא נָבוֹן וּמֶתֶק שְׂפָתַיִם יֹסִיף לֶקַח, שכל זמן שהחכמה עצורה בלבו יקרא נבון, ומי ישכיל עליו פיהו (רד"ל), פירוש כשהוא מוציא החכמה מפיו הוא מוסיף חכמה ועומד על שרשה וכדמפרש ואזיל, וקאמר מי מחכים עליו, מודיע את חכמתו אל הבריות, פיהו, וכדמפרש ואזיל פומיה מורה עליו:

פומיה מורה עלוי. בילקוט משלי הלשון מחווה עלוי (רד"ל):

לקח שהוסיף על דברי תורה עילהו. העלה והגביה אותו למעלה ראש. ובילקוט שם הגירסא נשתנית:

ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה. זה ראייה שהוסיף על דברי תורה וכדסיים לתור להותיר (רד"ל):

תייר. פירוש מרגל:

מאן דקרא טבוואות. פירוש מי שלומד מקרא יפה. ורצה לומר ששלמה היה דורש וחוקר אחר כל יודע ספר למען ילמד הוא ממנו, וכמו שאמר אביו (תהילים קיט, צט) מכל מלמדי השכלתי:

לתור ולהותיר. פירוש זה דכתיב לתור פירושו להותיר. ועיין בקהלת רבה פרשה א' סימן ל"ג:

פייטנא. הבקי לעשות חרוזים ופיוטים:
כד עביד כו'. כשעושה חרוזות בסדר אל"ף בי"ת לפעמים שהוא מסיים בתי"ו ולפעמים שאינו מסיים אותו, אבל שלמה המלך עשה חרוזות ומשלים האל"ף בי"ת ועוד חמשה אותיות יתר עליהם שהם אותיות מנצפ"ך מה שחדשו הנביאים, וזהו שירו חמשה ואל"ף שיורו של אל"ף מה שנשתייר מן האל"ף בי"ת:
תורמסין. מין קטניות מר מאד ונאכל על ידי תיקון (מוסף הערוך):
איללת. תרגום ויתורו (במדבר יג, א) ויאללון:
היית צריך לכוף אזניך. ולשמוע הדברים, שהדברים עצמם מפרסמות שלמותם:
ויותר שאמרן שלמה. רצה לומר ויותר שגם האומרם הוא יקר הערך מאד, אם כן כיון שיוקבצו שני הענינים למעליותא שהדברים עצמם מפרסמות שלמותם וגם האומרם הוא יקר הערך מאד ודאי ראוי לקבלם:
ויותר שהיה כו'. רצה לומר שנאמר ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם. אפשר מפרש דעת היינו רוח הקודש וכדלקמן בברייתא דריש פרשה ב' ודעת קדושים זו רוח הקודש (רד"ל). והכי קאמר ויותר שהיה קהלת חכם מצד עצמו בהיות השגתו גבוה מאד מלבד זה היה לו גם כן כח ללמד דעת (היינו מה שהשיג על ידי רוח הקודש) את העם שהשגתם חלושה, להטעימם מפרי השגתו לקרב הדבר אל המושכל להעלותם ממדריגה למדריגה מקל לחמור בכח הדוגמא ומשל (נזר הקודש):
דוגמא. דמיון ומשל להבין על ידו תוכן העניינים:
הפקעת. פירוש חוט עב כמו (חגיגה יב, א) פקעיות של שתי. והמתנות כהונה פירש מנוד אורגים [והוא עץ קטן ועגול שהאורגים גוללים עליו הערב] ושבוש הוא (מעריך):
לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה. והטעם כי שורש חכמת התורה הוא רוחני מאד ואין בכוחו להשיגו כי אם על ידי דוגמא ומשל גשמי, ועיין בנזר הקודש בבראשית רבה פרשה י"ב (סימן א), ועיין בקהלת רבה פרשה ב' סימן י"ד:
לחורשא. יער תרגום חורשא:
ולא היה אדם כו'. מפני עובי הסבכים והאילנות:
וכסח. וקצר. פירוש כרת הקנים במגל ובמגירה:
לקופה גדולה. פירוש כפיפה. עיין ברטנורא משנה א' פרשה כ"ו דכלים וזה לשונו סל עשוי מצורי הדקל, מביאין נצרים והוצין (וקולעין) [וקורעין] אותם [ועושים מהן] כמין חוטין, ועושין מהם כפיפה וחבלים עד כאן לשונו. התבונן כי המשילו את התורה לכפיפה ומהנמנע לאחוז אותה בידים, עד שיתקנו לה אזנים, כמו כן תורתינו הקדושה,

הנה היא מרמ"ח עשין ושס"ה לא תעשין, קשורים זה בזה, וכמו שאמר הכתוב (תהלים י"ט, י) משפטי ה' אמת צדקו יחדיו, ואין להם בית אחיזה זולתי על ידי שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן והסייגים אשר אזנו ותקנו חכמינו ז"ל ושלמה היה ראשון שבהם על ידי זה ביד נקחם ועל כפים נשאנה. ועיין בעירובין דף כ"א, ב:

לקיתון. פירוש בלשון יוני מין צלוחית וכוס (מוסף הערוך):

וספק לה חבל בחבל. ספק הוא מלשון משנה בפרק י"ב ממסכת פרה (מ"א) האזוב הקצר מספקו בחוט, שרוצה לומר מאריכו כדי ספוקו (ספר נפוצות יהודה):

פתילה באיסר. פירוש נר שאינה שוה רק איסר:

עמד על דקדוקיה של תורה. דכתיב (משלי א, א) משלי שלמה כו' וכתיב בתריה (פסוק ב) לדעת חכמה כו' להבין כו' (רד"ל):

שעל ידי שאמר דברי תורה ברבים. כמו שאמרו (קהלת רבה א, פסוק א סימן ב) קהלת שהיה דבריו נאמרים בהקהל (רד"ל):

בילירין. אבן שוהם (מעריך המערכות):

דברי תורה שהם כו'. ולכאורה אין הנמשל דומה למשל, דבמשל יודע מה לחפש היינו הסלע שאבד, אבל בנמשל מה אבד שיחפש. אך יבואר על פי מאי דאיתא במסכת נדה (ל, ב) כשהתינוק במעי אמו מלמדין אותו כל התורה כולה, כיון שיצא בא מלאך וסטרו על פיו ושוכח הכל, ולכאורה מה התועלת בלימוד כיון שמשכחין אותו. אך יבואר על פי מה שכתב האלשיך (עיין שושנת העמקים על שיר השירים פרק ג פסוק ח) על מה שאנו אומרים ותן חלקנו בתורתך לפי שכל הנשמות עמדו על הר סיני וקבל כל אחד חלקו בתורה, ולזה אמרו בגמרא יגעת ומצאת תאמין כאדם שמוצא אבידתו לפי שהוא חלקו, ולכך אילו לא היו מלמדים אותו במעי אמו לא היה יכול להגיע חלקו בתורתו אף על ידי יגיעותיו, ואם לא היה שוכח לא היה צריך להתייגע ואם כן בטל שכר ועונש, לכך מלמדין אותו את חלקו במעי אמו, וזה נקרא כל התורה רצה לומר כל חלק תורתו ובצאתו לאויר העולם ישכח, ואחר כך על ידי יגיעותיו יכול למצוא אבידתו, ואם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמין שזה מהנמנע, ואם כן יתורץ קושיא הנזכר לעיל:

ולא הנחתי שם אדם ויצאתי. שהיה יוצא אחרון וכן משמע פירושו בסוכה דף כ"ז ע"א עיין שם, ובחנם דחק המתנות כהונה לפרשו משום תפלה (רד"ל):

ומצאתי הזבלין כו'. פירוש ומצאתי בשוק המוציאין זבל ותבן. וכתב הרד"ל שדרכם להשכים הזבלין בכדי שלא יריחו בני אדם ריח הזבלים, והתבנין הן שמניחין תבן בכדי שיניחו עליהם הזבל להפכו לגלל וזבל:

אנחנו לא כזבלין ולא כתבנין. כן צריך לומר. ומה שאמר **אפילו כזבלין כו'** הוא פירוש על זה מהמעתיק (רד"ל). ופירושו בתמיה, וכי אין אנו צריכין להשכים לעמול בתורה בכל כוחנו כמו שמשכימים הזבלין והתבנים לעמול במלאכתם (מתנות כהונה):

מכאן היה רבי פנחס. באות אמת הביא בשם נוסח אחר תמן תנינן, והוא בירושלמי פרק קמא דשבת, ובבלי סוף פרק קמא דעבודה זרה, עיין שם:

זריזות. הוא שנוס מתנים לעשות מצות:

מביאו לידי נקיות. שיכופר חטאיו והוא הנקיות הגמורה:

נקיות מביאה לידי טהרה. רצה לומר נקיות החטא מביאו ליזהר לאכול חולין בטהרה:

טהרה מביאה לידי קדושה. רצה לומר קדושה היא פרישות טפי, להתקדש אפילו מהצריך לגופו כגון נזירות היין ותעניות וסגופים:

ענוה מביאה לידי יראת חטא. רצה לומר יראת חטא היינו שמצד החטא בעצמו מתירא ולא מיראת הפורעניות אלא מאהבת המקום, או מפני מוראו, ואין זה מורא פורעניות אלא שמוראו וגדלו ואימתו מוטלת עליו, אי נמי רצונו לומר שמדקדק מאד פן יכשל בחטא אפילו בשוגג:

יראת חטא מביאה לידי חסידות כו'. כן הוא הנוסחא בסוף פרק קמא דעבודה זרה, וכן מגיה היפה מראה בירושלמי:

זריזות מביאה כו' וכלה מכפר את הקדש. כלומר, דכתיב וכלה מכפר את הקדש ואת אהל מועד ואת המזבח, ולשון וכלה משמע מהירות דהיינו זריזות, וסמוך ליה וכפר בעדו ובעד העם שענינו בכפרת החטא כפרה כוללת לכולם, אלמא על ידי זריזות באה הנקיות הגמורה:

נקיות לידי טהרה שנאמר וכפר עליה הכהן וטהרה. רצה לומר וכפר עליה היינו נקיות חטאה ממה שנשבעה כשכרעה לילד שעל זה בא קרבנה, כמו שאמרו ז"ל (נדה לא, ב), וטהרה לאכול בתרומה וקדשים:

טהרה לידי קדושה וטהרו וקדשו. אין זה אלא דוגמא בעלמא דבתר טהרה אתיא קדושה, דאין ענין קדושה דכאן להההיא קדושה:

קדושה לידי ענוה שנאמר כי כה אמר כו'. רצה לומר מדכתיב מרום וקדוש אשכון, דהיינו שעם היותו מרום ישכון עם הקדוש, והדר קאמר שישכון את דכא ושפל רוח שהוא העניו, משמע דמקדושה יבא האיש להיות עניו, ולזה אמר אחר שיהיה ה' עם הקדוש יהיה עם דכא ושפל רוח:

ענוה לידי יראת חטא שנאמר עקב ענוה יראת ה'. דרש עקב לשון סוף, כלומר סופה של ענוה לבא ליראת ה'. או דרש עקב לשון שכר, כלומר בשכר ענוה יזכה ליראת ה', על דרך ששכר מצוה מצוה:

יראת חטא לידי חסידות שנאמר אז דברת בחזון לחסידך. זאת טעות סופר, וצריך להיות כדאיתא בירושלמי שנאמר אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא. ודעת אלהים הוא חסידות, כי החסיד מדעת קונו יש בו, כי ה' עושה חסד. או צריך להיות שנאמר (תהילים קג, יז) וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו, ומשמע ליה חסד ה' חסידות שאדם עושה לשם ה', הוא על יראיו שאחר שהם יראים עושים גם כן חסד:

חסידות לידי רוח הקודש שנאמר אז דברת בחזון לחסידך. רצה לומר ולא נאמר ליראיך ולענויך, שמע מינה דחסידות מביאה להשרות עליו רוח הקודש:

רוח הקודש לידי תחית המתים שנאמר ונתתי רוחי בכם וחייתם. רצה לומר שבתחלה יתן בהם הקדוש ברוך הוא רוח הקודש ועל ידי זה יחיו:

תחית המתים לידי אליהו שנאמר הנה כו'. לפני בא יום ה' הגדול, שהוא יום התחיה שאז הדין הגדול, ומכיון שהוא יבא לצורך התחייה נמצא שהתחייה סבה להביאו:

מה שעשת חכמה עטרה כו'. ירצה לפי פשוטו להגדיל מעלת המדה של ענוה, כי מיראת חטא שהיא תכלית השלימות במעשים ובה תתפאר החכמה ויהיה לה קיום והעמדה כדברי התנא עליו השלום (אבות פרק ג משנה ט) כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, דהיכא דליכא יראת חטא אין חפץ בחכמה כמו שנאמר בפרק במה מדליקין (שבת לא, א) אי יראת ה' היא אוצרו אין ואי לא לא, וזהו ראשית חכמה יראת ה', וזהו שאמר מה שעשת חכמה עטרה לראשה, שהוא עיקר אצלה דבזולתה לא חשיבה החכמה, עשה ענוה סנדל לעקבה שהיראה טפל אצלה, דכל שהוא עניו אי אפשר מבלי יראת ה'. ורבי מתנא אינו חולק על רבי פנחס דאמר לעיל שענוה מביאה לידי יראת חטא דמשמע דיראת חטא גדולה מענוה. שרבי מתנא מיירי בסתם יראת חטא וענוה גדולה ממנה, אבל רבי פנחס מיירי ביראת חטא כפי הדרכים שכתבתי לעיל זה גדולה מענוה, ורק משמעות דורשים איכא בינייהו קרא באיזה יראת חטא מיירי, אלא דאיידי דמייתי קרא מייתי נמי הא דרבי מתנא, ועיין ריש מדרש תנחומא מה שכתבתי שם:

עקב ענוה יראת ה'. דרש עקב כמו (בראשית כה, כו) בַּעֲקֵב עֵשָׂו, רצה לומר שהיראה הוא עקב וסנדל לענוה:

תחית המתים על ידי אליהו זכור לטוב הדא הוא דאמר אז תבין יראת ה' ודעת קדושים תמצא זו רוח הקודש. כל זאת הוא מיותר, וצריכין להעביר עליו את הקולמוס. ועיין

בפרק ג' דשקלים בירושלמי (בסופו) ובקרבן העדה, ובירושלמי בפרק קמא דשבת (סוף ה"ג) וביפה מראה:

בליוטוס. פירוש אחד מחכמי העצה ולשון יון הוא (מוסף הערוך). ובגבול בנימין הביא הנוסחא ללסטים, ופירש כלומר אדם ערום בדעת:

הוא נותן לי. פירוש הוא נותן לי היא לבדה:

הרי אני שואל את החכמה וכו'. וכדאמרו בויקרא רבה פרשה א' סימן ו' מתלא אמר דעה קנית מה חסרת, דעת חסרת מה קנית, והכוונה ששלמה בקש בפיו חכמה, ובלבו היה גם לעושר וכבוד, כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז, יב), ולכן המשילו לחכם שבפיו שאל את בתו של מלך, אך לבו גם כן אל עושר וכבוד, וזה שאמר הריני שואל בתו של מלך והכל בכלל, הרי שגם עושר וכבוד היה מתאוה שהם בכלל, וכן בנמשל אמר הריני שואל החכמה והכל בכלל, כי גם העושר והכבוד בכלל החכמה, כי כבוד חכמים ינחלו (משלי ג, לה) ואין עני אלא בדעת (נדרים מא, א), ולכן אמר לו הקדוש ברוך הוא החכמה והמדע נתון לך כמו ששאלת, ועושר ונכסים וכבוד אתן לך (דברי הימים ב' א, יב). ודייק בעל המאמר שכאן לא כתיב וגם אשר לא שאלת נתתי לך, כי ודאי שלא תבע בפה, אך בלבו היתה שימה שגם עושר וכבוד צריך למלך, וזה שאמר ועל ידי כן עושר ונכסים וכבוד אתן לך, כלומר על ידי החכמה תזכה לעושר ונכסים, וכן היה כי כל באי העולם היו מתכנסין לבא אצלו לשמוע חכמתו ועל ידי כן היו מביאים לו עושר ונכסים הרבה:

שלמה חכמה שאלת כו'. פירוש בלשון תמיה, וכי שלימות החכמה לבד שאלת, הלא אני מבין תחבולותיך, ששאלת החכמה שהיא שלימות העיקרי ושעל ידיה תזכה גם לעושר ונכסים וכבוד, לכן אתן לך הכל. ועיין ריש קהלת רבה:

חלום היה עומד על כנו. רצה לומר והנה חלום אמת ועומד על כנו ובסיסו, רצה לומר חלום מקויים שהבין שחלומו אמת, שומע חמור צועק ונוהם וידע והבין מה נוהם וצועק, שומע קול צפור מצפצף ומבין לשונו, משום ששלמה הבין שורש כל דבר ודבר מקום לוקחו ומצבו ומעמדו אשר בשמים ממעל, ומה שנעשה בשורשם זה הם מהגים ומצפצפים בלשונם, וכן אמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי שהיה מבין שיחת שדים שיחת דקלים וכו' כדאיתא בסוכה דף כ"ח, א' כי היה מביט בשורשו ממעל והיה מבין מה שראה בתנועותיו ובנענועיו מלמטה (באר מים חיים [בראשית א, א אות ו]):

לגמרה של תורה. הא ארוכה מארץ מדה ואין לה סוף, ואיך יאמר לגמרה של תורה, דמשמע לסיומה של תורה, ויש לומר שפירושו מלשון (עירובין לח, ב ועוד) גמרא גמיר לה, לאו כולי עלמא דיני גמירי, ורצה לומר שעושין סעודה ללמוד תורה. ועיין בענף:

ואמר שלשה ספרים משלי וקהלת ושיר השירים. מסדר זה משמע ששיר השירים בסוף אמר, וכמאן דאמר לקמן סימן י' שלשה ירידות ירד וכמו שאכתוב לקמן, אבל בקהלת רבה פרשה א' סוף סימן א' איתא מיד שרתה עליו רוח הקודש ואמר שלשה ספרים הללו משלי ושיר השירים וקהלת, מסידור זה משמע קהלת אמר באחרונה, וכמו שסבירא ליה רבי יודן ורבי חוניא לקמן סימן י' וכמו שכתבתי שם, וכמו שסבירא ליה לרבי ינאי דאמר בסוף סימן י' הכל מודים שקהלת בסוף אמרה, ועיין בסימן י"א לקמן שכתבתי שם בעץ שרבי אלעזר בן עזריה סבירא ליה ששיר השירים אמר באחרונה:

ורבי יהודה בר סימון אמר שיר השירים כולה חד. שגם הוא סבירא ליה שיר השירים הא תלתא, אלא שלא תאמר ששיר השירים נחלק לשלשה שירים כמו שאמר לקמן שלשה משלות אמר שספר משלי נחלק לשלשה משלים, לכן קאמר ששורש כולה נחשב לחד שיר. וקאמר **ואילין תרתין אחרניאתא כו'**, פירוש מה את עושה מהן, והיאך אתה מקיימן. וגירסת האות אמת יותר נכונה, שגרס ואילין אינון תרתין אחרניאתא שיר המעלות לשלמה ומזמור שיר כו':

סברין מימר דוד אמרן לא אלא שלמה אמרה ואת תולה בדוד. כן צריך לומר (רד"ל). פירוש הרואים סוברים לומר שדוד אמר שיר חנוכת הבית, ואינו כן אלא שלמה אמרה ותלאה בדוד, והראייה שנאמר על בנין הבית כמגדל דוד צווארך והרי שלמה אמרה, אלא מה שיר השירים שלמה אמרה ואם כן אף כמגדל דוד הכתוב בו גם כן שלמה אמרה רק שתלה אותו בדוד, אף שיר זה הכתוב בתהלים שלמה אמרה ותלה אותה בדוד, וכך צריך לומר ותולה אותה בדוד אף זה שלמה אמרה ותלה אותה בדוד (מתנות כהונה). וטעם תלייתו בדוד מבואר בבמדבר רבה פרשת י"ב (סימן ט [יא]) וזה לשונו, אין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה בכל מקום שאדם יגע ונותן נפשו על הדבר, ורצונך לידע, שלמה בנה בית המקדש ובשביל שנתן דוד נפשו עליו הכתיבו על שמו מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, לשלמה אין כתיב כאן אלא לדוד. וכן איתא בשוחר טוב אמר הקדוש ברוך הוא הואיל ואתה חשבת לבנות בית המקדש אף על פי ששלמה בנך בונה אותו על שמך אני קורא אותו ואני כותבו שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד לשלמה איני אומר אלא לדוד:

כשתמצא אומר. פירוש כשתדקדק לומר מיצוי הענין נמצאת אומר כל מעשיו כו':

רוחות היו. זו לילית ונעמה, וזהו שאמר אז תבאנה שתים נשים זונות דהוי ליה למימר שתי זונות, אבל אמר שתים הנזכרות לילית ונעמה, אשר כל הנשים הזונות תלויות בהם ומוסיפות להן כח וגבורה, וזה שאמר שתים נשים זונות רצה לומר שתים מקור לכל הנשים הזונות (כלי יקר על נביאים ראשונים). ועיין ספרא דצניעותא פ"ד ופירוש הגר"א שם (רד"ל):

יבמות היו. דיוקם מדכתיב (מלכים א' ג, יז) ותאמר האשה האחת בי אדוני דתיבת האשה מיותרת, דהוי ליה לכתוב ותאמר האחת, אלא למימר שהיו נשים כשרות מבני אדם רק יבמות היו, שהיו נשי שני אחים ואחד מהם מת בלא בנים והניח את אשתו מעוברת, ובאמת הבן המת שלה היה, רק שרצתה בבן החי אף על פי שאינו בנה לפטור מן החליצה ומן היבום. (ועיין מה שכתבתי בקהלת רבה [י, פסוק טז]):

זונות ממש היו. דיוקו מדכתיב זונות לכן מפרש זונות ממש, ואף שאין מדרך הזונות ליקח בן אחרת אדרבה היא הורגת את שלה, אך זאת עשה הקדוש ברוך הוא כדי לפרסם חכמת שלמה, שעם היותם זונות ממש ומצח אשה זונה היה להן להעיז פניהם כל אחת מהן ולומר לא בני החי ובנך המת, עם כל זה ירד המלך לעומקו של דבר בחכמתו. ולרבי יהושע בן לוי ניחא שנאמר ותעמדנה לפניו לומר שעם היות ראוי שתלכנה לפני שרי האלף, לא עשו כן משום דמצח אשה זונה היו להם באו תיכף לפני המלך. ועיין בשוחר טוב מזמור ע"ב סימן ב' ובקהלת רבה פרשה י' סימן י"ח:

שלשה ירידות ירד כו'. וכפי הנראה מהמדרש הזה הוא שמשלי אמר תחילה בירידה הראשונה שהיה מלך על ישראל בלבד, וקהלת אמר אחר כך בירידה השניה שהיה מלך בירושלים לבד, ושיר השירים אמר בירידה השלישית שלא היה מלך אלא על מטתו, ולכך לא הזכיר בשיר השירים מלך ישראל גם לא אמר מלך בירושלים, לפי שלא היתה לו עוד מלוכה רק ככל האדם שהוא מלך על ביתו ומטתו (כסף צרוף). ועיין עוד לקמן:

ליתּ בר נש מתנה אונקי כו'. פירוש אין אדם מספר בצער ובצרה מה שעברה עליו אלא כשהוא חוזר לעושרו, כי אז בשבתו על סיר הבשר והגביע בידו לשתות יין הטוב וטוב לבו, אז יתנה צדקות ה' אשר הפליא לעשות עמו בעת צרתו ואיך החזירו לגדולתו. ולפי מאן דאמר זה אמר קהלת באחרונה. אבל לרבי חוניא שאמר הדיוט ומלך והדיוט מה טעם אני קהלת כו':

הדיוט מלך והדיוט כו'. בודאי אין דעתו לומר שהיה בתחלה ובסוף הדיוט ממש, שהרי הכתוב מעיד עליו (שמואל ב' יב, כד) וה' אהבו, וכן כתיב (שם פסוק כה) ויקרא את שמו ידידיה בעבור ה', ועוד שהיה בן מלך, אלא הרצון הדיוט כנגד המורא והמלוכה שהיתה

לו בעת מלכותו ושלוותו, וכנגד אותו הזמן יחשב תחלתו וסופו להדיוט. גם אין דעתו שהיה טיפש ממש בתחלה ובסוף, שהרי אנחנו רואים משאלתו שבקש מאת ה' החכמה ולא בקש דבר זולתה, הרי שהיה חכם מתחלה. גם איתא בפרק הרואה (ברכות נה, א) אמר רבי יוחנן אין הקדוש ברוך הוא נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, ואילו לא היה שלמה חכם מתחלה לא היה נותן לו הקדוש ברוך הוא עוד חכמה, וגם אחר כך היה חכם כדאמר המדרש לעיל ששיר השירים אמר בזקנותו (או לפי דעת רבי יודן ורבי חוניא קהלת אמר בסוף), אלא כוונת רבי חוניא שהחכמה שהיתה לו לשלמה בתחלה ובסוף נחשב לטפשות נגד החכמה שהיה לו בעת מלכותו ושלוותו, וכן הכוונה במה שאמר שהיה עני ועשיר ועני. ועל שהיה הדיוט וטיפש ועני בתחלה לזה לא צריך קרא, כי הכל יודעים שלא היה לו חכמה יתירה עד שביקש מאת ה' בגבעון, וכן בודאי היה הדיוט קודם שמלך, או עני כנגד המלכות, אלא על זה שחזר להיות הדיוט וטיפש ועני לזה צריך קרא. ומביא ראיה שהיה טיפש אחר כך מדכתיב אני קהלת הייתי, ושם קהלת מורה על גודל חכמתו שהיה מקהיל קהילות ברבים ולמדם חכמתו, וקאמר הייתי לשעבר אבל עכשיו חזרתי לכמות שהייתי מקדמת דנא, וכן הייתי מלך משמע אבל עכשיו אינו מלך, שמקודם היה מלך על כל העולם ועכשיו נתמעט מלכותו, וכן ממילא נשמע מזה שלא היה עשיר כמקדם (מכלל יופי):

אבני עשר כו' שמונה. כמדת אבני בנין שלמה כלשון המקרא (מלכים א' ז, י) (רד"ל):

ולא היו נגנבות. מייתי ליה הכא להודיע רב כספו דאפילו שיעור אבני שמונה אמות ועשרה אמות היו של כסף, והיה לו בכל מקום שבירושלים, מדבעיא למימר שמפני גודלו לא היו נגנבות שלא אפשר להקימן אלא ברוב עם ומפורסמא מילתא אילו היו מתקבצים גנבים לגונבן. ועל כל פנים מאן דאמר זה סבירא ליה דהוי ליה לכסף חשיבות על כל פנים כאבנים שלהכי הקשה ולא היו נגנבות, רצה לומר כיון דהוו חשיבי קצת על כל פנים כאבנים איך לא היו נגנבות, והוכרח לתרץ אבני שמונה כו', אבל רבי שמעון בר יוחאי דייק מקרא אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה, פירוש אפילו לעשות ממנו שום כלי אפילו אבני משקלות שדרכן לעשות מאבנים או ממיני מתכות הגרועים לפי שצריכין מתכות מרובה לכמה מיני משקלות זה גם כן לא נעשו מכסף אלא מזהב. ובסנהדרין פרק כהן גדול (כא, ב) הובא בילקוט מלכים א', רבי יצחק רמי כתיב אין כסף נחשב בימי שלמה וכתיב ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים (אם כן חשיב מיהא פורתא), לא קשיא כאן קודם שנשא בת פרעה וכאן לאחר שנשא שלמה את בת פרעה. ופירושו דכל זמן שלא נשא בת פרעה והיה עוסק בחכמת התורה לא היה הכסף נחשב

למאומה, כמו שנאמר (משלי טז, טז) וּקְנוֹת בִּינָה נִבְחָר מִכָּסֶף, אבל משנשא בת פרעה מיעט בחכמה וריבה בסעודה ותענוגי עולם הזה כדאיתא בפרק בן סורר (שם ע, ב), היה הכסף נחשב (מהרש"א שם כא, ב):

על שם לא תתחתן בם. דסבירא ליה דהא דכתיב לא תבואו בהם היינו בחתנות, וחטא שלמה היה שעבר על לא תתחתן, וסבירא ליה דלא תתחתן כשהן דרך אישות, ואי איתיה בכל האומות כרבי שמעון דאמר כי יסיר לרבות כל המסירים (יבמות כג, א) עבר בכל הנשים דקאמר קרא, בת פרעה מואביות עמוניות אדומיות צידוניות חתיות, ואי ליתא בכל האומות אלא בשבעה עממין, עבר בלא תתחתן בחתיות מיהת:

לאהבה ממש לזנות. סבירא ליה דלא עבר שלמה אדאורייתא כי לא לקחן דרך אישות, דבכהאי גוונא ליכא חתנות, ולא חטא בזה אלא משום דמיגניא מילתא לשלם כמותו, וכל שכן שהיה הדבר ידוע לכל ואיכא חילול ה'. ומה שאמר הכתוב מן הגוים אשר אמר ה' לא תבואו בהם הכי קאמר דאפילו מן הגרועים שנאסרו בחתנות דבק שלמה לזנות בהם, וזהו שמסיים הכתוב שם בהם דבק שלמה לאהבה רצה לומר לזנות:

רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר כו'. גם הוא סבירא ליה שלא גיירן מדקאמר שלא היו מודיעות נדותן, ואילו נתגיירו לא יעשו כן, כמו שנאמר פסחים פ"ז, א' וערובין כ"א, ב' שאוגודות פתחיהן לבעליהן, ואלו לא הודיעוהו:

רבי יוסי בן חלפתא אומר לאהבה כו'. הוא פליג על תלתיהון וסבירא ליה שגיירן כהלכה קודם שנשאן, וליכא איסור חתנות דסבירא ליה דדוקא אם לא נתגיירו הוי איסור חתנות, ולא כמאן דאמר (יבמות עו, א) בגירותן, ומה שנחשב לו לחטא היינו משום שלא היו מתגיירות לשם שמים כמו שאמר הרב בהלכות איסורי ביאה (פי"ג הט"ז), והוא דרש זהו שכתוב בהם דבק שלמה לאהבה להאהיבן לה':

נמצאת אומר כו' אמרו דבר אחד. דתלתיהון סבירא להו שלא גיירן, אלא כשהן נכריות יחדן לו, וכמו שכתבתי לעיל חילוק פלוגתהון, אבל רבי יוסי בן חלפתא פליג אתלתיהון שסבירא ליה שגיירן וכנזכר לעיל (יפה תואר). ועיין במדבר רבה פרשה י' (סימן ד) וירושלמי סנהדרין פרק ב' (ה"ו):

פליג אתלתיהון. הרבה לו סוסים כו' בחמשים ומאה. שלשה שטנים כו' כל ימי שלמה. שלשה משלות כו'. כן צריך לומר (רד"ל):

שלשה שטנים נזדווגו לו. לפי שעבר על השלשה מצות המוטלות על המלך, לא ירבה לו נשים, לא ירבה לו סוסים, וכסף וזהב לא ירבה לו, לפיכך קמו עליו שלשה שטנים הדד, ורזון, וירבעם (כלי יקר):

וכתיב ויהי שטן כו'. זה כתיב ברזון (מלכים א' י"א), והמדרש חשב כאן שלשה שטנים, לכן נראה דצריך לומר עוד, וכתיב (שם פסוק כו) וירבעם בן נבט וגו' עבד לשלמה וירם יד במלך:

ותעלה ותצא מרכבה. הנה מזה אין כל כך ראיה שהרבה לו סוסים, רק ממקרא שלפניו ויאסוף שלמה רכב ופרשים ויהי לו אלף וארבע מאות רכב ושנים עשר אלף פרשים:

ידידיה. כתוב בספר שמואל ב' סימן י"ב (פסוק כה) ואגור יקא למואל איתיאל כולם בספר משלי ל, א (לא, א):

הנהו תלתא. אלו שלשה שאמרת כבר, ועוד אלו ארבע הרי שבע, ואת אמרת שלשה:

אוותנטיאה. בלשון יוני מלכות ושררה (מוסף הערוך):

שאגר. שאסף כמו שאמר למעלה סימן ז' מאן דקרא טבוואות ניזיל לגביה כו' עיין שם:

שנם. שֻׁדַּבֵּר. וכך צריך לומר שנם לאל בלבו ואמר יכול אני להרבות כו', וכן הוא בקהלת רבה. ופירושו יכול אני להרבות כסף וסוסים ונשים:

איתיאל אתי אל ואוכל. דרש לאיתיאל אתי אל, ואל לשון כח כמו (יחזקאל יז, יג) ואת אילי הארץ, כלומר יש לאל ידי להרבות נשים וסוסים וכסף וזהב ואוכל עמוד שלא אחטא:

תני רבי חייא רבה. הוא ברייתא בסדר עולם רבה פרק ט"ו (ולעיל שם דורש מקראות חטאיו, ועל זה מסיים רק לעת זקנת כו'). ומכאן שרבי חייא רבה סידר סדר עולם רבה ואליבא דרבי יוסי שהוא סתם סדר עולם (וכמו שסידר תורת כהנים אליביה דרבי יהודה כמו שכתבתי בהגהותי ריש ויקרא רבה (פרשה א' סימן יא ד"ה תני) (רד"ל). וזו היא מתניתא דפליגא על רבי חייא דלעיל, דמתניתא זאת תני שלא אמרן רק בזמן אחד וזהו לעת זקנתו, ודלא כשמעתתא דאמר כל חד וחד בפני עצמו (מתנות כהונה):

רבי יונתן אמר כו'. ואפשר לפי שיטה זו ששיר השירים אמרו קודם שמלך, או אפילו שכבר מלך אך עדיין לא נתפרסם מלכותו, לכך אמר לשלמה ולא אמר למלך שלמה (כסף צרוף):

הזקין כו'. שקורא תגר ואומר הבל על כל אשר נעשה תחת השמש (מתנות כהונה), ועיין מה שכתבתי במהדורא קמא בעץ יוסף דבר פלא על זה המאמר:

על כל כו'. רצה לומר על כל פסוק ופסוק, והכי גרסינן בסדר חקת (יט, ג) ובמדרש קהלת (ז) על פסוק (כג) כל זה נסיתי בחכמה (סימן ב) [מתנות כהונה]:

ויהי משלו אין כתיב כאן כו'. בבמדבר רבה פרשה י"ט איתא שיריו אין כתיב ככן אלא שירו שירו של משל, וכתב המתנות כהונה שם שיריו לשון רבים, ובספר אות אמת כתב

שם שצריך לומר ויהי שיריו של שלמה אין כתיב כאן אלא ויהי שירו שירו של משל חמשה ואלף עד כאן לשונו. ועיין בקהלת רבה הנזכר לעיל:

טעמיה דמתלא טעמא דמתלא. כן צריך לומר (רד"ל). ובפסיקתא גרס שירה אין כתיב כאן אלא שירו שיורו של משל, ואין כתוב שם טעמא דמילתא זה (אות אמת):

אלא תשע מאות וחמשה עשר פסוקים. וכן נמסר לנו הסכום של פסוקי משלי, אבל בבמדבר רבה פרשה י"ט ובקהלת רבה על פסוק הנזכר לעיל גרסו חזרנו על כל המקרא ולא מצינו שנתנבא שלמה אלא קרוב לשמונה מאות פסוקים:

שנים ושלשה טעמים. והוא הדין שיש מכמה פסוקים ארבעה טעמים כדי שיבא סך שלשת אלפים, ועיין מה שכתוב בשיר השירים רבה [פרשה] ז' סימן (מ"א) [יב] (פסוק ז):

נזם זהב וחלי וכתם. הרי הזכיר והמשיל (התוכחה שמסיים אחר כך מוכיח חכם כו') לשלשה דברים, שכל אחד מסתמא ממשיל דמיון ומשל אחר (רד"ל):

אין צריך לומר תשב. שאם העמידה אסורה קל וחומר הישיבה, ובן בנו של הקל וחומר שהדיבור אסור (מתנות כהונה):

אמר רבי עקיבא כו'. משנה היא במסכת ידים פרק ג' (מ"ה), והכי איתא התם קודם דברי רבי עקיבא, אמר רבי שמעון בן עזאי מקובל אני מפי שבעים ושנים זקן ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה ששיר השירים וקהלת מטמאין את הידים, ורצה לומר שקבלתו היתה שבשניהם היתה מחלוקת אלא שנמנו וגמרו בשניהם שיטמאו את הידים, ועל זה קאי רבי עקיבא ואמר חס ושלום כו':

על קהלת. שזה שסבירא ליה שאינו מטמא את הידים סבירא ליה שקהלת לא ברוח הקודש נאמרה אלא חכמתו של שלמה היא ולא גזרו שיטמא את הידים אלא על ספר. ועיין במגילה דף ז, א':

אמר ליה הוצא לי ממנה קמח ואחר כך הוצא לי ממנה סלת ואחר כך הוצא לי ממנה קלוסקיא אחת יפה. כך מכל חכמתו. כן צריך לומר. ועיין בתנחומא סדר תצוה [סימן ה] (אות אמת). וכוונת המשל הוא כך, האחד הוא ה' אחד שנתן לשלמה עבדו רוח נכון לברר האוכל והיא הקלוסקיא היפה, שהיא האהבה אליו יתברך, מתוך הפסולת והסרת הסובין, שהוא בביטול הדעות הנפסדות, והוצאת הסולת היא היראה אשר הוציא אותה בסוף ספר קהלת ותחלת משלי, ועשיית הקלוסקיא היא האהבה הכתובה בספר הזה ספר שיר השירים, אשר על כן היו כל הכתובים אשר כתב שלמה המלך עליו השלום ברוח הקודש בשני הספרים הקדומים אל הספר הזה קדש, יען הם מביאים אל התכלית העליון הזה, כי הסרת ובטול הדעות הנפסדות היא הסרת הסובין שהוא צורך

להוצאת הסלת שהיא היראה היא המביאה למציאות הקלוסקיא, אך שיר השירים שהוא התכלית עצמו הוא משל אל הקלוסקיא עצמה ועל כן היא קודש קדשים, ורבי אלעזר בן עזריה בעל המשל הזה סבירא ליה ששיר השירים אמר באחרונה (מהר"מ אלמושנינו): **אלא שיר השירים לישראל**. שמשלי וקהלת הם דברי מוסר גם לאמות העולם אבל שיר השירים מיוחד רק לישראל:

המשובח שבשירים המעולה שבשירים המסולסל שבשירים. אמר שלשה לשונות, משום שהשיר ישובח משלשה פנים, הראשון מצד עיקר המכוון בו, והוא פנימיותו, כי השיר משל לענין פנימי מכוון בו, והשנית בענין המשל עצמו שיהיה בנוי על דבר חכמה ומוסר, כמשלי שלמה שיש סוד חכמה בפנימיותם ודברי מוסר בחיצוניותם, והשלישית בצחות הלשון והמליצה. לזה אמר כנגד הראשון המשובח שבשירים, כי התוכיות אשר בשיר זה הוא משובח מהתוכיות שבשאר השירים, וכנגד השנית אמר המעולה, כי במשל שהוא ממשיל לדודי היין וריח שמנים ובשמים ויתר המשלים טעם נאות ודברי חכמה, וכנגד השלישית אמר המסולסל, כי הסלסול הוא היופי והקשוט כמסלסל בשערו. ופירש תוכיות השיר הזה ואמר שעשאנו שירים שהוא לשון שבח כפי פירושו בשירות היכל, וענינו שישרים שבח העולם והדרו, שהם מקבלים ראשונה השפע מאתו יתברך ואחריהם כל העולם (יפה קול):

דבר אחר שיר השירים המשובח כו'. הדבר אחר בא לומר שיש להם יתר שאת והוא מה שישרים מושפעים ומונהגים מההשגחה הפרטית, אבל שאינם ישרים מהמערכות, וזה אמר שעשאני שיורים בעולם שאנו משויירים ונבדלים לה' לבדו, וכאומרו ה' בדד ינחנו (יפה קול):

רבי יוחנן כו' בשם רבי שמעון בר אבא נאמר שירים כו'. רצה לומר שרבי שמעון בר אבא אמר שהמעלה לישרים בדבר יותר גדול, והוא החכמה והנבואה המושפעים על ישרים יותר מעל השאר, ולפי שזה כבר נכלל בשאר השירות שנזכר בהם ההשגחה האלהית בישרים על ידי מעשיהם, לזה אמר שההבדל שבשאר שירות הן מקלסין אותו כאילו אינם עוזרים אותו כלל, או הוא מקלס אותם כי שבח מעשיהם גדול להתעלות בהם, אבל כאן נזכרו שניהם יחד, והוא שמעשיהם עם צרוף ההשגחה יחד פועלים בעולם מה שראוי לו, ועל זה **אמר רבי חנן שיר כפול** רצה לומר שיש בו קילוס ה' לישראל וקילוס ישראל לה', ופירושו, שיר השירים שיש בו שני מיני שירים, שהוא קילוסו יתברך וקילוס ישראל, **ורבי סימון אמר כפל ומכופל** שמלבד הכפל הנזכר, הוא עוד כפול, למה

שיש בו שני בחינות, האחת משל ויופי המליצה כנזכר לעיל, ושני תוכיות כנזכר לעיל (יפה עינים):

או הוא. הקדוש ברוך הוא:

שנות האבות. אברהם חי מאה שבעים וחמש, יצחק מאה ושמונים, יעקב מאה ארבעים ושבע:

ואין תימר כו'. אם תאמר הרי יש שנים יותר:

שנות רעבון. אחד בימי אברהם, ואחד בימי יצחק, והוצרכו לעקור דירתם ולטלטל מארץ לארץ מפני עקת רעב וחייהם אינם חיים (מתנות כהונה). או אפשר השני שנים רעבון שהיה בימי יעקב, כמו שנאמר (בראשית מה, ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ, ואחר שבא יעקב למצרים פסק הרעב כמו שאמרו חכמינו ז"ל (תוספתא סוטה פ"י ה"ג הובא ברש"י בראשית מז, יט) :

דבר אחר רבי יודן כו'. הני תיבות דבר אחר מיותר (אות אמת):

כל מקום שנאמר במגלה זו כו'. ובמסכת סופרים (פ"ה הי"ז) איתא כל שלמה האמור בשיר השירים קודש חוץ ממטתו שלשלמה, ויש אומרים האלף לך שלמה. ובפרק שבועת העדות (לה, ב) איתא כל שלמה בשיר השירים קודש שיר למי שהשלום שלו:

בכנסת ישראל. סודו ידוע בדרך הקבלה (מתנות כהונה):

פרק ב

בים נאמרה שנאמר שיר השירים שיר שאמרו אותו השירים השוררים כמה דאת אמר קדמו שרים אחד נוגנים וכמה דאת אמר לסוסתי ברכבי פרעה. כן צריך לומר. רצה לומר שמפרש שיר השירים כדכתיב קדמו שרים אחר נוגנים ופסוק זה מיירי בים שקדמו ישראל שירה קודם למלאכים, ומביא ראיה שזה שנאמרה בים מדכתיב בשיר השירים לסוסתי ברכבי פרעה:

רבי יודן ברבי סימון אמר בסיני נאמרה שנאמר יצפון לישרים תושיה. כן צריך לומר, וכן הוא בילקוט. ורבי יודן ברבי סימון מפרש שיר הישרים:

שרים של מעלה. מפרש שיר הַשָּׁרִים:

רבי יוחנן אמר בסיני כו'. ועל שמיעת הדברות נאמר, כדלקמן:

ומייתי לה כו'. ומביא לו ראיה מפסוק זה:

זו העולה הנשחטת בצפון. בעזרה כדכתיב (ויקרא א, יא) צפונה לפני ה':

השלמים שנשחטים בדרום. פירוש אף בדרום דלא יחד קרא להו דוכתא, כדתנן (זבחים נה, א) שלמים שחיטתן בכל מקום בעזרה, ומשום דדרום נגדיי לצפון נקט תימן כי

הם נזכרים תמיד זה אצל זה (יפה תואר). ועיין בירושלמי פרק קמא דמגילה הי"א), ובבראשית רבה פרשה כ"ב (סימן ה), ובמדבר רבה פרשה י"ג (סימן ב):

כולהון. כל הפסוקים הכתובים באותו פרשה של עורי צפון כולם מדברים בבית עולמים, ומפרש רבי אחא מן פסוק אפריון וכל הכתוב אחריו ועד סוף הפרשה מדבר בבית עולמים:

ורבנין עבדין יתהון כו'. פירוש פסוקים אלו מן אפריון ואילך עשו פתיחה לפרשת ויהי ביום כלות משה כדאיתא בבמדבר רבה פרשה י"ב (סימן ד):

דאמר בים נאמרה השירה הזאת דכתיב בה ישקני וגו'. כך פירושו של ישקני ישרה עלינו כו', וכן פירושו של שיר השירים שיר הוא לשון לשריית רוח הקודש:

שנשק לבניו. כלומר מי יתן ויראה לנו פנים שוחקות כמו שהראה להם בנתינת התורה:

כך וכך גזרות יש בו. בילקוט הגירסא גזרות שוות:

מיד היה נושקו על פיו. וזהו דכתיב ישקני מנשיקות פיהו:

כך וכך מצות יש בי. הוא מיותר שהרי אחר כך אמר וכך מצות, וכן לעיל ליתא זה, ונמצא לא חשב אלא ששה דברים, ותמיהני על זה שכתב הרד"ל שחשב כאן שבע דברים נגד שבע קולות שהיו במתן תורה שהיה הדיבור כלול מהן:

מיד הדיבור היה נושקו על פיו. וזהו דכתיב ישקני מנשיקות פיהו. והענין הוא כי בזכות קבלות פיו באומרו הן על כל דבור ודבור היתה קדושת הדיבור מתדבקת עם נפשו המתייחסת אל הפה כמה דאת אמר (בראשית ב, ז) ויהי האדם לנפש חיה לרוח ממללא, וממלאה שפע קדושה, וזהו אומרו נושקו על פיו (אלשיך תהלים פרק א' פסוק י"א):

לאדקולאין כן הדימה. צריך להיות לאסקולין, ופירושו חכם. ופירושו שהדיבור היה מדמה עצמו לחכם אחד ולימדו תורה לכל אחד ואחד (ידי משה). ואות אמת כתב שבספרים ישנים ליתא זה. והמעריך גרס לאדקולאין בן הדסה, וכתב וזה לשונו דע כי מעשה היה בסופר אחד שהיה לו אחות ושמה הדסה והיה לה בן ושמו אדקולאין, והסופר הזה היה כותב מדרשים ובכל מקום שהיה מוצא תורה היה מתפלל על בן אחותו שיזכה לתורה וכותב דבריו בספר, וכל הרואה חשב שהם דברי הספר, ולא הוא, לכן צריך למחקו, וכן בפסוק תורי זהב צריך למחוק שלמד אלקולאין בדעתו של הקדוש ברוך הוא עד כאן לשונו. וכתב הרד"ל וכיוצא בזה נמצא בספר רזיאל בכמה מקומות. והמוסף הערוך מביא הנוסחא לאורקולאין כן הדימה, וכתב פירוש בלשון רומיי דבור רוחניי ומענה אלקי, וגם בלשון יוני נקרא כן אך בשינוי נקודות, ובפסקא (יא) תורי זהב גרס זו תורה שלמד אלקולאין:

דבר אחר פן תשכח את הדברים רבי יהושע בן לוי אומר שני דברים שמעו ישראל מפי הקדוש ברוך הוא. ורבנין אמרי כל הדברות שמעו ישראל מפי הקדוש ברוך הוא. רב יהושע בן לוי אמר טעמון דרבנין אחר. כן צריך לומר (מתנות כהונה). ורצה לומר שרבנן סברי כי מאחר שהפסוק של דבר אתה עמנו נכתב אחר עשרת הדברות, מכלל כי אחר עשרת הדברות אמרו למשה כן, ואם כן כל הדברות הקדוש ברוך הוא אמרם, ופריך המדרש **מה עביד ליה רבי יהושע בן לוי**. פירוש מזאת הראיה של רבנין, שהרי כתוב הוא אחר הדברות שנראה כי בסוף הדברות אמרו למשה שידבר עמהם. ומשני **פליג שאין מוקדם ומאוחר**. פירוש מקומו הוא להכתב אחר שתי דברות הראשונות, כי אז אמרו למשה דבר אתה עמנו ונשמעה, אבל אין מוקדם ומאוחר בתורה. ופריך **או אינו מדבר אלא לאחר שנים או שלשה דברות**. פירוש כי שמא לאחר שנים או שלשה דברות אמרו דבר אתה עמנו, ומנא לן לומר אחר שתים דוקא. ומשני **דרבי עזריה כו' תפסי שטתיה** ואמרו כי ראיתו שפסוק זה שנאמר אחר שני דברות ולא אחר שלשה משום שהרי **כתיב תורה צוה לנו משה**. שפירושו כמנין תורה אמר לנו משה, ואם אמרו דבר אתה עמנו ונשמעה אחר שלשה אם כן כמנין תר"י צוה לנו משה ולא כמנין תורה (הרב מורינו רבי יצחק די ליאון בספר מגלת אסתר):

שני דבורים שמעו ישראל מפי הקדוש ברוך הוא. רצה לומר שני דברות הראשונות ולכן כתוב בשני דברות הראשונות לשון מדבר בעדו אנכי כו', על פני, ובשאר דברות אשר צוך ה' אלהיך כי משה אמר מפי הגבורה (הגר"א):

הוי ישקני מנשיקות פיהו. פירוש מי יתן וידבר עמנו גם שאר הדברות כמו הנשיקות של פיהו שאמרת בעצמך, והם אנכי ולא יהיה לך, שהוא אהבה גדולה מה שאין למעלה הימנה, כמו הנשיקה שמורה על אהבה גדולה מה שאין למעלה הימנה, כי טובים דודיך, אותן הדברות ששמעתי ממך שהוא אהבה גדולה, זה טוב וערב לי מכל היין שהם השבעים פנים לתורה (הגר"א). ועיין שם עוד:

ועוקף. פירוש והקיף:

מחנה ישראל שמונה עשרה מיל על שמונה עשרה מיל. אפשר שצריך להיות שנים עשר מיל על שנים עשר מיל (אות אמת):

אלא הדבור היה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא מימינו לימינן של ישראל כו' וחוזר ועוקף מימינן של ישראל לימינו של הקדוש ברוך הוא והקדוש ברוך הוא מקבלו מימינו. נראה שטעות סופר יש כאן, או שצריך לומר אלא הדבור היה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא מימינו (היינו השמאל שנקראת אצל הקדוש ברוך הוא גם כן ימין) לימינן של ישראל

כו' וחוזר ומקיף משמאלן של ישראל לימינו של הקדוש ברוך הוא. או שצריך לומר אלא הדבור היה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא מימינו לשמאלן של ישראל כו' וחוזר ומקיף מימינן של ישראל לימינו של הקדוש ברוך הוא (היינו השמאל שנקראת אצל הקדוש ברוך הוא גם כן ימין):

חנוקה סברית לחונקני. אתה רוצה לחנוק אותי ולקפחני בתשובות של הבל:

ורבו מיישב על ידו. הראה לו באצבע ומסביר לו איך יכתוב:

רבי יהושע בן לוי ורבנין כו' עד רבי יוחנן פתר קרייא בישראל. ולא עד בכלל מיותר, שכבר נכתב זה למעלה (אות אמת). והמתנות כהונה כתב ואף על גב דכל זה כתב כבר למעלה, כאן הוא הגוף דמייתי ליה ממלת מנשיקות, ולמעלה הביאו על פן תשכח את הדברים דמשמע ליה לרבי יהושע בן לוי שני דברים:

טעמין דרבנין אחר כל הדברות כתיב ויאמרו אל משה כו'. כן צריך לומר:

גינוסין. מיוחסות:

כדאית. ראויה:

ושיחתו כו'. שלא היה מדבר בפירוש שרצונה לשמוע מפי המלך עצמו שגנאי הוא לו שלא האמינה, ולפיכך גמגם בלשון תשובתו (מתנות כהונה):

דומה. כמדומה לי:

ומה תלמוד לומר ויגד משה את דברי כו'. פרש"י בשבת דף פ"ז, א' וכי מה אמר הקדוש ברוך הוא למשה בין וישב משה דנעשה לויגד משה שיאמר לישראל, ומה אמרו ישראל למשה על כך שהוצרך משה להגיד למקום, והלא לא נאמר בנתיים אלא הנה אנכי בא וגו', אלא על ידי שאמר הנה אנכי כו' בדברי עמך דמשמע שלא ידבר הקרה עמהם רק אך במשה והוא יהיה מליץ בינותם. וכן צריך להיות כאן אלא על ידי שאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם, והם אמרו לו רצוננו לשמוע מפי מלכנו, ויגד משה את דברי העם אל ה' אמר לו כך תבעו:

אמר ליה ושמעון כו'. פירוש אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה כן משמיעין לתינוק מה שהוא רוצה לשמוע ולפיכך מיד כתיב לך אל העם וקדשתם וגו' (מתנות כהונה). ולי נראה דהני תיבות אמר ליה ושמעון למיינוקא מה דהוא בעי מיותר כאן, ולקמן צריך לומר תנו רבי שמעון בן יוחאי כך תבעו אמרו רצונינו לראות כבוד מלכנו (רצה לומר שלא זו שאמרו רצוננו לשמוע מפי מלכנו אלא אף זו שאמרו רצוננו לראות כבוד מלכנו. (ופריך המדרש) ושמעון למיינוקא מה דהוא בעי, (פירוש בתמיה וכי בשביל ששאלו כך היה צריך למלאות משאלתם). ר' פנחס בשם ר' לוי גלוי היה כו'. או צריך לומר אמר ר'

פנחס בשם ר' לוי ושמעון למיינוקא מה דהוא בעי, אלא גלוי היה כו' וכדאיתא בשמות רבה פרשה מ"א סימן ג'. ודברי ר' פנחס (הראשון) שאמר מתלא אמר דנכית כו' הוא שייך לדלעיל שאמרו במשל כיון שחזר אותו השליח אל המלך היו פניו שוחקות כו', ואמר שמשה גמגם בלשונו ושיחתו אינן נשמעות משום שהיה ירא לומר בפירוש שהם אינם מאמינים בו משום נכית מחויא כו', או אפשר שהני תיבות אמר נליה מיותר, וכך פירושו אמר ליה כך תבעו, ופריך המדרש ושמעון למיינוקא מה דהוא בעי, והוי ליה למשה להקפיד עליהם ולומר להם שאין מדרך ארץ לבקש כזאת, ומשני רבי פנחס דמאן דנכית ליה כו', ורצה לומר שהיה ירא לדבר עליהם, ור' פנחס השני בא לתרץ דלמה הקדוש ברוך הוא הסכים להם בזה ואמר מפני שגלוי כו':

דנכית ליה חיויא כו'. פירוש משל אומרים מי שנשך לו נחש אפילו חבל עקום שדומה לנחש מפחידו ומתייירא הוא ממנו:

רצוננו לראות כבוד מלכנו. לא שאמרו רצוננו לשמוע מפי מלכנו אלא שאמרו רצוננו לראות את מלכנו וכבודו. ועיין במכילתא וברבה סדר יתרו (כט, ד):

אילו הראנו את כבודו ואת גדלו. היינו מכירים כי אין צריך אמצעי בינינו ובינו יתברך, והיינו מאמינים לו, ולא עשינו אלהים אשר ילכו לפנינו לאמצעי במקום זה משה האיש (אלשיך סדר ואתחנן):

ואל תבוא במשפט את עבדך וגו'. כן צריך לומר. ופירושו שלעולם הקדוש ברוך הוא עושה את שלו עד שלא נשאר פתחון פה לבעל דין לחלוק (מתנות כהונה):

בשעה ששמעו כו'. ולקמן אמר בשעה ששמעו ישראל לא יהיה לך נעקר מלבם יצר הרע כו', כי שתי דברות הראשונות הם כלל התורה והמצות, ואנכי כולל כל מצות עשה, ולא יהיה לך כולל מצות לא תעשה, ולכן מחמת אנכי נקבע התורה בלבם והוא חלק העשה, ומחמת לא יהיה לך פסקה היצר הרע והוא חלק הלא תעשה (הגר"א):

פרוזביון שליח. מלת שליח הוא פירוש על מלת פרוזביון, שפרוזביון הוא שליח בלשון יוני:

ומה הנייה יש באבדה שלנו כשעשו זה חזרו להיות למדים ושוכחים. כן הוא הנוסחא בספר ישועות משיחו (העיון הרביעי פרק ראשון). ואף אם לא נגרוס כן מכל מקום הפירוש כך הוא, וכתב ספר הנזכר לעיל שכוונת המאמר שבימי משה היו שקועים בתאות היצר הרע ולכן היו לומדים ושוכחים מה שהיו שומעים מפי משה זולת מה ששמעו מפי הגבורה, ולזה כיוונו באמרם הלואי יתגלה לנו פעם שנית רצה לומר שירד עליהם השפע והחכמה והידיעה העתידה להתגלות עליהם לעתיד לבא כשיוסיף ה'

שנית ידו לקנות את שאר עמו, כי על הידיעה האלקית מזולת נטיית יצר הרע שיהיה לעתיד לבא אמרו הלואו יתגלה לנו פעם שנית לוואי ישקני מנשיקות פיהו, פירוש מי יתן שתדבר עמנו גם שאר המצות כמו הנשיקות של פיהו שאמר בעצמו והם אנכי ולא יהיה לך שהיא אהבה גדולה שאין למעלה מזה, כמו הנשיקה שיורה על אהבה גדולה שאין למעלה מזה ותשוקה נפלאה. ושהשיבם משה אין זו עכשיו, רצה לומר אי אפשר שתגיעו למדריגה ההיא בזמן הזה מהגאולה הראשונה שיצאתם ממצרים, אבל לעתיד לבא יסיר השם יתברך את לב האבן מבשרם ואז יזכו לאותו ידיעה החזקה והקיימת שלא תשתכח עוד. עד כאן לשונו:

בשעה ששמעו ישראל לא יהיה לך נעקר יצר הרע מלבם. שהיצר הרע יש לו אחיזה בזוהמא שבתוך האדם, וישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן וכיון שלא היה מקום ליצר הרע להיות לו אחיזה נעקר היצר הרע מלבם, ולכן כששמעו לא יהיה לך קבלו באהבה גמורה כיון שנעקר מהם יצר הרע דעבודה זרה, אבל כשאמרו למשה רבינו תעשה את שליח בינותינו וחטאו בזה שהרי ראו שדיבר ה' עמהם והם חיים, חזר היצר הרע למקומו:

נעקר יצר הרע כו'. שדרשו ז"ל (שבת קה, ב) לא יהיה בך אל זר איזהו אל זר שהוא בתוך גופו של אדם הוי אומר זה היצר הרע (מתנות כהונה):

אדם הראשון נצטווה על שש מצות. כן צריך לומר ועיין בבראשית רבה פרשה ט"ז (סימן ו), ובפרק ארבע מיתות (סנהדרין נו):

כי הואיל הלך אחרי צו. בקרא כך כתוב עשוק אפרים רצוץ משפט כי הואיל הלך אחרי צו, ופרש"י עשוק אפרים מיד שונאיו. ורצוץ משפט, רצוץ על ידי שפטיו של הקדוש ברוך הוא. כי הואיל הלך אחרי צו, מפני שנתרצו ללכת אחרי ציווי של נביאי הבעל. והמפרשים פירשו אחרי צו אחרי מצות ירבעם:

אלו הדיינים. בגמרא גרסינן אלו הדינים, ואפשר דהכא כיון למה שכתוב שם עוד כשם שנצטוו ישראל להושיב בתי דינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר כך נצטוו בני נח להושיב בתי דינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר (יפה תואר):

מכל עץ הגן זה הגזל. רצה לומר זה צווי על הגזל, ומדאצטריך למשרי עצי הגן שהם הפקר, שמע מינה דמה שאינו הפקר אסור (רש"י):

חנכה. היה מחנך המילה לשמונה ימים, שהוא היה הראשון הנימול לשמונה ימים (מתנות כהונה):

מחלק אפסניות. לשון יציאות מזונות ופרנסה, וכתב המוסף הערוך אפסניות בלשון יוני שכר אנשי מלחמה:

דוכסין כו'. דוכוס בלשון רומי שר צבא, ואיפרכוס בלשון יוני שר הפרשים, ואיסטרטילטיס בלשון יוני נגיד מלחמה, והם מיני שלטונות זו על זו כדאיתא בפסיקתא דוזאת הברכה ויאמר המלך סוב התיצב כה ויסוב ויעמוד אמר רבי אבא בר כהנא אי הוה דוכוס אתעביד איפרכוס ואי הוה איפרכוס אתעביד איסטרטליטיס:

איפסטלין. בערוך גרס אפיצטלין, וכתב שפירושו בלשון רומיי פצטלין מין לפת קטן ומין רקיק. ועיין מזה בשמות רבה פרשה מ"א (סימן ג):

ר' יהודה ור' נהמיה ורבנין ר' נחמיה כו'. כן צריך לומר (מתנות כהונה):

בית אב כו'. כמו בנין אב. כלומר עיקרו ושרשו כן הוא, וחברו אמר כן הוא. ורצה לומר זה אומר בית אב של הלכה לטהור וזה אומר בית אב של הלכה לטמא, ואמר הקדוש ברוך הוא חשיקהון ותשוקותיהן על ידי הם, וכמו שאמרו חז"ל (עירובין יג, ב חגיגה ג, ב) אף על גב שהללו מטהרין והללו מטמאין אלו ואלו דברי אלהים חיים (מתנות כהונה):

שוקיותהון. לשון תשוקה:

הבל יפצה פיהו. והבא כתיב מנשיקות פיהו ויליף פיהו פיהו, וכתיב הבל ודרשו לשון הבל פה (מתנות כהונה):

משוקיותהון. צריך לומר שוקיות הן עלי, וכן הוא בילקוט, והוא לשון חביבות ותשוקה (רד"ל):

לינטל בנשיקה. ענין מיתת נשיקה היא, כי כל דבר אשר יתקרב לשורשו, אזי נדבק בשורשו, ושורש נשמת ישראל הוא מבחינת עצמותו יתברך שנאמר (בראשית ב, ז) ויפח באפיו נשמת חיים, וכל הנופח מעצמותו הוא נופח והוא השורש של שם הוי"ה ברוך הוא, ולפי שבעת יציאת נשמתם מתגלה כבודו יתברך, אז מתקרב הנשמה לשורשו, וזהו שנאמר (ויקרא טז, א) בקרבתם לפני ה' וימותו, ועיין לקמן:

ותמת שם מרים. ויליף שם שם מוימת שם משה כדאיתא בפרק ואלו מגלחין (מועד קטן כח, א):

אלא שגנאי כו'. לומר על פי ה' אצל אשה וכדאיתא התם:

שנאמר ישקני מנשיקות פיהו. רצה לומר הלוואי נזכה שיצא נשמתינו על ידי נשיקה, וכן היה ענין מיתת בני אהרן שהיה מיתת נשיקה כי בקרבתם לפני ה' רצה לומר שנקרבו לפני אור העליון בחיבת הקדושה ובסיבת זו מתו, והוא סוד הנשיקה שבה מתים הצדיקים, אבל יש הפרש גדול שהצדיקים הנשיקה מתקרבת להם, ואלו הם נתקרבים

לפני ה', ואומר וימותו בתוספת וא"ו רמוז כי גם שהיו מרגישים במיתתם, לא נמנעו מלקרב לדבקות נעימות חשקת מתיקותו יתברך עד כלות נפשם מהם, כי כאשר מתרבה הרגש בחיי ההשכלה אמיתית יתברך בפגימותו, תגעל הנפש את הבשר ויצאת מעמה ושבה אל בית אביה כי תרגיש כי יש חיים צח ומצוחצח, לחיים שעליהם, אשר על זה אמר משה ובחרת בחיים (אבק סופרים). והיה התשובה על בקשת ישראל **אם עסקת בדברי תורה כו' סוף שהכל נושקים לך על פיך** אף הקדוש ברוך הוא:

מנושקות. פירוש שנושקת שפה לשפה בשעה שתדבר בדברי תורה:

מה החרב שהיא כו'. רצה לומר מה החרב הכתוב כאן שכתוב בו פיפיות פירושו שני פיות ועיין בילקוט:

בפה אחת כו'. פיפיות קא דריש, פי חד פיות תרי.

גוזרין כו'. ויהיה פיפיות לגזור על העליונים ועל התחתונים:

ואחלל שרי קדש. כלומר כמו שנאמר ואחלל כו' (מתנות כהונה):

כשהן עושין בטהרה ישקני יטהרני כאדם. כן צריך לומר (אות אמת):

משיק שני גבים כו'. לשון המשנה דפ"ב דביצה (יז, ב) משיקין המים לטהרן. ועיין פרק ו' דמקואות (מ"ח) מטהרין את המקואות כו'. ופירוש משיק שני גבים מדבק שני בורות יחד כדי שיהיה בשניהם שיעור מקוה:

שוקק בו ישקני ידביקני כמה דאת אמר וקול. כן צריך לומר (אות אמת):

אל אחותה. ישקני יוציא לי. כן צריך לומר (אות אמת):

יוציא לי קול נשיקות מתוך פיהו. ומסיים בילקוט לעתיד לבא ונתתי רוחי בכם וחייתם כמו בעולם הזה ויפח באפיו וגו':

תמן תנינן. בפרק שני דעבודה זרה (כט, ב):

חיה גמיע לה. כלומר חיה גומעה אותה והכי גרסינן בגמרא (עיין עבודה זרה שם ברש"י ד"ה שורפה):

ולא מועל. אמר לו אימא מפני שמעמידים אותה בעגל עבודה זרה אמר לו אם כן. כן צריך לומר (מתנות כהונה). וכן הוא בגמרא הנזכר לעיל:

אמר לו ישמעאל אחי. איך אפשר שלא ידע בקריאת פסוק שהתינוקות יודעים אותו, אם לא נאמר שהספרים שלהם לא היו מנוקדים, ואפשר אף אם הספרים שלהם היו נקודים היה מחלוקת בזאת המלה בספריהם כמו שיש היום בהרבה מלות בין מערבאי למדנחאי [תשובה להרב ר' יצחק בר ששת סימן רפד]:

איך אתה קורא כי טובים דֹּדַיִךְ מיין. או כי טובים דַּדַיִךְ. אמר לו כי טובים דַּדַיִךְ. אמר לו אין הדבר כן. כן צריך לומר. ופרש"י דַּדַיִךְ לשון נקבה, והכי קאמרה כנסת ישראל

ישקני הצור מנשיקות פיהו כי כך אמר לי כי טובים דדיך מיין. אמר לו אין הדבר כן שכן חברו מוכיח עליו לריח שמניך טובים וגו'. פירוש חברו מוכיח עליו שהוא לשון זכר וכנסת ישראל היא שאמרה כך לפני שכינה, לריח שמניך וגו', עלמות אהבוך לא שייך למימר לנקבה (מנחת שי):

כבשים כתיב. רצה לומר אף על גב דדרשינן בפ"ב דחגיגה (יג, א) אל תקרי כבשים אלא כבושים, דברים שהם כבשונו של עולם יהיו תחת לבושיך, והיינו טעמא דאי כפשטיה מאי אתא לאשמועינן שלמה בחכמתו, מכל מקום כיון דכבשים כתיב צריך לפרש ליה כבשׂים בשי"ן שמאלית כמשמעו, והיינו בשעה שהתלמידים קטנים ככבשׂים (דכבשׂ נקרא אפילו הקטן כאומר (ויקרא כב, כז) שור או כשׂב או עז כי יולד, מה שאין כן עתודים שלא נאמר אלא על הגדולים). ודרשינן ליה נמי כאילו כתוב כבושׂים בשי"ן ימנית לומר כבוׂש לפניהם דברי תורה. ולא דריש הכא ללבושך יהיו תחת לבושך כדדריש בחגיגה, אלא פירש ללבושך לדברי תורה שאדם מתכסה בהם כשמלה (יפה מראה). וע' בירושלמי פרק אין מעמידין (עבודה זרה פ"ב ה"ז):

הגדילו ונעשו תלמידי חכמים. והיינו ומחיר שדה עתודים שבהיותם עתודים תגלה להם כשדה, וכדרך שאמרו גבי ושניהם לבדם בשדה שכל טעמי תורה גלויה להם כשדה, ונראה דדריש ומחיר כמו מחר (יפה מראה):

מה שימה זו. דרש אשר תשים ל' שימה. [פירוש לשון סימה] מדלא קאמר אשר תדבר או תצוה וכיוצא:

כך הן דברי תורה. ובירושלמי הנוסחא כך אין לך רשות לשקע את עצמך בדברי תורה אלא לפני בני אדם כשירין:

ר' הונא בעי כו'. נראה דצריך לומר ר' הונא אמר ר' חמא בר עוקבא מקשי, וכן הוא בירושלמי **אם להפליגו כו'**. רצה לומר למה ליה לר' יהושע להשיאו לר' ישמעאל בזה שאיך הוא קורא כי טובים דֶּיךָ מיין או כי טובים דַּיִךְ מיין, דקרא זה הוא מדברי קבלה, ועוד דחבירו מוכיח עליו לריח שמניך, היה לו להשיאו באחד מהמקראות אלו דהוו מדברי תורה, ואין להם הכרע, ולשאול אותו היאך הוא קורא תיבת ההכרעה למעלה או למטה (יפה מראה):

שאת. פרש"י בגמרא (יומא נב, ב) הלא אם תיטיב שאת ולשון סליחה הוא, או שאת אם לא תטיב ולשון נשיאות עון הוא:

ארור. וברצונם עקרו שור ארור, שור של שכם שהוא מארור לכנען, או ארור אפם כי עז:

מחר. ויאמר משה אל יהושע צא הלחם בעמלק מחר, או מחר אנכי נצב על ראש הגבעה:

וקם. הנך שוכב עם אבותיך וקם, וכאן רמז לו תחיית המתים, או וקם העם הזה וזנה:
משוקדים. ארבעה גביעים משוקדים, או משוקדים כפתוריה ופרחיה:
באו מן השדה כשמעם כו'. שר' תנחומא ראה שהענין מכריע לקרוא כשמעם ויתעצבו, כי לא יתכן ששמעו הדבר בשדה ובאו ואח"כ נתעצבו, כי העצבון חייב להיות תיכף אחר השמיעה, ולפי שבעל הטעמים הכריעו למה שלפניו נשאר לו מכלל שאין לו הכרע:
או כשמעם ויתעצבו. כן צריך לומר וכן הוא בירושלמי ובבראשית רבה פרשה פ' (סימן ו [ה]), ובא על דרך כשמוע עשו וגו' ויצעק וגו':
אמר רבי יצחק כתיב ואותי צוה ה' יש דברים כו'. ובירושלמי שם גרס כתיב ואותי צוה ה' אותי ואותי יש דברים כו'. וכתב היפה מראה כלומר מדהוי ליה למימר אותי וכתיב ואותי, אתא לרבויי דאיכא מילי שצוהו לומר בינו לבין עצמו מלבד הדברים דקאמר קרא שצוהו לומר לישראל, ועיין שם עוד:
ויש דברים שאמר לי לומר לכם. כן צריך לומר:
יש דברים שמשיקין כו'. פירוש שסוגרין הפה ואין מגלים אותם. ודרש ישקני לשון סתימה (משלי כד, כו) כמו שפתים ישק. ופירושו ישקני מנשיקות פיהו שילמדני מהדברים הסתומים שאצטרך להיות משיק הפה עליהם כמו שהוא יתברך סותם אותם מרובא דאינשי, ולכן נקראו נשיקות פיהו. ומשום הך דרשא שיש דברים שמשיקין כו' להכי לא גלה ר' יהושע לר' ישמעאל מפני מה אסרו גבינתם, מפני שמקרוב אסרוה, ור' ישמעאל קטן היה כדאמרינן בגמרא, ולהכי נמי הפליגו בקרא דכי טובים דדיך מיין משום דכי טובים דדיך הוא סיפא דישקני מנשיקות פיהו (יפה מראה):
באיזה צד יתקיימו שני כתובים הללו, אלא יש דברים שמשיקין אותן על פה ויש דברים שאין משיקין אותם על פה. רב המנונא רמי כתוב אחד אומר כו' באיזה צד כו' אלא כל זמן שהיה כו'. כן צריך לומר. ועיין בעירובין דף ס"ג ע"א וילקוט תהלים:
אלא כל זמן שהיה עירא היאירי רבו של דוד. רבו היה כדכתיב (שמואל ב' כ, כו) היה כהן לדוד, רב לדוד:
רבו של דוד קיים בלבי צפנתי אמרתך. כי מכלל היראה מתלמידי חכמים ומן הגדר שלה שלא ידבר בפניהם בלתי אם נטל רשות מהם (כד הקמח, יראה). ולכאורה גם בזמן שעירא רבו קיים הוה למה מנע עצמו מן המצוה לבשר צדק בקהל רב, ואי משום כבוד רבו, הא אינו אלא תוך שלש פרסאות, והיה לו לקבוע ישיבתו חוץ לשלש פרסאות, דעתה יכול לקיים שניהם, אך אמרו חז"ל (ברכות ח, א) לעולם ידור אדם במקום רבו שהרי כל זמן ששמעי בן גרא קיים כו', לזה גם המלך דוד לא רצה לשבת רק במקום רבו

שלא יחטא, וזהו התכת הכתוב בלבי צפנתי אמרתך דהיינו כל זמן שעירא היה קיים, אלא דקשה דהיה לו לילך חוץ לשלש פרסאות, לזה אמר למען לא אחטא לך:

מקוה מים. שלא היה צריך לומר מים, אלא לומר שכל אלו מעין ומקוה נקראו מים לענין הכשר זרעים דכתיב גבייהו וכי יתן מים על זרע, וכדיליף להו בתורת כהנים:

חביבין דברי סופרים כדברי תורה. ששכרן ועונשן כעוסק בדברי תורה וכעובר על דברי תורה. ומייתי ראיה מחכך כיין הטוב, דחכך היינו דברי סופרים שהם בעל פה, ויין הטוב היינו דברי תורה כדכתיב (ישעיה נה, א) ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב, הרי דאקשינהו אהדדי:

חביבין דברי סופרים מדברי תורה. משום שתורה שבעל פה אצל תורה שבכתב מדרגת הצורה אצלה החומר ע"ד שפירשו קצת על מ"ש ז"ל התורה היתה כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה, שתורה שבכתב היא כהיולי המקבל כל הצורות, ותורה שבעל פה היא כצורה שתחול עליה ומסלקת היולניותה ולכן אמרו שבעים פנים לתורה, שהפירושים במדרגת הפנים והצורות (יפה עינים):

שנאמר כי טובים דודיך מיין. והכי קאמר קרא ישקני מנשיקות פיהו הוא תורה שבעל פה, כי טובים דודיך היינו דברי סופרים, שהם דומים ודודים לדברי תורה, כלומר סמוכים וקרובים לדברי תורה, שדברי סופרים מלמדים על דברי תורה, מיין הוא דברי תורה שבכתב. ורצה לומר שאני משתעשע מנשיקות פיך הרבה יותר ממה שתשעשעני שתיית יינך, כי התורה שבכתב נדמה בזה ליין, כמו שהיין מצד עצמותו אינו ראוי לשתיה מחוזק חריפותו, בלתי אם יוחלש על ידי מזיגת המים, ככה התורה שבכתב מעומק המושג שבה היא מחוסרת השגה בעצמותה בלתי אם יתמזגו דבריה עם מימי התורה שבעל פה, כי אין טעם מצות התורה שבכתב מוטעמת לנו לגודל ההעלם וההסתר שבהם, ואף מצוה אחת מכל מצותיה לא נוכל לקיימה כראוי בלתי התגלם לעינינו בתורה שבעל פה להיותה מבארת לפנינו כל הפרטים היא לנו לתועלת יותר גדולה וחשובה מן תורה שבכתב שמגודל ההעלם שבה היא מחוסרת ההשגה בכוונותיה העמוקות:

האומר אין תפילין כו'. שאף על פי שהוא אפיקורוס, מכל מקום פטור ממיתת בית דין כי אין דין זקן ממרא בכיוצא בזה, שאין כאן הוראה דזיל קרי הוא, ולא חייבה תורה בזקן ממרא אלא במידי דהוראה כדכתיב (דברים יז, יא) על פי התורה אשר יורוך:

להוסיף על דברי סופרים. שאמרו ארבע, מדרשא לטטפת לטטפת, חייב חנק:

והטיתי לקרות. קריאת שמע, שבית שמאי סברי שצריך לישב בשעת קריאת שמע ובית הלל סברי שקורא דרך הילוכו והלכה כבית הלל כדאיתא בפרק קמא דברכות (יא, א):
את חמי כו'. הרי אתה רואה שאם כו':
וחמורים מדברי תורה. שבדברי תורה יש עשה ולא תעשה וחילוק עונשין, ובדברי סופרים כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה, אבל בירושלמי לא גרסינן כאן וחמורים מדברי תורה רק וחמורים מדברי נביאים, שהרי במקרא אל תטיפו שהביא לא כתיב רק דברי נביאים (מתנות כהונה) ועיין בענף:
דכתיב אל תטיפו יטיפון. שפירושו שהקדוש ברוך הוא הוא אמר לנביאים שלא ינבאו לדור הרע הזה ולא ישיגו כלימות מהם, ומדמנע הקב"ה דברי נבואה ולא דברי סופרים לבל יורו משפטים לדור ההוא, שמע מינה דברי סופרים חמורים טפי שאין למנעם בשום צד (יפה מראה):
פלמנטרין. פירוש פולמו בלשון יוני צבא, ופירוש נוטרין בלשון רומי סופר, כלומר סופר ממונה על אנשי הצבא (מוסף הערוך):
כתב להם. לבני המדינה:
וסמנטרין שלי. הנה הערוך פירש סמנטרין מצנפת, אבל המוסף הערוך פירש סמנטרין חותם, והביא ראיה וסעד לדבריו ממדרש שמות רבה פרשה י"ט (סימן ה [ו]) דאיתא שם אמר המלך אם אין סמנטרי על כל המסובין אל יכנס אחד מהם לכאן, כך האלהים עשה משתה להם צלי אש על מצות ומרורים מפני שנגאלו מן הצרה אמר להם אם אין חותמו של אברהם בבשרכם לא תטעמו ממנו עד כאן לשונו, הרי שסמנטרין הוא חותם, ולפי זה צריך לומר חותמי שכתיב כאן בפנים המדרש היה כתוב על גליון המדרש והוא פירוש על תיבת סמנטרין, והכניסוהו המדפיסים בפנים המדרש, ושלא במקומו, שהיה להם להכניסו אחר תיבת סמנטרין, והם הציגוהו קודם והוסיפו אות וא"ו לתיבת סמנטרין:
יורוך. שהכל תלוי בהם ובדעתם:
אשר תאמר. לשון נסתר לנקבה, ושב אל התורה:
שמע להם. כלומר זה אין צריך לומר, אלא אפילו אם יאמרו לך על ימין שהוא שמאל כו', ועיין בענף:
מה מים חיים לעולם. תעורר אותנו על ענין הנותן חיים לנפשינו, ורצה לומר שכמו שתועלת המים בדרך כלל להצמיח פרי תבואה וחציר לבהמה, והמים לטבעו הוא יסוד פשוט ותהפך אל כל פרי וצמח ולטעמו להחיות אותו, כן דברי תורה חיים לעולם, רצה

לומר לכל הנמצאים, במה שאדם שלם עוסק בתורה ומתקן מדותיו, על ידי זה יתהפך שפע של עסק התורה לכל מין ומין מהנמצאים כפי שייכות שיש להם במדה מהמדות: **וכתיב לכו שברו ואכלו וגו'**. ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב, והנה ממקרא זה אין מוכח על חיים לעולם, ואפשר שלמד חיים לעולם מרישא דכתיב הוי כל צמא לכו למים, ומדמה התורה למים שהיא נותנת חיים לעולם וכמו שכתבתי לעיל. אבל יותר נראה כמו שכתב הרד"ל וזה לשונו, ונראה שחסר כאן עוד בבא זו דאיתא בספרי סדר עקב פיסקא מ"ח ובשוחר טוב מזמור א' (ובילקוט ישעיה) מה מים חנם לעולם אף דברי תורה חנם לעולם שנאמר לכו שברו כו':

מה מים מן השמים. סבירא ליה כמאן דאמר (תענית ט, ב) הארץ ממים העליונים היא שותה, ועיין בבראשית רבה (יג, י):

מה מים משיבין הנפש כו'. אמר כמו מי שהוא צמא ועיף ונפשו שוקקה ויזדמן לידו מים יוכר חסד הבורא יתר מאד ממי שאינו צמא ולא חסר לו מים לעולם כי אינו מצייר העדרה, כך דברי תורה אם כי יכיר גודל מעלתה מי שגדל על ברכיה מנערותו וזכך נפשו, עם כל זה יוכר ויובחן תועלתה יותר במה שמשיב נפש רשע אִוַּתָה רע תמיד הולך בשרירות לבו אשר נפשו לא מטוהרה והולכות למות באבדן עולם, ואחר כך כשמשים לבו אל התורה תשוב נפשו מני שחת ותצרור בצרור החיים, וזהו תורת ה' תמימה, ואימתי יוכר תמימותה יותר במה שהיא משיבת נפש ממות לחיים כנזכר לעיל:

אשר בלחי. וסיפא דקרא וישת ותשב רוחו:

מה מים מטהרים את האדם כו'. לאו בטמא בטומאת הגוף מיירי דבזה פשיטא דאינו מועיל לו דברי תורה להעלותו מטומאתו אלא כל אחד כפי טהרתו המפורש בתורה, אלא בטמא בטומאת הנפש מיירי, וזהו שאמר מה מים מטהרים את האדם כי הנפש נקראת אדם כמו שכתב האלשי"ך בהרבה מקומות, ולכך מביא מקרא זה דוזרקתי כו' (זרע אברהם):

ומה המים מטהרים הגוף. היינו טבילה לטהר מטומאה, לכן מביא מקרא דאורייתא ורחץ כו' (רד"ל):

צרופה אמרתך. פירוש טהורה ומזוקקת כמה דאת אמר (מלאכי ג, ג) מצרף ומטהר:

ערותו. הגומא שבלעדי המים נשארת חסרה ורקה:

עיף בה. יגע בתורה תמיד כדאמרינן (דברים כה, יח) ואתה עיף ויגע:

בירוד. בפחות וטפל והוא כלי חרס, וכמו שהשיב רבי (עקיבא) [יהושע] לבת קיסר (תענית ז, א):

אלא במי שעושה עצמו ככלי חרס. ליכא לפרש דהיינו שמשפיל את עצמו ודעתו שפלה, דהא זה כבר אמר לעיל ומה המים מניחין כו' כך תורה מנחת מי שדעתו גבוה עליו ומדבקת במי שדעתו נמוכה עליו, אלא כאן הכוונה שנעשה שחור ככלי חרס מעמל התורה כמו שאמרו באבות (פרק ו משנה ד) כך היא דרכה של תורה כו' ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל:

כך דברי תורה אין הגדול כו'. צריך שהגדול לא יתבייש לומר לקטן למדני כו':

מתבלע. נבלע ומת בהם:

ולהורות. כמו שדרשו חז"ל (סוטה כב, א) רבים חללים הפילה זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה:

מה המים נמשכין לגנות ולפרדסים. להצמיחם, ולבתי כסאות לשוטפם ולעשותם נקיים, ומרחצאות לרחוץ בהם ולשטוף הבית המרחץ, נמצא עושה המים פעולה טובה אף לבתי כסאות ומרחצאות.

יכול אף דברי תורה כן. עושין פעולה טובה גם לרשעים.

תלמוד לומר כי ישרים דרכי ה' וגו' צדיקים ילכו בם ויגדל צדקתם, ופושעים יכשלו בם שיצמיח פשעם עוד ויכשלו עוד בהגותם בה ויגדיל הטינא אשר בלבם עד אשר מעלה שרטון:

מתיישן. נעשה ישן:

משתבחין בגדולה. מסיים בספרי שנאמר (איוב יב, יב) בישישים חכמה ואורך ימים תבונה. שבשעה שהם מזקינים ונחלשים ויפסיד גופם תרבה חכמתם ויתחזק שכלם ויוסיפו שלימות (רמב"ם פירוש המשנה סוף מסכת קנים):

היין ניכר בגוף. שפניו וכל גופו יתאדם שנאמר (משלי כג, לא) אל תרא יין כי יתאדם:

ומרמזין לאחרים לומר זהו תלמיד חכם:

רע לראש. כששותה יותר מדאי כמו שאמרו חז"ל (גיטין ע, א) רובו קשה ומעוטו יפה:

שנאמר נר לרגלי דבריך וגו'. מכלל שכל גופו בבריאותו, שאם לא כן אין רגלים עומדות במישור וכמשל המושלים לא יכשלו הרגלים כי אם לאשמת העינים, וסתם נר הוא מן השמן. ובילקוט ישעיה גרים שנאמר לריח שמניך טובים (מתנות כהונה). ובספרי גרס שנאמר רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך, ואומר כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך, והוא על דרך שאמרו בגמרא (עירובין נד, א) חש בראשו יעסוק בתורה שנאמר כי לוית חן הם לראשך, חש בגרונו יעסוק בתורה שנאמר וענקים לגרגרותיך,

חש בבני מעים יעסוק בתורה שנאמר רפאות תהי לשרך, חש בעצמותיו יעסוק בתורה שנאמר ושקוי לעצמותיך:

קצרים. פסולת ודבר מאוס שנפשו של אדם קצה בו כמה דאת אמר (שופטים י, טז) ותקצר נפשו בעמל ישראל:

תפל. בלי מלח ואין בו רק המתיקות הגמור וטבעו קר מאד:

כשמעורבים כו'. שהדבש טבעו חם, והחלב טבעו קר, ושניהם כאחד טובים ושוים לגוף:

מיין אלו הנשיאים. אפשר הכוונה על הזקנים שהם נשיאי העדה שנהרגו על שמיחו ישראל מלעשות העגל, כדאיתא ברבה סדר בהעלותך פרשה ט"ו סימן כ"א [י"ז] ובתנחומא שם (סימן יד), שכשבאו ישראל לאותו מעשה הזכיר משה זכות האבות ולא הזכיר זכות הזקנים:

אלו הנסכים. ממה שמסיים המדרש אילו היה משה יודע כו' משמע שצריך לומר מיין אלו האבות שנמשלו ליין דכתיב (ישעיה ה, א) כרם היה לידידי דרשו חז"ל (איכה רבה ב, ו) על אברהם. ויותר נראה שהיה הנוסחא דבר אחר כי טובים דודיך אלו האבות (שנקראו דודים כמו שנאמר (ירמיה יא, טו) מה לידידי בביתי שדרשוהו חז"ל (איכה רבה פתיחה כד, א, כ) על אברהם), מיין אלו הנסכים, רצה לומר אלו הקרבנות, וזה שאמר אילו היה יודע משה מה הקרבנות חביבין, כלומר אילו היה יודע שהקרבנות חביבין, היה מקריב כל הקרבנות, אלא היה יודע שאין הקרבנות חביבין כמו זכות אבות לכן פנה אל זכות אבות:

לאותו מעשה. של עגל:

דבר אחר כי טובים דודיך אלו ישראל כו'. וזהו למאן דאמר שישראל אינם בכלל השבעים אומות (עיין סוכה נה, ב) וזהו שהקדוש ברוך הוא אומר לישראל שאתם טובים מהשבעים אומות, אבל למאן דאמר שישראל הם בכלל שבעים (עיין בראשית רבה לח, י) שעם ישראל הם שבעים, ליכא לפרש פירוש זה אלא מפרש שישראל אומרים כן להקדוש ברוך הוא כי טובים דודיך מיין וכפי פירוש הפשוט:

פרק ג

ריחות היו. כלומר כעין ריח בעלמא:

כאדם שמריק כו'. שמריק השמן בעצמו, ובתנחומא (יתרו סימן ג) איתא הראשונים ריח שירים אמרו לפניך אבל אנו שמן תורק שמך, כשבאנו לים לא הנחנו לשון של שבח שלא קלסנו לך לכך נאמר לריח שמניך וגו' כאדם שמריק מכלי אל כלי חבירו:

שמטביל זכרותו במחול בים. באבות דרבי נתן פרק כ"ה (ה"ג) איתא אינן יכולין לכתוב כל מה שקריתי ושניתי ומה ששמשתי לחכמים בישיבה, ולא חסרתי מכל אשר שאלו עיני (ספרים אחרים ולא חסרתי מן התורה) אלא כאדם שטובל אצבעו בים, ולא חסרתי מתלמודי (נוסח אחר מרבותי) אלא כדי שיכחול המכחול מן השפופרת. ובסוף פרק ארבע מיתות איתא הרבה תורה למדתי והרבה תורה לימדתי, הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבותי אפילו ככלב המלקק מן הים, הרבה לימדתי ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת. ובמדרש הנעלם סדר וירא דף צ"ט ע"א איתא דאילו יהון כל בני אינשא דעלמא סופרים לא יכלין למכתב, ולא חסרון תלמידי מחכמתי אלא ככוחלא בעינא, ואנא מרבותי אלא כמאן דשתי בימא, ולא הוה אלא למיתן טיבותא לרבוהי יתיר מיניה עד כאן. הרי אתה רואה שטעות סופר יש כאן וצריכין להגיה. ופירש רש"י שפופרת קנה שנותנין בה כחול, ומכחול קיסם של עץ או של כסף שתוחבים בתוכו ומטבלו בכחול ומוציאו, עד כאן לשונו. ואפשר שצריך לומר בדברי רבי אליעזר ואני לא חסרתיה (פירוש מרבותי) אלא כאדם שמטביל זכרותו במכחול (פירוש כמו שמטביל הקיסם של הכחול בהשפופרת של הכחול), ובדברי רבי יהושע צריך להיות כאדם שמטביל זכרותו של המכחול בים, פירוש כאדם שמטביל הקיסם של הכחול בים שלפי ערך רוב המים שבים לא חיסר כלום:

אני אין בי כח לומר כמו שאמרו רבותי. רבי אליעזר ורבי יהושע, שאני לא חסרתי אפילו כמו שאמר ר' יהושע:

אלא רבותי חסרוהו. אף דכל מלמד לחברו תורה המלמד אינו חסר כלום, אך הכוונה שמהרוב תורה שהיה ברבותיהם של רבי אליעזר ורבי יהושע לא קבלו מהם רק מעט, ואמר רבי עקיבא שמה שקיבל הוא מרבותיו לא נחשב אפילו למעט אלא רק כמו שמריח באתרוג כו':

וכממלא מאמת המים. שדרך המעיין כאשר נפתח ומימיו יוצאים ומתפשטים לחוץ אז במעיין הזה נכנסים בו המים הזכים מן המקור, כי בשביל שהוציא לכך באים המים הזכים והבריאים למעיין מן המקור עצמו, נמצא לא נחסר המעיין לעולם, והמים שלוקחים מן המעיין לא נחשב כלום למים נגד המים הזכים שבאים אחר כך להמעיין:

פעם אחת שהה רבי עקיבא לבא כו'. בא לומר שאף על פי שרבי עקיבא היה תלמיד חכם כל כך עד שאמרו עליו הלכה מבחוץ תורה מבחוץ כו' מכל מקום היה אומר שלפי גדלות התורה לא למד כלל שלא החסיר מהתורה אלא כמריח מן האתרוג:

מבחוץ. שלא רצה לפסוע על ראשי התלמידים לילך ולישב על מקומו:

זו הלכה. כלומר איזה הלכה, רצה לומר שאלה של איזה הלכה נשאלה:
הלכה מבחוץ. רבי עקיבא שהוא בעל הלכה הוא בחוץ. וכתב הרד"ל הלכה פירוש הלכה למשה מסיני, ותורה מבחוץ הוא הפלפול מסברא, ועיין בפרש"י שלהי הוריות דף י"ג ע"ב, והיינו סיני ועוקר הרים עד כאן לשונו:
חזרה ונשאלה שאלה. וזו היתה שאלה שלישית, ועיין בספר אות אמת:
כמין ריס. עמק המלך מתרגמינן בית ריסא דמלכא, רצה לומר שהיה מדרשו במקום רחב כמו העמק (אות אמת), או פירושו עגולה כריס זה של עין (מתנות כהונה). ובקדושין איתא בפרק קמא (לא, א) אמר לו מבין ריסי עיניך אתה ניכר שבן אלמנה אתה:
מיוחדת לו לישיבה. פירוש מיוחדת לו לרבי אליעזר, ועליו היה רבי יהושע אומר זה לאחר פטירתו שהאבן שהיה יושב עליו רבי אליעזר דומה להר סיני ורבי אליעזר דומה לארון הברית, אבל אין נראה לפרש זה על רבי עקיבא שיאמר עליו ר' יהושע רבו כן בחייו, גם לשון ישב עליו משמע שכבר נפטר בשעה שאמר זה, והיינו רבי אליעזר שמת קודם רבי יהושע (רד"ל):
חובל עולו של סנחריב. כמו שאמרו (אבות פרק ג משנה ה) כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות:
מפני שמנו של חזקיהו. ומסיים בגמרא (סנהדרין צד, ב) שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, לפי שהיו עסוקים בתורה תמיד הוצרכו לשמן הרבה כדאיתא בפרק קמא דשבת (יג, א) ברם זכור אותו האיש לטוב וחנניא בן חזקיה שמו שאלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרים דברי תורה, מה עשו העלו לו שלש מאות גרבי שמן וישב בעלייה ודרשן:
וסופו מתוק. כך הן דברי תורה אדם מצטער בהן בתחלה ועושה בהן אחרית טובה שנאמר והיה ראשיתך מצער כו', כן הוא בדברים רבה [פרשה ז] סימן ג', כלומר שבראשונה נצטער על דברי תורה ובסוף היא מתוקה לו:
אינו מזרזיף כשאר כל המשקים. פירוש אינו מבצבץ ומנתז למעלה בראש כששופכין לתוכה הרבה בפעם אחת כדרך שאר המשקין אלא עולה למעלה בנחת (מתנות כהונה). וכתב הרד"ל ועיקר המלה הוא לשון המקרא (תהלים עב, ו) זרזיף ארץ, ופרש"י נטיפת מטר כההיא דיומא דף פ"ז ע"א זרזיפא דמיא:
אף דברי תורה אין מזרזפים כדברי ליצנות. כן צריך לומר בכ"ף (רד"ל):
יוצאת כנגדה כו'. מפני שהשמן לעולם צף למעלה:

אין לה בת קול. רצה לומר קול הברה, כששופכין אותו לתוך כוס אינו משמיע קול כשחר משקין:

ושפלת מארץ תדברי. זה שבוש מפורסם, וכך צריך לומר כך ישראל אין להם בת קול בעולם הזה שנאמר ושפלת מארץ תדברי, אבל לעולם הבא כתיב קול צופיך נשאו קול, וכתיב ויצא מהם תודה וקול משחקים, ויש כיוצא בזה כמה כתובים (אות אמת). והרד"ל כתב שצריך לומר אבל לעולם הבא כתיב (ישעיה מ, ט) הרימי בכח קולך וגו'. ולגירסת ספרינו יש לומר דדרש ושפלת מארץ כשתשפלי עד לארץ אז תדברי, והיינו לימות המשיח כמה דאת אמר (ישעיה כו, ה-ו) ישפילה עד ארץ וגו' תרמסנה רגל רגלי עני וגו' עד כאן לשונו:

רבי יוחנן פתר קרייא. לריח שמניך וגו' באברהם אבינו:

בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לך לך כו' למה היה דומה. רצה לומר דקשה למה הרחיקו מבית אביו והטריחו בדרכים ועשאו כגר בארץ, שאם כדי לקיים המצות שלא ימחו בידו אנשי הארץ שהיו עובדים עבודה זרה, לזה לא הוצרך להרחיק כי הוא לא היה ירא מהם ולא ישוב מפני כל, לכן אמר המשל **לצלוחית כו'** שרצונו לומר שזה היה כדי שיתגדל שמו ויתפרסם כבודו במלא עולם, מה שלא היה מתפרסם אלא ליושבי ארצו אילו לא גלה:

לצלוחית של פוליטין כו'. פוליטין פירושו בלשון רומיי ויוני מין שמן מרקחת מוורדים ובשמים (מוסף הערוך), ובבראשית רבה פרשה ל"ט (סימן ב) גרס אפפולסימון, והוא שרף נוטף מעץ בלסמון הגדל בעיר יריחו אשר נקרא שמה על שם ריח (ערוך), ותרגום בפסוק הדודאים נתנו ריח (לקמן ז, יד) איתבסם קדמי כריח בלסמון. ולפי משל זה כך הוא פירוש המקרא דכאן לריח שמניך טובים, רצה לומר כדי שיתנו ריח יפה שמניך הטובים צריך אתה לגלות, כי כשמן שמריקין אותו מכלי אל כלי כי אז נותן ריחו, כן יהיה שמך מתגדל על ידי גלותך. ורמז בזה גם כן כי כמו שהשמן לא הוסיף שבח בעצמו בהיותו מטולטל למקום, רק שפירסומו וריחו לאחרים הוא שנתחדש, כן אברהם לא הוצרך לגלות מארצו כדי לקיים המצות כנזכר לעיל, אבל מה שהרויח הוא שיהיה שמו מתגדל ומתפרסם לכל, וזהו שמסיים המדרש **הרבה מצות יש לך טלטל עצמך בעולם ושמך מתגדל בעולם לך לך מה כתיב בתריה ואעשך לגוי גדול**. פירוש הריוח שיומשך מהליכה זו היא מאי דכתיב בתריה ואעשך וגו' ואגדלה שמך (יפה תואר). ועיין כל זה בבראשית רבה פרשה ל"ט:

הא לך עלמות הרבה. פירוש על ידי טלטולך הרבה גרים יתוספו, שעל ידי שיכירו שה' אתך ידבקו בדרכיך וכמו שמסיק המדרש (יפה תואר):

והלא אם מתכנשים כו'. וליכא למימר בריאה ממש על ידי ספר יצירה כדאיתא בפרק ארבע מיתות (סנהדרין סה, ב), משום דהתם מוכח שבריאה כזה הוא בלא דיבור ונפש משכלת וכבהמה בצורת אדם, ולא הותר לעשות כזה אלא לפי שעה ליחיד לנסיון בעלמא ולא ברבים, ועל כזה נאמר (משלי כה, ב) כבוד אלהים הסתר דבר ולא לפרסם הדבר ברבים לדורות כאברהם שהוליכם אתו עמו בפומבי לארץ כנען (נזר הקודש):

לכך נאמר ואת הנפש אשר עשו. פירוש אשר עשו לפי זה לשון תיקון כמו (דברים כא, יב) ועשתה את צפרניה, שבגרות תקנו נפשם:

אמר רבי חוניא אברהם כו'. בא לתרץ למה כתיב אשר עשו לשון רבים, יאמר אשר עשה, על זה מתרץ שגם אמנו שרה גיירה נשים:

ומה תלמוד לומר אשר עשו בחרן. רצה לומר למה נאמר עשו דמשמע עשיה ממש, דבצפורנים ניחא למימר עשיה על התיקון משום דבצפורנים נמי איכא קצת מלאכה. והשיב דאפקיה בלשון עשיה ללמדך דחשיב כאילו בראו, שהביאו לחיי העולם הבא כי לכך נבראו, ואם לא כן נוח לו שלא נברא (יפה תואר). או אפשר דקשה ליה מדכתיב הנפש דמשמע ליה אותו הנפש עצמו שעשה אברהם אותו עצמו עשתה אותו שרה, וזה אינו שהרי הוא מגייר אנשים והיא מגיירת הנשים, והשיב שזה היה על ידי האכסנאות שנעשה על ידי שניהם ועל ידי זה נתגיירו, כדאיתא בבראשית רבה פרשה לט [יד [כא], טז [כד] (מתנות כהונה):

וריקמו. רקם עליו עור מלמעלה:

ממה שאתה מביא אורה כו'. זה נדרש מן שמניך, שהשמן מביא אורה לעולם (רד"ל):

האורה גאולה. כמה דאת אמר (אסתר ח, טז) ליהודים היתה אורה:

שנתת לנו ביזת מצרים כו'. זה גם כן נדרש מן שמניך, וכעין מה שתרגם אונקלוס בסדר האזינו (דברים לב, יד) חמאת בקר וחלב צאן, ביזת מלכהון וכו', והאומות נקראים עלמות, ומלת אהבוך שב על ישראל (מתנות כהונה). ולדבריו נדרש על כן עלמות רצה לומר בשביל ביזת העלמות הם האומות שנקראים עלמות, שנתת לנו שמניהון, לכן אהבוך ישראל (רד"ל):

יום המיתה. שמפני שאין יודעים מיתתן הם כל ימיהם בתשובה ומכוונים לבם לשמים בתפלה ובתחנונים, וכמו שאמר התנא (אבות פרק ב משנה י) שוב יום אחד לפני מיתתך כו'. ומפני שאין יודעים יום הנחמה והגאולה הם מצפים בכל יום ומקווים אל

הגאולה והנחמה ומכוונים לבם לשמים, אבל אם היו יודעים ריחוק הנחמה והגאולה היו מתייאשים מן הגאולה והנחמה, והרבה היו יוצאים מן הכלל:

בעלמות ובזריזות. על דרך שדרשו בשמות רבה (א, כה) ותלך העלמה שהלכה בזריזות, והכונה כאן על דרך שאמר התנא (אבות פרק ה משנה כ) הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי לעשות רצון אביך שבשמים:

אלו בעלי תשובה. קרי ביה על מות, שהגיעו עד שערי מות בעונותיהם וחזרו בתשובה והקדוש ברוך הוא מקבלם:

זו כת שלישית. דרש עלמות על מות:

ואח"כ. מצפצפת ועולה כמו שבואר בראש השנה דף י"ז ע"א:

אלו הגרים הדא הוא דכתיב . (יהושע ט, ט) **כי שמענו שמעו ואת כל אשר עשה במצרים וגו'**. (מתנות כהונה):

דבר אחר על כן עלמות אהבוך אלו ישראל. פירוש על כן על מות אהבוך, רצה לומר שאהבתם לך כל כך גדול עד שמוסרים עצמם על קידוש השם:

שנאמר כי מאהבת ה' אתכם כו'. מזה הפסוק אינו ראיה שהם אוהבים להשי"ת רק השי"ת אוהב אותם, ואפשר שכוונתו על פסוק שלאחריו שומר הברית והחסד לאוהביו:

על שהעלמת מהם כו'. ולפיכך אוהבים אותך כי יודעים כי כך הוא, וכמו שנאמר (ישעיה סד, ג) עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו:

דבר אחר אמר רבי ברכיה. כן צריך לומר. ודרש על כן עלמות מלשון עלמות וזריזות וכדלקמן (מתנות כהונה):

ראשה חולה לצדיקים. פירוש עגולה סביב מלשון מחול הכרם דתנן בכלאים (פרק ד משנה א), שפירושו סביב. וירצה שיסדר הצדיקים סביבו כעגולה, והוא יתברך יהיה באמצע, ולהיות השי"ת באמצע אמר שיהיו מראין אותו באצבע, שהאמצעי נראה לכל המסובבים. ומ"ש שהקדוש ברוך הוא יהיה ראש חולה, הוא היותו באמצע כמו המרכז לעגולה (יפה מראה). ועיין בויקרא רבה סוף פרשה י"א ובירושלמי פ"ב דמגילה. וכתב הבחיי בסדר תרומה (כה, לא) שאמר זה על מה שמתענגים מזיו השכינה בתענוג שאין לו סוף, שהמחול הוא עגול ואין לו ראש וסוף, ולכך המשיל תענוג הנפשות שאין לו סוף למחול שאין לו סוף. והאלשי"ך תהלי' פ"ו כתב שהכוונה כי אז נהיה כולנו נביאים, כי מלבד מה שתפסוק זוהמתנו גם יצר הרע לא יהיה בנו כי נהיה כולנו קדושים וטהורים באופן שלא נצטרך לומר לנביא שידבר הוא עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים, כי

אם שבו יתברך נשמח כי קדושים נהיה כי קדוש הוא ולא יקרנו אסון מות בְּדַבֶּר עמנו אלהים עד כאן לשונו:

שיתו לבכם לחילה כו'. ואף על גב דפשטיה דקרא זה מיירי בירושלים כדכתיב התם הר ציון ירכתי צפון סובו ציון, יש לומר הרמז הזה הרמוז בתיבת חולה מיירי בגן עדן, דאפשר שהכתוב בענין אחד וירמוז בענין אחר (יפה מראה):

לחולה כתיב. וכן הוא בדפוס מאהלוב, וכן הוא בירושלמי ובויקרא רבה הנזכר לעיל. וזהו לשון בעל מנחת שי בירושלמי ובתיקוני זוהר ובמדרש חזית ובקהלת רבתי כתבו לחולה כתיב, אבל בכל הספרים שלנו כתיב וקרי לחילה ביו"ד, והכי איתא באגדת תהלים עד כאן לשונו, הרי דגם כאן הנוסחא לחולה כתיב, ולא כדפוס לעמבריג שאיתא שם לחילה כתיב:

והם חלים לפניו בעלמות. רצה לומר והם ירקדו לפניו בחוזק ובזריזות, כמו שאמרו בשמות רבה (א, כה) ותלך העלמה שהלכה בזריזות, ופרש"י כעלמה שכל כחה עליה:

בעלימות ובזריזות. רצה לומר מפרש תיבת עלמות בשני פירושים, פירוש אחד בעלימות לשון העלם והסתר כמו שאמרו בפרק אין מעמידים (עבודה זרה לה, ב) גבי עלמות אהבוך דברים מכוסים ממנו מתגלים לו, פירוש שני עלמות לשון חוזק וכמו שכתבתי לעיל:

כאילין עולימתא כו'. רצה לומר שהם חלות במחול כעלמות פירוש כנערות החולות במחולות, זהו שסיים המדרש בתוך עלמות תופפות:

תרגום עקילס אתנסייא. הערוך כתב תניסאה לשון מות, ולפי זה מפרש המדרש מילתיה דעקילס, דרצה לומר עולם שאין בו מות, ומפרש עלמות שעולות על מות (יפה מראה). ועיין בבלי תענית ל"א:

דכתיב כי ה' אלהיך ברכך. טעות סופר הוא, כי ממקרא זה אינו מוכח מידי שהוא ינהגנו, וצריך לגרוס במקומו (דברים לא, ו) כי ה' אלהיך הוא ההולך עמך:

פרק ד

בשעה שעמדו ישראל וכו'. שרצו להיות מקובלים ומצווים כמקבל חפץ לשמרו:

אלעיקי. פירשו המפרשים לשון צרה, דתרגום של צרה עקתא, וכן תרגום אונקלס קצתי בחיי (בראשית כז, מו) עקתא בחיי. ורצה לומר שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל שעל אפם ועל חמתם של המלאכים אני נותן לכם את התורה ולא להם, ובעבור זה הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה, כדאיתא ברבה (לקמן פרשה ח פסוק יא סימן ב) ובתנחומא (תרומה סימן ט) שהמלאכים קטרגו שלא ליתן לישראל התורה (גבול בנימין). והמתנות

כהונה כתב עיקי הוא שבועה בלשון ערבי, ומלת אל הוא תיקון הלשון כידוע, והמעריך כתב ששיבוש גמור הוא, ובשני ספרים כתיבת יד לא גרסינן ליה, אלא הכי גרסינן אמר להם הקב"ה איני נותן לכם את התורה אם לא תביאו לי עד כאן לשונו:

הביאו לי ערבים כו'. שאף על פי שביד ה' ליפרע מהם, אין זו הכוונה, כי מה בצע כשיענשו, אבל צריך הערבות שתהיה השמירה בטוחה ולזה אמר משל ללוה מן המלך כו' שאף על פי שביד המלך לנגשו על הפרעון כשירצה, עם כל זה לא יאות בזה, כי כשאין לו לשלם מה בצע בנגישתו וצערו, אבל מבקש ערב שיפרענו מעותיו, וכן ה' לא יחפוץ בעונש אלא בבטחון השמירה. ואמרו **אבותינו ערבים לנו כו'** כמו שפירשתי בענף עיין שם (יפה עינים):

שאמר במה אדע. הטעם שנחשב זה לחטא, הוא, שלפעמים על ידי החטא יתבטל היעוד הטוב, וכן בקש אברהם בטחון ליעוד זה אף שיחטאו ישראל, ולזה אמר קחה לי עגלה משולשת וגו' כי כל עוד שיצא לפועל באיזה הוראה לא ישוב ריקם כמו שכתב הרמב"ן בפרשה לך לך, וזה נחשב קצת חטא שמבקש קיום היעוד אפילו שאינם ראויין שזה כדוחק כלפי מעלה, והיה לו להניח הדבר ברצון ה' הטוב בעיניו יעשה (ספר הנזכר לעיל):

שהיה אוהב לעשו כו'. וזה נחשב לחטא, דלא דקדק, שאילו דקדק אחריו היה מכיר ברשעו (ספר הנזכר לעיל):

שאמר נסתרה דרכי. וזה נחשב לו לחטא שהקדוש ברוך הוא היה חושב להמליך בנו, והוא חשב שהסתר יוסף רע לו, והוא אמר כמתרעם נסתרה דרכי מה' כדאיתא בבראשית רבה (צא, י) גבי למה הרעותם לי (ספר הנזכר לעיל):

והרועים פשעו בי כו'. היינו קצת נביאים שהטעו אותם, שאחרי שהיו נביאי אמת חזרו בהם ונבאו בשקר כגון חנניא בן עזור כמו שאמרו חז"ל (עיין סנהדרין פט, א), ועל ידי שהיו כבר מוחזקים לנביאי אמת היו טועים אחריהם, ולזה הביא מהרועים פשעו בי והנביאים נבאו בבעל דעל נביאי אמת מדבר מדקאמר והנביאים, וכן נביאי ישראל מדקרי ליה נביאיך דמשמע האמתיים שחזרו להיות שקרנים (יפה עינים):

הא ודאי ערבים טובים כו'. הענין הוא כי אי אפשר להיות ערב אלא א"כ הוא אינו חייב בשביל עצמו ובטוח בשלו, וזהו שאמר להם אבותיכם בעצמם צריכין ערבים, מה שאין כן הקטנים שאין חייבים עדיין במצות הם ערבים טובים והם משלימים ביטול תורה שלנו, וזהו שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עוז כמו שאמרו חז"ל (שבת קיט, ב) אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקת של בית רבן (הגר"א):

שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עוז. במדרש עשרת הדברות יותר מבואר וזה לשונו, אמרו לפניו הרי בנינו יהיו ערבים, מיד אמר הקדוש ברוך הוא תנו לי אותם הערבות ואני אקבלם, מיד הביאו בני ישראל את נשיהם עם יונקי שדים ונשיהם המעוברות, ועשה הקדוש ברוך הוא בטנם כזכוכית והיו מדברים עמו, אמר להם ראו שאני רוצה ליתן תורה לאבותיכם ואתם ערבים בשבילם שיקיימוה, אמרו לו הן, אמר להן אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך, אמרו לו הן, לא יהיה לך כו' אמרו לו לאו, וכן היו עונים אותו על הן הן ועל לאו לאו כו' שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עוז, ואין עוז אלא תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן עד כאן:

מי יאמר בתורה כו'. היינו כשמפטירין בבית הכנסת, ובתנחומא ריש סדר ויגש איתא שאני מפסידן שהן אומרים בכל יום ברוך ה' המבורך לעולם ועד, והיינו שעונין כן אחר השליח ציבור כשאומר ברכו:

שנאמר לשוא כו'. הרי זה עוד ראיה אחרת, והכי קאמר קרא לשוא הכיתי בתמיה, וכי בחנם הכיתים, אינו אלא בשביל המוסר דהיינו תורה לא לקחו לא למדו לשון לקח (רש"י). וזהו שאמר כאן משכני לשון משכון, כדי שלא תקח ממני המשכון דהיינו הבנים, אחריך נרוצה:

מוסר לא לקחו לפיכך צריך. כן צריך לומר ומה דבינתים מיותר:

שהכנסתנו לארץ טובה. הוא ארץ סיחון ועוג שהיא אינה כארץ ישראל ממש, ומכל מקום ראינו בה טובה הרבה, לכן היתה תשוקותינו לרוץ אחריך, **לארעא טבתא** היא ארץ ישראל ממש **דאתקריאת משכנותא** על שהיא עיקר משכן המלך הקדוש ברוך הוא, ודלא כשבט ראובן וגד שבחרו בארץ סיחון (ועיין בתנחומא סוף סדר מטות). ודרשו מסיפא לרישיה, אחריך נרוצה למקום משכנותיך היינו לארץ ישראל ממש שנקרא משכנותיך. **ורבי יהושע בן לוי** מפרש קרא כדכתיב, ממה שנתת לנו ארץ ישראל דאיתקרית משכנותא לכן אחריך נרוצה, רצה לומר אחר תורתך ומצותיך נרוצה, שאין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל, נמצא שארץ ישראל גרמה לנו להיות משתוקקים להדבק בך ובתורתך ובמצותיך:

מקדש וגו'. וסיפיה דקרא ושכנתי בתוכם:

שסלקת כו'. דרש משכני מלשון המשכה וסילוק שכינה:

ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם כלום אשה מתקשטת אלא לבעלה. תני רשב"י זיין כו' מלאך היה יורד ומקלפו אמר רבי יהושע בן לוי להוטים. כן צריך לומר. והכוונה שהמפרשים הקשו למה אמר ועתה

הורד עדיך הא כתיב ולא שתו איש עדיו עליו, ותירצו לא שתו פירושו לא הסירו, פירוש אחר לא שתו אל לבם להסירם, רק איש עדיו עליו, וזהו שאמר כאן הטעם שלא הסירו עדים משום שאמרו כלום כו' ולכן ראוי להתקשט לפניך, אבל הקדוש ברוך הוא אמר ועתה הורד עדיך מעליך, ובא רשב"י ופירש מה היה עדים ואמר זיין כו':

להוטים היו ישראל כו'. שהרי בכל המשפטים שנעשו במה שהרגו מהם בני לוי כשלשת אלפי איש וכמאמר חז"ל (עבודה זרה מד, א) שבדקן כסוטות, ואחר כך ויגוף ה' את העם, עם כל זה לא נאמר ויתאבלו, רק אחר שאמר הורד עדיך דהיינו שאין השכינה מהלכת עמהם מיד כתיב ויתאבלו (קול יעקב):

עם שכנותי. רצה לומר סדום ועמורה וכדמפרש ואזיל, ודרש משכני כמו שכיני, והמ"ם הוא משרת (מתנות כהונה):

נעשה בעשרת השבטים כו'. עיין זה בבראשית רבה פרשה כ"ח (סימן ה):

רק רע כל היום. משמע דוקא ביום ולא בלילה דרק מיעוטא הוא, ולא סבירא ליה כמאן דדרש בבראשית רבה פרשה כ"ז (סימן ב) דגם בלילה לא שכב לבו בדור המבול (יפה תואר):

בזכות והנה נותרה בה פליטה. אף על גב דההוא קרא ודאי בירושלים מיירי כדכתיב שם (פסוק כא) ארבעת שפטי הרעים וכו' שלחתי אל ירושלים וגו' והנה נותרה בה פלטה וגו', מכל מקום מייתי ראיה כי מה שיציל ה' האבות הוא בזכות הצדיקים שעתידין לצאת מהם, וא"כ בעשרת השבטים גם כן נאמר שידע ה' בצדיקים שיצאו מהן אף על פי שלא נזכרו במקרא (יפה תואר):

המוציאים אין כתיב כאן. שם בבראשית רבה הנוסחא נשתנה מכאן, ועיין שם ביפה תואר:

אלא המוצאים. הנמצאים. ולשון מציאה נופל על הצדיקים כמה דאת אמר (תהלים פט, כא) מצאתי דוד עבדי, (קהלת ז, כח) אדם אחד מאלף מצאתי, וכן רבו מספר (מתנות כהונה):

ובזכות מי ניצל. אף על גב דכתיב התם והאבדתיך מאין יושב, נראה שהיה ידוע אצלם שלא נתקיימה גזירה זו מיד אלא לעתים רחוקים הוא מתנבא (יפה תואר):

גוי שכרת ברית. כלומר שמעמידין גרי צדק הכורתים ברית בברית קודש, ואמר אף על פי שהם גוי כרתים לא יעמוד להם זכות זה אלא לפי שעה בעולם הזה (נזר הקודש):

נאמר בשבט יהודה ובנימין כו'. עיין זה בבראשית רבה פרשה הנזכר לעיל, ובאיכה רבתי פרשה ד (סימן ט):

עון בית ישראל ויהודה כו'. וזה ביושבי ירושלים מדבר כדכתיב מקמיה עבור בתוך העיר בתוך ירושלים, שגם הם בני ישראל יקראו, וכמה שנאמר (מיכה א, יד) בתי אכזיב לאכזב למלכי ישראל, והם מלכי יהודה, וכן נאמר כי הכניע ה' את יהודה בעבור אחז מלך ישראל (יפה תואר):

כתוב חורי פירוש מקרא אחר יש לנו שמפרש בו שגדולה חטאתם מחטאת סדום:

ויגדל עון בת עמי וגו'. מחטאת סדום ההפוכה כמו רגע ולא חלי בה ידים, הרי דעון יהודה ובנימין גדול מסדום, ומסדום לא נשאר פליטה כדכתיב ההפוכה כמו רגע, ומבנימין ויהודה נשאר פליטה. על זה משני שסדום לא פשטו ידיהם למצות כדכתיב ולא חלו בה ידים, וכדמפרש ר' תנחומא שפירושו שסדום עצמה לא חלתה ידיה במצות (ולא כפירוש הפשוט שלא חלו ידי אחרים להחריבה):

לא חלתה יד ליד. פירוש לא שכנה יד עשיר ביד עני ליתן לו משלו (רש"י בבראשית רבה שם):

אבל אלו. פשטו ידיהם למצות, צדקה גמילות חסדים, שנאמר שם ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהם, כל כך למה, שיהיו לברות למו כו' פירוש שמה שבשלו ילדיהם היינו משום דהיו לברות למו רצה לומר שעשו הבראה לאבל ולא היה להם מה ליתן לבניהם לאכול נחשב להם כאילו בשלו ילדיהן (יפה תואר). ואף על גב ששנינו בספרי (ברכה פיסקא ו) אין מחליפין זכות בחובה אלא נותנין שכר על המצות ועונשין על העבירות, וא"כ למה הועילה זכות הצדקה לאנשי ירושלים, וי"ל צדקה יצא מן הכלל דלהדיא כתיב (משלי י, ב) וצדקה תציל ממות, ואף על גב דאין מיתה בלא חטא, וכן כתיב גבי נבוכדנצר (דניאל ד, כד) וחטיך בצדקה פרוק וזכות הצדקה הגין עליו י"ב חדש, ומה שנשתנה צדקה משאר מצות היינו לפי שהצדקה הוא מצד הרחמים ומעורר רחמים עליונים, וכדאמרינן (שבת קנא, ב) המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים, והוא מדה כנגד מדה (נזר הקודש):

ממה שנתת כו'. דרש גם כן משכני כמו מן שכני, והמ"ם משרת:

שגירית. לשון מגרה מדון:

מסכינני. לשון רש ומסכן, ודרש משכני כמו מסכנני:

דבר אחר ממסכיני אחריך נרוצה. כל זה מיותר (אות אמת):

צריך יהודאה לחרובא עביד תתובא. כתב המעריך הפירוש האמיתי הוא שכשצריך היהודי לחורבה יעשה יישוב, כלומר יהיה בעיניו כישוב ואל יבקש גדולות, והיינו שסמך לזה יאה עניותא כו' עד כאן לשונו. והמתנות כהונה פירש צריך יהודי לחיי צער

ודוחק עד שאין לו לאכול רק חרובין אז מקבל מרות ועושה תשובה, עד כאן לשונו, כי בצר לו יקרא את ה' מה שאין כן אם יהיה לו ריוח ועושר. ונראה דהיינו כשפרנסתו מצומצם ובדוחק ומסתפק במיעוט שעל זה אמרו **יאיא היא מסכנותא כו'**, אבל כשהוא עני מדוקדק שאין לו כלל על זה אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי ל, ח) ראש ועושר אל תתן לי (פירוש דהיינו גדר העני ביותר, וגם עשיר הגדול, אלא) הטריפני לחם חקי (כפי מזונותי הצריכים לי, ומפרש) פן אשבע (פירוש שלא תתן לי עושר רב פן מחמת זה אשבע) וכחשתי ואמרתי (פירוש ואומר) מי ה' (כמו שכתוב (דברים ח, יג) ורם לבבך ושכחת וגו') ופן אורש (שאהיה עני ביותר ולא יהיה בביתי לחם ושמלה) וגנבתי ותפשתי שם אלהי (את מדת הדין) על שעשני עני ביותר ואתרעם על מדותיך, ועיין בתנא דבי אליהו ח"א ריש פ"ג שמשמע שם כן:

כערקא סומקא בקדלא דסוסיא חיורא. פירוש יפה עניות לישראל הנקראת בת יעקב כְּרֶסֶן אדום על צוארו של סוס לבן. ערקא פירוש רצועה, כמו (סנהדרין עד, ב) ערקתא דמסאנא. וקשה אם כוונת המדרש לדמות עניות ישראל לדבר נאה, יותר היה להם לדמות לתכשיט כסף וזהב ולבושי שנים. אבל הנראה אחר העיון שטעם חשיבות העניות אצלם הוא רק מחמת שלולי עניותינו לא היו מעשינו נחשבים כל כך, אבל אחר הצרוף אז הם לטוב הם נחשבים, וא"כ המשל שפיר דומה לנמשל כברדא סומקא אסוסיא חיורא כמו שאין הברדא נאה בעצמה כי אם בהצטרף אליה מראה הסוס, כן העניות לישראל, ולזה לא דימה המדרש ללבוש ותכשיט לפי שהם נאים מחמת עצמם (קול יעקב):

משכנני. דרש משכני לשון משכון:

ממשכון גדול כו'. כפל הענין במילות שונות, ובילקוט לא גריס ליה:

חבל חבלנו לך כו'. רצה לומר שמפרש חבל לשון משכון, דאי השחתה כפשוטו חבלנו לפניך מבעי ליה, אבל השתא פירש משכננו, המשכון אשר לך (יפה תואר) ועיין בשמות רבה פרשה נ"א (סימן ג):

מחטאו של ים. שחטאו על הים שנאמר (תהלים קו, ז) וימרו על ים בים סוף, וכשאמרו שירה העביר והסיע אותו חטא וכדאיתא בשמות רבה פרשה כ"ד (סימן ג). ומה שאמר ויסע משה מפני שהוא למדם את השירה הזאת כדאיתא בשמות רבה פרשה כ"ב (סוף סימן ט) שנאמר הפרשה על פי משה ואחר כך אמרה ישראל (יפה תואר). עוד יש לפרש הסיען מחטאו של ים פירוש מהפסל שהלך עמהם בים סוף, וזה לשון המכילתא ושמות רבה פרשה כ"ד (סימן ב) רבי יהודה בר אלעאי אומר עבודה זרה היתה בידם של ישראל (ובמכילתא איתא עבודה זרה עברה עם ישראל) בים והסיעם משה באותה שעה שנאמר

ויסע משה את ישראל מים סוף, מדבר שהיה עמהם בים סוף עד כאן. ודרש מים סוף מדבר שהיה עמהם בים סוף, והוא פסל מיכה כמה שנאמר (זכריה י, יא) ועבר בים צרה. וזהו משכני בעל כרחי הסיעני, ואז אחריך נרוצה עד סיני:

לכל הן כו'. לכל היכן שאתה הולך ומוליך אותנו אנחנו עמך ונלך אחריך:

ואתית. פירוש ובואי:

מן הכא להן. מכאן ממקום זה להיכן אתה מוליכני:

לשוקא עילאה. לשוק העליון:

ארעייתא. התחתון:

ונסיב לי. וליקח אותי אני אלך עמך:

דבקה נפשי אחריך. ולקמיה כתיב שם בראש המזמור כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים כן בקדש חזיתיך לראות עזך, וגם אם זכרתיך על ערש יצועי באשמורות אהגה בך, וזה כעין המשל דכאן לכל הן דאת אזיל כו' (רד"ל):

תמן תנינן. בחגיגה בבלי (יד, ב) ובירושלמי פרק אין דורשין (חגיגה פ"ב ה"א):

לפרדס. פרש"י עלו לרקיע על ידי שם. וכתבו התוספות ולא עלו למעלה ממש אלא היה נראה להם כמו שעלו עיין שם. והערוך כתב נכנס לפרדס, פי' כינהו פרדס מענין גן עדן שהיא גנוזה לצדיקים, כך אותו מקום הוא מקום בערבות שהנשמות של צדיקים צרורות בו:

בן עזאי הציץ ונפגע. וכן הוא בירושלמי, אבל בבבלי תני בן עזאי הציץ ומת בן זומא הציץ ונפגע:

הציץ. פרש"י הציץ לצד השכינה:

ונפגע. פרש"י נטרפה דעתו:

דבש מצאת כו'. כתב הרב המורה בח"א פל"ב שדמה החכמה במאכל הערב שבמזונות והוא הדבש, והדבש בטבעו כשירבו ממנו יעורר האסטומכא ויביא הקיא, וכאילו אמר שטבע זאת ההשגה עם גדולתה ועצמותה ומהשגה מן השלימות, אם לא יעמדו בה אצל גבולה וילכו בה בשמירה יהפך לחסרון, כאילו הדבש אשר אם יאכל כשיעור יזון ויערב לו ואם יוסיף אבד הכל, לא אמר פן תשבענו וקצת בו אלא אמר והקאתו עד כאן:

קצץ כנטיעות. פירוש קלקל ועוות, ולפי שדמה אותו לפרדס בתחילת הדברים, נקט לישנא דקצץ בנטיעות, ורצה לומר שטעה בשתי רשויות (רש"י). ובכד הקמח כתב דממדרש זה מוכח שקורין החכמים הפסקת התורה קצוץ נטיעות עד כאן, אבל היפה מראה כתב שמכאן משמע דפירוש קצץ בנטיעות מה שהיה אומר איזה דבר על

התינוקות שהם הנטיעות שהיו צומחות ועושה פרי ומסתתמין, ומכל מקום אמת הדבר שטעה בשני רשויות ומפני זה יצא למינות עד כאן לשונו:

נכנס בשלום כו'. פירש רבינו האי שהציץ וכהוגן, וצפה כראוי והכיל דעתו אותן גבורות ובהלות, ונתן לו הקדוש ברוך הוא חיים וכל דבר שצפה חשב בו מחשבה נכונה בדעת נכונה:

ועליו נאמר הביאני המלך חדריו. דהיינו מה שנכנס בסתרי היכלות:

תחלת ברייתו. דרש בריתו לשון בריה:

עשרה למקרא עשרה לתלמוד. בילקוט זה אינו, אבל בספר עבודת הקודש בפ' כ"ג מחלק הייחוד גרס ליה, ונראה דדייק מדהוי ליה לכתוב עשר דברים וכתיב עשרת הדברים:

חדרי בהמות ולויתן. אף שבלשון הרמב"ן בהקדמת פירוש התורה גם כן כן, מכל מקום נראה שגרס הוא שחדרי בהמות ולויתן לא במענה אליהוא נתגלו אלא במענה ה' לאיוב, ונראה שצריך לומר חדרי רוחות ומטרות וכמה דאת אמר (איוב ל"ז:ט') מן החדר תבא סופה וגו', אבל בהמות ולויתן לא נמצא לשון חדר, וגם אין מיושב גם כן עליהן לשון חדרים (רד"ל):

חדרי מרכבה. ופירוש חדריך חדרי החכמה והמדע:

אלא הדא הוא דכתיב הביאני המלך חדריו. פירש הרמב"ן בהקדמת פירוש התורה שרצה לומר שהכל למדו מהתורה (ובילקוט גרס חדריו אלו חדרי תורה) שבפרשיות מעשה בראשית נרמזו כל אלו (רד"ל):

ועבדו בני ישראל וגו'. חנכת בית אלהא דנה בחדוה, ואות אמת בשם נוסחאות אחריני גרס שנאמר (נחמיה ח, י) כי חדות ה' היא מעזכם:

ואית דמפקין. יש שמוציאין תרועה ומכניסין במקומו דיצה:

מקרטעא. מרקד ומקפץ:

חפיתא. הוא לשון חופה, כלומר כזה שהוא מרקד בחופה (מתנות כהונה), ואות אמת כתב שהוא שם שום דג כדמייתי הר"ן ז"ל על הרי"ף ז"ל בפירוש עבודה זרה:

תמן תנינן. יבמות ס"ד, א, ועיין בבבא בתרא פרק חזקת הבתים:

אתון. באו:

בעיין כו'. היו רוצים שיתפרשו זה מזה, וצריך לומר שהיה בעל כרחה, והלכה עמו מצד הדין, וכן מוכח מסוף המעשה שהיה בעל כרחה:

כשם שנזדווגתם זה לזה כו'. כוונת רשב"י היתה דבאדם המגרש את אשתו אפילו מזבח מוריד עליו דמעות, אבל בזו כיון שגרשה לשם שמים עושה מצוה, וכל אדם העושה מצוה צריך לעשות סעודה כמו מילה וחתונה (זית רענן):

ושכרתו. היא היתה משכרת אותו:

דפג חמריה. שהמיר ונשתנה יינו מעליו כמה דאת אמר (בבא בתרא י, א) יין מפיגו:

אף צדיקים כו'. כלומר יש בידם מפתח העקרות שעל ידי תפילתם פוקד אותם השי"ת:

ואומרים אין לנו כו'. בספר ישן מסיים שנאמר כי אתה אבינו:

האי חדותא כו'. זהו חדוה שלימה חדוה על חדוה:

אין אנו יודעים במה לשמוח כו'. דהנה ידוע דהטובות וההצלחות הנצמחים מאתו יתברך, הנה הנם משני פנים, אם מצד הזמן אשר מסגולתו השעה משחקת להשפיע הטוב לבעליהן, או אף אם אין הזמן גורם לזה עם כל זה הוא יתברך משפיע הטוב, יהיה באיזו זמן שיהיה, והנה אין ספק כי בעת וזמן שישראל מושלמים במעלות השלימות, אז קרוב ה' לכל קוראיו למלאות חפצם עם שאין הזמן מסכים לזה, אך בזמן שישראל בלתי שלמים וראוים במעשיהם אז בלתי אפשרי להצליח דרכיהם, עד אשר גם העת והזמן יסכים להיותם בעוזרם כי אז גם הזמן מסגולתו יצליח ויעשה פרי בקשתם, למלאות חפצם ומשאלותם. וזהו ענין הספק כאן אם מלת בו קאי על היום טוב שנזכר לעיל זה היום, שהשמחה תושג לנו מסבת הזמן ועל כן נגילה ונשמחה בו ביום, או השמחה תושג לנו מעזר ה' לבדו אף בלתי סגולת הזמן ולכך נשמחה בהקדוש ברוך הוא, ומלת בו קאי רק על השם שנזכר גם כן לעיל מיניה זה היום עשה ה'. לזה בא שלמה ופירש נגילה ונשמחה בך, להורות כי השמחה הוא מצדו יתברך לבדו ולא מסבת הזמן, והכי קאמר קרא אף על פי שזה היום הוא יום טוב ונעשה לנו בו נסים ונפלאות ואנו שמחים בהם אפילו הכי עיקר השמחה אינה בעבור יום טוב, אלא בעבור השם לפרסם את כל הגדולות ואת כל הנוראות שהוא עושה עמנו, ועל זה אמר נגילה ונשמחה בו רצה לומר בשם. ופירוש הכתוב שלפנינו כך הוא לפי דרש זה, הביאני המלך חדריו פירוש בחדרי התורה וממנה למדתי והבנתי שאין לשמוח אלא בך, שעל ידי התורה אני למעלה מן המזל, ועיין מה שכתבתי במהדורא קמא בעץ ובענף:

בך בישועתך. כמה דאת אמר (ישעיה כה, ט) נגילה ונשמחה בישועתו, ועוד כזה כמה מקראות:

בך בתורתך. כמה דאת אמר (תהלים יט, ט) פקודי ה' ישרים משמחי לב:

בך ביראתך. כמה דאת אמר (תהילים ב, יא) עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה (רד"ל):

מיינה של תורה כנון הלכות כו'. רצה לומר ממה שאנו עוסקים בהלכות פסח בפסח כו' מזה אנו מזכירין דודיך רצה לומר הטובות והחסדים שעשית לנו בזמנים ההם:
מיין של אבות כו'. בילקוט הגירסא יותר נכונה וזה לשונו שם, דבר אחר נזכירה דודיך מי פעל לפניך כאברהם יצחק ויעקב כשאנו נכנסים לצרה אנו מזכירים לפניך מעשה האבות וזכרונם בא לפניך יותר מנסכים שהיה על גבי המזבח, עד כאן לשונו:
מה ישיריין כו'. דרש נוטריקון תיבת מישרים מה ישיריין. ופירושו מה חוזק רחמיך רצה לומר אהבתך, והוא מלשון שריר וקיים, לא שריר שדריה דפרק חבית [שבת קמה, ב] (מתנות כהונה). וזה שאמר המדרש **מה תקיפין אינון רחמיך** הוא פירוש על מה ישיריין רחמיך, ורצה לומר אהבתיך. והנה הכתוב אומר אהבוך אם כן השי"ת הוא הנאהב, והדרש השיב את הענין למה שהשי"ת אוהב אותנו, והיינו לפי שהוא ידיעת הפכיים אשר היא אחת, כי ממה שכנסת ישראל אוהב אותו יתברך יומשך מזה כי תקיפין רחמיך (איי הים דף צ"ב ע"ב). ובילקוט גרס מה ישרים רחמיך ומה תקפין אינון:
מישרות גדולות כו'. רצה לומר שעבדו אותך בישרות גדולות ולא היה בלבם נבל ולא רננו אחריך, וכמו שאמר רבי חנין שאילו לא קיבל עליו נסיון העקידה היה מאבד הכל ולא הרהר לומר אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע ועתה אמרת לי קח נא את בנך את יחידך וגו', ועיין בילקוט:
נסיון עשירי היה. דעשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו כדאיתא בפ"ה דאבות (מ"ג), ונסיון העקדה אחרון לכולן, ועיין מה שכתבתי בעץ במהדורא קמא:
ואת קורא אותן דבר. והיה לו לומר יען כי עשית הדברים האלה וירמוז לכל העשרה נסיונות (מתנות כהונה):
היה מפסיד ומאבד כו'. קשה כי אפילו לא היה עומד בזה למה יאבד הראשונות, והלא אפילו צדיק ורשע באחרונה אינו מפסיד הראשונות כשאינו תוהא עליהם כדאיתא בסוף פרק קמא דקדושין (יפה תואר). ויש לומר דאבד את הכל דקאמר היינו שאבד מעלתה בעיני הרואים, לא שכרם, וזה שעם שעבודתו ה' היתה מאהבה גמורה מכל מקום לא נתבאר זה בכל מעשיו הראשונים כמו ממעשה העקידה, לפי שהמפקיר עצמו ליהרג נקל הוא מאד מן האב שבא לשחוט את בנו בידיו, וכמו שהסכים הרבינו בחיי שהיה גדול כחו של אברהם בנסיון העקידה יותר מיצחק מחמת טעם הנזכר לעיל, ולכן נתברר אהבת אברהם למקום מנסיון העקידה יותר מנסיון אור כשדים שהושלך לכבשן האש:

פרק ה

שחורה אני ונאוה. רצה לומר שקשה וכי יש שחורה נאוה (שמות רבה פרשה מ"ט סימן ב) דליכא לפרש שחורות בגוון ונאוה באברים כדפרש"י במקרא, הא לא מצינן שחורה נאוה שדרך השחורות להיות מגונות אפילו בחיתוך אבריהם. לכן מפרש המדרש שכך אמר הכתוב שחורה אני במעשי ונאוה ביחוסים, והנמשל לפי זה שאמרה כנסת ישראל **שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשי אבותי** היינו ביחס אבותי. וביאורו כי הנה אם ראה אדם אחד עמלו תמיד בכשרון ודעת, נאמר עליו שהוא נאה כלומר בעל תכונה טובה, ולהיפוך אם תמיד אולת בידו הוא שחור ומכוער בעל תכונה רעה, כטבע גנות השחרות ונוי הלובן שהוא מוטבע, אבל אם נראה אדם אחד מתהפך במדותיו, פעם מראיתו שחור בעל תכונה רעה, ופעם נאה בעל תכונה טובה, חייב על כרחך לומר שהוא באמת בעל תכונה אחת מוטבע באחת הקצות, והתכונה השניה המתנגדת הוא מצד כח האבות הנטוע בו שגם לכח האבות יש מקום לבנים כידוע, (צפירת תפארה). ועיין מה שכתבתי בעץ ובמהדורא קמא:

בפני עצמי. רצה לומר שאני מקמץ ומשחיר פני במיעוט אכילה ושתיה, אבל אני נאוה בפני קוני שעל מצות ה' אני פזרן גדול, וכדרך שאמר ברבוחין בנפשי אנא רשיי ברם במצוותא דבריי לית אנא רשיי (באסתר רבתי (ב, ג) פסוק בהראותו):

שחורה אני במצרים כו'. השתא מפרש שחורה אני ונאוה שפעמים אני שחורה ופעמים אני נאוה, והיינו כדרך אשה יפה ששזפתה השמש שאז היא שחורה ושוב תחזור לנויה. והנמשל יהיה שבזמן אחד היו ישראל בלתי כשרים ובזמן אחד תיקנו את אשר עוותו, והיינו דקאמר שחורה אני במצרים כו' שחטאתם במצרים שעבדו לטלה כמו שכתוב (יחזקאל כ, ח) איש שקוצי עיניו לא השליכו, ובטלו את המילה כדאיתא בשמות רבה פרשה י"ט (סימן ה), ובדם פסח תיקנו עון עבודה זרה שהפסח היה בזיון תועבת מצרים, ובדם מילה תיקנו ענין המילה. והכוונה בזה שמשבח ישראל לשב בתשובה היותה באותו פרק באותה אשה באותו מקום כדאיתא בפרק יום הכיפורים [יומא פו, ב] (יפה תואר):

זה דם פסח כו'. עיין בשמות רבה פרשה י"ז (סימן ג) ופרשה י"ט (סימן ה) ופרקי דרבי אליעזר (פרק כח):

שחורה אני בים כו'. הכוונה שחטאו בים סוף שפקפקו ביכולת ה' ואמרו המבלי אין קברים במצרים, וגם איתא בשמות רבה פרשה כ"ד (סימן א) שחטאו עוד בים סוף בפסל מיכה שהיה בידם, ועוד אמרו חז"ל שהטיחו דברים כלפי מעלה, ועוד אמרו שאמרו

מטיט ולבנים יצאנו ולטיט באנו, ובאותו מקום תיקנו כל זה, שכנגד מה שפקפקו ביכולת ה' תיקנו בשירה שאמרו ה' איש מלחמה מרכבות פרעה וגו' וכנגד מה שהטיחו דברים תיקנו בשיר ושבחה להלל כבוד ה', וחטא הפסל תיקנו באומר זה אלי ואנוהו, וחטא הרהורם על הטיט תיקנו באומר ימינך ה' תרעץ אויב שהודו שהשם רצה להעניש האויב בטיט בחטאו אשר חטא בה, (יפה תואר):

שחורה אני במרה כו'. הכוונה בזה למאי דאיתא במכילתא (פרשת ויסע פרשה א) ובתנחומא (בשלח יט) למה צעקו והלא המים תחת רגלי ישראל היה כו' הא מה תלמוד לומר ולא מצאו מים, דורשי רשומות אמרו לא מצאו דברי תורה שנמשלו למים שנאמר הוי כל צמא לכו למים, ולפי שפירשו מדברי תורה שלשת ימים (ותלתא זמנא הוי חזקה) לכך מרדו ובטלו יותר, ובאותו מקום תיקנו החטא כדאיתא שם ויורהו ה' עץ, דורשי רשומות אמרו הראהו דברי תורה שנמשלו לעץ שנאמר עץ חיים היא גו' (רצה לומר שעסקו בתורה) [יפה תואר]. ובמכילתא דרשו וימתקו המים ששבו בתשובה, ובילקוט מסיים כמה דאת אמר שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו ששם נצטוו על המצות:

ברפידים כו' מסה ומריבה. הכוונה בזה למאי דאיתא במכילתא (פרשת ויסע פרשה ז) ובתנחומא (יתרו ג) מה היו מנסין רבי יהודה אומר שאמרו אם מספיק לנו מזונות כמלך נעבדנו ואם לאו לא נעבדנו, רבותינו אומרים אם מהרהרים אנו בלבנו ויהא יודע כו', שטעו בענין ההשגחה וחשבו שעל פי המזל ישק העולם, וכנגד מעילתם באמונת ההשגחה אמרו ונאוה אני ברפידים, שנאמר ויבן משה מזבח, שתכלית מעשהו לשכן שמו יתברך בתוכנו וגם הקרבן מיוסד על אמונת ההשגחה (יפה תואר):

שחורה אני בחורב. רצה לומר שמה שאמרו בסיני כל אשר דבר ה' נעשה הוא הפך מה שחטאו שם בעגל, כי הכופר בעבודה זרה כמודה בכל התורה כולה, וא"כ באמרם כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע כופרים בעבודה זרה וגלו אדעתייהו כי לא כיוונו בעגל לעבודה זרה אלא מנהיג הוא שבקשו כדפירש הרב אברהם אבן עזרא, כי לא יתכן שאחר שקבלו לעשות כל אשר דבר ה' חזרו ומרדו בכל בתוך ימים מועטים (יפה תואר):

במדבר שנאמר כמה ימרוהו במדבר וגו'. וישובו וינסו אל, וגם שם מקודם, אמרו היוכל אל לערוך שולחן במדבר כו' שחזרו וטעו בענין ההשגחה, ותקנו זה במשכן שתכלית מעשהו לשכן שמו יתברך בקרבנו וכהנזכר לעיל:

ונאוה אני במלכי יהודה. צריך לומר במלכי ישראל, וכמו שמפרש אח"כ סימן ל"ו מדבר באחאב כו' ביהורם כו', ועל זה אמר אם בשחורים שהיה לי כך אני נאוה בנאים שלי הם מלכי יהודה על אחת כמה וכמה:

בנאים שלי על אחת כמה וכמה. כן צריך לומר:
שלש שעות כו'. שרבי יהושע בן לוי סבירא ליה שזה דכתיב ויצום תענית שעות היה, ודיוקו מדכתיב ויהי כשמוע אחאב ויקרע בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וגו' משמע בהא שעתא ששמע כן צם, ואם הוא שמע ביום כיצד צם תיכף ומיד תענית שלם דבעי קבלה ביום שלם, לזה אמר ויצום תענית שעות, וסבירא ליה שכשם שביום השמועה לא צם רק תענית שעות כך בכל יום לא צם רק תענית שעות (כלי יקר). ועיין תענית דף כ"ה ע"ב בפרש"י:
שהלך יחף. וכן תרגם יונתן. ואולי דרש אט כמו לאט לי לנער לאבשלום (שמואל ב' י"ח, ה) שההולך יחף הולך לאט שלא ינגפו רגליו באיזה דבר:
שיטין. שיטות וסוגיות. וצריך עיון שאמר תלת שיטין ומחשב ארבע שיטין. ואפשר שזה שמסיים המדרש שחורה אני בעולם הזה ונאוה אני לעולם הבא היה נכתב על הגליון של המדרש והכניסוהו המדפיסים בפנים, והוא פירוש על זה שאמר המדרש' שחורה אני כל ימות השבוע ונאוה אני בשבת, שעולם הזה נקרא חול, ועולם הבא נקרא שבת, וזהו שאמר שחורה אני כל ימות השבוע רצה לומר אף שאני שחורה כל ימי השבוע דהיינו בעולם הזה מהצרות שעוברים עלינו, אף על פי כן ונאוה אני ביום השבת בעולם הבא:
אלא בינות ירושלים. כן צריך לומר וזהו שסיים המדרש שיושבין ומבינין אותם (יפה תואר):
להעשות מטרפולין. פירוש אם של עיירות, ואם בלע"ז מטרי, פאלין בלשון יון עיר (ערוך), ולכן קורא כל ארצות האומות בנות ירושלים שכל הארצות אצלה ככפרים שנקראו בנות כמה דאת אמר אשדוד ובנותיה, וכאן כתיב בנות ירושלים, ועיין בשמות רבה פרשה כ"ג (סימן י):
עד לשע. ליתא בפסוק (אסיפת אמרים):
לכופרנין. לשון כפרים:
מפורנך. פירוש בלשון יוני מוהר (מוסיף הערוך). ורצונו לומר שבעד מה שהאשה מכנסת לבעלה נדוניא הוא נותן לה כתובה, וכאן רצה לומר לא מפני שאתה שמרת את הברית אשר כרתי אתך אני אתן אתהן לך לבנות (פירוש לכופרנין, וילכד את בנותיה (במדבר לב, מב) תרגום וכבש ית כפרנהא) להיות משועבדים לך:
אלא מן פרנין דידי. רצה לומר בחסדי ובריתי שאני שומר את בריתי. ואפשר שהמדרש דכאן הוא מכוון למה שכתב רש"י ביחזקאל שם ומדרש דרבי תנחומא ולא מבריתך לא מפטרמוניא שליך לא נתתיה לאברהם אביך בין הבתרים, וזה הלשון קרוב ללע"ז, שכן

קורין עתה לקרובת אב פאטראמוני"א בלע"ז, וכן קורין כל דבר שיש לו לאדם מנחלת אבותיו, עד כאן לשונו, וזהו שאמר כאן לא מפורנך רצה לומר מהמוהר שנתחייבתי ליתן לאברהם בעד במה שהכניס לי מעשים טובים, שהרי לא נתתים לאברהם, אלא מן פרני מן מוהר שלי, רצה לומר שאני נותן לך זה המוהר בחסדי:

הא רנה. בתמיה, והרי היא אינה אלא עקרה, וליכא למימר דפירושו דמעיקרא הות עקרה והשתא נפקדה, כדמצינן כמה עקרות שנפקדו. ויש לומר דעיקר דיוקו מדכתיב בסיפא דקרא לא ילדה והוה כפל לשון, אלא על כרחך לאורויי דהשתא נמי לא ילדה ולכן מקשה שפיר, ועיין ברכות דף י' מסימן מ"ח בעין יעקב ומה שכתבתי שם:

את השירה הזאת. לאו משום דאיקרו שירה ולא שיר קאמר שהרי בשירת דבורה כתיב עורי עורי דברי שיר, אלא לא שאני לן בין שיר לשירה, כי מהשם אין ראיה, אלא מהכנוי יליף, כי לעולם נזכר הכנוי בשירות העוברות בלשון נקבה כדכתיב הכא השירה הזאת, וכן בשירת הבאר, וכן בהאזינו וענתה השירה הזאת, וזה שסיים המדרש שירה חדשה אי כתיב כאן אלא שיר חדש, הרי דעיקר דיוקא מחדש (יפה תואר):

על ידי שצרתן צרת נקבה יולדת. פירוש שהצרות נמשלו לנקבה שיולדת וחוזרת ויולדת, כי כן אחר צרה זו אף על פי שנושעו ממנה היתה באה אחרת, ולכן אמרו שירות בלשון נקבות, שאף על פי שהשירה היא על התשועה ולא על הצרה, מכל מקום מפני שהיתה על תשועת הצרה קראוה בלשון נקבה לרמוז שעוד תבא אחריה צרות (יפה תואר). ועיין תוספות פסחים דף קט"ז ע"ב ד"ה ונאמר כו' ובפרש"י בערכין דף י"ג ע"ב. והבט וראה שכל הגאולות היו על ידי נקבה, כי גאולת מצרים אף שהיתה על ידי משה מכל מקום בתיה בת פרעה שהצילתו מן המים וגדלתו נקראת הגאולה על שמה, וכן גאולת סיסרא על ידי דבורה ויעל אשת חבר הקני, וכן גאולת אנטיוכס על ידי אשה יהודית, וכן פורים על ידי אסתר, ולכן כל השירות היו גם כן בלשון נקבה, אבל לעתיד יהיה הגאולה מצד הזכר שהוא נצח ולכן יהיה הגאולה נצחית וקיימת, אבל כל הגאולות הראשונות הם בסוד ההוד שהיא נקבה (מקובלים) [פרי עץ חיים שער ראש חודש פ"ד]:

אין צריכין תכבוסת. כלומר אין בהם צורך ותועלת בכביסה ובשמות רבה פרשה כ"ג גרס אין להם תכבוסת:

מה יריעות שַלְמָה זו. ודרש כיריעות שלמה כיריעות שַלְמָה, שהן נאות מצד עצמן בדברים אשר מהם נעשו, ומצד מלאכתן וסדרם הם גם כן נאות ומתקנות:

כיריעותיו של מי כו'. הם הרקיעים כמה דאת אמר (תהילים קד, ב) נוטה שמים כיריעה, ונאמר (ישעיה מ, כב) וימתחם כאוהל לשבת:

מי שאמר כו'. הוא תוספת ביאור למי שהשלום שלו:
שמשעה שמתחן עוד לא זזו ממקומן. וסיים בילקוט שנאמר וימתחם כאהל לשבת חזקים כראי מוצק, ונאמר (כן צריך לומר) אהל בל יצען בל יסע יתדותיו לנצח (שם לג) ומפרש אהל בל יצען גם כן על השמים, ועל זה מביא כאן תני רבי אליעזר בן יעקב כו' לפרש לשון יצען (רד"ל):
בל יצען בל יצא ובל ינוע. כן צריך לומר, וכן הועתק בגפ"ת בשם מדרש שיר השירים, רצה לומר שדרש נוטריקון בל יצא, ובל ינוע, ומדבר בהשמים:
אין עליה עול בריה. שהן שוכנים חפשים במדברות (ויש לומר שנרמז עליה מה שכתוב (איוב לט, ה) מִי שִׁלַּח פֶּרֶא חָפְשִׁי, כי הוא פרא אדם, ועיין בבראשית רבה פרשה מ"ה [סימן ט]) (רד"ל):

פרק ו

נקראו ישראל עבדים כו' ונקראו הנביאים עבדים כו'. מפרש הכתוב אל תלשן עבד אל אדוניו כאילו כתיב בכפל אל תלשן עבד עבד אל אדוניו, ופירושו אל תלשן אתה הנביא שנקראת עבד, על ישראל שנקראו עבד, אל אדוניו רצה לומר אל הקדוש ברוך הוא שהוא אדון שלו, אל תלשין:
אל תראוני בשחררותי. פירוש אל תראוני בפנים זועפות בשביל שאני שחורה בעונות, כלומר אל תבזו אותי מצד המעשים שהם מקולקלים, לדון אותי לכף חובה שאין אני שחור מיום הולדי ממעי אמי אלא שזפתני השמש והושחרתי, כי המעשים שאינם מהוגנים נעשו לי הרגל במקרה מהשכנים הרעים, וזהו שאמר בני אמי נחרו בי (וכמו שיפרש המדרש לקמן בסימן מ"ב) שעל ידיהם אני שחורה, ולכן לפי שאין השחרות אלא במקרה, וכמו אדם יפה מראה אם הושחר על ידי החמה שקפחתו עליו לפי שהשחרות שלו הוא במקרה ולא בעצם במעט מים ומעט מרחץ מן המרחצאות נתלבן וחזר ליופיו, כך אנו במעט תשובה ומעט מעשים טובים אנו מתלבנים כבראשונה:
אין לך שמח בבני. עיין במתנות כהונה שדחק בזה, אבל בגליון המדרש של הגאון מוהר"ר שבתי מראשקוב מצאתי שצריך לומר שמחבבני חדא תיבה (אות אמת):
יותר ממשה כו' מישעיה כו' מאליהו. הנה שלשה אלו מרומז בתיבות בני אמי נחרו בי, א'מ'י' ראשי תיבות אליהו משה ישעיה (מגלה עמוקות [פרשת דברים]):
בנפשך את רשאי כו'. שבלי ספק שגם מה שקרא עצמו איש טמא שפתים חטא, כי כיון שהוא שליח המקום אינו רשאי אפילו בשלו, ולזה אמר לו הקדוש ברוך הוא בנפשיך

את רשאי לומר, רצה לומר שזה חטא קל והותרה לך שאתה שליט בעצמך, אבל **שמא ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב** אתה רשאי לומר, בתמיה:

רצפה רוץ פה. דייק זה משום דהוי ליה לכתוב ובידו גחלת, לכן דרש רוץ פה של מי שאמר לשון הרע על בני, ודרש רצפה נוטריקון רוץ פה, שכן נהרג בפה כמו שאמרו חז"ל, ובזה מובן אומרו ובידו רצפה שהרי אינה בידו אלא במלקחים, א"כ הוי ליה למימר ובידו מלקחים ברצפה במלקחים לקח מעל המזבח, אלא ודאי הכי קאמר ובידו שליחות רצפה רצוץ פה (כלי פז):

דילטורייא. בלשון רומי ובלשון לע"ז רכילות (מוסף הערוך) חנף יבא (איוב יג, טז) תרגום דילטור ייעול:

בריתי. כלומר הלא לא עברו רק בריתי ולא היא בריתך ומה לך עליהם:

תא חמי. בא וראה:

והלא ערוער בתחום ארץ מואב. וישראל לקחוהו מסיחון והוא נלחם במלך מואב ולקחו מידו, וכמו שאמרו חז"ל (גיטין לח, א) עמון ומואב טהרו בסיחון:

והיה להם יום אחד כו'. משמע שהיה להם יום אחד חוץ מהשס"ה ימים שבשנה, ויובן עם מה דפרש"י (בראשית א' פסוק י"ד) ולימים ושנים וזה לשונו לסוף שס"ה ימים (ספרים אחרים ורביע היום) יגמרו מהלכתם בי"ב מזלות המשרתים אותם והיא שנה (ספרים אחרים והוא שס"ה יום ורביע יום) וחוזרים ומתחילים פעם שניה לסבב בגלגל כמהלכן הראשון, עד כאן, נמצא בארבע שנים עולה יום שלם יותר משס"ה ימים, ובזה היום היו עובדים כולם:

שהיו על כולן באותו היום. פירוש שהיה החיוב של עבודת כל העבודה זרה עליהם לעבוד אותם באותו היום, ועיין באסתר רבה ריש פרשה ג, ובפתיחתא דאיכה רבתי סימן יו"ד, וברבה סדר (חקת) [בלק במדבר רבה כ, ה] :

הגמוניאה. פירוש לשון הגמון ושררה, וכן הוא באיכה רבתי, אבל באסתר רבה גרס המוניא, וכן גרס האות אמת באיכה, ופרש"י קיבוץ אחד, פירוש אגודה ואסיפה אחת לעבדן כאחת בכל יום, ולפי שעשו ישראל מעשה דמשק לכך הזכיר מפלת ערוער שהיה בישראל אצל מפלת דמשק (הרד"ק ורש"י):

לך שוב לדרכך מדברה דמשק. לפי דרך מְדַבֵּרוֹתֶיךָ כלך לדמשק (רד"ל):

מהו כן עלינן כו'. מה זה שנכנסנו לעיר של חירופים וגידופין. ירד ריש לקיש מעל חמורו ואסף חול ונתן לתוך פיו של ר' אבהו:

אמר ליה מהו כן. כלומר למה זה ועל מה זה:

הא וויתרו כו'. הרי הניחו וותרו על כמה מצות ואת אמרת על שתים רעות, ובירושלמי פ"ה דסוכה (ה"ה) איתא וכי שתים רעות עשו עמי הא וותרה לאלף, ופירש היפה מראה הא יותר מאלף רעות עשו. ואין להקשות כיון דכל התורה תרי"ג מצות האיך אפשר דהוו רעות טפי מאלף, כי במצוה אחד יש כמה עבירות כגון שבת דאית ביה ארבעים אבות מלאכות, וכל אב מלאכה יש לו כמה תולדות כו' עד כאן לשונו. ולי נראה דפירוש הירושלמי כך הוא, וותרה לאלף הא עברי על כל התורה שניתנה באל"ף בי"ת. ועיין בתענית פרק קמא (ה, א) בבבלי דאיתא שם תרתין הוא דהוו עשרים ותרתין שביק להון, ופירש המהרש"א וכי לא עברו רק על שתי עבירות וכי כ"ב דהיינו שעברו כל התורה שניתנה בכ"ב אותיות שביק להון עד כאן לשונו. עוד יש לומר שפירושו הא עברו על כל התורה שניתנה לאלף דור:

ופורעין. פירוש ומגלין עצמן, ועיין בבבלי סוכה פרק ה' (נג, ב):

הפנימית וגו'. והנה פתח היכל ה' בין האולם ובין המזבח כעשרים וחמשה איש אחוריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה והמה משתחויתם קדמה לשמש. ומדייק המדרש מדלא כתיב והמה משתחוים על כרחך שהוא מלה מורכבת משתחוים ומשחיתים כמה דאת אמר כי משחתם בהם, ודריש השתחויה לחמה והשחתה להיכל שהיו פורעים כו', וסיפא דכתיב והמה משתחויתם קדמה מפרש רישא דכתיב אחוריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה, כי בדבר הזה הם משתחוים לשמש ומשחיתים בהיכל, והיינו דדריש שתים רעות בהכי, כי במעשה אחד היו עושים שני רעות דהיינו השתחויה לשמש והשחתה להיכל (יפה מראה):

על שעשיתי מרימות. צריך לומר ארוות של סוסים לשמש (מתנות כהונה). וסבירא ליה אותם המשתחוים לחמה היו להם סוסים מוכנים עומדים בארוות לצאת לקראת החמה בבקר (רש"י). והרד"ל כתב על שעשיתי מרכבות של סוסים לשמש, על שם שכתוב וישבת את הסוסים וגו' מבא בית ה' ואת מרכבות השמש שרף באש:

מפחם. מכה ומשפיל (מתנות כהונה). או פירושו לשון פחם רצה לומר משחיר פניה כדי שלא יתעורר התאוה, ועיין לקמן פרשה ד סימן ה':

נגד השמש. רבי איבו בשם רבי שמואל מחטאו של שטים נמסרו ישראל למלכיות שנאמר (תהלים קו, כו) **וישא ידו להם להפיל אותם בגוים, באיזה חטא ויצמדו כו'**. כן הוא בילקוט המכירי כ"י בתהלים שם בשם השיר השירים רבה ועיין בשוחר טוב שם ובידי משה כאן (רד"ל):

בקרתנית. בפרק ו' דדמאי (מ"ד) איתא קרתני שקבל שדה מירושלמי, פירוש בלשון ערבי קורין לכפר אלקרייא (ערוך):

מפני שראה ידיה מפוחמות. ואין ספק שאין זה בטבע, שאם היה בטבע היה כל גופה כן, אלא על כרחך בודאי שהוא דבר מקרי בלבד, ודבר מקרה לא יתמיד לעולם, ואת הכושית השחרורית שבך הוא דבר עצמי וטבעית שנולדת שחורה ממעי אמך, וא"כ אי את שוטה שאת אומרת שאדונך ירחיק אשתו שהשחרורית שבידה הוא רק מקרי, והמקרי יש לו שינוי, וישא אותך ששחרורית שלך הוא טבעית ואין לו שינוי, והנמשל מובן מאליו, כי ישראל מעשיהם שעושים בידיהם הם מצד יצר הרע לכך הם מפוחמות, אבל הם עצמם הם טהורים ודביקותם בהקדוש ברוך הוא הוא בעצם, מה שאין כן באומות העולם, שהוא להיפך, וא"כ איך ירחיק הקדוש ברוך הוא מה שבעצם טוב ומקרה הוא רע ויבחר מה שבעצם רע ואם ימצא טוב בהם הוא במקרה. ומה שמדמה מנין עגל ליד שחורה לפי שעיקר חטא של אהרן היה ויקח מידם שלקח מיד יונוס ויומברוס, והועיל הכישוף בהם (מגלה עמוקות סוף סדר בשלח):

לשעה. שלא עבדנו עבודה זרה רק שעה אחת:

לבן מלכים שיצא כו'. משל זה הוא גם כן על דרך משל דלעיל, שעל ידי שהושרשו באמונת ה' על ידי התורה אף שחטאו בעגל, שוכן ביניהם, שאחר שהושרשו באמונת ה' אף כשחטאו לא היה החטא אלא מקרי כי לא כחשו בה' רק שטעו לשתף אחד מפני המרכבה בהנהגתו, וכדאיתא בשמות רבה פרשה ל' (סימן ז) שגנבו פני השור שבמרכבה, ולכן בנקל שבו מפשעם, מה שאין כן אילו לא קדמה להם (הישרת) [הישרשות] התורה, וזהו שאמר למה אנו דומין כו' ונמשל מבואר ממילא שהוא כמו שכתבתי (יפה תואר בשמות רבה פרשה ל"ג סימן ב):

דתן ואבירם נחרו בי כו'. והפסוק מדבר בעד משה, שדתן ואבירם הלשינוהו אל פרעה ויבקש להרגו:

על שהיה עושה דין בין בנותיו של יתרו והרועים לא היה. כן צריך לומר (רד"ל). פירוש יותר ראוי היה שישב ויעשה דין בין אחיו משיעשה דין בין בנות יתרו המדיני ובין הרועים, והם גרמו לו שלא יעשוהו. ובאות אמת הביא בשם ספר ישן הגירסא עד שהייתי כו' ומשה אמר כן:

לא הוי לי ליכנס לארץ ישראל מיד. כן צריך לומר (אות אמת):

בני אמי כו' זה ירבעם כו'. תיבת ב' נ' י' ראשי תיבות ירבעם בן נבט (פרפראות לחכמה):

ירד מיכאל. וכן הוא בירושלמי פרק לפני אידיהם (עבודה זרה פ"א ה"ב), ובבלי שבת דף נו, ב' גרס גבריאל, ועיין ידי משה:

ונעץ קנה גדול בים. עיין באלשי"ך תהלים ס"ח פסוק ל"א מה שכתב שם. ובשבת דף קל"ח, ב' אמרו עתידה תורה שתשתכח מישראל שנאמר הנה ימים באים וגו' וכתיב ונעו מים עד ים וגו' ישוטטו לבקש דבר ה' ולא ימצאו, דבר ה' זו הלכה, זו הקץ, זו נבואה, רמז ג' דברים אלו ראשי תיבות קנה, וזהו נעץ ק' נ' ה' בים, וזהו (דברים כח, סח) והתמכרתם ואין ק' נ' ה' ועל זה נאמר (תהלים סח, לא) גער חית ק' נ' ה' (ספר פרפראות לחכמה):

לחלוחית מכאן ומכאן. שעלה מן הים חול ורפש וטיט שהים גורש:

כחורש. כיער:

מקומה של כו'. המצירה לישראל:

יום שהעמיד ירבעם כו'. כי זה הוא תחילת הגלות כמו שכתוב (דברים יא, טז-יז) ועבדתם אלהים אחרים וגו' ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה (רש"א):

צריפין. אין פירושו כמו (סוכה יג, ב) צריפא דאורבני וסתם צריף שבגמרא שהוא כוך קטן מציידין שעושין מן קנים ומן ערבה, מדשבחו מאוד היועץ זאת כדלקמן, אלא צריך לומר שפירושו מגדלים או פלטרינין גדולים וכיוצא (יפה מראה). ובספרי איתא ובנו שני כרכים ברומי:

והוו בניין כו'. היו בונין אותם והם נופלים וחזרו ובנו אותם והיו נופלים. היה שם זקן אחד ושמו אבא קולון אמר אם אין אתם מגיעין ומביאין לכאן מי פרת טובלין בתוך הטיט ובונין אותם בו לא יהיו קיימים. אמרו לו מי עושה כן שיביא לכאן מי פרת שכשירגישו בנו בני ארץ ישראל אל יניחו להביאם, ואמר להם אני אביאם. עשה את עצמו כאילו הוא אחד מהמוליכים יין ממדינה למדינה:

שפיי דחמר. סוחר יין:

הוה עליל לקרייא כו'. היה נכנס לעיר אחת ויוצא לעיר אחרת נכנס למדינה ויצא למדינה אחרת עד זמן שבא לארץ ישראל, כיון שבא לשם היה מביא מים מנהר פרת באותן חביות גדולות שמוליכין בהם היין וסברו הכל שהוא מוליך יין, והיו גובלין אותן מים בתוך הטיט, והיו בונין אותם ועמדו. ומן אותו עת היו אומרים למשל בפיהם לאמר בכל מדינה שאין שם אותו איש אינה מדינה:

רומי בבלין. פירש המתנות כהונה והיו קורין לאותן שני צריפין רומי בבלין על שם שרום שלהם קיים על ידי בלילת מי פרת בשאר המים. ופירושו אינו מחוור, כי איך יקראו הגוים מעיר רומי שם לשני הצריפים בלשון הקודש ולא בלשונם, וזה דוחק לומר

שבאמת קראוהו להצריפין בלשון רומי מה שיורה בלשון הקדש רומי בבלין. אך האמת והנכון הוא מה שפירש בעל המעריך שלאבא קולון שיעץ להם זאת קראו רומי בבלין על שם שהוא בעצמו היה שם בשעת מעשה, או היה דר שם, והמים הביא מבבל שנהר פרת הולך באמצע עיר בבל כידוע, ושמות עצמיים אינם משתנים בכל הלשונות, וכן מוכח כי אותו קראו כן, מלשון הוו קריין ליה, כי על הצריפין ראוי לומר קריין להו כי שנים היו:

נצב באדום מלך. פירוש הועמד מלך באדום.

הדא הוא דכתיב ומלך אין באדום פירוש שמתחלה לא היה מלך באדום אבל ביום שנסתלק אליהו שבע שנים קודם מות יהושפט נצב והועמד מלך באדום, והיינו שהלך מלך אדום עם יהושפט ומלך ישראל במלחמת מואב, ואין קושיא ממה שכתוב שבימי יהורם פשע אדום מתחת ידי יהודה, שאף על פי שהקימו מלך בימי יהושפט היו למס עובד למלך יהודה, והיינו שבא מלך אדום עם יהושפט למלחמת מואב, ולא יכול יהושפט למנעם מהמליך עליהם מלך, מאחר שלא היה זה מרד בו אלא מנהיג להנהיגם, ומכל מקום להיות זה פתח להתקוממותם, אירע זה ביום סלוק אליהו שהיתה זכותו מגינה בימיו (יפה מראה). ועיין בירושלמי פרק קמא דעבודה זרה (ה"ב):

שהיה מפטם לפשחור בן אִמֵּר וחבריו. כן צריך לומר. ומן הכהנים היה והוא היה נביא שקר כמו שכתוב (בירמיה כ, ו) ואתה פשחור וגו' אשר נבאת להם בשקר, אבל פשחור בן מלכיה הכתוב בספרים משרי צדקיהו היה (שם כ"א, א ושם ל"ח, א) ולא מצאנו בו נבואת שקר (רד"ל):

לפלטיא. שוק ורחוב גדול שמוכרים שם לחם, ולחם זה אינם רשאים למוכרו שם מפני שחרוריתו:

אמרה כנסת ישראל כו' על שלא כו'. לפי שיטה זו יהיה פירוש בני אמי בני אומתי אנשי רשע נחרו בי נתגרו בי מלאו הדיין חרון אף עלי שגרמו חורבן הבית. ומפרש שמוני נוטרה את הכרמים שמירת שתי חלות או שני ימים טובים של גליות. וכנה המצות בתואר כרם, כי כרם ה' צבאות הן. וכרמי שלי לא נטרתי מפרש שלא שמר חלה אחת כתיקונה בארץ ישראל, ולא שמר יום טוב אחד כתיקונו בארץ ישראל, וזה גרם לנו לשמור שתי חלות בסוריא, או שני ימים טובים של גליות בגלות:

שתי חלות בסוריא. דכל חוץ לארץ חייבו חכמים להפריש שתי חלות אחד לאור ואחד לכהן כדתנן בפרק בתרא דחלה (מ"ח), וסוריא אף על פי שסמוכה לארץ ישראל, היא חוץ לארץ דכיבוש יחיד הוא, להכי נקט הכא סוריא לחיוב שני חלות לרבותא דאפילו

התם איתיה להאי חיובא, ואף על גב דחיוב זה של סוריא היה אפילו בזמן שבית המקדש קיים ואז היו גם כן ישראל יושבים בסוריא, מכל מקום בחוץ לארץ לא הוו אלא מעט מזעיר, נמצא שהגלות גרם להיות ישראל שוכני חוץ לארץ להפריש שני חלות (יפה מראה). ועיין בירושלמי בפרק בכל מערבין (עירובין פ"ג ה"ט):

שאני מקבל שכר על שתים. דכיון דאית ליה הוצאה טפי אית ליה אגרא טפי.

ואינה מקבלת שכר אלא אחת. משום דבא זה לה בסיבת חטאה לא יהא חוטא נשכר (יפה מראה):

קרי עליהון וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים. קושי הכתוב מבואר כי חלילה היות חוקי ה' לא טובים ומשפטיו להעדר החיים, היפך אומר (ויקרא יח, ה) אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, לכן אמר דבענין הזה הכתוב מדבר, שעם היותו מחקי ה' כי פיו הוא צוה לקיימן דכולהו אסמכינהו אלאו דלא תסור, וגם הם סייג למצותו, עם כל זה הם לא טובים לגבי קיום המצוה כתקנה בארץ ישראל, ובבחינת העדר השכר בהכפל טרחה אמר לא יחיו בהם שלא ישיגו ממנה אורחות חיים שהוא השכר הנמשך מכל המצות (יפה מראה):

פרק ז

בי ה' כו'. פירוש בתמיה, השם, וכי בי **כל הדברים האלה יכולין להעשות**. כלומר ענין ההוצאה והסתפקות המזון במדבר:

מה אני יכול לעמוד. בכל האוכלסין הללו, לספק במאכל ובמשתה, שבלא אכילה ושתיה אי אפשר להם לבא לארץ אחוזתם:

כמה חיות יש בהם. רצה לומר שלא תאמר שגם צידה אפשר להכין לחם יבש נקודים, לכן אמר עוד כמה חיות יש בהם כו', כי המזונות התרופיים הצריך למעוברות ולחיות, ומיני המגדנות הצריכים לתינוקות קשה להכינם לעם המעונים בעבודת פרך, והלואי שיספיקו מזונות פשוטים:

אנונס. בבראשית רבה פרשה מ"ז (סימן ד [ה]) ויאמר אלהים אל אברהם אבל שרה אשתך אמר רבי יהודה בשם ר' יודן משל לאוהבו של מלך שהיה המלך מעלה לו אנונה, ופירש המוסף הערוך בלשון רומי מזון וספוק:

רכוכין. לחמניות רכוכין בשמן:

אומה שנתתי נפשי עליה. כדאיתא במכילתא בשלח ריש פרשתא דשירה, שמשה מסר נפשו על ישראל (רד"ל):

איכה תרעה בימות החמה כו'. הכי גרסינן בספרים ישנים איכה תרעה בימות הגשמים ואיכה תרביץ בצהרים בימות החמה (מתנות כהונה) וכן הוא בילקוט. ורצה לומר איכה תרעה בימות הגשמים היינו בחורף מפני הצינה שלא תזיקם, ואיכה תרביץ בימות החמה מפני החמה שלא תזיקם:

כעוטיה ר' חלבו כו'. פירוש ואם תאמר מה איכפת לך אין זה כבודך שאהיה כאבילה עוטה על שפה בוכיה על צאני:

ובקעוהו. בקעו והרסו העדר:

את ארץ מצרים וגו'. כאשר יעטה הרועה את בגדו:

כשאני הולך אצל חבריך. אברהם יצחק ויעקב, ונקראו חברים על דרך (משלי כז, י) רעיך וריע אביך אל תעזוב:

היכן פירושו של דבר. היכן מפורשת שכך אמר משה, ואמר כאן הוא מפורש. **כן** כמו כאן:

למה בעיני חבירך על עדריהן. פירוש שלא אהיה נעשה להבל ולמה ולתוהו בעיני אברהם יצחק ויעקב שנקראים חבריך כנזכר לעיל כשישאלוני על עדריהם איך הנחתים בלא רועה:

חילול שמים בדבר כו'. הוא דבר אחר שהשתא מפרש חבריך על מלכי אומות (ונקראים חברים, שכל מי ששוה בדבר אחד קורין אותו באותו דבר חבר, ולפי שגם הם מנהיגי עם הם נקראים חברים בדבר זה). והכי פירוש הכתוב שלמה אהיה כעוטיה כאבל על עדרי חבירך רצה לומר כנגד עדרי חבירך שהם ברווחה ובניך בצרה:

טעת מדת הדין כו'. רבי יודן בר סימון דרשו על מבלתי יכולת ה' וגו', ומאמר זה דרשתיו וחקרתיו ולא מצאתיו, וצריך לומר הקדוש ברוך הוא היה יודע טעות וחולשת מדת הדין שלא יוכל עמוד נגד שלשים ואחד מלכים לפיכך ביקש עלילה שישחטם במדבר וכן עשה, ודרש כעוטיה לשון טעות וחולשה (מתנות כהונה). או דרש כעוטיה כמכוסה, וזה שאמר שלא יהיו אומרים טעת מדת הדין פירוש כאילו חס ושלום הטעתה מדת הדין למדת הרחמים, שמדת הדין היה הכוונה לשחטם וממדת הרחמים נתכסה זה, ויהיה נדרש כעוטיה כמכוסה מעיני השגחת הרחמים. ואפשר עיקר הגירסא צריך להיות עטת מדת הדין, כלומר עטתה מדת הדין וכהתה למדת הרחמים (רד"ל):

וידבקו בעדרי חבריך. פירוש יתכסו ויתעטפו בצל עדרי חבריך (רד"ל):

היך מה דאת אמר היחברך. מביא ראיה על חבירך שפירושו מלכי אומות העולם (וכמו שפירש התרגום שם):

דבר אחר אם לא תדעי לך היפה בנשים. מיותר:
היפה בנשים היפה שבנביאים כו'. רצה לומר לכך נקרא משה היפה בנשים לפי שהיה היפה שבנביאים שנמשלו לנשים כדמסיק והולך, ולמה נקרא היפה שבנביאים לפי שהיה המעולה שבנביאים, שכל הנביאים נתנבאו בכה ומשה נתנבא בזה הדבר לפי שהיה הדבור בעצמו נכנס לתוך פיו:
מה אשה זו אינה מתביישת כו'. כי יודעת כי רחמי בעלה עליה והמה רכי לב מבקשים דבר המנוע מאתם, כן הנביאים אינם יכולים לחזות בצרת ישראל ויודעים כי בכל צרתם לו צר:
מן אביהם שבשמים. צאי לך בעקבי הצאן מלמד שהראה לו הקב"ה למשה כל רועיהם ופרנסיהם של ישראל עד העקב עד סוף כל הדורות. דבר אחר צאי לך ר' אליעזר כו'.
כן צריך לומר (אות אמת) וכן הוא בילקוט, וזו היא תשובה למה שבקש משה הודיעני מי ומי הרועים:

פרק ח

רבי אליעזר ורבי עקיבא ורבנין. הם באו לפרש התשובה למה שאמר משה כמה חיות יש בהם כו' ואמר רבי אליעזר שהשיב לו הקדוש ברוך הוא אם לא תדעי לך היפה בנשים היפה שבנביאים, צאי לך בעקבי הצאן רצה לומר מענין היציאה שיצאו ממצרים ויכינו להם מזון וצידה לדרך עוגות מצות ואותה החררה תספיק להם לששים ואחת סעודות, זה יהיה לך לסימן מה שאעשה להם בסוף בעקב היינו לעתיד לבא שיהיה פסת בר בארץ, ולסימן לרעות את גדיותיך על משכנות הרועים רצה לומר כל זמן שהיה שכונתם במדבר, שאהיה מספיק להם כל צרכיהם:
אכלו ממנו שלשים ואחד יום דאמר רבי שילא ששים ושתים סעודות. בילקוט כאן הגירסא הספיקה להם שלשים יום דאמר רבי שילא ששים ואחת סעודות כו', ובמכילתא בשלח איתא חררה שנטלו ישראל ממצרים אכלו ממנה שלשים ואחד יום, ר' שילא אומר נתפרנסו ממנה ששים ואחת סעודות, ובקדושין דף ל"ח ע"א איתא והלא ארבעים שנה חסר שלשים יום אכלו אלא לומר לך עוגות שהוציאו ממצרים טעמו בהם טעם מן, ובשמות רבה פרשה ג סימן ה' איתא מן חררה שהיה יוצא עמהן ממצרים מספיק להן שלשים יום כו', ובשמות רבה פרשה כ"ה סימן ד' איתא הצידה שהוציאו בידם ממצרים עשה להם ששים ואחת סעודות ואכלו אותו שלשים ואחד יום ושלם אותו הבצק, וכתב היפה תואר שבט"ו בניסן יצאו ובט"ו לאייר שבו הלינו על משה נשלם הבצק שהוציאו ממצרים דהוה ליה שלשים ואחד יום, נמצא שאכלו הימנה ששים ואחת סעודות כי

סעודה אחת סועדים בלילה ואחד ביום, והסעודה של ליל ט"ו בניסן במצרים אכלוה, נמצא שהנאכל ממה שהוציאו ממצרים היה ששים ואחת סעודות, כי תלונתם ביום ט"ו באייר בערב היתה אחר שכבר אכלו סעודת הבקר ולא היה להם לאכול בערב, דליכא למימר כי בבקר הלינו שלא היה להם לאכול כל היום, שהרי המן לא ירד עד ט"ז באייר ולא יתכן שנשארו כל היום וכל הלילה בלא אכילה, עד כאן לשונו. ועיין בקידושין דף ל"ח ע"א, ובמכילתא וברש"י סדר בשלח וברבינו בחיי, ובמתנות כהונה, מכל הלין נראה שלא אכלו יותר מששים ואחת סעודות, לכן היה נראה להגיה דאמר ר' שילא ששים ואחת סעודות אכלו מאותה חררה, את יודע מה אני עושה כו':

יהי פסת בר בארץ. עיין בבראשית רבה פרשה ט"ו (סימן ז) ובמתנות כהונה:

וסוכה תהיה כו'. עיין בבראשית רבה פרשה מ"ח (סימן י):

ורבנן אמרין ממן שהאכלתים. כן צריך לומר (מתנות כהונה):

עסיס. וסיפיה דקרא והגבעות תלכנה חלב, ובילקוט גרס שמתוק כדבש שנאמר וטעמו כצפיחית בדבש ולא גרס בחלב:

ואת תהוי כותייהון. פירוש כמוהם וכיוצא בהם שימות גם הוא ולא יכנס לארץ ישראל, או צריך לומר ואת תהוי סופיהון, פירוש שימותו כולם ואח"כ ימות גם הוא אחריהם (מתנות כהונה):

כל שבעת ימי הסנה כו'. וכן הוא בויקרא רבה פרשה י"א (סימן ו) ולפי זה כל מה שספר הכתוב מדבור ה' ותשובות משה משנראה לו בסנה היה בימים רבים אף על פי שהזכירן זה אחר זה (יפה תואר), אבל בשמות רבה פ"ג (סימן יד) איתא שבעה ימים קודם וכו', ולפי זה צריך לומר כל מה שסיפר הכתוב מדבור ה' ותשובות משה משנראה לו בסנה הכל היה ביום אחד זה אחר זה כפשטא דקרא והשבעה הימים היו קודם גלויו בסנה, והדבר תמוה א"כ איך תמה משה מדוע לא יבער הסנה ולא הרגיש כי מראות אלהים נגלה לו:

הרי ששה ימים. רצה לומר מתמול משלשום מאז הרי שלשה, ושלשה גם הרי עוד שלשה:

צוררה לך. כלומר אזכרנו לך כדבר הצרור בכנף בגדו ולא יפול ממנה צרור ארצה, ותפס לשון הכתוב (הושע ד, יט) צרר רוח אותה בכנפיה, והוא משל לקוח מהעוף כשהכנפים צרורים וקשורים אי אפשר לו לעוף, ואמר שהחטא יהיה צרור וקשור בהכנפים כאילו על ידי החטא יהיה נמנע לעוף למעלה, היינו לבוא אל מטרת חפצו ורצונו:

שהוא שלו. הכהונה גדולה:

כל שבעת ימי אדר כו'. עיין מזה בסדר וילך:

גדיים. בניהם של יוצאי מצרים:

תיישים. יוצאי מצרים עצמם והוא היה רועה על התיישים, ועיין בשמות רבה שהגירסא נשתנית:

על משכנות הרועים על ארעהון של רועים קוצין וקשים שהיו בה זה סיחון ועוג. כן צריך לומר. ומפרש קרא הכי צאי לך בעקבי הצאן רצה לומר שתראה סופן של הצאן היינו התישים, שימותו במדבר, ורעי את גדיותיך הם הגדיים על משכנות הרועים, רצה לומר שלא ירעם אלא בארץ סיחון ועוג, וקורא להם רועים כי המה הגבורים והקשים כמין קוצים לכל מלכי כנען והם היו משמרים את כל המלכים שהיו נותנין להם מס בשביל זה. ולפי גירסתינו של רעים וקשים כתב הרד"ל שדרש הרועים חסר ו', ועיין בזוהר בלק דף קצח ע"א דדרש שם גם כן הרועים חסר ו' הרעים, עד כאן:

פרק ט

דרש ר' פפיס והוא באחד ומי ישיבנו לפי שהוא יחיד בעולם דן יחידי לכל באי עולם ואין להשיב על דבריו. כן צריך לומר וכן הוא בשמות רבה פ"ד (סימן ג) ובתנחומא סדר שמות (סימן יח), וכן הובא במעשה ארג בשם מדרש שיר השירים ובשם מדרש שמות רבה (ובשמות רבה שם מסיים כמו שכתוב במדרש שיר השירים רבה, הרי דצריך לומר כאן כמו התם):

דייך פפיס. רצה לומר אין דורשים כן, וכן הוא בתנחומא בהדיא:

שלא להשיב כו'. רצה לומר שזה שאין משיבין על דבריו לאו משום שהוא תקיף ואין מי יכול למחות בידו, אלא משום שהכל בדין אמת:

כסא שמפריש בין מיתה לחיים. דרש רם כמה דאת אמר (שמות טו, א) רמה בים רמז למיתה. ונשא רמז לחיים והתנשאות לכל לראש (מתנות כהונה):

מהו אמת. כלומר למה הוא אמת, ועיין בויקרא רבה פ"ו (סימן ו):

שהוא אלהים חיים ומלך עולם שענין אמת קיום. ולכן נקרא ה' אלהים אמת שהוא קיים לעולם, גם מי שאינו חי לעד אינו אמת שאומר שיעשה דבר פלוני ומת יבטל דברו:

כל מקום שנאמר וה' כו'. עיין ויקרא רבה פרשה כ"ד (סימן ב):

ומה מקיים רבי אלעזר הדין קריא. כיון דסבירא ליה שזה דכתיב וה' דבר עליך רעה הוא ובית דינו, א"כ מה מקיים קרא דכתיב והוא באחד, וכן קשה קושיא זאת על רבי עקיבא:

אלא הוא חותם יחידי. כדאיתא בתנחומא שם משנגמר הדין הקדוש ברוך הוא נכנס למקום שאין להם רשות ליכנס וחותם את הדין שנאמר והוא באחד:

אם אמת למה רשום. דמדכתיב אמת משמע כתיבה תמה העשויה להתקיים, ומדכתיב רשום ולא קאמר כתוב בכתב משמע דאינו כתיבה ממש אלא רושם בעלמא דרך עראי כעין שרושמין לסימן בעלמא, ואף על גב דאשכחן רשום כתבא ואסרא, וכתבא דנא רשים, לשון עברי לחוד ולשון ארמי לחוד (יפה תואר):

עד שלא נחתם גזר דין רשום. לפי שקודם חתימה תתבטל בתפלה כדאיתא בבמדבר רבה פרשה י"א (סימן ז):

למה הוא אמת. כלומר מה טעם להיות חותמו יתברך אמת שדרך החותם לחתום שמו או כנויו או סימן מורה עליו (יפה תואר):

לאמר אני ראשון כו'. והם שלשה שרשים מיוחדים באלהותו יתברך, האחד בקדמותו, והשני אחדותו, והשלישי בחיותו, ועיין ביפה תואר בבראשית רבה פרשה פ"א (ד"ה על שם אני ראשון):

אין אלהים שאין לי שני. רצה לומר שאין לי שותף:

כיחידו של עולם. משום שהקדוש ברוך הוא היה מדבר עם המלאכים הן האדם היה כאחד ממנו, ואם היה כוונת הקדוש ברוך הוא כאחד ממלאכי השרת היה לו לומר כאחד מכם, לכן סבירא ליה רבי פפיס דכאחד ממנו פירושו כמיוחד ממנו שהוא הקדוש ברוך הוא המיוחד שבהם, דאחד מתפרש מיוחד כידוע, אי נמי כאחד ממנו כמי שנקרא אחד בינינו דהיינו הקדוש ברוך הוא כמו שכתוב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, וידוע שתואר האחדות הגמור בלתי צודק כי אם בו יתברך:

אמר לו רבי עקיבא דייך פפיס. רצה לומר שאין נאה לדרוש כן, שאין נכון שידמה לעליון שאין דומה לו, ועוד דא"כ כמוני מיבעי ליה, ומה לו להאריך כאחד ממנו, ורבי פפיס סבירא ליה שהוא על דרך (בראשית א, כו) בצלמינו כדמותינו מפני שדומין קצת בהשגה, ומכל מקום לא אמר כמוני בהדיא שאינו נכון שידמה לו בפירוש, ובא הענין בלשון סתום:

כאחד ממלאכי השרת. והא דלא קאמר כאחד מכם, משום דרך ארץ שלא להפריש עצמו מן הכלל, כאילו גם הוא כמותם:

לא כדברי זה כו'. רצה לומר שהחכמים משום קושיא דמר ודמר לא מוקי כדברי זה ולא כדברי זה, ועוד שלפי דבריהם אין מאמר לדעת טוב ורע דבק אל כאחד ממנו, אלא הכי פירושו לדבריהם, היה כאחד ממנו ועכשיו שב לדעת טוב ורע, ודוחקו מבואר, אבל לפי דברי חכמים כאחד ממנו נמשך לאחד מהדרכים אשר היו לפניו, וממנו שב אל האדם, והדרך שבחר שהוא למיתתו הוא לדעת טוב ורע (יפה תואר). ועיין בבראשית

רבה פרשה כ"א (סימן ה), ושם ברבה כתובה סברת ר' פפיס דהכא לרבי יהודה בר סימון, וסברת רבי עקיבא דהכא לרבי פפיס, וסברת חכמים דהכא לרבי עקיבא, ואגדות חלוקות הן דפליגי אליבא דהני:

שומע אני בשור של מעלה. פירוש אילו לא כתוב אלא בתבנית שור הייתי אומר בשור של מעלה שבכסא הכבוד, לכך כתיב אוכל עשב ללמדך שבשור של מטה האוכל עשב מדבר:

דייך פפיס. דא"כ בתבנית שור אוכל מיבעי ליה, עשב למה לי:

אמר לו ומה אתה מקיים וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב. אי בשור אוכל יכול בשור של שאר ימות השנה (רצה לומר כשאינו אוכל עשב) **תלמוד לומר אוכל עשב אין לך מנוול**. כן צריך לומר. רצה לומר שבאותה שעה כשאוכל עשב הוא מנוול ומשוקץ, ואף על פי כן המירו כבודו בו, אבל בילקוט הגירסא דרבי פפיס דרש וימירו את כבודם בתבנית שור בשור של מעלה, ואמר לו רבי עקיבא דייך פפיס הרי הוא אומר בתבנית שור אוכל עשב, אלא מה אני מקיים אוכל עשב אין מנוול כו'):

כמרטט לפניהם. פירוש היה רוקד לפניהם, ועיין בבעל הטורים ריש סדר שמיני שכתב שהיה רוקד לפניהם כאיל, והיינו דכתיב וירקידם כמו עגל, עד כאן. והמעריך פירש כמרטט לפניהם, מוציא רעי, וזהו שאמר **כמה דאת אמר רפתה דמשק הפנתה לנוס ורטט החזיקה** שרפו נקביה והטילה רעי מגודל הפחד החזיקה כאדם שמחזיק עצמו שלא יטנף המכנסים, עד כאן לשונו. ואפשר לפירוש הראשון סמך על הקרא שור אוכל עשב, שאז זחה דעתו עליו ורוקד ומרטט כמשוגע, ועיין פסחים דף ק"ב ע"ב אל תעמוד בפני השור בשעה שעולה מן האגם מפני שהשטן מרקד בין קרניו, וכן (שם) ריש תורא בדיקולא סק לאיגרא ושדי דרגי מתותך:

לססתי כתיב. פירוש בלא וא"ו, ולא מצינו סוס בכל המקרא בלא וא"ו, לכן דרש לססתי שמחה וששון, כאילו נכתב בשי"ן, דאותיות זסשר"ץ הם ממוצא אחד ומתחלפין זה בזה. והכי קאמר לססתי ברכבי פרעה כמו ששתי על רכבי פרעה לאבדם כך דמיתיך רעיתי שהיית דומה לו והייתי שש לאבדך כמותו מפני שלא היית ראוי לנס מצד מעשיך. ובפסיקתא רבתי איתא וזה לשונו לסוסתי זו המירה שהמרו על הים, לפי שיבש הקדוש ברוך הוא המים, והטיט לא יבש, התחילו אומרים זה לזה המים יכול הוא לייבש אבל לא הטיט דכתיב דרכת בים סוסיך חומר מים רבים, אמר הקדוש ברוך הוא ראוים הללו לאבדן כסוסיו של פרעה אלא אעשה למען שמי להודיע את גבורתי, עד כאן לשונו (זה ינחמנו [על המכילתא בשלח פרשה ו]):

כך ששתי כו'. כמו שדרשו חז"ל (מכילתא בשלח פרשה ו) והמים להם חומה חמה כתיב:

מימינם ומשמאלם. שכן כתוב והמים להם חומה מימינם ומשמאלם:

בזכות התורה. שבזכותה נגאלו ישראל כדאיתא במדרש (שמות רבה ג, ד) ששאל משה להקדוש ברוך הוא באיזה זכות יגאלו ישראל, והשיב הקדוש ברוך הוא בזכות התורה דכתיב בהוציאך את העם ממצרים תעבדון וגו', וגבי התורה כתיב ימין כדכתיב **מימינו אש דת למו**. ואף על גב דימין הקדוש ברוך הוא היה שמאל של ישראל מכל מקום כיון דכתיב לשון ימין גבי תורה דרש האי מימינם על התורה, עוד יש לומר דהא איתא לעיל (פסוק ב סימן ב) שהדבור היה מקיף כל המחנה וחוזר לימין של ישראל, לכן דרש מימינם על התורה שקבלו בימין:

ומשמאלם זו מזוזה. לפי גירסא זו יש לומר על שהיא משמאל ביציאתו מן הבית, אבל במכילתא איתא מימינם בזכות התורה כו' ומשמאלם זו תפלה [ונקראת התפלה שמאל לפי שאינה אלא חיי שעה, והתורה ימין שהיא חיי עולם, כדאמרינן בגמרא (שבת י, א) מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה (מתנות כהונה]. דבר אחר מימינם זו מזוזה שעתידין ישראל לעשות ומשמאלם זו תפילין עד כאן. ובזה ניחא שמזוזה נקרא ימין על שם שהיא בימין הנכנס, ותפילין שמאל שמניחין אותה על יד שמאל. ולפי גירסתינו **דבר אחר מימינם זו קריאת שמע ומשמאלם זו תפלה** יש לפרש קריאת שמע שהיא קבלת מלכות שמים כולו קודש קדשים היא לה' נקראת ימין, אבל תפלה שהיא צרכי עולם הזה נקראת שמאל. ובילקוט הנוסחא מימינם זו התורה שהן עתידים לקבל ומשמאלם אלו תפילין:

וירכב על כרוב ויעף. בשוחר טוב ובילקוט שמואל גרסו הדא הוא דכתיב (חבקוק ג, ח) כי תרכב על סוסיך, ובמכילתא גרס שנאמר דרכת בים סוסיך לשון רבים משמע סוסים הרבה שונים ומתחלפים פעמים זכר ופעמים נקבה, והכוונה שקרא הכי קאמר לסוסתי ברכבי פרעה הסוס שלי היה כמו הרכב של פרעה:

הורג בעליו במלחמה. כדאיתא בפסחים דף קי"ג, ב' ובשוחר טוב איתא סוס זכר עומד ומשתין והנקבה מהלכת ומשתנת, ורצה לומר ולזה היא טובה לסבול טורח הדרך ולרוץ אורח יותר מזכר:

אלא הריני רוכב על סוסה נקבה. כביכול הקדוש ברוך הוא כן הדא הוא דכתיב לסוסתי ברכבי פרעה. כן צריך לומר, וכן הוא במכילתא. ורצה לומר לסוסתי הסוס שלי דומה כמו הרכב של פרעה וכמו שכתבתי לעיל. והגר"א בביאורו על שיר השירים כתב

לסוסתי הוא סוס נקבה והיוד הנוספת בו כמו (תהילים קכג, א) היושבי בשמים, ורצה לומר להסוס נקבה שברכבי פרעה דמיתיך, דמיתיך, מדמה אני אותך רעיתי:

סוסים פגיין. סוסים מחולפים ומשונים זה אחר זה, וריחו לא נמר (ירמיה מח, יא) תרגום לא פג. והרד"ל מגיה סוסים סגיין פירוש הרבה, עד כאן לשונו. והגם שבאמת לא שייך בו בהקב"ה רכיבת סוס, נראה לו כרוכב על סוס, כדי לרמות את פרעה להטעותו שיאמר א"כ אלהים של ישראל גם כן רוכב סוס כמוני וכמוהו, חלילה וחס, ולזה מכיון שראה שהשי"ת בא אליו בסוס התחכם לבחור סוס נקבה, או שאר סוסים:

הביא נפט. נפט הוא מה שנדלק בתוך קנה שריפה, בלשון אשכנז פּוּלווֶער (יפה מראה):

אבני בליסטרוס. בלסטר בלשון יוני כלי מלחמה אשר בו מורים אבנים לרדות החומות ולהרוג האויבים (מוסף הערוך):

שנאמר וה' נתן קולות וברד. נראה שצריך לומר שנאמר (תהלים י"ח, יד) ועליון יתן קולו ברד, שזה הקרא מיירי בים, אבל פסוק הנזכר לעיל מיירי מהברד שהיה במצרים:

חרבות ורמחים. שיש להם צחצוח, ולהט הרחב דומה לברקים כאומר (יחזקאל כא, טו) לְמַעַן הֱיֵה לָהּ בָּרָק, כנגדן הביא עליהם ברקים רב (יפה מראה). וכן הוא בשוחר טוב מזמור י"ח בהדיא:

החצים מפזרים אותם. פירוש למצרים, דאי ויפיצם אחצים קאי וקשה דהא לא אשכחן בחצים אלא לשון רביה או יריה או זריקה או שלוח, לא לשון נפוץ (יפה מראה). ובירושלמי פ"ח דסוטה (ה"ג) הכי איתא מלמד שהיו עשוין תיבות תיבות (פירוש כתות כתות) (יפה מראה) והיו החצים מפזרין אותן (פירוש למצרים), והברקים מכניסין אותן (פירוש שהיו הברקים באין כנגדן מאותו המקום שהיו מתפזרין, ועל ידי כן היו בורחים לצד פנים ונאספים זה אל זה, וזה היה כדי לערבבם), ויהמם הממם ועירבבם, עד כאן לשונו:

סגניות שלהם. פירש בערוך חכמה ודעת שלהם, והמוסף הערוך כתב פירוש בלשון רומי נס ודגל:

קטפרטקים. פירוש בלשון יוני ורומי מזויין בלבוש ברזל (מוסף הערוך):

לבלב בקולו. ויוצא פרח (במדבר יז, כג) תרגום ואפיק לבלבין. ורצה לומר שמכנה קולו של פרעה נגד קולו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא רק כענין הנצה בצמחים שהוא תחלת הוצאת העלין, כן אין זה כי אם הנצת קול בעלמא. ובשוחר טוב הגירסא מלבב בקולו, והוא הנכון, שהוא מענין קול מעומק ואומץ הלב לחזק לבב עמו וחילו (רד"ל):

על טעונו. מרכבתו הטוען אותו:
טוען את רכובו. דרש וירכב על כרוב ואז ויעף הכרוב מפני שהשי"ת רוכב עליו:
עולמות ויצא להראות בהן. כן הוא באגדת שמואל, לכך כתיב וירא:
דמיתיך רעיתי אמר רבי אליעזר כו'. הנה כוונת רז"ל מבוארת ביישוב הכתוב הזה והוא מסכים לפרש"י ז"ל, שהוא כאילו אמר לקביצת סוסים הרבה כשאספתי מחנותי לצאת לקראתך ברכבי פרעה להושיעך, הנה אז שתקתיך ממה שהיית אומרת ורומזת להם מרוב פחדך, ותהיה לפי זה מלת לסוסתי בקביצת סוסים רמז למחנה שכינה, והוא כאילו אמר בזמן היות סוסתי שהוא מחנה שכינה עם רכבי פרעה אז שתקתיך כו' (מהר"מ אלמשנונו):
מרמזת. מפחד השבאים שאם תראה פנים שחפצה להפדות שמא לא יוכל אביה לפדותה והשבאים יעשו לה רעה:
דומה. לשון שתיקה:
ומצרים הרשעים זכרים מזוהמים. עיין מתנות כהונה מה שמגיה כאן, ולי נראה יותר גירסתינו, והכי פירושו ומצרים הרשעים הסוסים שבמרכבותיהם היו זכרים מזוהמים, וכיון שעשה הקדוש ברוך הוא שיהיו נדמין ישראל לסוסים נקבות, היו הסוסים של מרכבות פרעה וחילו להוטים ורצים לקראת ישראל עד ששקעו בים. ור' סימון סבירא ליה שגלי הים נדמו לסוסים נקבות, ומצרים סוסים זכרים מזוהמים (כן צריך לומר) רצה לומר הסוסים של מרכבות פרעה וחילו היו סוסים זכרים מזוהמים ורצו אחריהם כו', שזה לשון האלשיך הנה אמרו חז"ל על פסוק לסוסתי וגו' כי סוסי מצרים של מרכבות פרעה וחילו היו זכרים והאלהים עשה שידמו גלי ים בעיני רכבי פרעה לסוסים נקבות, והיו מרכבות פרעה להוטים ורצים לקראת הגלים ונשקעים, עד כאן לשונו:
גלי הים נדמו לסוסים כו'. ראוי לשית לב כי על פי הדברים האלה איך יתפרש אומרו דמיתיך רעיתי, כי לא יצדק בזה לא לשון דמיון ולא לשון דממה. ונראה שכך מאמר הקדוש ברוך הוא לישראל, אל תיראי מהאומות כי לא תבושי, כי דעי וראי כי הלא כמקרה סוסתי ברכבי פרעה גם הם יקרה, כי כאשר הראיתי את גלי הים בעיני רכבי פרעה כסוסים נקבות שעל ידי כן רקדו כאילים סוסי מצרים הזכרים על הגלים, והעולה על רוחם שהיה להנאתם ולטובתם, ותהיה להפך, כי תהומות יכסיומו, כי שם נפלו שדודים, כן דמיתיך רעיתי, כי הצרים אותך והמתקוממים עליך חושבי מחשבות הנאתם, והוא לרעתם, כי כך ישקעו ויבלעו, כי כל אוכליך יאשמו, הם כלים ואתם נצבים (אלשיך):

והיה הסוס אומר לרוכבו רמה בים ראה מה בים. כן צריך לומר (מתנות כהונה):
אפתוסים. לשון יוני הוא וענינו מערות וקברות (מעריך). והמוסף הערוך כתב פירוש בלשון יוני נפילת אויבים פתאום מכל מקום מסביב ואין מקום לנוס. והמתנות כהונה כתב הוא מלה ערבי, ופירושו נס ופלא גדול:
והסוס למעלה ממנו. מעל גבו:
רעייתא דעולמי. רצה לומר רעי בבריאות עולמי על ידי שקבלתם את תורתי ועיין בענף באריכות. והרד"ל מגיה רעוותא דעולמי, ופירש לשון רצון שריצו אותי לקיים עולמי על ידי קבלת התורה, עד כאן:
מתמגמג. לשון המסה:
ביסס. נתחזק על בוריו:

פרק י

הוא יהיה לך לפה למתורגמן. ואתה תהיה לו לאלהים וכי עבודה זרה. כן צריך לומר (אות אמת). והכוונה שלא תאמר שאהרן לבד דבר לפניהם ולא משה, רק קודם בואם שם ידבר דבריו לאהרן, שזהו הנראה לכאורה מאומרו לפה כי משה לא יפתח פיו לפניהם, על זה אמר רבי פנחס שלא תאמר כן רק לפה פירושו למתורגמן, שמשה גם כן דבר לפניהם אלא שאהרן חזר ומשמיע הדבר לעם והמליץ והטעימו לעם ולפרעה. והוזקק ר' פנחס לפרש כן מפני שכתב בתר ואהרן אחיך יהיה נביאך אתה תדבר את כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה, דמשמע שמשה גם כן ידבר וכדפרש"י שם (יפה תואר):
אלא כך אמר הקדוש ברוך הוא. כן צריך לומר:
אלא וילך משה ואהרן. שאף משה הלך עמו לאספם ולא שלח לאהרן לבדו:
הקיש כו'. שלא הגביה את עצמו יותר מאהרן:
ילבש אורים ותומים. וכן הוא בשמות רבה פרשה ג (סימן יז), ובפרק תולין (שבת קלט, א) גרסינן בשכר וראך ושמח בלבו זכה לחשן המשפט על לבו. ואף על גב דמהות חשן המשפט אינו מהות האורים והתומים, שמהות חשן המשפט זהב תכלת וארגמן וגו' וארבעה טורים אבן, ומהות האורים והתומים הוא כתב שם המפורש שהיה נתון בתוך כפלי החושן, מכל מקום לא פליגא הגמרא על המדרש, והגמרא נמי אורים שבחשן המשפט קאמר, ועיין ביפה תואר בשמות רבה פרשה ג ועיין בענף:
על הזקן זקן אהרן. והכי קאמר קרא הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים משה ואהרן, גם יחד באהבה עזה בלי שום קנאה זה על זה, שהיה נדמה למשה כאילו השמן הטוב יורד על זקנו בעת שהיה על זקן אהרן, כי שמח משה בגדולתו של אהרן ולא קינא בו מאומה:

חורזים. מלת חורזים פירושו מתוקן בסדר, ולשון זה הכתוב צוארך בחרוזים שהם מרגליות סמוכות בסדר וכמו שאמר כאן בלוניא של מרגליות, ורצה לומר שהיו הסנהדרין מתקנין בסדר יפה משנה גמרא ובריית׳א:

סופרים כו׳. שלומדים מקרא ומשנה עם התינוקות, והדבור יוצא מן הלחיים, וזהו נאוו לחייך בתורים בשני תורות מקרא ומשנה שמלמדין להתינוקות:

בחרוזים אלו התינוקות. חרוזין הוא תכשיטין של אבנים טובות קטנים מיושבים בסדר נאות, והוא תכשיט לצואר, וזהו צוארך בחרוזים קשטתיך בתכשיטין קטנים, אלו התינוקות:

שחוזרים צואריהם כו׳. פירוש מעקמין צואריהם, ומפני דוחקא דהוה בכלה לשמוע דרשת הרבנים מוכרחים לעקם צואריהם לשמוע בצמא דבריהם **כאדם שלא שמע דברי תורה מימיו** (רד״ל):

שמיילין. לשון דיבור כמה דאת אמר (תהלים קו, ב) מי ימלל, או הוא לשון יללה ומהומה על שהומין בדבור ומפלפלין יחד כשחוזרין תלמודן (מתנות כהונה). ואפשר שצריך לומר שממללין, פירוש שמדברים, כמו עד אן תמלל אלה (איוב ח, ב) מי ימלל גבורות ה׳. ומפרש בתורים בשני התורות תורה שבכתב ותורה שבעל פה, שמראים ראיה לדבריהם שבעל פה מתורה שבכתב:

שהיו חורזים בדברי תורה. שקשרו הפשט עם הרמז, והרמז עם הדרש, ושלשתן עם הסוד, כאילו עשה מארבע בחינות אלה קשר אמיץ וחרוז אחד במחרוזות של דגים הנעשים לאחדים על ידי החוט, אך עדיין כל זה הוא בתורה עצמה והיא למעלה מעלה, ובאיזה דרך תמשך האש הגדולה אשר לה עד לארץ מתחת, אך זה ידוע כי כאשר הנביאים למטה מהתורה עצמה והכתובים למטה מנביאים, כן יהיה עסקו בנביאים אחר קשר אשר קשר בתורה, כצנור יורד למטה להריק ולגלות מהעליון אשר היחל להריק, ועל דרך זה מנביאים לכתובים, ומכתובים יתגלה האור אשר החל להתפשט, עד הראות למטה בארץ מעין אש מלהטת לפני הצדיק העושה כן, כנודע כי בחינת הכתובים הם כפה המגלה מה שבפנים על ידי התחברותה עם האברים הפנימים (אלשיך ועיין שם באריכות גדול):

חורזים. מחברים ומסדרים ומקשרים:

בן עזאי היה יושב ודורש והאש מלהטת סביבותיו. כן צריך לומר (מתנות כהונה):

קדוחה. מעמיק ונוקב לעומקן של הדברים כזה שהוא נוקב במקדח (מתנות כהונה):

בתוריהן. בזמניהם כדמפרש ואזיל:

ומדלגות. יש לומר שמה שחסר זה גלה זה, או על ידי גזירה שוה או בנין אב וכדומה מן המדות כאילו הם קופצים ומדלגים מזו לזו. ובאות אמת מגיה ומגודלות זו מזו. והרד"ל כתב ומדלגות זו מזו פירוש כי אין מוקדם ומאוחר בתורה לכן הפרשיות מדלגות זו מזו, וקרוב יותר שצריך לומר ונלמדות זו מזו, עד כאן לשונו:

ונסתלק משה מדינם. משום שמתחלה שאלו בנות צלפחד לנשיאים, והנשיאים חלקו כבוד לאלעזר, ואלעזר חלק כבוד למשה, כשראה משה כן לא רצה ליטול הגדולה לעצמו, מיד ויקרב משה את משפטן לפני ה', כדאיתא בספרי:

מדינן אתה מסתלק ולא רצית ליטול גדולה לעצמך. ומלפני אין אתה מסתלק, כדי ליטול גדולה להנחיל, כדאמרו חז"ל והביאו רש"י ז"ל בפסוק עלה וגו' כיון שאמר ליה הקדוש ברוך הוא נתן תתן אמר אותי צוה להנחיל כו' ע"ש, הרי שרצה משה ליטול גדולה לעצמו והוי תרי מילי דסתרי (ידי משה):

על בני אתה צריך צווי. כלומר וכי אתה צריך לצוני:

מה פרנסים אתה מעמיד עליהם כו'. כן צריך לומר, ורצונו לומר כדלעיל:

פרק יא

עם נקודות הכסף זו ביזת מצרים. רצה לומר עם נקודות הכסף שהיה בידך כבר שהוצאת ממצרים, נקודות כלי כסף מנוקדים ומצויירים בחברבורות וגוונים (רש"י):

אלקולאין. לעיל בפסוק ישקני (סימן ב) הוא בסיגנון אחר, והרי"ג נ"י מחקו בשני המקומות (אות אמת). ועיין שם מה שכתבתי:

הסרגל. השרטוט בלשון ערבי:

אלו שני העמודים העומדים כו'. ופרש"י בפרק השותפים (בבא בתרא יד, א) שתי עמודי כסף כמין עמודי ספר תורה שוכבין לארכו של ארון והלוחות ביניהם. ותוספות כתבו נראה לר"ת דסימן להעמדת ישראל היה, ולא עשאום בשל זהב שלא להזכיר מעשה עגל, דאין קטיגור נעשה סניגור, ועיין שם עוד. והמהרש"א הוסיף עוד דהני שני עמודים רמז לשני עמודי ישראל שהן בית יהודה ובית יוסף עיין שם:

אצטוון. נראה שצריך לומר אסטוון, תרגום והנה המלך עומד על העמוד (מלכים ב' יא, יד) על אסטונא:

וכיצד נעשה הארון. עיין יומא דף ע"ב, ב' ובירושלמי פ"ו דשקלים (ה"א):

שלש תיבות כו'. ובפרש"י בחומש שלשה ארונות עשה בצלאל, שנים של זהב, ואחד של עץ, ארבעה כתלים ושולים לכל אחד ופתוחים מלמעלה, נתן של עץ בתוך של זהב ושל זהב בתוך של עץ וחפה שפתו העליונה בזהב, נמצא מחופה מבית ומחוץ:

וחיפה שפתיו העליונות בזהב. בירושלמי יליף לה דכתיב (שמות כ"ה:י"א) וצפית אותו זהב טהור מבית ומחוץ, מה תלמוד לומר תצפנו להביא שפתו העליונה. ורצה לומר דדייק דשלשה ארונות היו, דאי אמרת דאחת היה וצפהו מבית ומבחוץ א"כ נכלל באומר מבית ומחוץ צפוי השפה העליונה גם כן וא"כ למה לי תיבת תצפנו, אלא על כרחך דזה דכתיב וצפית אותו זהב טהור מבית ומחוץ פירושו ארון בפני עצמו מבחוץ וארון בפני עצמו מבפנים, נמצא שהשפה העליונה אינה מצופה על ידי שני הארונות, והוצרך לומר עוד תצפנו להביא שפתו העליונה שעדיין נשארה מגולה:

ריש לקיש אמר כו' דכתיב וצפית אותו זהב טהור מבית ומחוץ. ומה מקיים ריש לקיש קרייה דרבי חנינא. כן צריך לומר. שלשה שריש לקיש סבירא ליה כיון דצפוי בכל מקום לא משמע אלא חפוי כל דהוא כצפוי הקרשים והבריחים והשולחן והאולם והבית, כן הכא דכתיב וצפית אותו זהב טהור מבית ומחוץ פירושו גם כן חפוי כל דהוא, שתיבה אחת היתה וציפהו מבית ומחוץ, אך דא"כ נכלל באומר מבית ומחוץ צפוי השפה העליונה גם כן, וא"כ קשה תיבת תצפנו למה לי, וזהו שקאמר המדרש ומה מקיים ריש לקיש קרייה דרבי חנינא כלומר תיבת תצפנו למה לי לריש לקיש. ומתרץ **רבי פנחס שחיפה בין נסר לנסר**. רצה לומר שתיבת תצפנו איצטריך לרבות בין נסר לנסר, שבמקום דבוקן זו לזו יהיה גם כן עביין מצופה זהב, באופן שאפילו כל נסר ונסר מצופה זהב מכל עבריו:

מלה חתומה כו'. דבר מסויים ומקויים טוב ויפה:

פרק יב

עד שהמלך מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא במסבו ברקיע נתנו כו' אלה אלהיך ישראל. היא דעתיה דרבי מאיר למימר סיריי נתן ריחו. אלא כו' והקדים להם מעשה המשכן. אמר ליה רבי יהודה דייך מאיר כו' נעשה ונשמע. רבי אליעזר ורבי עקיבא. כן צריך לומר. ורצה לומר דרבי מאיר סבירא ליה דנרד הוא דבר סרחון וכדעת התרגום יונתן סריחו כנרדא ריחא ביש לחדא, וזהו שאמר רבי מאיר עד שהמלך כו' נתנו ישראל ריח רע ואמרו כו', וקאמר המדרש היא דעתיה דרבי מאיר שס"ל שנרד הוא דבר מסריח, וזהו שאמר סיריי פירוש סרחון (ויבאש (שמות ז, כא) תרגם אונקלוס וסרי) נתן ריחו. אך קשה לפי זה היה לו לכתוב הבאיש או הסריח ריחו, לכן מתרץ אלא מסכתא עלתה בידם (ובספרים ישנים איתא מסורת עלתה בידם) מן הגולה (פירוש מן חכמי הגולה) שקפץ להם מעשה העגל במעשה המשכן, שכמו שנתנו זהב לעגל כך נתנו זהב למשכן וכדאיתא בשמות רבה פרשה מ"ח ומ"ט, וזה שאמר הכתוב נרדי נתן ריחו שמהנרד

יצא ריח טוב היינו המשכן. והנה רש"י בסדר כי תשא פסוק ויתן אל משה (לא, יח) כתב שאפילו צווי השם למשה על מלאכת המשכן היה אחר מעשה העגל, ועיין בקיצור מזרחי שם שכתב ואם תאמר א"כ למה לא נכתב כסדר, ויש לומר להורות שהקדוש ברוך הוא ברא הרפואה קודם למכה, שזהב המשכן בא לכפר על זהב העגל, עד כאן לשונו, וזהו כוונת המדרש והקדים להם מעשה המשכן, אבל בזוהר איתא שצווי ה' למשה היה קודם מעשה העגל, ועיין ברש"י בהג"ה, ואפשר שכן סבירא ליה המדרש כאן. אבל רבי יהודה חולק על רבי מאיר והתרגום יונתן וסבירא ליה שנרד הוא מין בושם טוב, והא ראיה שחז"ל לא אמרו רק על החלבנה שהוא מסריח ולא על נרד שבקטורת:

כבר וידבר אלהים. וכמו שדרשו שבעוד שמשה ירד מן ההר לקדש את העם לבל יהרסו כבר וידבר אלהים כו', ועיין ברש"י סדר יתרו:

ירד מיכאל שר הגדול. הכוונה לזה דאמרינן בפרק קמא דברכות (ד, ב) גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל כו', ועיין בשמות רבה פרשה י"ח (סימן ה) דאיתא שם שגבריאל הציל לחנניה מישאל ועזריה וצריך עיון:

ואימתי ירד מיכאל בימי חנניה מישאל ועזריה. עיין בתנחומא סדר נח סימן י' ומה שכתבתי שם בענף במהדורא שניה שעדיין בכתבים:

להיכן הלך. כלומר מה טעם לכתו בארה שבע, דליכא למימר שהלך ללכת למצרים ולכן נסע ממקומו בארה שבע שהיה בין מקומו ומצרים, דא"כ קודם לכתו שם הוי ליה למימר וישאו בני ישראל את יעקב אביהם ואת טפם וגו' ויקחו את מקניהם כמו שכתוב אח"כ (בראשית מו, ה), ועוד קדם לכתו שם היה לו לזבוח זבחיו, אלא ודאי לא התחיל ללכת בדרך מצרים עד אחרי לכתו בארה שבע, ולכן אז זבח זבחיו (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה צ"ד (סימן ד):

לקוץ ארזים. שנטע אברהם לצורך בריח התיכון כדבסמוך, ולפי שידע יעקב כי גר יהיה זרעו בארץ לא להם נתן אל לבו אולי יהיה זה במצרים ושם ימות הוא, לכן הוצרך להוליכו עמו מעתה (יפה תואר):

הבריח שלשים ושתים אמה. דסבירא ליה שפירוש מבריח מן הקצה אל הקצה מן המזרח עד המערב, והיה בריח תיכון אחד לכל צד. והא דהיה שלשים ושתים אמה הוא כותל הדרומי והצפוני לא היה אלא שלשים אמה, שמא סבירא ליה שהבריחים היו מבריחים גם כן הקרשים הנתונים במקצעות ברוחב המשכן, שאמה מרוחב הקרשים ההם היה נדבק בעובי הקרשים שבקצה כותל דרומי וצפוני שעובי הקרשים אמה היו, ועוד אמה הוצרך כדי שיהיה בולט חוץ מהכותל חצי אמה לכל צד כדי שיהיה מבריח

יפה ובנקל לתפסו כשיפרקו המשכן (יפה תואר). ועיין בתנחומא סדר תרומה (סימן ט) ומה שכתבתי שם:

וכל איש אשר נמצא אתו. תיבת איש מיותר:

אשר מצא עצי שיטים אין כתיב כאן. דמצא משמע לשעה, אבל נמצא משמע לשעבר שנמצא כבר בידו מקודם, ואהא י"ל דבשלמא בתכלת וארגמן ושאר המינים שפיר כתוב בהו אשר נמצא אתו דמשמע לשעבר כפי הנהוג שנמצא מינים הללו ביד האנשים למשמרת לצרכם אף בהיותם בדרך, אבל עצי שיטים גדולים ועבים כאלו מי מוליך עמו בדרך, לכך מפרש אשר נמצא אתו מימות יעקב והשבטים כי הם הנחילום לבניהם לצורך המשכן, והיה רז זה מסור בידם, ולכך הוליכום עמם:

במגדלא דצבעיא קצצום. לעצי שטים שהוצרכו לקרשים, אבל לשל בריח התיכון היה ממטע אברהם, והכי גמרי לה (יפה תואר):

קשר ופקע. פירוש בכל הארזים של מגדלא דצבעיא לא נמצא בהם קשר ופקע ולזה נטלו מהם למשכן:

קשר ופקע. שדרך שאר העצים מפני שגדלים מעט מעט על כן נמצא בהם קשרים מהעמדת הגידול ואחרי זה יתחדש עוד הגידול, כמדרשם (בתי מדרשות איוב) על הכתוב (איוב לח, לא) הֲתְקַשֵּׁר מַעֲדַנּוֹת כִּימָה כימה עושה קשרים מפני הקור והעמדת הגידול (עיין בראשית רבה י, ו), אבל הארזים הללו נתגדלו בבת אחת, כי היה בו טבע אחרת דוגמת מעשה בראשית שבקומתן נבראו ובצביונם, ולכן היו מסוגלים לבנין המקדש:

אעין דשטים. עצי שטים:

הוו במגדלא. פירוש במקום מגדל צבעייא:

נוהגים בהם באיסור. מלאכה, משום קדושת הארון, שעצי השטים שמהם נעשה הארון היו משם כדלעיל:

אתון ושאלון כו'. בניהם העומדים אחריהם באו ושאלו אם מותרים הם לעשות בהם מלאכה או לא:

אל תשנו ממנהג. דאף על גב דמן הדין מותרים אתם, מכל מקום אל תשנו מהמנהג, ועיין בפרק מקום שנהגו:

בקלאנין בוקינס ושופר. בויקרא רבה (כט, ד) אמור אל הכהנים פרשת לעולם ה' דברך, ר' יאשיה פתח אשרי העם יודעי תרועה וכי אומות העולם אינן יודעים להריע, כמה קרנות יש להם כמה בוקיינוס יש להם כמה ספרפיות יש להם. וכתב הערוך ענין

חצוצרות ושופרות המה, והמוסיף כתב פירושו בלשון יוני ובלשון רומי קרנות וחצוצרות ושופרות:

לאפנתי של מלך. פירושו בלשון יוני לקראת פניו (מוסף הערוך):

לפי ששינה של עצרת עריבה. שהאויר יפה וממוזג אז בארץ ישראל והסמוכין להם, גם הלילה קצרה וכמו שכתוב בפרקי דרבי אליעזר פרק מ"א עיין שם (רד"ל):

פורטענא. פרעוש:

והיה הקדוש ברוך הוא מהלך לפניהם. בילקוט יתרו בשם המכילתא דייק מדכתיב ה' מסיני בא ולא כתיב לסיני משמע שבא מסיני לקראתם:

עד שחזקיהו וסייעתו מסובין ואוכלין פסחיהם. כן צריך לומר (רד"ל):

סיריי נתן ריחו. פירוש שמפרש נרדי נתן ריחו סיריי נתן ריחו, פירוש סרחון (ויבאש תרגם אונקלוס וסרי) שסבירא ליה שנרד הוא המסריח וכדאיתא בתרגום יונתן עיין שם:

של אותו הדם של מילה. שמלו עצמם קודם יציאתן ממצרים כדכתיב כל ערל לא יאכל בו:

קשה. פירוש שהיה מסריח, ועיין בשמות רבה פרשה י"ט (סימן ה):

והופיע. צריך להיות והפיח (אות אמת). ובשמות רבה פרשה י"ט איתא שאותו ריח הטוב לא הפיח אלא בפסחו של משה רבנו עליו השלום, והיו מתאוים לאכול מפסחו של משה, ואפשר שריח רע נכנס לתוך פסחו של משה, וזהו שאמר כאן והיתה נפשם קוהא לאכול:

סינטומוס. פירושו בלשון יוני כללו של דבר (ערוך) ועיין בבמדבר רבה פרשה י"א (סימן ג):

משקה. כוס של ברכה, וסנדק לא קחשיב דעד אליהו לא היה סנדק (אסיפת אמרים):

יהושע היה המוהל כו'. מכח ענוה נתנו ליהושע למול, וא"כ משה שהיה עניו מכל, היה משקה (ידי משה) ועיין בבמדבר רבה פרשה י"א:

שמלן בראשונה. וצריך לומר שכאן היה גם כן פורע שמל ולא פרע כאילו לא מל:

גבעה בערלה. פירוש מדלא כתיב בגבעת הערלות וכתוב אל גבעת מוכח שעשו גבעה מהערלות (כלי יקר). והרד"ל הגיה שצריך לומר מקום שעשו אותה כו', וכן הוא בבמדבר רבה:

פרק יג

מה המור. פירוש מר דרור ראש לכל הבשמים שבקטורת, כדכתיב (שמות ל, כג) בשמים ראש מר דרור:

ראש לכל הצדיקים. כמו שאמרו בחגיגה דף ג' ע"א שהוא תחלה כו' (רד"ל):

אלא באור. עיין בהלכות כלי המקדש פ"א (ה"ג) בהשגות ובפירוש הרמב"ן ז"ל בפרשה תשא (אות אמת):

ממרר עצמו כו'. שנתנסה בעשר נסיונות על כבוד המקום, וזה שאמרו בספרי האזינו שאברהם זכה לקבל יסורים (רד"ל):

מותאם. לשון תאומים, כלומר מתווך ואמצעי ביניהם:

וירא בשכינה וירץ למלאך. ועיין בבראשית רבה פרשה מ"ח (סימן ט) ששם הגירסא נשתנה:

פרק יד

בכרום פניו. כלומר נתכרכמו פניו מפני הפחד, ובכרמי דריש לשון כרום, וגדי לשון גדי עזים, ועין כמשמעו:

הצרתה. לשון צרה, ומלת צרור קדריש:

המרתה. לשון מירור:

ולי בין שדי ילין. אף אם היה עובר לנגוף המצרי שהיה מוטל בין שדי, מכל מקום אצלי היה לן בין שדי דרך חיבה (רד"ל):

והמלאך נכנס. זה המדרש פליג על הא דאיתא בשמות רבה פרשה י"ח (סימן ב) שהקדוש ברוך הוא בעצמו נכנס ופוסע בין ישראל ובין המצרי והיה נוטל נשמתו של מצרי (יפה תואר שם):

מימר. לשון מרירות:

שיכול לומר למדת הדין די. הכוונה לפי דאיתא בתורת חיים חולין דף פ"ו כשנתחייבו ישראל כליה חס ושלום אז הקדוש ברוך הוא נותן חלק למדת הדין וחלק למדת הרחמים, כי בשניהם נברא העולם, ומדת הרחמים בוחר חלקו קודם ונוטל כל העולם שהוא חלק היפה וגדול, ומדת הדין נוטל איש שהכל בו ששקול ככל העולם, וזהו שאמר המדרש אדם גדול שיכול לומר למדת הדין די, רצה לומר ששקול ככל העולם שיכולין לומר למדת הדין שדי לך בו:

אלו אבות העולם. ודרש בכרמי בזכות האבות שנקראו כרם דכתיב (ישעיה ה, א) כרם היה לידידי שדרשו חז"ל (איכה רבה ב, ו) על אברהם, ובילקוט תמצא הגירסא משונה (מתנות כהונה):

אי תימר דאינון תרי. פירוש אם תאמר סמים זה אינו רק שני סמים, והלא כבר נאמר סמים קח לך סמים ולכתוב סמים האחרון אצל הראשון ולכתוב קח לך סמים סמים ולבסוף לכתוב נטף ושחלת וחלבנה ולבונה זכה, אלא לפיכך כתבו אחרונה לומר שהוא

כנגד חמשה הראשונים, כן הוא בפרק קמא דכריתות (ו, ב), אבל ממה שמסיים הספר בד בבד משמע דדייק מיתורא דבד בבד לומר שיהיו חמשה כנגד חמשה והכי גרסינן מה תלמוד לומר בד בבד, והכי גרסינן בהדיא בספר ישן, ופירושו אי סמים פירושו תרי הרי נאמר, ופירושו ידוע שמיעוט רבים שנים, מה תלמוד לומר שוב בד בבד אלא לומר תן חמשה כו', וכן זה הוא לקמן (פרשה ג) בפסוק (ו) מי זאת עולה (סימן ד) [מתנות כהונה]. ועיין מה שכתוב הגר"א על פסוק באתי לגני:

שהיתה מצומצמת כו'. הקטורת היה מצומצם בין שני בדי הארון ביום הכפורים שנמשלו הבדים לשדים שהיו בולטים כשני דדי אשה כדאיתא ביומא דף נ"ד ע"ב, והכי קאמר קרא צרור המור דודי לי וגו' כמו שצרור המור הקטורת היו בין שני בדי הארון כך דודי היה לי, ששם היתה עיקר השראת השכינה בקביעות:

מתמרת ועולה. פירוש שהעשן עלה דרך ישר כתמר:

פוסה. יורד ומשפיל:

כאשכול. לקמן גרס כמקל, וכן הוא בפרק אמר להם הממונה (יומא לח, א):

עד שבא דוד ופירשו כו'. וזה לשון התנחומא (תצוה סימן טו) וכסה ענן הקטורת מהו וכסה לשון מחילה הוא כענין שנאמר כסית כל חטאתם סלה, עד כאן. ולפי זה פירוש וכסה ענן הקטורת, ענן הקטורת יכסה על עונם, ומקרא נשאת עון עמך כסית וגו' לא הביא רק לראיה שוכסה שכתיב בקטורת הוא פירוש כיסוי עונות, ואפשר לפרש גם קרא נשאת עון עמך וגו' לומר שעיקר נשיאות העון היה בכיסוי ענן הקטורת:

בין הבתרים. שנאמר שם ועז משולשת, וזהו עין גדי:

ברית לאמר מדבר הכתוב באברהם. נראה דצריך לומר דבר אחר מדבר הכתוב (רצה לומר כתוב אשכול הכופר) באברהם וכמו שמסיק והולך:

הרהורי דברים. קשה שאין זה הרהור אלא דברים מפורשים מכיון דאמר להקדוש ברוך הוא כו'. ויש לומר דלאו דוקא אמר בפיו אלא הרהר, וה' חוקר לב (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה מ"ד (סימן ה):

וסגלתי מעשים טובים יותר ממנו לפניך. כן צריך לומר וכן הוא בבראשית רבה שם:

ודחת בריתי לבריתו. והוא במה שהרג ארבע מלכים שהיו מבני נח:

שמא יעמוד אדם אחר כו'. רצה לומר דנתירא פן גם בבניו יעשה כן שיבחר היותר הגון שבהם לקיים בו הברית והאחרים יאבדו (הרב אברהם בן אשר [בספר אור השכל על בראשית רבה]):

מנח לא העמדתי מגינים וצדיקים. רצה לומר שהקדוש ברוך הוא ענהו לומר ממך אני מעמיד מגינים של צדיקים כלומר הצדיקים שבזרעו לא יבחרו הגדולה לעצמם אלא יבקשו רחמים גם על כל הדור להגין עליהם בזכותם, וכדאשכחן במשה רבינו בשעה שחטאו ישראל בעגל שביקש רחמים על ישראל, כי אף על פי שאמר לו ה' (שמות לב, י) ועתה הניחה לי ואעשה אותך לגוי גדול לא נתרצה בכך אלא ביקש בתקנת ישראל ומסר נפשו עליהם, וכמו שנאמר (שם פסוק לב) מחני נא מספרך וגו', וכן כיוצא בו שאר הצדיקים מזרע אברהם הם מגינים על דורם, אבל נח לא זכה להעמיד מגינים של צדיקים להגין על כל זרעו, ובזה נענש נח מדה כנגד מדה כמו שאמרו בזוהר ויקרא (טו, א) על מה שנקרא המבול מי נח לפי שהוא גרם הדבר במה שלא בקש רחמים על דורו להגין עליהם, ולפיכך גם ממנו לא עמדו מגינים של צדיקים, אבל אברהם שנתאמץ מאד לבקש רחמים על דורו כמו שמצינו במעשה סדום לפיכך אף הוא זכה להעמיד מגינים של צדיקים המגינים על בניו מדה כנגד מדה (הרב אברהם בן אשר ונזר הקודש):

מנח לא העמדתי כו'. אבל ממך אני מעמיד כו'. כן הוא בבראשית רבה פרשה מ"ד, רצה לומר שממך אני מעמיד הנפשות המוכנים למעלה בשורשן להיות צדיקים, ומכל מקום אין זה ביטול בחירה, כיון שאין זה אלא הכנה בעלמא ולפעמים כח הבחירה מתגבר על הכנת שורשן (יפה תואר ונזר הקודש):

שיכול לומר למדת הדין די. רב עתה, הרף ידך מהעם:

אני נוטלו וממשכנו בעדם. ומכיון שזה ניטל הוי ליה כאילו לקו כולם, כי כל ישראל כגוף אחד שבלקות קצתו מרגיש כולו (יפה תואר). ועיין מה שכתבתי לעיל סימן ס':

בכרמי. בזכות ישראל שנקראו כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה, ז), ועין גדי פירשתי לעיל:

בן גזירה. שם חכם:

זה הקדוש ברוך הוא איש שהכל בו. וזהו שאמר בתנא דבי אליהו פ"א על הקדוש ברוך הוא עשיר ושמח בחלקו, ורצה לומר שיש בו כל השלימות בבלתי בעל תכלית ואין צריך לכלום, שאינו מקבל שום תועלת מעבודת הנבראים כי אם תצדק וגו' (איוב כב, ג), רק הכל למען תועלת נבראיו שעל ידי עבודתם יקבלו כל טוב, ושמח בחלקו, כלומר שש מעצמותו לא מזולתו, כי מסבב כל הסיבות וסיבתו בעצמותו:

מכחו של לוט. בן אחיו של אברהם שהיה אברהם מבקש רחמים עבורו ונתן נפשו עליו במלחמות המלכים, ובכל זאת כפר בעמון ומואב ובחר בזרע אברהם (רד"ל):

נאמר כאן עין גדי. ולשון בכרמי נדרש לשון אסיפה כדאיתא בשבת (פח, ב), וכמו שכתוב בדברי הימים שם ויקבצו יהודה לבקש וגו' (רד"ל):
יהודה וישראל לעתיד לבא. צריך לומר והודה בישראל, לעתיד לבא כו' (אות אמת):

פרק טו

הנך יפה במצות כו'. יבואר על פי מה שאמרו חז"ל (עבודה זרה יז, ב) כל תורה שאין עמה גמילות חסדים דומה כמי שאין לו אלוה כו', ולזה אמר הנך יפה במצות **הנך יפה בגמילות חסדים** כלומר אימתי הנך יפה במצות כשהנך יפה בגמילות חסדים, לפי כשאינך עוסק בגמילות חסדים אינך יפה אפילו שתקיים כל המצות שבתורה לפי שאת דומה כמי שאין לו אלוה (מעיל צדקה). וכן יתפרש **הנך יפה במצות עשה** היינו כשהנך **יפה במצות לא תעשה** כדכתיב סור מרע ועשה טוב, וכן **הנך יפה במצות הבית** היינו כשהנך **יפה** מקודם **במצות השדה**. **הנך יפה בכלאים** כשהנך **יפה בסדין בציצית**, שאם תתחסד ותאמר שאינך יפה לעשות תכלת בסדין מחמת איסור כלאים, לא נחשב להם גם מצות שמירת כלאים למצוה. **הנך יפה בנטיעה** שגם הנטיעה מצוה כדכתיב (ויקרא יט, כג) כי תבואו אל הארץ ונטעתם וגו' וכדאיתא במדרש שם (כה, ג), אך זה לא נחשב למצוה אם לא תקיימו מצות ערלה ונטע רבעי:
בסדין בציצית. שאף על פי שהסדין של פשתן ותכלת דציצית הוא צמר שְׂרִי, דאתי עשה דציצית ודחי לא תעשה דשעטנ"ז:
בערלה. דכתיב (שם) שלש שנים יהיה לכם ערלים:
בנטע רבעי. דכתיב (שם פסוק כד) ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש הלולים לה', ועיין לקמן פ"ד סימן א':
הנך יפה במילה. כשהנך **יפה בפריעה**, שמל ולא פרע כאילו לא מל (שבת קלז, ב):
הנך יפה בתפלה. כשהנך **יפה בקריאת שמע** שהיא קבלת עול מלכות שמים, אבל תפלה אף שמצוה היא מכל מקום היא צורך חיי שעה:
הנך יפה במזוזה. כשהנך **יפה בתפילין** כמו שכתבו ספרי המוסר (עיין בזוהר הקדוש פרשת ואתחנן רסה, א) בבקר כשיצא מביתו לבית הכנסת יצא מלובש בטלית ומעוטר בתפילין כו':
הנך יפה בסוכה. כשהנך **יפה בלולב ואתרוג**, כמו שכתבו (פרי עץ חיים שער הלולב שער כט פ"ג) שמצוה לברך על הלולב בסוכה:
הנך יפה בתשובה. כשהנך **יפה במעשים טובים**, רצה לומר שתעשה תשובה מאהבה ונעשה מעבירות זכיות:

הנך יפה בעולם הזה. כשה**נך יפה בעולם הבא** על ידי המעשים שעשית בעולם הזה:
מה היונה הזאת תמה כו'. וזה לשון הילקוט מה יונה תמה אף ישראל תמימים להקדוש ברוך הוא בסיני שלא אמרו דיינו עשר מצות או עשרים או שלשים אלא כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, עוד איתא שם מה היונה הזו נאה בהילוכה כך ישראל נאים בהילוכן בשלשה רגלים, ואפשר שגם כאן צריך לומר כן:
מצויינת. מסומנת ונכרת:
שכל אותן שבעים פרים. עיין במדבר רבה פרשה כ"א (סימן כד):
שלא יצדה. שלא יהא העולם תוהו וריק מהם, תוהו ובוהו (בראשית א, ב) תרגם אונקלוס צדיא וריקניא:
של תלמידי חכמים. תלמידיהם של החכמים שהיו יושבין לפני הסנהדרין כדתנן בפרק דיני ממונות (סנהדרין לז, א):
לא בטלו שלש רגלים בשנה. הכי גרסינן בספרים ישנים. מכאן דייק התשב"ץ בתשובה ח"ג סוף סימן ר"א רמז לעלות לרגל אף בזמן הזה (רד"ל). ועיין לקמן (פרשה ח) פסוק (י) אני חומה (סימן ג):
גורן. כלומר שעושה גוזלות בכל חדש וחדש, שדרך היונים לעשות שני וולדות בכל חדש זכר ונקבה, חוץ מחדש אדר שאין יולדין, והנהו וולדות גם הם לסוף שני חדשים עושים וולדות בכל חדש, וכל שני וולדות קרוין בריכה (רשב"ם בבא בתרא דף פ' ע"א). וגם נקראו גורן כמו שעת חידוש התבואה כמה דאת אומר בכמה דוכתין בתלמוד, ובפרק איזהו נשך (בבא מציעא עה, א) הלוני כור חטים ואני אתן לך לגורן:
שוגרת רוגליות. משלחת רגליה, כלומר דרכיה למרחוק משובכה ללקוט מזונות:
רבי היה יושב כו'. במכילתא בשלח פרשתא דשירה פ"ט, והובא בילקוט לקמן פ"ו, ומפרש שם אחת היא יונתי תמתי זה משה ששקול כנגד הכל, וזה חסר כאן, ועל זה הוא שמביא ענין הא דרבי היה יושב ודורש כאן (רד"ל):
בקש לעוררן. פירוש להקיצם:
ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא. עיין בתנחומא סדר פקודי (סימן ט) דאיתא שם דיש אומרים שהיו יולדים במצרים ששים רבוא בכרס אחד, ולמדו שם מדכתיב בדגים ישרצו המים וכאן כתיב וישרצו עד כאן וצריך עיון ועיין שם מה שכתבתי:
אז ישיר משה ובני ישראל. שפירושו משה שקול כנגד כל ישראל כדאיתא בהדיא בתנחומא ריש שירה סדר בשלח:
ויעשו בני ישראל כו'. ובילקוט גרס שנאמר אשר צוה משה ובני ישראל:

ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. רבים מתפלאים בזה הואיל ואמרו (ברכות לג, ב) הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שמא יבא אחד ויסגל מצות ומעשים טובים כמשה. אבל האמתית הענין בזה כי בודאי שערי השגה לעולם פתוחים לכל שואל ומבקש דבר ה' עד המקום שיד שכל האנושי מגעת, ואולם משה נתעלה כל כך להשיג אף במקום שאין יד שכל האנושי מגעת לגודל ההכרח וצורך שעה, כי לא היה אפשר לקבל התורה כי אם על ידי השלם בתכלית השלימות, ולזה אמרה תורה ולא קם נביא עוד כמשה כי השם לא ישפיע אף לגדול שבגדולים כי אם לפי הכנת כח החומרי, ומעלת משה להשיג יותר מהכנת כח החומרי היה מפלאי הבורא יתברך שמו. ועל פי הצעה זאת תשכיל ותבין דברי המדרש סוף סדר נשא ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, בישראל אינו קם אבל באומות העולם קם ומנו בלעם, ועל פי דברינו הענין מובן כפשוטו, כי עיקר אומרו בישראל אינו קם היינו שלא יהיה עוד נביא שישיג מעלה יתירה מהכנת קבלת כח שכל אנושי, כי הקדוש ברוך הוא לא יפעול עוד דבר רק לפי כח הכנת המקבל, וכל זה בישראל, אבל באומות העולם שאין בהם שיהיה אחד מוכן לנבואה בכל העניינים הנאותים לה במעלת המדות והשכליות, ולא נעלם ממך דברי התלמוד (סנהדרין קה, ב) בשלימות, בלעם שהיה נפשו רחבה ורוח גבוה (אבות פרק ה משנה יט) ובא על אתונו, עם כל זה גם הוא בנביאים, ואמרו במדרש שם ובפרשת בלק כדי שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לעתיד לומר רחקתנו, העמיד להם בלעם לנביא, ולא החזירם למוטב, ולזה היה בלעם נביא כמשה שהיה מעלת נבואתו בלי שום כח הכנה ממנו לקבל (בהקדמת נחלת יעקב):

דוגמא דידך כו'. בתנחומא סדר תצוה סימן ה' (והובא בילקוט כאן) מי שמבקש לקנות חטים אומר הראיני דוגמתן אף אתה דוגמא שלך דומה ליונה כו'. ודרש עיניך לשון דוגמא, כמו בלשון חכמים בבראשית רבה פרשה ע"א (סימן ה) עיין שם (רד"ל):

עלי זית. וזית היא אורה, או יש לומר שעל ידי כך ויפתח נח את חלון התיבה:

מהו טרף. דלשון טריפה לא אשכחן אלא על הריגה ומכה, או לשון מזון, לא על חטיפה, לכן מפרש דהכא נמי לשון הריגה כלומר שהשחית האילן, שאילו לא לקח העלה היה צומח ממנו אילן גדול ובלא יומו כרתו (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה ל"ג (סימן ו) ובויקרא רבה פרשה ל"א, (סימן י) ובפ"ב דעירובין (יח, ב):

ומהיכן הביאה אותו. משום דאפילו איצטרובלין של רחים נמחה כדאיתא לקמן וכל שכן הוא שלא נשאר אילן בארץ (יפה תואר):

משמטוטי ארץ ישראל. ובבראשית רבה ובויקרא רבה הנזכר לעיל גרסו משבשושין שבארץ ישראל, ופירושו מזמורות של ארץ ישראל:
לא לקה במוי דמבולא. ונשארו שם האילנות, ומשם הביאה היונה העלה, ועיין בענף:
את ארץ לא מטוהרה כו'. רצה לומר אתמוהי קא מתמה את ארץ לא טהורה כלום ירדו עליך גשמים ביום זעם, וכדסבירא ליה לר' יוחנן בפרק פרת חטאת (זבחים קיג, א):
אמר רבי יוחנן אפילו כו'. רבי יוחנן מסייע לרבי לוי ואמר שלא היה אפשר להביא ממקום שהיה המבול שאפילו אצטרובלין (פירוש רחים התחתונה הקבוע בקרקע) של רחים נמוחו, מכל שכן זית, אלא על כרחך כרבי לוי (ידי משה):
שערי גן עדן נפתחו לה. אין זה פתיחת שער ממש, כי למה יהיה סגור בבריח ודלתים, אלא כלומר שנתן לה מקום ליכנס ולא הוזקה בכרובים ולהט החרב (יפה תואר):
אילו מגן עדן הביאה כו'. כלומר דבשלמא אי מארץ ישראל הביאה אף על פי שיש אילנות חשובים מזית לא קשה, דרוב עצי ארץ ישראל זתים, אבל אי מגן עדן דרובא דאילנות גן עדן מבעלי הריח מקנמון ואפרסמון חשוב מאד וכדומה היה לה להביא מהם, כי אפילו הבעל חי יבחין בהבדל הזית מבעלי הריח החשובים כל כך והיה לה להביא מהם שהם הרוב:
מרי נח מר מזה כו'. אף דודאי היונה אינה בת דיעה, אך כל מה שאנו לומדים דבר אחד מאיזה דבר, חשוב כאילו שמענו ממנו אותו דבר שלומדים ממנו, לכן כיון שהיונה תפסה עלי זית בפיה אף שהוא דבר מר, אף שנח וודאי היה נותן לה דברים טובים, לומדים אנו ממנו שיותר טוב דבר מר ולקבל מהקדוש ברוך הוא מדבר מתוק ולקבל מבשר ודם, שהרי היא לקחה דבר מר משום שהיה המר מתוק לה לפי שהיה מאת הקדוש ברוך הוא, וזהו שאמר אלא רמז רמזה לנח ואמרה כו' (נחלת יעקב):
מר מזה. היינו עץ הזית עצמו ועליו שהם מרים, לא הפרי:

פרק טז

שאם בקש לעשות לו כו'. ולפיכך אינו מקלסה בלשון פשוט ואחדות, אבל היא מקלסתו בלשון פשוט ואחדות שאינה יכולה להמירו, וכן מצאתי במדרש בהדיא וזה לשונו אבל היא אינה יכולה להמירו, ובספר ישן מצאתי טעם אחר שלא יאמר אדם לשנים הוא משבח (מתנות כהונה):
אמר ליה רבי חנינא אף היא כו'. בודאי שאין דעת רבי חנינא למימר שישראל יכולים חס ושלום להחליפו באל אחר, אלא חולק על סברת ר' אבהו, וסבירא ליה דאדרבא הכפל מורה על הפוכו לומר שאינו יכול להחליפן (כדאיתא בגמרא (גיטין נז, ב) והובא

במדרש איכה (א, נ) את ה' האמרת היום וה' האמירך וגו' נשבע הקדוש ברוך הוא שאין ממירנו באומה אחרת) באופן שהקדוש ברוך הוא קלסן בלשון כפול לומר דבין עושים רצונו של מקום ובין אין עושין אינו מחליפן דבין כך ובין כך קרוים בנים, וכן ישראל מקלסין אותו בלשון כפול דבכל מדה שהוא מודד להם חייבים לקבל באהבה (זב"ש):

אף נעים. אמרה לו כו'. קדריש אף נעים לשון רוגז וחרון אף, **שאף שאתה מביא עלי נעים הוא, למה שאת מחזירני ומביאני לידי מוטב**, כי השי"ת הוא מקור הטוב, ומפיהו לא תצא הרעות, כי אם הרע מבחינת המקבלים, והיסורין שבאין על האדם למען ישוב מעונו, או למען יתכפר ויפרע מעונו וחובו, למען הטיבו באחריתו, וזהו שאמרו האף שאתה מביא עלי נעים הוא כו':

בתאים. בחדרים שהיו בעזרת הלוים או הכהנים, ועיין במסכת מדות וביומא פרק הוציאו לו:

בעליות. בית המקדש, וכן הוא מפורש בשוחר טוב (תהילים יח):

מטלטלת. כביכול בלא נחת רוח:

יהודה וישראל רבים. כחול אשר על שפת הים:

כך עד שלא נבנה בית המקדש. שני **כל הקהל כאחד כו'**: **וכדין כו'**. ועתה אחר החורבן אפילו אם באת להצניע ולהעמיד שם ששים רבוא קנים אינה מחזקת אותם:

מטחנה. לשון משיחה ומדה, כלומר אינו נמדדת בהן להחזיק ולקבל אותם. ואפשר שהנהו תיבות ולא נסב יתהון היה נכתב פירוש על הגליון על תיבות לא מטחנה להון, והכניסוהו המדפיסים בפנים המדרש, ובירושלמי סוף מסכת תענית, ובאיכה רבתי (ב) סוף פסוק (ב) בלע ה' הגרסא באופן אחר:

קפצה לה ארץ ישראל. דארץ צבי (ירמיה ג, יט) כתיב בה, מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו (פרש"י משהופשט הוא כווץ ואין יכול לחזור ולכסותו בה) אף ארץ ישראל בזמן שיושבין עליה רווחא ובזמן שאין יושבין עליה גמדא, כדאיתא בגיטין דף נ"ז, א:

פרק יז

אבנים שישן כו'. משום דקשה שם ביעקב כתיב (בראשית כח, יא) ויקח מאבני המקום דמשמע אבנים הרבה, וכתיב (שם פסוק יח) ויקח את האבן אשר שם מראשותיו, לכן מתרץ ר' ברכיה שבאמת לקח אבנים הרבה אלא שנמסו כולם ונעשו גוש אחד רך וטוב, **שנעשו תחתיו כמטה וכפולמא** כמטה מלאה נוצות עוף (כמו שכתבתי בענף) וא"כ אין מקום לקושיא הנזכר לעיל. ומצא אסמכתא לדרש זה מפסוק אף ערשנו רעננה, שהוא שהעריסה והמטה רעננה ולחה, והוא מטתו של יעקב שנעשה מהמסות האבנים, ועל

שהאילן הרך ורענן בלחלוחו פירותיו מרובים וטובים (כמה שאמר הכתוב (תהלים א, ג) והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו') לכן מדמהו למטה רעננה ולחה. וזה שהוא שואל **ומה הרטבה הרטיב** (והוא לשון הכתוב (איוב ח, טז) רטוב הוא לפני שמש שפירושו רענן בלחותו) כלומר איזה הם שירותיו שהפרה מערשו הרעננה, והשיב **קורות בתינו ארזים**, שמהאבנים האלה עלה לו ענין בית המקדש כמו שכתוב (בראשית כח, כב) והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים, ושם נבנה בית המקדש שהיה קורותיו של ארזים והקרקע היה מצופה בעצי ברושים כדכתיב (מלכים א' ו, טו) ויצף את קרקע הבית בצלעות ברושים. והדבר אחר מפרש לה בענין הצדיקים והצדיקות, דצדיקים איקרי ארזים כדכתיב (תהלים צב, יג) צדיק כתמר יפרח כארז וגו', ונביאים נקראו ברותים לחזקם, אי נמי מרהיטנו דריש ליה מלשון ריהטא, על היות שלוחים כרצים וכמו שכתב היפה תואר בבראשית רבה פרשה ס"ח (סימן יא), אבל הנזר הקודש מוחק הני תיבות דבר אחר קורות בתינו ארזים, וכן שם בבראשית רבה ליתא עיין שם:

אין אדם נהנה מן הברות הזה. כן צריך לומר, ופירושו אין אדם נהנה לבנין לעשות ממנו קורות או יתד לתלות עליו דבר כבד:

אפרים מה לי עוד לעצבים מה לי ליצרה של עבודה זרה. כן צריך לומר. ורצה לומר שבקרא כתיב אפרים מה לי עוד לעצבים אני עניתי ואשורנו אני כברוש רענן, ומפרש המדרש שכך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל כשיאמר אפרים מה לי עוד ליצרה של עבודה זרה וישוב מעבודה זרה, אני אענהו מצרתו, וישראל אמרו ואשורנו וגו' ודרש ואשורנו מלשון שירה, ורצה לומר שאמרו לא אשורנו וכי לא שרנו שירה לפניך בים וכספנו לפניך יצרה של עבודה זרה, אלא הוי אומר אני הוא שכספתי כו', וזהו אני הוא כברוש רענן, ועיין לקמן פרשה ז' פסוק (ח) זאת קומתך. או אפשר שגם הני תיבות אני עניתי הם גם כן דברי ישראל שאמרו אני עניתי להקדוש ברוך הוא וכי לא אמרתי לפניך שירה כו':

מקום שהכהנים כו'. מקום מהלך הכהנים היה ברותים, הרצפה היה מרוצף ומצופה בברושים, ודריש רהיטנו לשון מהלך וריצה, וגרסינן מקום שהכהנים רהוטים ברותים, ואולי צריך להיות רוהטים מצופה בברותים:

ומרהיט. המרטים יעשה מעצי ברושים, והכי גרסינן בהדיא בספר ישן יקרה בארזים שאינן מתונים ויעשה מרטים של ברושים שהן מתונים:

פרשה ב

פרק א

חביבה כו'. דרש חבצלת נוטריקון חביב בצל, או חביון בצל, צל אל, ועיין בענף, ובילקוט הגירסא נשתנית לשבח:

מנון עבורי. האדון הוא לנגדי, מנון פרש"י ורלב"ג בספר משלי (כט, כא) אדון, כמה דאת אמר (תהלים עב, יז) לפני שמש ינון שמו:

בידי ולבי. כלומר בכל מאמצי כחי בגוף ונפש. ואפשר בידי הוא כנגד נעשה שהיד הוא כלי העשיה, ולבי הוא כנגד נשמע, כמו שאמרו באותיות דרבי עקיבא (אות למד) הלב שומע שנאמר (מלכים א' ג, ט) לב שומע לשפוט:

ורמוסה. לשון (ישעיה כח, ג) ברגלים תרמסנה:

המדבר אמרו. שלמה אמרו בשם המדבר שכך אמר המדבר אני מדבר כו':

חבוים בי. פירוש טמונים בי:

שנאמר יחיו כו'. אפשר שצריך לומר שנאמר (ישעיה כ"ה, ז) וּבָלַע בָּהָר הַזֶּה פְּנֵי הַלּוֹט הַלּוֹט עַל כָּל הָעַמִּים וְהַמַּסֵּכָה הַנְּסוּכָה עַל כָּל הַגּוֹיִם (שם ח) בִּלַּע הַמָּוֶת לָנֶצַח וגו', לכשיבקשם הקדוש ברוך הוא ממני אחזירם לו שנאמר (שם כ"ו) יחיו מתיך נבלתי יקומון, וארטיב מעשים טובים כשושנה ואומרת שירה לפניו שנאמר (שם כד) מכנף הארץ זמירות שמענו, ועיין הגירסא בילקוט:

אחזירם לו. שנאמר שם (כו, יט) וְאֶרֶץ רְפָאִים תַּפִּיל, רפאים פירושו המתים:

לא היא חבצלת כו'. בתמיה, וכי חבצלת ושושנה לאו אחת היא, והכי גרסינן בספר ישן בהדיא. ומתרץ כל זמן שהיא קטנה נקראת חבצלת כו', עיין בענף סימן א' ותבין:

שחבויה בצילה. פירוש בצל עצמה, כי היא מסובבת בכיס ירוק מלמעלה, וכמו שכתבתי בענף סימן א' עיין שם:

וכשידלני. וכשיגביה אותי כמה דאת אמר (תהלים ל, ב) ארוממך ה' כי דליתני:

בצר פקדוך. יפקדו אותך בשירה כשיזכרו מה שאירע להם בצר ויאמרו שירה על הגאולה (מתנות כהונה):

מעמיק עיניך בי. משגיח בי, ולשון עמקים קדרישׁ:

בעמקי גיהנם. כדמפרש ואזיל, ועיין בענף כאן:

אלו עבדו עבודה זרה ואלו כו'. ולכאורה חלילה לומר כן על עם ישראל, ואפשר שהכוונה על דרך שאמרו כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה, כל המלבין את פני חברו כאילו הרגו, וכן יש כיוצא בזה לענין גילוי עריות, ואין להאריך:

אם כן ירדו כל כו'. וישראל ירדו גם כן והקדוש ברוך הוא עמהם, עיין ילקוט תהלים:
דבר אחר שבטך אלו היסורין. נראה דהני תיבות דבר אחר מיותר:
שבטך אלו היסורין כו'. כוונת המאמר שאמרו חז"ל (ברכות ה, א) ששלשה מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל ולא נתנן אלא על ידי יסורין, ואחד מהם תורה, ולכאורה יקשה הא אמרו חז"ל בברכות (שם) כל העוסק בתורה יסורים בדלין הימנו, אך הדבר ברור כי כדי להשיג החכמה והתורה קודם שישיג אותה צריך לאדם להיות לו יסורים פת במלח תאכל וכיוצא להשיג אותה, אבל אחר שכבר השיגה הוא זוכה שהיסורים בדלים הימנו, וזהו שבטך אלו היסורים שקודם שהשיג התורה, ומשענתך זו התורה (כמה דאת אמר (במדבר כא, יח) במחוקק במשענותם) שהשיג, המה ינחמוני.
יכול בלא יסורים רצה לומר יכול שמתנחם רק בזה שהוא בלא יסורים שבדלים הימנו, אבל אינו זוכה על ידי התורה לטוב וחסד, **תלמוד לומר אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי**, **יכול בעולם הזה**, **תלמוד לומר ושבתי בבית ה' לאורך ימים** כן צריך לומר, וכן הוא הנוסחא בספר אהבת עולם, ורצה לומר יכול שאינו זוכה לטוב רק בעולם הזה, תלמוד לומר ושבתי בבית ה' לאורך ימים בעולם שכולו ארוך (ספר הנזכר לעיל):

פרק ב

אלא אביה היה רמאי כו'. כלומר שהכתוב ספר בשבחה שאף שאביה ואחיה ואנשי מקומה רשעים, כלומר שתולדתה יצא מביניהם ולא נמשכה אחר שרשם הרע, והיא דומה לשושנה בין החוחים, כלומר שמעלת השושנה היא מצד גדילתה בין החוחים שטבע המקום אינו ראוי לגדל שושנה ואף על פי כן נתגדלה שם בהשגחה נפלאה, וכן רבקה כי אף על פי שהיתה מוכנת לרע גם מצד טבע אנשי מקומה מכל מקום התגברה בבחירתה למוטב:
כללן כולן ברמאות. כן צריך לומר, וכן הוא שם (בראשית רבה סג, ד), ולשבח יעקב הוא דאתא שלא למד מעשיהם הרעים:
כך גאולתן של ישראל כו'. אף על גב דהוו בהם קצת צדיקים כמו שבט לוי ומשה ואהרן ושאר צדיקים הדומים לשושנה בין החוחים, מ"מ לא היתה מדת הדין נותנת שיגאלו משום שהעולם נידון אחר רובו, ועיין בענף:
גוי מקרב עם כו'. דאף על גב דישראל נמי איקרו גוי כאומרו (דברים ד, ח) ומי גוי גדול, ואיקרו נמי עם בכמה דוכתי, מכל מקום לא הוי ליה למקרינא יחד בשם אחד להבדיל בשמם (יפה תואר):

ואלו ערלים. וזה גנאי להם שכבר נצטוו על המילה מאברהם, ומכאן ראיה למה שאמרו בשמות רבה פרשה א סימן י' שמעצמם הפרו ברית מילה, וכן משמע בשמות רבה פרשה י"ט סימן ו', ובמדבר רבה פרשה ט"ו סימן ו', ופליגי על פרקי דרבי אליעזר פרק כ"ט דאיתא שם שפרעה מנע מהם ברית מילה, ועל כל פנים צריך לומר לא שכולם היו אטומים ומגדלי בלורית אלא ברובה קאמר:

ואלו מגדרי בלורית. וזהו מילתא דעבודה זרה כדאמרינן (עבודה זרה כט, א) הגיע לבלוריתו שומט את ידו כו':

ואלו לובשי כלאים. ואף שלא הוזהרו עדיין בכך, אך כבר כתב הרב בח"ג פל"ז שהכלאים מסעיפי עבודה זרה הוא:

שאסר הקדוש ברוך הוא עצמו בשבועה. שאסר פירושו שקשר כמה דאת אמר (במדבר ל, ג) לאסור איסר:

בטרוניא. בעלילה ואלמות, שבא הקורה בעלילה כנגד מדת הדין מטענת השבועה:

אמר רבי יודן כו'. מייתו להו הכא לומר שלמען שמו הוא שגאלם אף על פי שלא היו כדאין שיגאלו:

שאינו מן המנין. לפי שהשני נאמר על מצרים הגוי המר לא ימנה בכלל קדוש השם (יפה תואר):

שבעים ושנים שמות הן. ונראה דעל שם בן ד' קאמר כי יש בו רמז שבעים ושנים שמות לפי חשבונו עם החשבון הקודמי (יפה תואר), אבל בבראשית רבה פרשה מ"ד (סימן יט) ובויקרא רבה פרשה כ"ג (סימן ב) איתא ששמו של הקדוש ברוך הוא שבעים ושנים אותיות, ופירושו שבעים ושנים אותיות כנגד שם ע"ב שנגאלו בו (יפה תואר):

לאחר עשרים ושתה דורות. משנברא העולם:

דור אנוש נמחה מן המים. שעלה הים והציף את העולם:

דור הפלגה במים. כדאיתא בבראשית רבה פ' ל"ח (סימן י [טז]) רבנין אמרין אין ויפץ אלא ויצף, הציף עליהם הים והציף שלשים משפחות מהם, וזהו שאמרו בשמות רבה פרשה א סימן י"א (ט), ובמסכת סוטה פרק קמא דף י"א ע"א, והם אינם יודעים שעל כל העולם אינו מביאו אבל על אומה אחת מביא, וכן איתא בבראשית רבה ריש פרשה ה' שגם דור הפלגה נידון במים, וכן איתא בבראשית רבה פרשה כ"ג סימן י"א (ז), אבל ר' אלעזר שם בבראשית רבה (פרשה ה) סימן ה' (ו) סבירא ליה שלא הציף הים אלא בדור אנוש ולא בדור הפלגה, ולכן אמרו שם בשמות רבה פרשה א ובמסכת סוטה הנזכר לעיל, לומר עוד אי נמי הוא אינו מביא אבל הם באים ונופלים לתוך המים, ודו"ק:

ה' למבול ישב. פירוש שבקש ה' להשחית העולם כמו שעשה בדור המבול, לולי התורה שישראל קבלו, וזה שאמר י"י עוז לעמו יתן דהיינו מתן תורה, וזהו שאמר הביא קצצים לקוצצו דהיינו כשבא ליתן התורה שהיה העולם כולו תלוי בדין שאם לא יהיו ישראל מקבלים התורה היה מחזיר העולם לתוהו ובוהו כדאיתא בריש רות רבה ובכמה דוכתי, אך בזכות התורה נתקיימה העולם:

ונטלה והריח בה כו' ושבת נפשו עליו כו'. סבירא ליה שפרשת ואל משה אמר עלה אל י"י היה אחר מתן תורה כרבי יוסי בר יהודה דמכילתא (יתרו פרשה ג), וא"כ מאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע דכתיב התם הוה בתר עשרת הדברות, ולהכי מדמה עשרת הדברות להרחת השושנה כי אז התחיל ליהנות מהם, אמנם מאמר נעשה ונשמע מדמה לישוב נפש אשר אחר הריח, כי במאמר זה שנתחייבו בכל מה שישמעו עשו נחת רוח לגמרי, ואף על גב דמקמי מתן תורה אמרו כל אשר דבר ה' נעשה, אפשר על קבלת עשרת הדברות לבד, ועוד שבקדימה נעשה לנשמע כמה מעלות טובות שאמרו חז"ל שהורו על תמימות לבם ושנדמו למלאכי השרת (יפה תואר). ועיין מה שכתבתי לעיל פ"א סימן נ"ה בענף מעלת קדימת נעשה לנשמע:

אמרי ליה פרוס את שמע. בויקרא רבה פרשה כ"ג (סימן ד) גרס על שמע:

לינא חכים. איני חכם בזה כלומר איני יודע:

עבור לפני התיבה אמר להו לינא חכים אמרין דין. כן צריך לומר וכן הוא בויקרא רבה שם:

דמתגלגלין ביה. שמתפארים בו שהוא אדם גדול, לשון (ויקרא רבה פרשה ה סימן א) גלוג לאמך (יפה תואר). ויש מפרשים שטורחים בשבילו:

על מגן. תרגום ועבדתני חנם (בראשית כט, טו) ותפלחני מגן, וכן בלשון ישמעאל (מוסיף הערוך):

נתכרכמו פניו. פירוש נתבייש פניו:

חולניות. חולה:

תני ליה עובדא. ספר לו המעשה. אמר ליה רוצה רבי ללמוד. **אמר ליה אין**. פירוש אני רוצה, וְלִמדו:

אתחסם רבי אלעזר. יש מפרשים שהיו קוראין אותו חסמא על שם (דברים כה, ד) לא תחסום שור, וקשה איך יקרא חסמא שם גנאי על שהיה מקודם פיו חסום ולא ידע להשיב, ועוד הא קראו חסמא אחר שידע לפרוס על שמע ועבר לפני התיבה. על כן נראה כמו שפירש המתנות כהונה על שם שנתחזק, ובכמה מקומות מצינו שנקרא רבי

אלעזר בן חסמא, ואף על פי שלפי מה שכתבתי לא היה בן חסמא אלא שהיה נקרא חסמא על שם טעם הנזכר לעיל, מכל מקום אין צריכין למחוק תיבת בן, כיון דתיבת בן הוא שם התואר, מה לי אם נקרא חסמא או בן חסמא, והכל סובב על קוטב אחד:

אתחסם. פירוש נתחזק, כההיא דגרסינן בפרק המביא כדי יין (ביצה לד, א) ברעפים חדשים מפני שצריך לחסמן ופרש"י להקשותם בהיסק ראשון הם מתחזקים ומתקשים (יפה תואר):

דיהוין גוברין בכל מילי. פירוש יהיו אנשים בכל דבר:

רוח צפון יוצאה ומטה אותה כלפי דרום והחוח עוקצה. רוח דרומית יוצאה ומטה אותה כלפי צפון והחוח עוקצה אף על פי כן. כן צריך לומר וכן הוא בויקרא רבה פרשה כ"ג (סימן ה):

ארנוניות בורסגניות. מיני מסים הם:

כלפי אביהם שבשמים. ולא יסורו ממנו וגם לא יהרהרו אחר מדותיו ואין תולין הדבר במקרה, אבל מבקשים מה' שיעזרם, ולהכי מייתי עיני תמיד אל ה', ואף על פי שהמזמור הזה בשם דוד נכתב, תפלה הוא כנגד כל ישראל, והראיה דמסיים ביה פדה אלהים את ישראל (יפה תואר):

בגאולת מחר. הגאולה העתידה במהרה קורא כן כדאיתא בפרק חלק (עיין סנהדרין צח, א) אימתי קאתי מר, אמר ליה מחר:

כגון חלמיש כו'. כל אלה שמות מקומות ובהם היו דרים רשעי עמון ומואב כדאיתא ביבמות דף ט"ז, ב' קידושין דף ע"ב, ב' ובאיכה רבתי (א, נב) פסוק פרשה ציון בידיה ובויקרא רבה פרשה כ"ג (סימן ה):

הדא הוא דכתיב זאת ירושלים כו'. ואף על גב דהיינו בזמן שהיו ישראל במקומות ההם, ועתה מפוזרים, מכל מקום ילפינן מינה שה' מסבב את ישראל בצריהם, ונפקא מינה שכן יהיו בכל מקום עד שיגאלם:

והיו וגו' משרפות סיד מה כתיב בהו ה' בדד ינחנו. כן צריך לומר וכן הוא בויקרא רבה הנזכר לעיל. ופירושו מה כתיב בהו, בישראל, וכדמפרש בספרי אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל כדרך שישבתם יחידים בעולם הזה ולא נהניתם מן אומות העולם כלל, כך אני עתיד להושיבכם לעתיד לבא, ואין אחד מן אומות העולם נהנים מכם כלום:

והיא כמושה. פירוש נקמט, ודבר זה מיוחד בשושנים יותר משאר צמחים, שהם יותר רכים מכל הצמחים, ולכן השרב ירשום בהם יותר, וכן הֲפִרְחָתָהּ בטל הוא יותר משאר צמחים שכל עליה מוסגרות בגבעול שלה הנקרא קונג"ה, וכשירד הטל עליה תפתח

ויתפשטו עליה בתוך עשרים וארבע שעות, וכן ישראל גלותם מכל גלות אומות העולם כמו שאמרו באיכה רבתי (א, כח) גבי גלתה יהודה מעוני, והצלחתם בגאולה תהיה גדולה ותהיה בפתע פתאום בלי הדרגה כהצלחת כל האומות (יפה תואר):

והיא כמושה. והא דכתיב בין החוחים אתא לומר שעל ידי שהיא בין החוחים שאין להם ענפים ופרחים שיגינו עליה לכך השרב מכה אותה הרבה (יפה תואר):

שצלו של עשו קיים. היינו מערכת מזלם, על דרך (במדבר יד, ט) סר צלם מעליהם (יפה תואר):

אינה בטלה לעולם אלא על גב ריחה. וכן הוא בויקרא רבה שם, כלומר שאינה בטלה לעולם, אלא תמיד היא עומדת על גב ריחה, שלעולם ריחה נשאר בה ואינה בטלה מזה שאפילו כשהיא יבשה, ובאיזה אופן שתהיה עמד ריחה בה, וכמו שכתוב בזוהר שמות דף כ' ע"א שאפילו צומקין אותה באור והוא מתהפך ללבן לעולם ריחו לא זז ממנו, וכן ישראל אין ריח מצות ומעשים טובים בטל מהם, שאפילו שהם בצרות לעולם מקיימים מצות ומעשים טובים. ואפשר שהגירסא מה שושנה אינה נטלת אלא על גב ריחה כך ישראל כו', אינן ניטלין כו', ופירושו שהשושנה אינה נלקטת אלא בשביל ריחה (יפה תואר):

שושנה זו אינה אלא לריח כו'. כי דבר מאכל הוא לעצמו לאכול ולשבעה, וא"כ היא כמו שהיא נבראת לעצמה, אבל הדבר המוּרח שריחה נודף למרחוק הוא כאילו אינו מכוונת מצד עצמה רק מצד ריחה, כך הצדיקים הנשתלים בכל דור שהם צדיקים מלידה ומבטן בלי הגברה, כלומר צדיקים הנמצאים בעולם שהם צדיקים גמורים מעת הוולדם, המה לא נבראו בעבור עצמם כי הם נשמות טהורות, ורק בעבור גאולתן של ישראל שיגינו עליהם זכותם עד שיזכו לגאולה:

תחלה וסוף. כלומר שמתחלה ועד סוף, שעל ידי שהיא לריח אינה נאכלת ועומדת לפניהם בכל הסעודה:

הן הן לעולם הבא. שהם קיימים לעולם על דרך (מלכים ב' יד, כז) ולא דבר ה' למחות את שם ישראל, כן יעמוד זרעכם וגו' וכאלה רבים, וגם כן יהיו לפני ה' תמיד שלא יחליפם באומה אחרת כמו שאמרו (גיטין נז, ב) גבי ה' האמירך היום כו' (יפה תואר):

נכרים בין אומות העולם. כן צריך לומר. כלומר הם נכרים באומנתם הטהורה וחשובה ביניהם:

לשבתות וימים טובים. שהם ימים הקדושים, כך הם מתוקנים לגאולת מחר, שאז יהיה עיקר הקדושה והתענוג:

הייתם דומים לשושנה. אף על גב דאמר לעיל גוי מקרב גוי אלו ואלו כו', מכל מקום היו גדורים מן הערוה כדאיתא בויקרא רבה פרשה ל"ב (סימן ה) ובהא מילתא הוא דהוי כשושנה בין החוחים (יפה תואר):

פרק ג

הכל בורחים ממנו כו'. כוונת המאמר שאילן התפוח אין אדם נהנה בצלו לפי שאין לו צל גדול כשאר אילנות, מכל מקום מי שהוא חכם, לתקות טובת הפרי וריחו ומתיקותו וערבותו אל החיך ישתוקק לישב בצל המועט ההוא, כך אף על פי שיסורין באין על האדם שעובד את השם, ואינו מצליח בעולם הזה בהיותו יושב בסתר עליון ובצל שדי יתלונן, ראוי לו שלא יעזוב תומו בהיותו מקוה השכר העתיד לבא ומתיקותו וערבותו למכירים בו:

כך ברחו אומות העולם משבת כו'. לפי דרש זה דודי קאי אהקדוש ברוך הוא וכן הוא בהדיא בשמות רבה פרשה י"ז (סימן ב):

יכול אף ישראל כן. דאיתא בפסוק (שמות יט, יז) ויוצא משה את העם שני פירושים, פירוש אחד כפרש"י כחתן היוצא לקראת כלה, פירוש שני איתא בילקוט שהוציאם בעל כרחם, וזה שאמר יכול כו' וכפירוש הילקוט, תלמוד לומר בצלו כו' וכפרש"י (אסיפת אמרים):

מוציא ניצו. פירוש חנטת פירותיו קודם לעליו. ובפרק רבי עקיבא (שבת פח, א) הקשה ר"ת שהרי אנו רואים שגדל כשאר אילנות, ומפרש דתפוח היינו אתרוג, וריח אפך כתפוחים (להלן ז, ט) מתרגמינן כריחא דאתרוגא, ואתרוג פריו קודם לעליו שדר באילנו משנה לשנה ואחר שנה נושרין עליו של אשתקד ובאין עלים אחרים הוי פריו קודם לאותן עלין:

כך ישראל כו'. ולפי דרש זה נראה דקאי דודי אישראל, ואפשר שגם לפי דרש זה קאי דודי אהקדוש ברוך הוא והכי קאמר קרא כשם שיש לתפוח תוספת שבח על עצי היער כן החשיבני דודי זה הקדוש ברוך הוא בין הבנות היינו אומות העולם כי הם לא רצו לקבל התורה אפילו לאחר השמיעה, וישראל הקדימו נעשה לנשמע, הרי שיש הפרש גדול ביניהם מן הקצה אל הקצה:

זה ניצו קודם לעליו כו'. מדמה המעשה לפרי, והשמיעה לעלין, כי המעשה עיקר כמו ששנינו (עיין אבות פרק א משנה יז וקידושין מ, ב) ולא התלמוד עיקר אלא המעשה (רש"א שבת שם):

ואימתי קבלו אותה בחדש כו'. סיפא דקרא ביום הזה ומיניה מוכח דחמשים יום היו כדאיתא בשבת דף פ"ו ע"ב (אסיפת אמרים):

את נותן בו. בעדו ותמורתו:

ואת מריח בו כמה ריחות. ובילקוט הלשון וריחו טוב מכל האילנות, ובזוהר אחרי מות דף ע"ד ע"א ריחיה דקיק מכל שאר אילני, ועיין תענית דף כ"ט ע"א כריח שדה וגו' שדה של תפוחים (רד"ל):

טפול. הדבק סביבו:

מסורתא. אגודה:

בכמה היא טבא. כמה צריכה להיות שוה:

בארבעה מיני. עשרים גרה השקל (שמות ל, יג) תרגום ירושלמי עשרין מנין סלעא, פירוש מעין (מוסף הערוך) ובילקוט גרס מנה:

אמרו לפני הקדוש ברוך הוא עזי וזמרת יה. הכוונה שבקשו שתנתן להם התורה, ודרשי עזי כמו העוז שלי כלומר יהא שלי:

אמר להם הקדוש ברוך הוא לכם היא. פירוש מעיקרא כשקניתי קנין התורה, לכם קניתיה, על דעת שילמדו אותה ישראל שכך התניתי במעשה בראשית אם ישראל מקבלין התורה כו' (שבת פח, א), וזה לכם היא:

ושלכם היא. פירוש וזה שהסכמתי ליתנה לכם ולא לאחרים הוא מהטעם שאמרו במסכת שבת (פח, ב) שהשיב משה רבנו עליו השלום למלאכים כלום למצרים ירדתם, וזהו שאמר ושלכם היא ולא למלאכים. גם הכוונה ושלכם היא ראויה התורה ולא לאומות העולם, לפי שתחילתן יוכיח ששבע מצות שקבלו לא קיימו, כמו שאמרו בפרק קמא דעבודה זרה (ב, ב) שבע מצות שקבלתם היכן קיימתם:

ולכם אני נותנה. לרמוז דלא זו בלבד שאני נותנה לישראל ולא לאחרים אלא אף זו אעשה אמר הקדוש ברוך הוא לדור המדבר דווקא לכם אני נותנה ולא לדור אחר אף שהם ישראל, כמו שדרשו ברבה (ויקרא יג, ב) על פסוק עמד וימודד ארץ מדד הקדוש ברוך הוא כל הדורות ולא נמצא דור ראוי לתורה כדור המדבר (אלגזי בספר שמע שלמה):

בצלו חמדתי. דרש בצלו על התורה כמה דאת אמר (קהלת ז, יב) כי בצל החכמה:

המרתי. שחמדו להיות דגלים כדלקמן בסוף הפסוק:

מדבר שור מלמד שנתנבאו כו'. דרש מדבר מלשון דבור כמו (שיר השירים ד, ג) ומדברך נאוה, (דברים ל"ג, ג) ישא מדברותיך, ותיבת שור מלשון שורה, ומפרש ויצאו אל מדבר שור שיצאו אל הדבור והתנבאו בדיבורם שעתידין להעשות שורות שורות כמטעי כרם:

שנים עשר חדש. כדאיתא במכילתא (הובא ברש"י סדר בהעלותך[י, יא]) סוף פרשה המתחלת בחדש השלישי, שהיו שנים עשר חדש פחות עשרה ימים נגד ההר לצד מזרחו של הר כו'. ורצה לומר שהרי בראש חודש סיון באו לסיני, וכתיב (במדבר י, יא) ויהי בשנה השנית בעשרים לחדש נעלה הענן וגו' ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני, הרי שנים עשר חדש פחות עשרה ימים:

מאוהל מועד. כלומר כתיב ויקרא אל משה וידבר אליו מאהל מועד לאמר, וקשה ליה דהיה לו לומר ויקרא אל משה מאוהל מועד וידבר ה' אליו לאמר דבר אל בני ישראל וגו', שלא להפסיק בין וידבר אל לאמר כדרך הכתובים תמיד, גם קשה ליה קושית הספרי דכאן משמע שדיבר אתו מאהל מועד וכתוב אחד אומר ודברתי אתך מעל הכפורת, וכן הקשה בבמדבר רבה פרשה י"ד בסוף, לכן מתרץ רבי אלעזר דמאהל מועד אינו דבק עם וידבר אלא עם לאמר, שרצונו לומר שמאהל מועד ואילך ניתנה תורה לאמר, אמירה גמורה דהיינו הוראה, מה שאין כן עד השתא:

לדיוטגמא. רצה לומר משל לכתב כתוב בו גזירת המלך על בני מדינתו. וצורך המשל הוא לומר שאף על פי שהיו קצת המצות נודעות לישראל תחלה כדכתיב (שמות יח, טז) והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו, עם כל זה מאחר שלא נצטוו בהוראה עד אהל מועד לא היו נענשים דמצי משתמטי לומר לאו אדעתין, כגזירת המלך על בני מדינתו שאף על פי שהיא כתובה וחתומה ומסתמא ענינה מפורסם לבני המדינה עם כל זה אין מענישין על העובר עד שתתפרש להן בפרהסיא, דאם לא כן יאמרו לאו אדעתין:

עד שנתפרשה להם במדינה. ברבה גרס עד שתפרשה להם בדימוסה של מדינה, ופירש המעריך ברחוב העיר אי נמי מקום המשפט:

בית אמי זה הר סיני. שהתורה נקראת אֵם כאומר (משלי ב, ג) כי אִם לבינה תקרא ואמרו ז"ל (עיין ברכות נז, א) אֵם:

זה אוהל מועד. דרש הורתי לשון הוראה:

באהליות. אהלים כמשמעו כדי שיעמוד בחוזק ויהיה לו סמוכים מפה ומפה:

וקסטריות. פירוש גזוזטראות:

ונתרזין מתוך פני ניקטיהון. פירוש הטילו רעי בתוך היכליהם, שהדבור נכנס בבתיהם כדאמר בתנחומא תרומה סימן ט):

פניקטיהון. לך יובילו מלכים שי (תהילים סח, ל) תרגומו מפניקטיהון (פירוש מהיכליהן) לך ייתון מלכייא קרבנא:

קול אלהים חיים וגו'. מדבר מתוך האש כמונו ויחי, ופירושו לרבי יהושע בן לוי מי הוא ששמע כמונו ועמד בבוריו, דודאי נזדעזעו כמונו, ולכן אנו יראים שאם עוד נשמע הקול נמות מאחר שאין בריה יכולה לסובלו. ופירוש ויחי לשון בריאות כמו (ישעיה לח, ט) ויחי מחליו, וקרא השמע עם קול ה' כאשר שמעת אתה ויחי מפרש רבי יהושע בן לוי אם נמצאת אחר ששמע כמותך ונשאר בבוריו, לא ודאי, אלא כולם נזדעזעו כמוך, וא"כ דבר גדול הוא שמיעת קול ה' שלא נהיה כמוהו בעולם מאחר שכל ששמע הקול נזדעזע:

אמר רבי סימון כו'. רצה לומר שרבי סימון סבר שאומות העולם מתו, כלומר רבים מהם מתו או היו קרובים למות, ודייק מיתורא דאתה משמע אתה היתה שמיעתך משונה, ולהכי הכי פירושו מי כמוך ששמע ויחי כמוך שאתה חיית ולא זולתך, ומפרש ויחי כפשוטו, וקרא דמי כל בשר מפרש ר' סימון הכי, מכיון דאין מי ששמע ויחי זולתינו שנעשה לנו נס א"כ אנו יראים פן נמות מכיון דשמיעת הקול מסוכנת דלאו כל שעתא ושעתא מתרחש ניסא, או שמא לחוזק כוחנו לא מתנו בפעם ראשונה אבל בפעם אחרת נתפעל יותר עד שנמות (יפה תואר):

דו פרצופים. מפני שהקול היה נחלק לישראל ולאומות העולם לכל אחד כענייננו קאמר דו פרצופים, פירוש שני צורות:

שמעת ויחי. אתה שמעת וחיית אבל אומות העולם שמעו ומתו, וכן הוא בהדיא בויקרא רבה (א, יא):

תחת התפוח עוררתיך. כזה שהוא מעורר הישן כן הקדוש ברוך הוא היה מעורר אותם להחיותם כמו שנאמר (שיר השירים ה, ו) נפשי יצאה בדברו:

היה נפסק. עיין ברש"י ריש ויקרא ובתורת כהנים ובמדבר רבה פרשה י"ד:

נבואה מצויה באומות העולם. אין הכוונה בדבור מיוחד בהגלות שכינה, אלא הכוונה על הנבואה הטבעית והוא השגתם מהשפע השופע על השכל כפי הבנתם, שמתחלה היתה נבואה זו מצויה באומות העולם כי הראוי ומכוון עצמו אליה היה משיג מה שבחקו להשיג, אמנם משהוקם המשכן גם מין השכל הטבעי מהנבואה גם כן נסתלקה מהם:

והלא בלעם בן בעור כו'. לא הקשה מנבואותיו של בלעם המפורשות שדבר ה' בו בהגלות השכינה, כי ידוע שזה לטובת ישראל להשיבו אחור ממחשבתו הרעה, רק מקשה ממה שהיה מתנבא מתחלה שהיה מפורסם באומות למגיד עתידות וכיוצא ולכן אמר לו בלק כי ידעתי את אשר תברך מבורך, וזה מצד הכנתו בשכלו היה, מכאן הוקשה להם למה לא נסתלקה ממנו השגה זו אחר שהוקם המשכן אם ה' הסיר ההשגה מכל המוכנים לה משהוקם המשכן. והשיב שנבואת בלעם הוצרכו להגיד טובתן של

ישראל. שאילו אחד מישראל ברכם יאמרו אומות העולם שקר דבר, אבל בהיות בלעם השונא המברך את ישראל ישימו אומות העולם יד לפה כדאיתא בדברים רבה פ"א (סימן ד), ולכן לא הסיר ה' מבלעם כח נבואתו מתחלה כדי שיהיה מוכן באחרונה וגם כדי שיתפרסם באומות העולם אמתת דבריו (יפה תואר):

פרק ד

דגלי תורה ומצות. שהם תבלין ליצר הרע כמו שאמרו חז"ל (קידושין ל, ב):

מ"ט פנים טהור כו'. הכוונה שהתורה בעצמה היא מנין ששים רבוא אותיות, ואם תחברן כאשר הם עתה תמצאם על דרך שהיא אצלנו, ולעתיד יחברן ויצרפן ה' באופנים וצירופים הרבה, ומכל צירוף יהיה פנים לתורה פנים חדשות, ולכן יעלו הצירופים לפנים הרבה (רמב"ן [בהקדמתו לפירוש התורה]):

בית אב. עיקרה ושרשה על אמתתה, וזה אינו אומר עיקרה ושרשה על אמתתה, ועיין לעיל פ"א סימן ט"ז ששם הגירסא נשתנה ועיין שם מה שכתבתי:

אמר הקדוש ברוך הוא ודגלו כו'. קביצת ורבויי דבריו ערבין עלי אף על פי שלא כיון את ההלכה (מתנות כהונה):

שקורא לאהבה איבה כו'. והיא מחמת גודל אהבתו יתברך עלינו חביב עליו גם טעותו אחר שהקדוש ברוך הוא יודע שיצא ממנו בתמימות ובכוונת הלב, כי החשיבות בעיני ה' הוא רק אם יעבדנו האדם כפי יכלתו, וזהו ודילוגו עלי אהבה:

למשה. בחולם, הוא קורא משה בפת"ח ככתיבתו, כי ספריהם לא היו מנוקדים, וזכר לדבר רבו של יואב בזכר עמלק (בבא בתרא כא, ב):

לאהרן אהרן. רצה לומר בפת"ח, אבל בתוספות במסכת עבודה זרה דף כ"ב ע"א ד"ה רגלא ובהגהות אשרי שבת פ"ו סימן י"ג איתא לאהרן הרן (רד"ל):

לעפרן עפרן. ר"ל בפת"ח הרי"ש:

ולגלוגו. דבורו המגומגם:

איקונין. צורה של מלך:

אדם מניח ידו על האזכרה כו'. שלהיות אותיות התורה שמותיו של הקדוש ברוך הוא ויש להם רוחניות והרגש היה להם להקפיד (יפה תואר):

וגדולו. פירוש אצבעו שמראה בו את האזכרה, או יש לומר גדולתו שהוא מתגדל ושלבו גס בו (מתנות כהונה):

אותן הדגולין שדגל. בילקוט ובספר ישן גרסינן הדילוגין שדלג, ובערוך ערך דגל הראשון פירשו בו לשון ערמה כמו לא ימעל פיו (משלי טז, י) תרגום לא ידגול פומיה וכן לקמן ודיגולו גרס בילקוט ודילוגו:

טקסים. תרגום דגלים טקסים:

ואהבתי אותם. בבמדבר רבה הגירסא יותר נכונה:

פרק ה

סמכוני באשישות בשתי אשות כו'. הכוונה אשישות כנוי ליראת העונש וזכרון גיהנם של מטה ושל מעלה שני האשות, וזהו סמכוני באשישות בשתי אשות באש של מעלה ובאש של מטה. והמטה משה כתב בשני אשות כו' רוצה בה האש השחור התחתון הגופני, והאש הלבן העליון השכלי, שכוונת התורה האלהית להשלים אלו השני חלקים, ולזה אמרו (ירושלמי שקלים פ"ו סוף ה"א) התורה נתנה באש לבנה חרותה באש שחורה, להורות כי התורה היא תועלת האש השחור התחתון הגופני, ותועלת אש הלבן העליון הנפשיי, כי היא תועלת גוף ונפש, וכן לוחות הברית היו שנים כי הם תועלת גוף ונפש:

סמכוני באשישות אלו ההלכות המאוששות כו'. ידוע דבר הלכה או איזה שאלה תשובה הבאה לשאול, מהצורך להשיבו תשובה נצחת וקיימה לאמיתה של תורה, אולם ענייני דרוש ותוכחת מוסר אינו כן. ידוע מה שהביא בעל עין יעקב בפרק הספינה (בבא בתרא עח, ב) על מה שדרשו חז"ל על כן יאמרו המושלים בואו חשבון אלו המושלים ביצרם, כתב שם בשם הרשב"א דכוונת חז"ל בדרשות כאלה להסמיכם על הפסוקים בלשונות שלא תשכח זכרונם ולא שהיתה כלל כוונתם לפרש הפסוקים כן עיין שם, הרי שענייני דרוש ותוכחת מוסר אינו מהצורך לכוין עסק הדרוש לאמיתתו, רק לפי מה שהשעה צריכה לכך להתעוררות הדרוש לבכי ולעסק מוסר היוצא מתכליתן של דברי הדרוש הזה לפי צורך השעה, וידוע שאם נצרך לאדם להוביל יין לאיזה מקום אף שאינו לדרך רחוק, מהצורך לעשות כלים טובים וחזקים, אבל אם צריך לשלח תפוחים ממקום למקום ועושה איזהו כלי ליתן בתוכם התפוחים, אינו מהצורך לעשות להם כלי קיים שאין מהצורך לקיימן רק לשעה מדרך הליכתן, כן בדמיון הזה שההלכות מהצורך שיהיו הדברים קבועין לתכליתן לעד כמו אשישי יין שמהצורך לעשות כלי על הולכתן לדרך כלי קיום, אבל עסק דרוש אגדות נדמו לתפוחים שאינו מהצורך לעשות על הולכת אותן לדרך כלים קבועין ודי בכלים שאינן מתקיימים לעד רק לפי זמן דרך הליכתן, כך הדרוש ותוכחת מוסר שדורשין על הפסוקים יש מקום לדרוש לפי שעה בכדי לעורר

את העם לדרך חיים ותוכחת מוסר. וזהו שאמר המדרש סמכוני באשישות אלו ההלכות המאוששות והחזקות, רפדוני בתפוחים אלו ההגדות שריחן וטעמן כתפוחים:

בשביל להביאני לך. פירוש לעבודתך, או צריך לומר לאהבני לך, פירוש כדי להיות אהוב לך:

כלל. שהיתה סדורה וכלולה בידם מתוך שהיה להם לב פתוח, ואח"כ נתמעטו הלבבות ונתרבו המחלוקת, וה"ג בספר ישן בהדיא, ועיין בענף:

לשעבר היתה פרוטה מצויה כו'. הטעם בזה כי להבין ההלכה צריך דעה צלולה כמאמרם ז"ל (מגילה דף כח, ב) שמעתתא בעי צילותא, על כן בעלי עושר השפוים בדעתם, יאוו לשמוע הלכה, כי יבינו זאת, לא כן משוללי עושר, ליבא בכיסא תליא כמו שאמר רבי יוחנן בירושלמי (תרומות סוף פ"ח), ולא יבינו אל פעולת החידוד, כי העושק יהולל חכם וגו' (קהלת ז, ז), ועיין עוד בענף:

אין מבקשים לשמוע אלא דברי ברכות ונחמות. הם גם כן רק אגדות, ועיין בענף:

לבן מלך שעמד מחליו כו'. זה איתא בתנחומא סדר יתרו (סימן י):

פדגוגו. פירוש אומן המגדל בני המלך, כאשר ישא האומן את היונק (במדבר יא, יב) תרגום ירושלמי פדגוג:

לאיסכולי. בית הספר שמלמדין בה הנערים:

אמרו לו מלאכי השרת הרי השעה תן להם את התורה. הכוונה משום דכתיב (שמות ג, יב) בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, ועל כרחך פירושו תיכף ליציאה עבודה קאמר, דאם לא כן בהוציאך למה לי, אלא ודאי לומר תכיפות הוא דאתא קרא, אלא שהמלאכים סברו שפירושו שתיכף שיצאו ממצרים ילכו בזריזות להר סיני ולא יתעכבו חמשים יום כמו שנתעכבו, ולכן אמרו הרי השעה כו', והקדוש ברוך הוא השיב להם שיש כמה חולים בישראל והחולי בא להם מצד השיעבוד, נמצא כי אף שיצאו ממצרים בפועל עדיין היו כשיעבוד בכח, וזה שאמר הכתוב בהוציאך את העם ממצרים תעבדון ביאורו לאחר שיתרפאו שאז היא תשלום היציאה ממצרים לגמרי, ולכן לא אמר הכתוב מארץ מצרים, ולזה רמז המשל לבן מלך שעמד מחליו, כלומר בעודו חולה מאד עמד מתוך חליו והלך על משענתו בחוץ, ולכן להיות שלא נתרפא לגמרי, הוצרך אביו להרויח לו מעט זמן לשוב נפשו עליו ותגמר רפואתו, כמו כך בנמשל היו חולים עדיין, ובזה מכוון המשל עם הנמשל (כלי חמדה [לר"ש לאנייאדו בסדר יתרו]) ועיין בענף:

בשלפי. לשון שלף איש (רות ד, ז) שכבר היה הקציר משתלף ועובר (רש"י יבמות דף קי"ו ע"ב ד"ה שלפי), וכאן רצונו לומר כשנתחלף ועבר הגזירה והיו רשאים לעסוק בדברי תורה:

כל מי שהוא למד. שכבר למד כל צרכו יבא וילמוד לאחרים:

ריקם. בלא ברכה:

מה רחוק שנאמר להלן אלפים אמה. כן צריך לומר, ועיין בשמות רבה פרשה מ"ה (סימן ג):

אף הרחק האמור כאן אלפים אמה. כן צריך לומר:

למדנו שכל מי שמקבל כו'. עיין תנחומא סדר כי תשא (סימן כז), ובירושלמי עירובין פ"ה (ה"א):

זה אמציה כהן בית אל. דודאי נביא שקר היה זקן זה, דאילו היה נביא אמת לא היה משקר ומטעה את עידו הנביא להעבירו, ומכיון דאשכחן אמציה שהיה כהן הבעל בבית אל משמע לר' מאיר כי הוא זה (יפה מראה). ועיין בירושלמי ברכות פ"ט (ה"ב):

פתפותי בצים יש כאן. דברים המעורבים כמו בצים המטורפים ומעורבים יש כאן (מתנות כהונה). והיפה מראה כתב שכנגד דברי רבי מאיר קאמר דפתפותי ביצים הן דרך בזיון, ופתפותי כמו (בבא מציעא סו, א) פטומי מילי, ובצים לשון (איוב ח, יא) הֲיִגְאֶה גֹּמֶא בְּלֹא בִצָּה:

זה יונתן בן גרשון בן משה. ואף על פי דהכא בית אל והוא היה כומר בדן, אפשר שאח"כ הלך מבית אל וחזר לסורו בדן, ומה שכתוב ויהונתן בן גרשון בן מנשה הוא ובניו היו כהנים לשבט הדני עד יום גלות הארץ, הוא מפני תחלתו וסופו, אף על פי ששנתיים לא עמד עם בניו שם בזמן מה (יפה מראה):

זכה בן משה. משום דשמואל כתב ספר שופטים כדאיתא בפרק קמא דבבא בתרא (יד, ב) ואז היה יהונתן חי והוה ליה תקוה שישוב בתשובה כדעבד בימי דוד להכי קאמר אם זכה כו' (יפה תואר):

ואם לאו בן מנשה. לפי שעבד עבודה זרה כמותו ותולין הקלקלה במקולקל כדאמר בפרק יש נוחלין (בבא בתרא קט, ב):

והאריך ימים כל אותן השנים. כדכתיב עד יום גלות הארץ, דהיינו גלות סנחריב:

הוה בר נש כו'. כשהיה בן אדם בא להשתחות לעבודה זרה היה אומר לו בן כמה שנים אתה, בן ארבעים שנה כו':

או בר כמה כו'. או בן כמה שנים שהוא היה מגיד לו, ושוב הכי גרסינן והוה אמר ליה בר כמה כו' (מתנות כהונה):

והדא עבודה זרה כו'. ועבודה זרה זו אינה עשויה אלא מקרוב:

ואת בעי כו'. ואתה רוצה לעזוב אלהיך ומשתחוה לעבודה זרה זהו פחיתיות ורעה רבה, והוא היה מתבייש והלך לו:

אתא חד בר פחין. בא אחד בן מביש פחות וגרוע:

ומה את יתיב כו'. ומה אתה יושב פה ועובד עבודתה, ואמר לו אני נוטל שכר שאני מרויח שנותנין לי שכרי, ומה לי מהטועים, והוא סבר שמותר לקבל שכר מזה האופן:

ומסמא עיניה. על דרך (דברים טז, יט) כי השוחד יעור עיני חכמים:

ואייתיתיה. והביאו:

מכור עצמך לעבודה זרה. רק שלא יהיה לבו לה כדפרש"י בפרק יש נוחלין:

לעבודה שהיא זרה ממך. שאף שהוא חשוב והמלאכה נבזה, וכדאמרו (בבא בתרא קי, א) פשוט נבילתא בשוקא ושקל אגרא ולא תימא דכהנא אנא וגברא רבה אנא וזילא בי מילתא:

כיון שראה דוד. אף על פי שהוא לא אמר שעשה אלא שלא להצטרך לבריות, הכיר דוד כי לא זאת, דא"כ משהיה לו ממון כדי להתפרנס בו הוה ליה לפרוש, אלא שהיה חומד ממון הרבה:

קומסין תסברין. פירוש נגיד ואדון על האוצרות, שנאמר ושבואל בן גרשון נגיד היה על האוצרות, ואמרו חז"ל (שם) וכי שבואל שמו והלא יהונתן שמו, אלא שנקרא שבואל על שם ששב לאל בכל לבו עכשיו שהיה לו ממון הרבה:

כיון שמת דוד. ועמד שלמה וחילף סנקליטין שלו חזר לקלקול הראשון, כן הוא בהדיא בירושלמי:

לסורו. הרע:

האכילוהו לחם כזבים. שלולי שכזב לו לא היה רוצה לאכול עמו, וקראו בלשון המקרא (משלי כ"ג, ג, ז) אל תתאו למטעמותיו, והוא לחם כזבים וגו' כי כמו שער בנפשו וגו' (רד"ל):

והאכילוהו לחם כזבים זכה כו'. וכדאיתא בסנהדרין קג, ב' אמר ר' יוחנן גדולה לגימה כו' ומשרה שכינה על נביאי הבעל שנאמר ויאמר אליו אני נביא כמוך וכתיב ויהי הם יושבים על השולחן ויהי דבר ה' אל הנביא כו', ורצה לומר מדכתיב בפסוק תרי פעמים ויהי ויהי מורה שויהי הם יושבים על השולחן שזה גרס שתשרה נבואה על נביא שקר מסיבת ישיבתם יחדיו על השולחן שגדולה לגימא (כלי יקר):

יששכר השביעי פעלתי השמיני. כן צריך לומר:
המה ובניהם. וגומר ששים ושנים לעובד אדום:
ושתא דידיה. שילדה לו אשתו גם כן ששה בהשלשה חדשים הנזכר לעיל, וכן בירושלמי פרק החולץ (פ"ד הי"ב), ובמדבר רבה פ"ד סימן כ"א, אבל בסוף ברכות בבלי איתא שילדו ששה בכרס אחד בפעם אחת. אבל דברי התרגום דרב יוסף (דברי הימים א' י"ג פסוק י"ד) תמוה לי, שזה לשונו וברוך מימרא די"י ית עובד אדום בבנין ובני בנין דאיתעברת איתתיה ותמניא כלתיה וילידן תמניא תמניא בכריסא חד עד דאישתכחו ביני אבהן ובנין ביום חד תמנין וחד, וקשה חדא הא לא הוו אלא שמונים לפי חשבון זה, ואם תלחץ ותאמר שחשב התרגום גם את עובד אדום, יקשה הא כל האסמכתא הוא על פסוק (דברי הימים א' כ"ו פסוק ח') כל אלה וגו' ששים ושנים לעובד אדום, ותו יקשה הא בתרגום דרב יוסף קפיטל הנזכר לעיל פסוק ה' איתא וחמא מבנוי ומבני בנוי תמניין ותרין רַבָּנֵי לֵיוָאֵי עד כאן. ולולי דמסתפינא הייתי אומר שטעות סופר הוא בתרגום בשני המקומות, וצריך לומר בקפיטל י"ג וילידי שתא שתא בכריסא חד עד דאשתכחו ביני אבהן ובנין ביום חד שתין ותרין, וכן צריך לומר בקפיטל כ"ו וחמא מבנוי ומבני בנוי שתין ותרין רבוני ליואי, וסבירא ליה התרגום כגמרא בבלי שילדו ששה בכרס אחד:
מה דכתיב פעולתי השמיני. שם בן עובד אדום השמיני, והשאר בנים שמותיהם מבוארים מעצמן ולכן לא שאל עליהם (מתנות כהונה):
שהיו בו שני לוחות. בכלי יקר (שמואל ב' ו, יא) מביא בשם הספרי שלא היה רק שברי לוחות, וכתב הכלי יקר הטעם משום דמקודם היה בו בארון הלוחות והשברי לוחות, וכשנשבה הארון בימי עלי עליו השלום חטף שאול הלוחות השלימות מיד גלית כדאיתא בילקוט על פסוק וירץ איש בנימין מן המערכה, ולא נשאר בארון רק השברי לוחות, וכשהחזירוהו הארון לבית שמש לא הביאו הלוחות לשם לשים אותו אל תוכו רק כמות שהוא בשברי לוחות בתוכו לבד:
שגורמת לתחיית המתים לבא שלא בעונתה. שזה אין ראוי ונכון להטריח הקדוש ברוך הוא לעשות נס שלא בזמנו, וכמו שאמרו בפרקי דחסידי (תענית כד, א) על רבי יוסי שמפני שבנו הוציא פירות מהתאנה שלא בזמנה אמר לו בני אתה הטרחת את קונך להוציא תאנה פירותיה שלא בזמנם יאסף אתה שלא בזמנך, מכל מקום גדולה היא זכות הפרנסה שהיו רשאים להטריח את הקדוש ברוך הוא להחיות את בניהם, ועיין בשמות רבה פ"ד סימן ב':

אפילו נרות כו'. פירוש וכי אליהו צריך לשום בריה:
הוא והיא כתיב. כן צריך לומר והקרי היא והוא, ולמה הכתיב הקדים הוא להיא, אלא על כרחך להורות שהוא העיקר בהברכה והיא טפלה לו שאכלה בזכותו, והקרי היא והוא שמשמע שהיא העיקר, משום שהיתה בעלת הבית הקדימה בקרי, אבל בהברכה הוא היה העיקר:
ושמשתו. בענין מאכלו ואכסניותו:
וכי עם כל ישראל עשה יתרו חסד. כן צריך לומר, דליכא למימר דפרשה ואתה תחזה נחשב לחסד כל ישראל, דזה לא מקרי חסד אלא דבורא בעלמא (יפה תואר):
אין הוא כן. אינו כמו שאמרת אלא בשכרו כו':
רבי יהודה אמר דלה לנו ולאבותינו. האלשיך כתב בספר שמות שהיה לבנות יתרו צאן שלהם חוץ צאן אביהם, ולכבוד אביהם רצו להשקת תחלה צאן אביהם ואח"כ צאנם עיין שם, וזהו גם כן כוונת ר' יודן:
ר' נחמיה אמר דלה לנו ולרועים. ואתו רבנן ומפרשי דבריו **דלה לנו בזכות אבותינו**. ורצה לומר שבזכות אבותיהם הוא שהטיב להן משה לא שהן היו ראויות להחסד הזה, ולרועים היינו להטיל שלום ביניהם שלא יתקנאו בהם הרועים, אבל לולי זה לא היה משה נזקק להם שהיו רשעים שצערו בנות יתרו [יפה קול]:
בזכות אבותינו. זה יתרו שביקש להתגייר והשליך נפשו מנגד למולם כמו שאמרו בשמות רבה (א, לב) שהיו מגרשים את יתרו:
כאילו עשה עם כל ישראל. והטעם פשוט כי התלמיד חכם מטיב לכל ישראל בזכות תורתו, גם מהנה אותם בהוראותיו, וא"כ המטיב להאכיל פרוסה לתלמיד חכם כמטיב לכל ישראל הוא נחשב (כלי יקר):
מעלין לו כאילו עשה עם כל ישראל. והרי דברים קל וחומר ומה מי שעשה חסד עם מי שחייב לו ראה מה פרע לו הקדוש ברוך הוא קל וחומר מי שעושה חסד עם מי שאינו חייב לו על אחת כמה וכמה. ואתם אחינו בני אושא כו'. כן צריך לומר, ועיין בויקרא רבה פרשה ל"ד (סימן ח):

פרק ו

אלו לוחות הראשונים כו'. כי הראשונים נתנו בקולות ושלט בהם עין הרע, והשניים שנתנו בחשאי ובכפרת עון על ידי התשובה קרא להו ימינו תחבקני. אבל יותר נכון לגרוס איפכא, דודאי לוחות ראשונים נתנו ברצון יותר מהשניים וכמו שאמרו (עירובין נ"ד ע"א) שאלמלא לא נשתברו לא שלטו בהן אומה ולשון (רד"ל). ועיין בענף:

שמאלו תחת לראשי זו ציצית כו'. בנוסחאות אחרות כתוב איפכא (אות אמת), **דבר אחר שמאלו תחת לראשי זו סוכה וימינו תחבקני זה לולב. דבר אחר שמאלו תחת לראשי אלו ענני כבוד שהיו מקיפין את ישראל. וימינו תחבקני זו תפלה**. כן צריך לומר (אות אמת):

זו מזוזה. ובנוסחאות אחרות איתא שמאלו תחת לראשי זו קריאת שמע וימינו תחבקני זו מזוזה, ולא גירסא לעיל שמאלו תחת לראשי זו קריאת שמע רמינו תחבקני זו תפלה (אות אמת):

ביאתך. ביתך קרי ביה ביאתך נמצא המזוזה לצד ימינו של הנכנס:

ואינו כן כו'. בניחותא דרך תימא, וכי אינו כן דרך העולם להניח המנורה לצד שמאלו כדי שיהיה פנוי לצד ימינו לכל הושטות ידו, וכן הוה במשכן השולחן הם לחם הפנים בצפון דרך ביאת הפתח שהיתה במזרח, והמנורה בדרום, וגלוי שכינה באה מצד מערב ששם הארון והכפורת וכרובים ואמרו חז"ל שכינה במערב וכדאיתא בסדר נשא פרשה י"א (סימן ב), ובאיכה רבתי (א, לא) בסוף פסוק היו צריה לראש, ובתלמוד בהרבה מקומות (עיין בבא בתרא כה, א), נמצא שהמנורה היתה בצד שמאל השכינה והשולחן בימין שהוא היה עיקר חיבוק ודיבוק השכינה (מתנות כהונה). ובאות אמת הביא גירסא אחרת בשם נוסח אחרת וזה לשונו אין אדם מניח המנורה אלא מן השמאל כדי שלא תעכב את הימין, ואין אדם מניח את השמאל אלא תחת הראש ומחבק בימין אמר רבי אחא כו' לאהבה את ה' אלהיך זו חיבוק שמאלו תחת כו' עד כאן לשונו, וכתב המתנות כהונה ששתי הנוסחאות עולות בקנה אחת בריאות וטובות, ואף כי אין מאמר זה מסכים עם התנחומא בסדר תצוה (סימן ז), הלא כה דברי כאש וגו':

איזהו דיבוק. כלומר חיבוק, כי כן דרך המחבק מניח שמאלו תחת ראש המחובק ומחבקו בימינו:

פרק ז

רבי אליעזר אומר השביעין בשמים ובארץ. כלומר שהשביעין בשמים ובארץ שהם שומרים הסדר אשר השי"ת סדר אותם ולא ישנו ולא ימירו את אשר גזר השי"ת, ואין אחד שיעבור, וכך ישמרו ישראל מה שגזר השי"ת בגלותם על ישראל, וכמו שאם היו יוצאים שמים וארץ ממה שסדר השי"ת להם, דבר זה היה הפסד לעולם, וכך אם היו יוצאין ישראל ממה שגזר השי"ת בהגלות הוא אבוד לישראל, לכך לא ישנו הגזירה (ספר נצח ישראל פרק כד):

השביעין באבות ובאמהות. פירוש כי אין לומר שהשביעין בשמים ובארץ, כי השמים והארץ אינם פועלים רק בטבע כמו שבראם השי"ת, ולכך הם שומרים הסדר, אבל הגלות הוא נגד טבע האדם וקשה על האדם, ואם לא היה משביעין רק בשמים ובארץ לא היתה שבועה זאת קיימת לסבול עול הגלות, ולכך אמר שהשביעין באבות ובאמהות שעשו רצונו של מקום אף שהיה קשה עליהם ונבחנו ונצרפו, ולכך באבות ואמהות השביעין (ספר הנזכר לעיל):

רבי יהודה ברבי סימון אמר השביעין במילה. דעתו של רבי יהודה ברבי סימון כי אין ראוי שישביעין באבות בלבד כי בגלות שופכין דם שלהם כמים, ולפיכך אמר שהשביעין במילה שגם במילה שפיכת דם, ולפיכך במילה השביעין (ספר הנזכר לעיל):

ששופכין דמם. פירוש דם מילה, ובאות אמת הביא בשם נוסח אחר בהדיא כן:

השביעין בדורו של שמד. כי לא די שהשביעין במילה כי המילה אינו רק שפיכת דמים בלבד, אבל בדורו של שמד מייסרין אותם ביסורים משונים וקשים מאד, ולכך אמר שהשביעין בדורו של שמד פירוש במדה שהיה לדורו של שמד שהיו דבקים בה', ובאותו מדה השביעין שלא ישנו בענין הגלות כי דורו של שמד אף על גב שהגיע להם המיתה לא היו משנים (ספר הנזכר לעיל):

תחת שיחהן. צריך לומר שחיתן. פירוש תחת אצילי ידיהם:

ומשיאין נפשותיהם מהם. פירוש ושורפים נשמותיהם מהם, ועיין לקמן בסמוך, מלשון (ראש השנה פרק ב משנה ב) משיאין משואות, וכמו וישאם דוד ואנשיו דשמואל (ב' ה, כא), דפירושו וישרפם:

אשיא כתיב. ולא נמצא כתוב זה בספרינו (מנחת שי):

של מעלה כו' של מטה. בצבאות משמע שני צבאות צבא מעלה וצבא מטה:

ואחת לאומות העולם. ופירוש בצבאות בה' צבאות. ובמסכת שבועות (לה, ב) איתא פלוגתא אם שם זה הוא משמות שאינם נמחקים, או כינוי הוא, ולפי זה אם הוא מהשמות שאינם נמחקים אזי יתחייבו האומות היינו סנחריב ונבוכדנצר וכדומה שעברו על השבועה שהשביע הקדוש ברוך הוא בשמו הגדול, אבל אם הוא כינוי אין נענשים, ואיתא במדרש עתיד הקדוש ברוך הוא ליפרע מביתו של סנחריב שנאמר ה' צבאות שמו שמע מינה שהוא שם ולא כינוי, ולכן יענש סנחריב (גבולות בנימין):

שלא ימרדו על המלכיות. כן צריך לומר (אות אמת):

דיקי. פירוש עלבון וחרפה:

וגומרה תחלה. ובנוסח אחר אינו (אות אמת):

חנף. עיין אסתר רבה פ"א:
על עמך. אלו ישראל:
על אומתך. אלו המצרים (מתנות כהונה). ולי נראה ששניהם דבר אחד, שהמדרש מפרש וחטאת עמך פירוש שאתה מביא חטא על עמך, והיינו על אומתך, וזהו שמסיים המדרש אח"כ את חטי על אומתך היינו המצריים שאת גורם לעצמך כו'. או אפשר שהמדרש מפרש עוד וחטאת מדבר לנוכח עצמו, קרי ביה וחטאתָ בקמץ כמו שפירש המתנות כהונה, והכי אמרו לו שאתה חוטא וגם עמך שאתה מביא חטא עליהם בזה שהם מכים את ישראל, כדאיתא בשמות רבה פ"ה סימן כ"ג שכיון שישראל יוצאין להביא תבן ולעשות היה המצרי רואהו בתוך שדהו משבר את שוקיו, וזה שאמר המדרש את חטי על עמך רצה לומר את חטי על אומתך ועוד שאתה בעצמך חוטא ואת גורם לעצמך כו':
ארבע שבועות יש כאן. היינו השבעתי אתכם וגו' פ"ב פסוק ז', השבעתי אתכם וגו' פ"ג פסוק ה', השבעתי אתכם וגו' פ"ה פסוק ח', השבעתי אתכם וגו' פ"ח פסוק ד':
שלא ימרדו על המלכיות. היינו בארץ גלותם עצמם יהיו נאמנים ולא ישתתפו עם מורדים במלכות:
ושלא ידחקו על הקץ. שלא ירבו בתחנונים על כך יותר מדאי (רש"י כתובות קיא, א):
ושלא יגלו מסטירין שלהם. אמרי לה זה סוד העיבור, כדאמרינן (שבת עה, א) כי היא חכמתכם ובינתכם וגו' זה סוד העיבור, פירש ר"ת ז"ל שלא יגלו, ואמרי לה זה סוד טעמי תורה (רש"י) ועיין סוף כתובות:
ושלא יעלו חומה. לשון זה הוא מפסוק (יואל ב, ז) כאנשי מלחמה יעלו חומה, והכוונה שלא יעלו כולם ביד חזקה, ורצה לומר ודאי דרשות לכל אחד מישראל לעלות לארץ ישראל, אלא שלא יעלו יחד ביד חזקה (רש"א) שחלילה לנו זאת, עד יערה רוח חסד ממרום וישלח ישועה על ידי משיחו, ובהרשאה מן מלך יושב מרום, ועיין לקמן פ"ח סימן י"א ועיין פרק קמא דיומא (ט, ב):
א"כ כו'. כלומר לעת הקץ יהיו א"כ מותרים לעלות בחומה **למה מלך כו'**, ומשני **לקבץ גליותיהן** וכולם יחד יעלו בשם ה' צבאות:
שנתגזרה גזרה כשדבר עמו כו'. שגזירת בין הבתרים היה בשנת שבעים לאברהם, וזהו שנאמר (שמות יב, מא) ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות וגו' כדאיתא בסדר עולם רבא פ"א, דהיינו ארבע מאות שנה משנולד יצחק ושלשים שנה קודם שנולד יצחק משעה שנגזרה גירות, והם היו מחשבים שמה שנאמר לאברהם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה משעה שנגזרה הגזירה, אבל האמת משנולד יצחק התחיל הארבע מאות

שנה שנאמר כי גר יהיה זרעך משיהיה לך זרע, והאות אמת גורס כן בהדיא, והן היו מחשבין בשעה שנתגזרה גזרה כשדבר הקדוש ברוך הוא עם אברהם אבינו בין הבתרים, והקדוש ברוך הוא היה מחשב משנולד יצחק מה עשו כו', עד כאן:

על שעברו על הקץ ועברו על השבועה. וזה שכתוב שם לא שמרו ברית (אין ברית אלא שבועה) אלהים, ובתורתו מאנו ללכת היינו הקץ המבואר בתורה (בראשית טו, יג) כי גר יהיה זרעך (רד"ל):

עד שנעשה חפצו כו'. שבשכר המאכל שהאכיל עשו את יצחק ברכו לבסוף, והאריך מזה בספר הזוהר, ובעוד שאותו זכות קיים צריכין אנו להשתעבד תחת ידו, וזהו עד שתחפץ:

מדת הד. ותי"ו מן שתחפץ היא נסתרת לנקבה (מתנות כהונה):

לכשתחפוץ מדת הדין מאליה אני הוא מביאה בקולי קולות. סמיכות הפסוקים קדריש עד שתחפץ קול דודי הנה זה בא, שמרמז כשתחפוץ מדת הדין אז קול דודי הנה זה בא בקולי קולות ולא יתעכב, שתיבת הנה מרמז על המהירות בלי עיכוב:

פרק ח

ועדיין אין בידינו אלא רד"ו שנה. הנה פתחון פה שהיה להם על טענה זו הלא הוא בל יקרם כבני אפרים שהקדימו שלשים שנה לקץ והרגום פלשתים (אלשיך):

אין הרים אלא בתי דינים. וגבעות היינו צדיקים, ולא הוצרך לפרש שמובן מאליו (יפה תואר):

וירדתי על ההרים. רצה לומר שבת יפתח אומרת לאביה וירדתי על ההרים, ודרשו בשמות רבה פרשה ט"ו (סימן ד) שהרים היינו סנהדרין, דלא מסתבר שהיתה הולכת לבכות על בתוליה על ההרים כנראה מפשטיה דקרא, כי מה תועלת לה מזה, ולמה יכתוב דברים של הבל, אלא על כרחך שאמרה וירדתי אל הסנהדרין שיתירו נדרי לאבי, ובודאי הורו לה בית דין להצילה כיון דמן הדין אין נדר זה חל, אלא יפתח לא ישרו דברי ההיתר בעיניו ולא שמע לדבריהם, ועיין בתנחומא סוף סדר בחוקתי:

לברבריא לסמטריא. מיני ממשלות של אומות הן, והרד"ל כתב שצריך לומר לסרמטיא, ובפסיקתא וילקוטו הגירסא לברטניא:

טירוניא. מס (אות אמת):

פרק ט

רבש"ע אתה אומר לנו דיאו דיאו את לגבן תחלה. כן הוא הגירסא האמיתי, ופירושו אתה אומר לנו בואו, ואנו אומרים בוא אתה תחלה אלינו, דיאו מלשון (דברים כח, מט)

כאשר ידאה הנשר (מעריך ומעריך המערכות). ונראה לקיים הגירסא שלפנינו שהכי היה כתוב אתה אומר לנו דיו, דיו את לגבן תחלה, וזה דרש המדרש מתיבת דודי נוטריקון דיו דיו. והני תיבות פירוש דיאו דיאו היה כתוב על הגליון והכניסוהו בפנים המדרש. גם אפשר שבעלי המדרש גופא כתבו זה הפירוש בפנים לפרש דיו דיו פירושו דיאו דיאו מלשון כאשר ידאה הנשר:

ומסיני לעתיד. מיותר הוא, וכן להלן ליתא (רד"ל):

לאורזליהון דאיילתא. פירוש איל בחור. וההבדל שבין צבי לאיל, שהצבי רץ מהר עד מאד, אבל האיל אינו יכול לרוץ אלא מקפץ מהרה (הגר"א). ובערכי הכנויים פירש אורזליהון דאיילתא עובר בן יומו:

מן החלונות וירד ה' כו'. הכוונה על מה שאמרו חז"ל לעיל פ"א סימן י"ג ששתים מפי הגבורה שמענו היינו אנכי ולא יהיה לך, אבל שאר הדברים שמעו מפי משה, ומה שנאמר דבר אתה עמנו וגו' היה תיכף אחר שתי דברות אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה, וזהו שאמר כאן משגיח מן החלונות שדיבר הקדוש ברוך הוא בעצמו עמנו, ואח"כ מציץ מן החרכים וידבר אלהים את כל הדברים וגו' והיינו על ידי משה. והמדרש בעצמו מפרש הדברים ענה דודי ואמר לי אנכי ה' אלהיך, פירוש שאמר לי בעצמו, זהו הפירוש משגיח מן החלונות רצה לומר בפרהסיא כאדם המדבר עם חברו מתוך החלון, ואח"כ מציץ מן החרכים וידבר אלהים את כל הדברים וגו' פירוש ששאר הדברות לא נאמר לי על ידי הקדוש ברוך הוא בעצמו רק על ידי משה, והוא בדמיון כמציץ מן החרך (ידי משה בבמדבר רבה פרשה י"א סימן ב [ג]):

אמרת לי דיו דיו דיאו דיאו. גם זה אינו בבמדבר רבה שם, ועיין מה שכתבתי לעיל סימן כ':

ישב כתיב בא אברהם כו'. דלשון ישב חסר משמע ישיבה חסירה שאינה ישיבה גמורה, וקשה לו כל כך למה, לכך דריש שאז בקש לעמוד וממילא בזמן שהתחיל לזקוף עצמו כדי לעמוד לא היה לו ישיבה גמורה אלא כעין סמיכה שהוא דוגמת ישיבה ולא ישיבה ממש, ולכן כתיב ישב חסר להורות שלא היה ישיבה ממש, ומהאי טעמא נמי דרשינן גבי (בראשית יט, א) ולוט ישב בשער סדום, וכן גבי (שם כג, י) ועפרון ישב שנתמנה אז שופט ומושל בעיר, דמדכתיב ביה ישב חסר משמע דלא הוי בהו ישיבה ממש אלא רק דוגמת ישיבה שהוא ענין קביעות, שמכנה קביעות הממשלה על כסא המשפט בשם ישיבה, וכן כיוצא בו כל היכי דלא הוי ישיבה גמורה לא כתיב אלא ישב חסר (נזר הקודש), ועיין מה שכתבתי במהדורא קמא:

אתה סימן לבניך. דכל מה שאירע לאבות סימן לבנים כדאיתא בבראשית רבה פ"מ (סימן ו), ולולי זה לא היה מושיבו, אף על פי שיום שלישי למילתו היה, דכיון דיכול לרוץ כל שכן שיוכל לעמוד לפני השכינה:

מה טעמא אלהים נצב בעדת אל. אף על גב דסיפיה בדייניין, רישיה בבתי כנסיות מיירי, כדאמרינן בפרק קמא דברכות (ו, א) מנין שהקדוש ברוך הוא מצוי בבית הכנסת שנאמר אלהים נצב בעדת אל, ופרש"י בבית מועדו:

איטימוס. פירש הערוך מוכן ומזומן, תרגום גלוי לכל העמים להיות עתידים (אסתר ג, יד) אתגלי לכל העמים דיהוון איטימוס, וכן (שמות לג, כא) ונצבת על הצור שהיה משה רבינו מוכן להקביל פני שכינה, וכן כאן אלהים נצב שהוא מוכן ומזומן, וזהו בעמידה (מתנות כהונה בבמדבר רבה שם). והיינו דמייתי מטרם יקראו ואני אענה שפירושו שהקדוש ברוך הוא מוכן לענות אותם. ובודאי רבי יצחק לא פליג אפירושא קמא, משום דאין מקרא יוצא מידי פשוטו דנצב הוא לשון עמידה ממש, אלא מדלא כתיב בהדיא עומד אלא נצב דרש מיניה רבי יצחק נמי איטומוס כלומר שהוא כעומד מוכן להשלים בקשתם וחפצם כדרך העומד אצל היושב (נזר הקודש):

כל קילוס וקילוס. רצה לומר דלא מיבעיא כשקורין קריאת שמע אלא אפילו בכל שבח ושבח בעלמא משרה שכינה עליהם לשמוע בקולם ולהגן בעדם (יפה תואר):

ואתה קדוש יושב כו'. ואין קושיא ממה שכתוב כאן יושב, דאפשר לשון עכבה כמו ותשבו בקדש (יפה תואר):

לאורזליהון דאיילתא. פירוש איל בחור (רש"י):

את אמר לון דיו דיו דיאו דיאו את לגבן תחלה. גם זה אינו ברבה במדבר, וכך איתא התם רבון העולמים את אמר לנו את אתי לגבן תחלה דומה דודי לצבי מה הצבי כו'. ופירש שם הידי משה מתחלה הבטחתנו לגאול אותנו בעצמך דומה דודי לצבי פירוש אח"כ שלחת את משה לגאול אותנו, והמשיל משה לצבי לפי שהיה נגלה ונכסה כצבי:

שלשה חדשים. וכן הוא בבמדבר רבה פי"א, ובפסיקתא, אבל בשמות רבה פ"ה (סימן יט) איתא ששה חדשים, והרבינו בחיי בסוף סדר שמות והרמב"ן בפרשת וחרא הביאו שני הגירסאות. וכתב הרד"ל שאפשר ששני הדעות אסמכוהו אמקרא דהנה הסתיו עבר הנצנים נראו בארץ שקאי אגלות וגאולת מצרים, מאן דאמר ששה חדשים סובר דהסתיו הוא כל ימי החורף, ומאן דאמר שלשה חדשים סובר שעיקר ימי הסתיו הוא משך שלשה חדשים. והנצנים הוא כינוי למשה ואהרן כדאיתא לקמן סימן ס"ה:

הדא הוא דכתיב ויפגעו כו'. כתב אות אמת צריך לי עיון איך יליף, עד כאן לשונו. ולי נראה שאינו מביא ראיה על כמה נכסה מהם, אלא מביא ראיה שהיה נכסה מהם, דמדכתיב ויפגעו משמע שלא מצאם אלא במקרה, והיינו מפני שמשה היה במדין ואהרן היה במצרים בעיר המלוכה כי חשוב הוא וקרוב למלכות, ובני ישראל הנם בארץ גושן, וזה שאמרו שם בשמות רבה בא משה ממדין ואהרן ממצרים כי לא פגעו בהם אלא אז:

כך גואל האחרון נגלה כו'. רבינו בחיי נתן טעם כדי להטעות לגוג וחיילותיו:

לקרסין. גם זה אינו ברבה שם, והרי"ג נטריה רחמנא פירש פה לפרקים (אות אמת). רצה לומר שהיה נכסה מהם כמה פרקים פירוש עתים:

מאן אינון. פירוש מה הם:

קוטפים מלוחים. פירוש הוא מין עשב, ועיין ברש"י איוב:

כימי מועד. משמע אותו מדבר שהיו הולכין דרך שם לעלות לרגל (מתנות כהונה):

ומאן דאמר למדבר סיחון ועוג דכתיב הנה אנכי מפתיה כו'. אבל ברות רבה פ"ה סימן ה' גרס איפכא שמאן דאמר למדבר יהודה למד מדכתיב הנה אנכי מפתיה וגו', ומאן דאמר למדבר סיחון ועוג למד מדכתיב עוד אושיבך באהלים כימי מועד, ורצה לומר וכתיב מועד צאתך ממצרים, כלומר דהיינו מדבר סיחון ועוג שהיו שם ישראל כשיצאו ממצרים (אות אמת), ועיין בנשא רבה פי"א ובפסיקתא פ' ט"ו:

בסוף הן הורגין אותו. עיין במדרש רות (ה, ו) פסוק ויצבט לה קלי ובילקוט הושע:

דבר אחר או לעופר. הני תיבות דבר אחר מיותר (אות אמת):

לאורזוריהון דאיילתא. איל בחור (רש"י):

זו זכות אמהות. שכשם שיש הפרש בין חלון לחרך כך יש הפרש בין זכות אבות לזכות אמהות (רבה במדבר):

מה אמר לי החדש הזה כו'. צריך לומר מה אמר לי (ישעיה מ"ט, יח) חי אני נאם ה' כי כולם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה (אות אמת) וכן הוא בבמדבר רבה פי"א:

שריעה אותי. יש לפרש מלשון רעייה ממש, או מלשון רצון ונחת רוח, תרגום רצון רעוא, או יש לפרש מלשון ריע וחבר (מתנות כהונה):

בתו של יעקב כו' וישמע כו' וילך פדנה ארם. רצה לומר שגם בהיותו בפדן ארם אמר עם לבן גרתי (ותרי"ג מצות שמרתי) כלומר גם שם הייתי גר ומתהלך לפני ה':

פרק יא

אלו מאתים ועשר שנים ולא הוא הגשם כו' כך עיקר שיעבודן של ישראל במצרים שמונים ושש שנים. האמת יורה דרכו שחסר כאן וצריך להיות כדאיתא בפסיקתא אלו

מאתים ועשר שנים, דבר אחר כי הנה הסתיו עבר אלו מאתים ועשר שנים, הגשם חלף הלך לו זה השעבוד, לא הוא הגשם ולא הוא הסתיו, אמר רבי תנחומא עיקר טרחותא מיטרא, עיקר שעבודו של ישראל לא היה אלא שמונים ושש שנים משעה שנולדה מרים. והכוונה שהסתיו הם ימות הגשמים בכלל, לכן מכנה כל ימי הגלות בכלל לסתיו, והעיקר השעבוד בשם גשם שעיקר טרחותא מיטרא, לכן לפי פירוש ראשון מכנה הארבע מאות שנה שהתחיל מיצחק עד צאת ישראל ממצרים בשם סתיו, והמאתים ועשר שנים שהיו במצרים בשם גשם, שכמו שיש בגשמים גשם שוטף ורביבים ושעירים כן היה להם במצרים שעבוד וקושי השעבוד, ולפי פירוש שני מכנה המאתים ועשר שנה בכלל לימי הסתיו, והשמונים ושש שנה לגשם, אבל המאה ותשעים שנה שהיה מלידת יצחק עד בואם למצרים לא נחשב אפילו לימי הסתיו. או אפשר שהדבר אחר סבירא ליה שהגזירה היה שיהיו במצרים ארבע מאות שנה רק שסבירא ליה שקושי השעבוד השלים לארבע מאות שנה. וכתב האות אמת עיקר טרחותא מיטרא הוא שמונים ושש יום, וכתב הרד"ל והיינו מן י"ז במרחשון שהוא זמן רביעה ראשונה עד ט"ו בשבט שאז עברו רוב גשמי שנה כדאיתא בראש השנה דף י"ז ע"א כו', כשתחשוב חשוון ושבט חסרים עולים שמונים ושש יום:

פרק יב

הנצוחות נראו בארץ. דרש נצנים כמו נצחנים שהם הנוצחים במלחמה. **ואיזה זה משה ואהרן** שנצחו לפרעה ולמצרים:

עת הזמיר כו' ישראל להגאל. ודרש הזמיר לשון זמר ושמחה:

של ערלה שתזמר. דרש הזמיר לשון (ויקרא כה, ד) לא תזמור, ורצה לומר שהגיע זמן הערלה שתקצץ מכל ישראל, שמשה מלן קודם צאתם ממצרים:

של מצרים שיזמרו. שיכרתו:

עבודה זרה שלהם שתעקר. מפרש הזמיר שיכרתו העבודה זרה:

שיבקעו. וזה כריתה שלהם:

הגיע זמן של שירה שתאמר. דרש הזמיר לשון זמר ושירה:

שתעשו זמירות להקדוש ברוך הוא כו'. רצה לומר הגיע זמנו של לוים לזמר לפניו שירים ומזמורים:

אמר רבי ביבי הגיע זמנה של תורה להנתן שכתוב בה זמירות היו לי חוקיך. כן צריך לומר (אות אמת) וכן הוא בפסיקתא, והכוונה כמו שאמרו חז"ל (עיין מגילה לב, א) הקורא פסוק בלא זמרה כו':

תייר. מלשון (במדבר יג, ב) ויתורו את ארץ כנען:

פרק יג

התאנה חנטה פגיה אלו פושעי ישראל. בשמות רבה פרשה ט"ו (סימן א) גרס התאנה חנטה פגיה אלו הצדיקים והישרים, והמדרש דהכא מפרש דתאנה הוא כנסת ישראל כדכתיב (הושע ט, י) כבכורה בתאנה וגו', והפגים הם התאנים שלא נתבשלו כל צרכן, וכך הם פושעי ישראל שמקדיחים תבשיליהם שנתבשל, וסמדר נתנו ריח מפרש בבינונים שאינו פרי עדיין אלא שהענבים ניכרים ונתנו ריח התשובה:

כל הדין. כל כך ריח טוב יש בכם ואתם יושבים פה:

אלא ענה לי על ידי יהושע. ואמר לי על ידי אלעזר. כן צריך לומר, וכן הוא בפסיקתא רבתי פרשה ט"ו סימן י"א:

אלו שלשים ושמונה שנה שהיו ישראל כו'. פירש הר"ן שהנידוי היה בשביל חטא המרגלים, מה שאין כן החטא של עגל כבר נתכפר להן. והקשו המפרשים והרי כמה דינים נאמרו באותן שלשים ושמונה שנה. ומתרץ הבאר שבע שלא דיבר עמו דרך חיבה כדרך שאדם מדבר עם חברו אוהבו שנכנס עמו בדברים אף שלא מן הצורך לרוב החיבה, וגם לא דבר עמו פנים אל פנים. ורש"י במסכת תענית דף למ"ד, ב' פירש שלא היה הדבור עם משה פה אל פה בחיבה אלא בחזיון לילה, והרשב"ם בבבא בתרא דף קכא, א' פירש שלא היה הדבור עם משה פה אל פה כבתחילה, אבל אם הוצרכו לדבור כגון במעשה קרח שהיה אחר מעשה המרגלים היה מדבר על ידי מלאך או באורים ותומים, אי נמי לא היה מדבר עמו אלא על ידי מעשה הצריך להם עד כאן, ועיין מה שכתבתי בענף:

מיד וידבר ה' אלי לאמר. ומסיים שם בגמרא אלי היה הדבור, ורצה לומר מיד אלי היה הדבור ולא קודם לכן, ועיין ברשב"ם שם וברש"י בחומש:

הנצוחות. לשון נצחות ונשיאות (מתנות כהונה):

של ערלה. שתזמר, שיהושע מלן קודם כניסתו לארץ ישראל:

כנענים שיזמרו. שיכרתו:

להחלק. להזמר לחלקים. והרד"ל כתב אפשר דריש זמיר על ארץ ישראל כמה דאת אמר (בראשית מ"ג, יא) מזמרת הארץ:

תייר. מלשון (במדבר יג, ב) ויתורו את ארץ כנען:

חמישים ושתים שנה משחרב הבית כו'. הנה מתחלת מלכות בבל עד חורבן בבל היה שבעים שנה, הייני ארבעים וחמש של נבוכדנצר, ועשרים ושתים של אויל מרודך (כי שנה ראשונה של אויל מרודך נבלעת בתוך שנות ארבעים וחמש של נבוכדנצר) הרי

ששים ושבע, ושלש של בלשאצר, הרי שבעים, ומכבוש יהויקים שהיה בשנת שתים של מלכות נבוכדנצר עד שנפקדו היה גם כן שבעים שנה שהרי בשנה ראשונה של כורש שמלך אחר דריוש המדי שהומלך אחר בלשצר (ולא מלך רק שנה אחת) נפקדה ירושלים, ומחורבן הבית אחר שבעים שנה נבנה ירושלים, היינו חמישים ושתים שנה היה עד שנפקדו, ושלש של כורש (עיין רש"י מגילה דף י"א ע"ב ד"ה שנים מקוטעות) וארבעה עשר של אחשורוש, ודריוש בנה את הבית בשנת שתים למלכותו, וזה דריוש היה בנה של אסתר, ועיין סדר עולם רבה פרק כ"ח ומה שכתבתי שם. ולפי זה מה שאמר המדרש כי הנה הסתיו עבר אלו שבעים שנה שעשו ישראל בגולה, היינו מכבוש יהויקם עד שנפקדו. ואמר הגשם חלף הלך לו אלו חמישים ושתים שנה משחרב הבית עד שנעקרה מלכות כשדים, קשה שהרי עד שנעקרה לא היה רק חמישים ואחד שנה, וגם מה שמקשה המדרש ולא שבעים שנה הן אין לו שום פירוש. לכן נראה גירסת הילקוט, וזה לשונו כי הנה הסתיו עבר אלו שבעים שנה של בבל (רצה לומר של מלכות בבל) הגשם חלף הלך לו אלו חמישים ושתים שנה מלכות מדי (וטעות סופר הוא וצריך לומר אלו חמישים ושתים שנה שעד מלכות מדי, היינו שנהרג בלשצר והומלך דריוש מדאה) דבר אחר כי הנה הסתיו עבר אלו שבעים שנה שעשו בגולה, והלא אינם אלא חמישים ושתים (רצה לומר דעיקר הגלות משנחרב הבית עד שנפקדו לא היה רק חמישים ושתים) אמר רבי לוי צא מהם שמונה עשרה שנה כו':

עבדא בישא כו'. עבד רע עלה והחריב בית אדוניך הקדוש ברוך הוא, שבני אדוניך אלו ישראל אין שומעין לו:

הגיע זמן של ערלה שתזמור. נראה דכאן הוא מיותר, או אפשר שבגולה בטלו מהם המילה, וכן צריך לומר לקמן:

להשמיד. נוסח אחר ליזמר (אות אמת) שיבנה ולזמר שם שירה:

שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון וכתיב גדול יהיה כבוד הבית הזה. כל זה יתיר פה (אות אמת):

ומשוח מלחמה. עיין בסוכה פרק החליל (נב, ב) שיש שם שינוי במאמר זה:

המכריז ואומר. אינו בנוסחאות אחרות אלא שנאמר מה נאוו (אות אמת):

והרשעים כלים. והרשעים דומים לפגי תאנה כדלעיל:

שבוע. פירוש שמיטה, ועיין כל זה בפרק חלק (סנהדרין צז, א):

והמטרתי על עיר אחת. שיהא מעט מטר ויהי רעב במקום זה ושובע במקום זה:

חצי רעב. רעב מעט שלא יהא שובע בשום מקום:

והתורה משתכחת מישראל. מתוך שאין להם מה לאכול על דרך (אבות פרק ג משנה יז) אם אין קמח אין תורה:

בששית קולות. יצאו קולות שבן דוד בא, לשון אחר קולות מתקיעות שופר שנאמר (ישעיה כז, יג) יתקע בשופר גדול:

בשביעית מלחמות. בין אומות העולם לישראל:

במוצאי שביעית. בכמה מקומות קרי לשמינית מוצאי שביעית, ולפי שהיא השנה הסמוכה לשבוע העברה קרי ליה שבוע שבן דוד בא:

אתת כהדא. דהוי הכא שנה אחת רעב שנה אחת שובע ואף על פי כן לא בא בן דוד (רש"י):

בית הוועד. מקום שתלמידי חכמים מתוועדין שם ללמוד תורה יהיה לבית זנות, שכלו החכמים ואין לומד תורה ויהא חרב מאין איש ובעלי זימה מתגודדים שם, מפני שחוץ לעיר היו בתי מדרשות שלהם (רש"י סוף מסכת סוטה):

והגבלן. מקום ששמו כך כדכתיב בספר יהושע (יג, ה) והארץ הגבלי, ויתכן שחבל ארץ ההיא נקראה בשם גבלן על שם העיר גבל אשר היתה תכונתה שמה ונזכרת גם כן במדרש (קהלת (א) פסוק (ד) דור הולך ודור בא [סימן ב]) ר' לוי ור' יעקב גבלאי בשם רבי חנינא. ומצאתי בספר מערכי לשון, והגבלן ישום בהרים שעיר (בראשית י"ד, ו) תרגם יונתן בן עוזיאל דבטוריא רמיא דגבלא, וכן (שם ל"ב, ד) ארצה שעיר תרגם יונתן בן עוזיאל לארעא דגבלא, ואולי על זה יכוון כאן שבעל ארץ הגבלן ישומם:

ישום. ישתומם:

ואנשי הגליל יסובבו. בחלק גרס ואנשי הגבול יסובבו, ופרש"י אנשי גבול ארץ ישראל, לישנא אחרינא אנשי גזית סנהדרין:

וחכמת הסופרים תסרח יראי חטא כו'. כלל מעלות השכליות והמדות שבכולם יהיו נמאסים בדור ההוא. והרב מורנו הרב אברהם בן הגר"א פירש וחכמת סופרים תסרח מלשון (שמות כו, יב) וסרח העודף, ורצה לומר שלעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה (פסחים ג, ב), אבל הסופרים והחכמים ההמה יאריכו נאום ולא ינאם לאזני שומעם, עד כאן לשונו:

ופני הדור כפני הכלב. דדמין ממש לכלב, לישנא אחרינא כפני הכלב שלא יתביישו זה מזה (רש"י). עוד אפשר לפרש כי הכלב נאמן לאדוניו, ואמר שפני אותו הדור יהיה כפני הכלב שמראה לפנים כאילו הוא אוהב, אבל לבו בל עמו, כי לפי האמת האהבה שהיא נראה לפנים היא נעדרת בלב, ועל זה אמרו בפרק בתרא דסוטה (מז, ב) ואין הדור

רואה אלא לפנים. והזקוקין (תנא דבי אליהו זוטא פרק טז) פירש כי מנהיגי הדור יהיו שפלים כמו מנהיגי הכלבים, עוד פירש כי פני הדור אלו הם העשירים שבדור, כמו שפרש"י בפרשת מקץ על הפסוק (בראשית מא, נו) והרעב היה על כל פני הארץ מי הם פני הארץ אלו העשירים עד כאן לשונו, רצה לומר שהעשירים שבדור יהיו כילים וקמצנים בממונם ואכזרים מליתן כלום לעניים, כמו הכלב שהוא כילי ואכזר מליתן לחבירו כלום, כמו שפירשו המפרשים (שמואל א' כ"ה, ג) על הפסוק ושם האיש נבל וגו' והאיש קשה ורע מעללים והוא כָּלְבִּי, ופירשו המפרשים שהיה קמצן וכילי ואכזר מליתן כלום מסעודתו הגדולה לעבדי דוד:

ותהי האמת נעדרת [וסר מרע משתולל]. וכתיב בתריה וַיַּרְא כִּי אֵין אִישׁ וַיִּשְׁתּוֹמֵם כִּי אֵין מַפְגִּיעַ וַתּוֹשַׁע לוֹ זְרֹעוֹ וגו' וַיִּלְבַּשׁ צְדָקָה כַּשִּׁרְיָן וְכוֹבַע יְשׁוּעָה בְּרֹאשׁוֹ וַיִּלְבַּשׁ בִּגְדֵי נָקָם תִּלְבֹּשֶׁת וַיַּעַט כַּמְעִיל קִנְאָה כְּעַל יְשַׁלֵּם חֵמָה לְצָרָיו גְּמוּל לְאֹיְבָיו וגו' וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל וגו' שמע מינה דקאי על ימות בן דוד:

להיכן הולכת. בגמרא ובתנא דבי אליהו הכי איתא שם מאי ותהי האמת נעדרת, דבי רבי ינאי אומר הולכת ויושבת לה עדרים עדרים במדבר, ורצונם לומר דלא יוכל לפרש כדעת המפרשים פשטא דקרא שהוא לישנא דחסרון, כלומר שיחסרו אנשי האמת, א"כ הוי ליה למימר בהדיא ותהי האמת נחסרת, לכן קאמר שפירושו הולכת ויושבת לה עדרים עדרים, רצה לומר שיהיו אנשי אמת אך המה יברחו מקבוץ בני אדם, כי ישנאו אנשי שקר אותם ויברחו בהחבא מפניהם, וזה שסיים הפסוק וסר מרע משתולל אין הכוונה שאמת הוא שהסר מרע הוא משתולל ושוטה, רק בני אדם יחשבום לשוטים כמשפט הלצים אשר חכמים המה ללעוג ולשחוק, והסר מרע לא יאבה באלה על כן יחשבום לסכל ושוטה:

עד שהראשונה קיימת. שלא כלתה צרה ראשונה, שניה ממהרת לבא:

הנערים ילבינו לזקנים. כלומר יחרפו ויביישו לזקנים (רש"י):

ויעמדו הזקנים בפני הנערים לכבדם. והיינו דאמרי (סוטה מט, ב) בעקבות משיחא חוצפא יסגא (רש"י):

בת קמה באמה. לְחַרְפָּהּ ולביישה (רש"י):

ויקר הווה. בחלק גרס והיוקר יעות פירוש מכובד שבהם ימי עוותן ורמאי. לישנא אחרינא היקר יעות שלא יכבדו זה את זה, יקר כבוד. ובסוף מסכת סוטה גרס והיקר יאמיר, ופירש בעל תוספות יום טוב שהכבוד יהיה נאהב מאד לרדוף אחריו, מלשון (דברים כו, יז) את ה' האמרת היום שפרש"י מלשון אהבה:

והיין יסריח. בחלק גרס והיין ביוקר, ופרש"י ז"ל אף על פי שהגפן יתן פריו אפילו הכי יהיה היין ביוקר, משום שלא יהיה בפרי עצמו ברכה. לישנא אחרינא שיהיו כולם רודפים אחר היין (מרוב צער) ומשתכרים, ומתיקר היין אף על פי שיהיה הרבה יין בעולם:

ואין תוכחות. שאין בר ישראל יוכל להתווכח עמהם להשיב להם תשובה נוצחת כהוגן להוציא המינות מלבם:

פרק יד

מהו יונתי. ר"ל דהיה לו לומר יונה בחגוי הסלע, כן הוא בהדיא בשמות רבה פרשה כ"א (סימן ה):

ויהי אפרים כיונה פותה. אלמה דיונה רמז לפתיות ותמימות הילכך יונתי על שם שהם תמימים לי:

אצלי הם כיונה פותה. כן צריך לומר ופירושו נוח להתפתות:

שבטים משולים כחיות. משום דחזר יעקב וכללם כאחת בבראשית רבה פרשה צ"ט (סימן ד):

מן השבת ומן המילה. אין הכי נמי מכל המצות, אלא נקט הני משום דעל הני גזרי גזירות טפי וכמו שגזר אנטיוכוס, משום ששבת ומילה הם יסודי התורה, כי מצות שבת מורה על חידוש העולם ושיש בורא שברא את העולם כרצונו וחכמתו וזהו קבלת מלכות שמים, ומילה מורה על קבלת עול מצות והוא האות בבשרנו שאנחנו עבדיו לשמור מצותיו חוקותיו ותורותיו יתברך:

כי פקד ה' וכשיצאו ישראל ממצרים רדף אחריהם פרעה ויצעקו אל ה' התחיל משה אף הוא מתפלל לפני המקום אמר הקדוש ברוך הוא כו'. כן צריך לומר. ועיין שמות רבה פרשה כ"א:

אין למלכא למה נבוכדנצר. כן הוא בויקרא רבה פרשה ל"ג (סימן ו), ועיין במדבר רבה פרשה ט"ו (סימן יד [יא]), ובתנחומא סדר נח (סימן י) וסדר בהעלותך (סימן ט) ומה שכתבתי שם:

אלא כך אמרו לו כו'. וזה לשון בעל מנחת שי מלת מלכא באתנחתא ומלת נבוכדנצר בזקף קטן וברביעי שהוא התחלת דבור, שאמרו לו נבוכדנצר לא תשחין וגו' וקראו לו בשמו ולא קראו לו מלכא:

וגולגליות כו'. שמות מיני מסים הם:

נבוכדנצר נבח ככלבא כו'. דרש נבוכדנצר נוטריקון נבו כד נצר, ומפרש נבו נבח, וכד קולתא, דכדה על שכמה (בראשית כד, מה) מתרגמינן וקולתא, ונצר נצר כצרצרא, ופירושו שבכעסו נבח ככלב והתמלי חימה ככד הנפוח, וצעק כצרצורא שהוא מין עוף כדפירשו קצת המפרשים (יפה תואר):

בסיני אנכי ה' אלהיך. פירוש ששני דברות הראשונות שמעו מפי הקדוש ברוך הוא בעצמו (ידי משה):

על שם לא תשא. הכוונה לזה דאיתא לעיל פרשה זו סימן י"ח שהשביע את ישראל בדורו של שמד שימסרו נפשם על קדושת שמו (ידי משה):

לקמפין. פלטין רחב ששוחק שם המלך, והמוסף הערוך כתב פירושו בלשון רומי שדה מרווח הן לטייל הן לצחוק:

מה עשה הקדוש ברוך הוא חיזק כו'. אף שעשה הקדוש ברוך הוא כן כדי לטובעו בים לדונו מדה כנגד מדה על שהטביע ילדי ישראל בים, מכל מקום וכי קצרה יד ה' מלהושיעם בלא צער זה, וגם לחזק את לב פרעה גם כן (תולדות נח [בשמות רבה שם]):

מהו הקריב. שהוי ליה למימר קרב, אבל הקריב משמע הקריב אחרים:

כיון שראו אותם. פירוש כיון שראו ישראל את מצרים:

השמיעיני את קולך זו השירה. בילקוט גרס השמיעיני את קולך וייראו מאד ויצעקו:

בסתרו של סיני. וכדאיתא בילקוט יונתי בחגוי הסלע שנתלש ההר ממקומו וקרבו ועמדו תחתיו שנאמר (דברים ד, יא) ותקרבון ותעמדון תחת ההר:

כהטבת הנרות כו' כהטבת הקטרת. ביאורו שהטבת הקטרת אי אפשר זולת אמצעי כמו שכתב הרמב"ם בפ"ג מהלכות תמידים (ה"ט) וזה לשונו אין המקטיר מקטיר עד שהממונה אומר לו הקטר, ואם כהן גדול הוא אומר לו הממונה אישי כהן גדול הקטר, אבל הטבת נרות אי אפשר על ידי אמצעי שאם כבה נר אחר לא יוכלו להדליקה על ידי אמצעי מנר אחר שהדליקו מהמנורה כמו שכתב הרמב"ם בפ"ג מהלכות תמידים ומוספים (הי"ג) כל נר שכבה מהם מדליקו מנר חבירו ואינו יכול להדליקו בנר אחר, וקמיפלגי הנך תנאי אם מה שאמר הקדוש ברוך הוא הטיבו אשר דברו קאי למה שדברו קודם מתן תורה שלא היו רוצים על ידי אמצעי רק רצונם היה לראות מלכם בלי אמצעי, וזה כהטבת נרות שהיה בלי אמצעי, או הטיבו אשר דברו קאי למה שדברו אחר מתן תורה שאמרו דבר אתה עמנו ונשמעה שהיו רוצים לשמוע על ידי אמצעי, וזהו כהטבת קטורת שהיה על ידי אמצעי (יד יוסף):

וירא העם כו'. שזכו ישראל לראות כל זה משום שהיו נעשים אש כולו רוחני ונזדכך חומר גופם על ידי שבטל מהם זוהמת הנחש אז ונעשו כבריה חדשה:

הראיני את מראיך זה התלמוד כו'. ובספר ישן גרס הראיני את מראיך זה מעשה הטוב השמיעני את קולך זה התלמוד, וכן מוכח לקמן (מתנות כהונה), וכן הובא נוסחא זו בספר נפוצות יהודה, וזהו שמסיים אחר כך כי קולך ערב זה התלמוד ומראך נאוה זה מעשה הטוב:

גדול הוא המעשה. בשביל שהמעשה היא השלמת האדם שיושלם האדם בעצמו על ידי המעשה, שהרמ"ח מצות עשה כנגד רמ"ח אברים, ושס"ה לא תעשה כנגד שס"ה גידין, ואף כי התורה בודאי יש לה מעלה עליונה מצד שהתורה היא שכלית, ובודאי מעלת השכל הוא יותר אפילו מן המצות דסוף סוף הם מעשים שהאדם עושה בגופו הגשמי אף כי לא ידע טעם המצוה, מכל מקום לענין זה שהמצוה משלמת האדם, שאדם שלם, זה יותר גדול, למשל כי אף שהיין יותר נחשב מן הלחם כי היין משמח אלקים ואנשים, מכל מקום הלחם מפרנס ומשלים את האדם, ולפיכך מעלת הלחם שבו יושלם האדם, יותר עליון מן היין שהוא תוספת המדרגה ולא יושלם האדם על ידו, וכך המעשה שהוא השלמת האדם, הוא יותר מן התורה שאינה השלמת האדם, ולפיכך סבר ר' טרפון גדול המעשה, ורבי עקיבא סבירא ליה התלמוד גדול שהיא שכלית ובודאי מעלת השכל היא יותר אפילו מן המצות.

נמנו וגמרו תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה. פירוש שהתלמוד שתיהן בו שהוא בעצמו מעשה שהוא מצוה, ומביא לידי מעשה (נתיבות עולם נתיב התורה) נמצא שניהם בידו, שבמעשה אין בידו תלמוד, ובתלמוד אף שהיא בעצמה מעשה שהיא מצוה מכל מקום אין בידו שאר מעשה מצות, אך לפי שהיא מביאו לכל המעשה מצות, הרי שתים בידו, וטובים השנים מן האחד:

על דעתיה דרבי מאיר. כלומר בשם רבי מאיר:

באוהל מועד. עיין לעיל פ"א סימן י"ב, פלוגתא דרבי מאיר ורבנן:

וירונו שירה נאה אמרו כו'. וכדאיתא בילקוט שם וירא העם וירונו לכך נאמר רננו צדיקים בה', רננו צדיקים לה' אין כתיב כאן אלא בה' בזמן שהם רואים אותו, וכן אתה מוצא וירא ישראל את היד הגדולה התחילו מרננין אז ישיר משה וגו':

עד היכן עמד להם אותו הקול. שקול זה היה להם זכות גדול כדאיתא בילקוט יתרו רמז רע"ו ויענו כל העם יחדיו ויאמרו לא ענו בחנופה ולא קבלו זה מזה אלא השוו כולם לב אחד ואמרו כל אשר דבר ה' וגו':

להשמיע קול אחד. וזה מרמז על ויען כל העם קול אחד ויאמרו וגו':
ארבע העגלות כו'. פסוק הוא בפרשת נשא, ומפרש בבמדבר רבה פרשה י"ב (סימן יח) שאותן הבקר הקריב שלמה:
פסחא. כשאוכלים את הפסח בבית ואומרים עליו הלל עולה למרום:
ומתברא אגרייא. כן צריך לומר, וכן הוא בפסחים דף פ"ה סוף ע"ב, ופרש"י לקול המולת ההמון ההלל דומין כאילו הגגין מתבקעין, שהיו אומרים הלל על הפסח כדתנן פסחים דף צ"ה הראשון טעון הלל על אכילתו, עד כאן:
כי קולך ערב זה השיר. והיינו שיר הלוים על הדוכן ממש:
מפני מה נתעקרה רבקה כו'. דייק זה מרכתיב ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו כי עקרה היא, והיה לו לאקדומי העקרות תחלה ותהי רבקה עקרה ויעתר יצחק כדאקדים קרא לעולם העקרות לסיבת הלידה, אלא דהכי קאמר בכדי שיעתר יצחק היתה עקרה כי לא רצה ה' לפוקדה אלא בתפלה כדי שלא יאמרו אומות העולם שתפלתם עשתה פירות, ורצה לומר כדי שלא יהיה להם פתחון פה לקבל שכר שתפלתן עשתה פירות (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה ס' סימן י"ד:
מפני מה נתעקרו אמהות. שכל הארבעה אמהות היו עקרות כדאיתא במדרש אגדת בראשית פרשה נ"ב בהדיא, וכן איתא בבראשית רבה פרשה ע"א, אבל בילקוט ראובני סדר ויחי איתא בשם ספר הפליאה שלאה לא היתה עקרה, ועיין בתנחומא סדר (וארא) [וירא] ומה שכתבתי שם:
כדי שלא יהיו מתרפקות. כן צריך לומר, וכן הוא ביפה תואר בבראשית רבה פרשה מ"ה סימן ה' בשם מדרש דכאן, ופירש שעל ידי שהן עקרות לא יהיה להם געגועין על בעליהן מצד נויין, שמצד העקרות יתבזו בעיניהם, ולא יהיה בטחונם באהבת בעליהן רק יהיו עיניהן נשואות לשמים, ובורר שם הגירסא כדי שיהיו מתרפקות על בעליהן בנויין עד כאן, ופירושו שיהיו דופקים על לב בעליהן בנויהון, שעל ידי העיבור יתכערו, ולכן נתעקרו שישארו בנויין ויהיה להן געגועין על בעליהן, וזהו ומראך נאוה, וזהו לטובת הנשים:
מתרפקות. מלשון (להלן ח, ה) מתרפקת על דודה:
כדי שיצאו רוב שנים בלא שעבוד. פירוש רוב השנים שנגזר גירות על זרע אברהם יצאו בלא שעבוד, דגירות נתקיים משעה שנולד יצחק כדאיתא בבראשית רבה פרשה מ"ד (סימן יח), וענוי ושעבוד היינו במצרים לבד, וארבע מאות שנה דקרא לא קאי אלא אגירות, ולפי שהשעבוד לא התחיל עד מות יוסף וכל אחיו, נמצא שרוב השנים היו בלא

שעבוד, שמשנולד יצחק עד בואם למצרים קץ שנה ושבע עשרה שחי יעקב במצרים הרי מאתים ושבע בלא שעבוד, ואילו לא נתעקרו האמהות היו השבטים שעל ידם נתגלגלה ביאתם למצרים קודמין בעולם והיו יורדים למצרים מקמי הכי ויעקב והשבטים מתים מקמי הכי והיה השעבוד קודם (יפה תואר ועיין שם עוד):

כדי שיהנו בעליהן בנויין. שלהיותם פרושים מתענוגי העולם צריך יופי טפי בנשותיהם כדי שיתעורר לבם לדבר מצוה (יפה תואר):

היא מתעכרת. כן צריך לומר בכ"ף, וכן הוא בבראשית רבה:

ככלה בתוך חופתה. וברבה שם מסיים והיו מטרונות באות לשאול בשלומה של שרה, פירוש כדי לראות בהוד יפיה שהיתה ככלה:

לשמוע שיחתן. פירוש תפלתן. וטעם תאות תפלת הצדיקים, כדי שיכירו שטובתן מחסדו יתברך ולא מהשתדלותם או מזלם או זכותם (בעל העקרים בשי"ז). ועיין בתנחומא סדר תולדות (סימן ט) ומה שכתבתי שם:

יונתי אומר לכם מפני מה העקרתי אתכם כו'. ורמז העקרות בחגוי הסלע שהן כסלע שאינו עושה פירות, וכן בסתר המדרגה שנסגר רחמן הפך ויפתח את רחמה, הראיני את מראיך שהוא הראותו את פני ה' כלומר שיכוון לבו אליו ולא יחשוב שמקרה קרה לו או כחו ועוצם ידו. ולפי שהתפלה אפשר במחשבה לבד וכמו שאמרו (תענית ב, א) אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה, ובאמת הקדוש ברוך הוא מתאוה לשיחתן שגם הדבור סגולה מצד עצמו, לכן אמר השמיעיני את קולך, וזהו שאמר כי קולך ערב ומראך נאוה, ובזוהר (ח"ג סא, א) מפרש ומראך נאוה שבזכות מעשיהן הטובים דיוקניהון חקוק למעלה בכסא הכבוד:

פרק טו

דעכו כפשתה כבו. ובמצריים איירי כדמוכחי קראי שם:

שמרו אותם ליאור. להשליכן ליאור, וכן הוא לקמן:

במה נדונם כו'. ורצה לומר שמדת הקדוש ברוך הוא לשלם מדה כנגה מדה, לכן אי אפשר לדונם באש דכתיב כי באש ה' נשפט, וכן לנו יגמול (רש"י). ועיין בפרק קמא דסוטה (יא, א) ובשמות רבה פ"א (סימנים ט, יח) ופרשה כ"ב (סימן א):

אני גוררו כו'. ואנכי נשבעתי שלא להביא מבול על העולם, אבל לא נשבעתי שלא תבואו אתם בתוך המים (תנחומא) [עיין סוטה שם]. ולמד זה מקרא כי מי נח זאת לי גופא, דכתיב שם מעבור מי נח עוד על הארץ, דהיינו לשטוף מקום היבשה דוקא, אבל הוא מביא הבריות בתוך הים לשטוף אותם (מהרש"א):

שנאמר יגירוהו ער ידי חרב. רצה לומר שגוררם אל החרב היינו הים שהיה חרבם כמו שמפרש המדרש והולך, מנת שועלים יהיו היינו המצרים שנקראו שועלים:
המנה הזאת. פירוש השקיעה בתוך הים, תהיה מתוקנת לשועלים אלו המצריים:
שועלים קדמאה מלא. ובמסורה אינו כן אלא תרווייהו חסר:
לשעלו של ים. פירוש לים שנמדד בשעלו של מקום כדכתיב (ישעיה מ, יב) מי מדד בשעלו מים:
קיניגין מכללו כו'. כתב אות אמת שבנוסחאות אחרות לא גרסינן ליה עד אחריהם בים, ואיש בקי בלשון ערבי אמר שרצה לומר המלחמה תכסיסה הוא לקבץ ההמון המפוזר סביב הראש נושא הדגל ומתוך אותו הקיבוץ הניצוח יותר קרוב. וכלל הענין הוא לפרש הגדול שבכל הנסים מה שגררם מבית מושבם לתוך הים. ובספר ישן גרסינן קינוגין ועתיירין כמה דאת אמר מוציא אסירים כו' (מתנות כהונה):
קול חבירו. כלומר של קטן כמוהו:
הדא הוא דכתיב אחזו לנו שועלים. אלו מצריים גדולים, **שועלים קטנים** אלו מצרים קטנים, מחבלים כרמים אלו ישראל הגדולים, וכרמינו סמדר אלו היונקים, ומנין שנקראו ישראל כרם שנאמר (ישעיה ה,ז), כי כרם ה' צבאות בית ישראל, כן הוא במדרש משלי סימן י"ט:
רבבה וגו'. (רבבה כו') משמע לא חסרת ממה שהשליכו ממכם ליאור שהרי אותם רבבה נתמלאו לכם במספר:
שש מאות כו'. ולכל אחד ואחד מהם הושלך בן אחד ליאור לפחות, הרי ששים רבוא (מתנות כהונה) ועיין בענף:
האיסכוליות. בתי מדרשים ששם לומדים התינוקות נקרא סכולי בלשון יון (ערוך):
למנינם. לפי חשבונם היו אחר כך המצריות הולכין כו':
אחזו. משמע דבר הנאחז ביד לשימור:
אלו עשו כו'. בספר ישן גרס מלמד שאף זרעו של עשו היה משתתף עמהם במצרים כדי לשעבד בהם שנאמר הנה קטן וגו' (אות אמת):
איספתרין. פירוש אנשים מלומדי מלחמה (מוסף הערוך):
ננס. פירושו בלשון יוני ורומי איש קצר קומה, ודברים קצרים, תרגום ירושלמי או דק (ויקרא כא, כ) או ננס:
מקרו ליפארוס. תיבה אחת מקרולפרוס, ופירושו ארוך וקל בלשון יוני (מוסף הערוך):
ואין רב הוא. ואם גדול הוא כדבריהם הרי לפי גודל השור צריכין טבח גדול והוא הקדוש ברוך הוא:

מי גרם לכרמנו להיות מחובל וכרמנו סמדר. ואבקש מהם איש גודר גדר ועומד בפרץ וגו' ולא מצאתי. כן צריך לומר. ורצה לומר שדרש לכן עלו שועלים בפרצות לחבל כרמים בשביל שכרמנו סמדר ענבים שלא בישלו פרין, רצה לומר שאין בו צדיקים גמורים שבפרי מעשיו יהיה יכול לעמוד בפרץ שאז היה ניצול כקרא דיחזקאל שאמר לא מצאתי אילולי נח וגו' (רד"ל):

פרק טז

במקניאין. נוקם נקמתי:

במכעיסין. גם אני נוקם במכעיסיו כדמפרש ואזיל:

שזבחתי כו'. זבחתי צאן לפסח שהם אלהי מצרים:

רחמי טבא. אוהבי הטוב לא יחסרו טובתך ממני לעולם:

מה בחזקה בחירופין וגידופין. כמו שנאמר (מלאכי ג, יג) חזקו עלי דבריכם (שוחר טוב מזמור ב'):

אתייסר כו'. נתייסר מן השמים וחשש בחולי נקרא צמרמריא (כן צריך לומר תיבה אחת) והוא חולי קדחת שיש בה קור וחום, עלה ר' חנינא לבקרו, ואמר לו מה יש עליך, כלומר עד כמה הכביד עליך החולי, אמר לו ישנו עלי יותר מכדי כחי:

אמר עלוי מלה כו'. היה אומר עליו לחש דבר מה, והוא קיבל עליו נופש ונחת. לאחר ימים נחלה ר' חנינא כו':

הוי אומר האל הנאמן. כמה דאת אמר (דברים כח, נט) חלאים רעים ונאמנים, וכמו שאמרו במסכת עבודה זרה דף נ"ה ע"א נאמנים בשליחותם (רד"ל):

לא אנא כו'. אין אני חפץ בהם ולא בשכרם, שלפי שהיה היסורים קשים עליו עד שביטל מחמתם לימוד תורה לכך אמר לא אנא כו' ועיין ברכות דף ה' ע"ב:

אמר ליה למה לית את כו'. אמר לו ולמה אין אתה אומר דבר זה שהיית אומר עלי וקבלתי נחת. אמר לו כשהייתי מבחוץ הייתי ערב בעד אחרים, ועתה שאני נתון בפנים וכי אין אני צריך אחר שיערב בעדי, והוא כמו שאמרו במס' ברכות דף הנזכר לעיל אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים:

שרביטו. שבט מוסר ה', והוא על מדרך (מיכה ז, יד) רעה עמך בשבטך:

שתי פרות כו' הפשתני כו' היוצר כו'. לפי שהנסיון אפשר אם בבחינת המנוסה ואם בבחינת המנסה, ואם בבחינת הרואים, ורבי אלעזר סובר שהוא בבחינת המנסה שהשם יתברך מתכבד בעיני האנשים כשהצדיקים סובלים יסוריו באהבה, וזהו משל בעל הבית עם הפרות, ור' יוסי ברבי חנינא סובר שהוא בבחינת המנוסה כדי שיוציא שלימותו מן

הכח אל הפועל וכדי להוסיף לו שכר תחת אשר הערה למות נפשו ונדכה ביסורין, וזהו משל הפשתן שההקשה משביחו, ורבי יוחנן סובר שהוא בבחינת הרואים שידע שלב הצדיק שלם עם אלהיו, וזהו משל הקנקנים שבדיקתן כדי להכירם לרואים שיקנו מהם.
ועיין ביפה תואר בבראשית רבה פרשה נ"ה (סימן ב):
שנאמר ה' צדיק יבחן. משום דקשה מאי ה' צדיק יבחן ורשע וגו' כי מה ענין זה לזה, דה' צדיק יאהב ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו מיבעי ליה, שהם דברים נגדיים, ולפיכך מפרש שהצדיק יבחן והרשע ישנא מנסותו (יפה תואר):
ותשא אשת אדוניו כו'. שיוסף נתנסה בה:
אינו מקיש עליו ביותר. רצה לומר דעל כרחך צריך להקיש עליה, אלא שאינו מקיש עליה ביותר. ועיין ביפה תואר:
פוקעת. פירוש נקרע:

פרק יז

פיחה. הפחה, רוח המפריש ומחלק בין דבר לדבר, כלומר לדחותן בנשיבה בעלמא כמה דאת אמר (תהילים י, ה) כל צורריו יפיח בהם, כלומר בנשיבת רוח היום של הגאולה תנוס חשכת לילה של גלות, וזה שאמרו באגדת בראשית ריש פרק ל"ו יפיח יומא ואינון ערקן, רצה לומר כמעט קט ואיננו (רד"ל):
בלילן. הגלות נקרא לילה כמה דאת אמר (ישעיה כא, יא) שומר מה מליל:
שני צללים קשים של טיט ולבנים. שהיו מחשכין עליהם האור בקושי השעבוד של טיט ולבנים כמו שמחשיך הצל את היום:
הגוי. לא היה לו לכתוב רק הגוי וכתיב גם את הגוי לרבות ארבע מלכיות ועיין בבראשית רבה פרשה מ"ד (סימן יט), ובדברים רבה פ"א ובתנחומא פרשה וירא:
ר' יודן אמר גירות כו'. פירוש דקשה ליה קרא דכתיב כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, הא לא היה גלות מצרים אלא מאתים ועשר שנה, לכן פירש שהכי קאמר קרא כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם, והגירות והעבדות והעינוי בין הכל יהיה ארבע מאות שנה.
ואפילו באיספטלייה שלהן. פירוש אפילו הזמן שהיו האבות בעיר המוכנת להם דהיינו בארץ כנען, גם כן נחשב לחשבון הארבע מאות שנה, והיינו משנולד יצחק, כדאיתא בבראשית רבה פרשה מ"ד (סימן יח) וזה לשונו כי גר יהיה זרעך משיראה לך זרע. ועיין בבראשית רבה פרשה הנזכר לעיל ששם הגירסא נשתנה, והיפה תואר שם הסכים לגירסת הערוך והילקוט שגרסו גירות ועבדות עינוי בארץ לא להם, ארבע מאות שנה

לאספטליא שלהם, ופירושו כתב היפה תואר וזה לשונו פירוש שאין ארבע מאות שנה דבק לגירות ועבדות וענוי, אלא ארבע מאות שנה פירושו שבסוף ארבע מאות שנה ישובו לארצם לעיר המוכנת להם, ומינה נדע שהימים הנשארים בירידתן למצרים עד תשלום הארבע מאות שנה יהיו בגלות, וארבע מאות שנה נמנות משנולד יצחק. ולפי זה לא נתן קצבה לזמן הגלות כי לא אמר אלא לסוף ארבע מאות שנה משיהיה לך זרע ישיבו לארצם, עד כאן לשונו:

שאני נהפך להם ממדת הדין כו'. דרש סב לשון סובב ומתהפך ממדה למדה וכן הוא בילקוט:

וממהר גאולתכם כצבי וכאיל. כן צריך לומר וכן הוא בילקוט:

לאורזליהון דאיילתא. פירוש איל בחור:

עד שארתיח היום. פירוש עד יום שהצתי אותם באש.

כמה דאת אמר באש עברתי אפיח עליך שפירושו שאמר הקדוש ברוך הוא באש עברתי אפיח עליו האש פירוש על עמון, שנבואה זו נאמרה על עמון:

הצללים אלו צללי יגון ואנחה. רצה לומר כמה דאת אמר (ישעיה לה, י) ונסו יגון ואנחה, וכן הוא באגדת בראשית שם:

וממהר גאולתכם כצבי וכאיל. כן צריך לומר:

על הרי בתר רבי יודן אמר כדי שיתלו המלכיות בתר אוריהון. כן צריך לומר. פירוש דורש הרי בתר אין הרים אלא מלכיות (ספרי סדר האזינו פיסקא ש"ך) ובתר מפרש ליה אחרי בלשון ארמי, ואוריא פירושו אוצרות (עיין ערוך ערך אריא). וקאמר ר' יודן שצריכין אנו להתמהמה בגלות עד שיטלו המלכיות כל שכר פעולתם הטובה:

אמר רבי לוי בר חיתא כד תתב מלכותא בתר סולא. סולא פירושו רוממות והגבהה, כמו (איוב כח, טז) לא תסולה בכתם אופיר (ועיין ערוך ערך סל הראשון) ורצה לומר שאני מהפך לכם ממדת הדין למדת רחמים אחר שיטלו המלכיות כל רוממותם:

בבית תר. זה ביתר:

ארבע מאות רבוא אלף בני אדם. ואות אמת כתב שצריך לומר שמונים אלף רבוא בני אדם, וכן הוא בבראשית רבה פרשה סה סימן י"ז:

פרשה ג

פרק א

מרעי. פירוש חולי, הנה אביך חולה (בראשית מח, א) תרגם אונקלוס הוא אביך מרע:

נסמכו לי לילות ללילות על משכבי בלילות. פירוש נסמכו לי לילות ללילות הדא הוא דכתיב על משכבי בלילות, וכדמפרש רבי אלכסנדרא באו לילות, רצה לומר נסמכו צרות לצרות, שהצרות מכונים בשם חשכת לילה. ומפרש תיבת על כמו בעבור פירוש בשביל, כמו (ירמיה ט, יא) על עזבם את תורתי, ותיבת משכבי פירש לשון שינה כמו (שמואל ב' ד, ה) והוא שוכב את משכב הצהרים, ותיבת בלילות נוטריקון באו לילות, וזהו על משכבי בעבור ששכבתי על משכבי ולא למדתי תורה, לכן בלילות באו לילות נסמכו לי לילות ללילות:

זה משה. בקשתיו ולא מצאתיו. כדאיתא לעיל פ"ב סימן כ"ב שהיה נכסה מהם שלשה חדשים:

פרק ג

זה שבטו של לוי. שנקראו סובבים על שעברו וסבבו משער לשער. ושאלתי אותם **את שאהבה נפשי זה משה**. ראיתם, כי אמרתי אולי נמצא אצלם:

פרק ד

זה סיני. שהתורה נקראת אֵם כאמרו (משלי ב, ג) כי אִם לבינה תקרא ואמרו חז"ל (עיין ברכות נז, א) אֵם:

זה אהל מועד. דרש הורתי לשון הוראה:

בהורייה. להורות הלכה למעשה שכבר נתפרשו להם המצות, ועיין לעיל פ"ב סימן י"א ובויקרא רבה פ"א (סימן י):

בקשתיו ולא מצאתיו. כמו שמפרש לקמן להיכן הלך כו':

מצאוני השומרים אלו הכשדים. שהם שומרים אותי לבל אצא מגלותם. ושאלתי אותם **את שאהבה נפשי זה דניאל** ראיתם, כי אמרתי אולי נמצא אצלם, כמעט שעברתי מהם עד שמצאתי את שאהבה נפשי זה דניאל:

להיכן הלך. דניאל:

ר' חייא אמר ממתום ננקפי אאלרן. כן צריך לומר. רצה לומר כך היה כתוב על הכותל, ועשאן דניאל חמש תיבות של שלש אותיות וצירף אותיות הראשונות של כל תיבה ועשאן תיבה אחת, ואחר כך צירף השניות והשלישות ורביעות וחמישות, ונעשה חמש תיבות, מנא מנא תקל ופרסין, ופרסין שתי פריסות משמע וזו היא פריסת מלכותו ויהיבת למדי ופרס:

יטת יטת אדך פוגחמט. כן צריך לומר, ורצה לומר בא"ת ורש ג"ר ד"ק ה"ץ רפ ז"ע ח"ס ט"נ י"מ כ"ל, מניח אות זו וכותב מה שבצדה, ולפני בלשצר היה כתוב יטת יטת אדך

פוגחמט, ודניאל חילף האותיות במקום י' מ', ובמקום ט' נ', ובמקום ת' א' הרי מנת, וכן בכולם החליף האותיות, ונמצא מנא מנא תקל ופרסין:
ורבנין אמרין אנם. אנם לקת ניסרפו, כך היה לפני בלשצר כתוב, ודניאל קרא כל תיבה למפרע:
רבי אומר כמשמעו כו'. רצה לומר שכך היה כתוב לפני בלשצר מנא מנא תקל ופרסין, ובלשצר לא ידע פירוש אלו הדברים ודניאל פירש לו מנא אלהך מלכותא כו':
תקלית במאזנים כו'. רצה לומר והשתכחת חסור:
ויהבית. למדי ופרס:
סלקא מן ימא ולא מכיא. ובויקרא רבה פרשה י"ג (סימן ה) ובשוחר טוב גרס איפכא סלקא מן ימא היא מכיא פירוש ענין נמיכות, תרגום שפל מן העור (ויקרא יג, כ) מכיך מן משכא, ולפי הגירסא דכאן כך פירושו סלקא מן ימא ולא מכיא אינה עושה האדם מך, כלומר שאינה מזקת שום אדם שמיד היא מתה:
עי"ן תלויה. למעלה, וא"כ הוי כמו דכתיב חזיר מיאור, ולא כתב באלף אלא לדרשה עם עי"ן ובלא עי"ן:
מן חורשא מכיא כך משא מדבר ים אם זכיתם מן ימא ואם לאו מן חורשא. כסופות בנגב לחלוף כו'. כן צריך לומר:
עלעול. פירוש רוח סערה:
שהוא בא מן הצפון. בגיטין דף ל"א ע"ב אמרינן רוח דרומית קשה מכולם (רד"ל), ואפשר דהיינו כשהם באין כדרכם, אבל כשבאה לפורענות דהיינו עלעול הוא רוח סערה, רוח צפון גדול יותר מרוח דרום, ורוח מזרחית כשהיא יוצאה לפורעניות היא יותר קשה שמסערת את כל העולם, ועיין גיטין שם ובבבא בתרא דף כ"ה, א' עיין שם:
ומכסיף. פירוש משחית ומכלה וכורת:
בעשרה לשונות נקראת הנבואה. ובאבות דרבי נתן פרק ל"ד נקראת רוח הקודש:
חזון. כדכתיב חזון ישעיהו, חזון עובדיה, וחזות קשה, דחזות כמו חזון:
הטפה. כדכתיב (מיכה ב, יא) והיה מטיף העם הזה. ובאבות דרבי נתן הנזכר לעיל איתא במקום הטפה תפארת, והגר"א מגיה שם במקום תפארת קריאה:
משא. שנאמר (מלאכי א, א) משא דבר ה' ביד מלאכי:
משל וחידה. דכתיב (יחזקאל יז, ב) חוד חידה ומשול משל, אמנם מליצה אפשר דיליף מדכתיב בחבקוק (ב, ו) עליו משל ישאו ומליצה חידות לו, ומדהקיש מליצה למשל וחידה, אי נמי מדכתיב (משלי א, ו) להבין משל ומליצה שפירושו שמשלי שלמה נתקנו שיובנו על ידם דברי התורה והנבואה כמו שאמרו כאן בחזית (לעיל א, פסוק א סימן

ח) שעשה אזנים לתורה (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה מ"ד (סימן ו), ובמדרש אגדת בראשית פרק י"ד איתא במקום צווי הגדה:

כבר נתעלה צרתה של עילם. כן צריך לומר (רד"ל):

ותקצר נפש העם בדרך וגו'. לסבוב את ארץ אדום, ואף שטורח הדרך עצמו לא היה קשה להם כמו שכתוב (דברים ח, ד) ורגלך לא בצקה, רק אף אם הם לא חזו מזלייהו חזו שישעבדו אצלו ונקטה נפשם בקרבם ולא ידעו מה, ועיין באיכה רבתי (ה, ט) פסוק בנפשנו נביא לחמנו:

דניאל אמר כו'. וכן דניאל כשראה המראה אמר אתכרית רוחי, אף שעדיין לא ידע פתרון המראה שבו נזכר גליותינו, מכל מקום מזלו חזי, ואתכרית פירושו ונכרת רוחיה:

מלאו מתני חלחלה. עיקר הנבואה היה על בבל, רק שבא לו ברמז על דרך משל הבוגד בוגד והשודד שודד, לומר שכבר הגיע ממשלת המלכיות על כן תפול בבל שהם יקבלו הממשלה מבבל, כמו שכתוב בריש דניאל בחלום הצלם:

רב משל אלוהו. גדול וחשוב יותר מלחמו של הקדוש ברוך הוא וכדמפרש ואזיל:

אמר להם. פירוש בלשצר אמר לישראל:

עומר שלכם בכמה קרב. מפני שהיה ליל העומר התחיל להתגאה ולהתלוצץ בדבר (רד"ל):

בכמה. בכמה נפין היה מנופה:

בשלש עשרה נפה. כך שנינו בפרק אלו מנחות (עו, ב):

תעה לבבי זה בית דין. שסנהדרין נקראו לבן של ישראל (איכה רבתי פתיחתא דחכימי סימן יז) וכמו שאמרו לעיל שנתקבצו אצל (ישעיה) [דניאל] כו'. ועיין בפרק קמא דמגילה (יא, ב) שבלשצר טעה בחשבון וכן דניאל. ובספר ישן יש ששאל להם עומר שלכם מתי קרב, אמרו לו בחמשה עשר הדא הוא דכתיב תעה לבבי שהטעה לב בית דין (מתנות כהונה), ובנוסח אחר ליתא כלל הני תיבות זה בית דין:

פיילי נהניתה אתה. בספל אדירים (שופטים ד, כה) תרגומו פיילי גוברא, קובעת כוס התרעלה (ישעיה נא, יז) תרגום פיילי כסא דלווטא, כוס בלשון יוני פיילי, ובלע"ז פטר"ה, השותים במזרקי יין (עמוס ו, ו) תרגומו דשתון בפיילי חמר, פירוש כוס תענוגים נהנית, והכוונה שעל כלי בית המקדש ששתה בהן, ודרש פלצות נוטריקון, וכן בכל החלוקות דלקמן:

מפיץ. מריק ומוציא, ותער כדה (בראשית כד, כ) תרגום אונקלוס ונפוצת קולתא:

חשוקה. זה ליל פסח:

סדרת פתורה. עיין בבראשית רבה סוף פרשה ס"ג:

אקימת מנרתא. ברבה שם איתא אית אתרא דקריין למנרתא צפיתא:
משחו מגן קבלו מלכותא. דרש משחו מגן העמידו מלך שהוא מגן וצנה לעמו, ומדכתיב קומו השרים דרש ליה על כורש ודריוש שהם היו השרים והיו מדיינים זה עם זה מי יקבל המלכות תחלה, וזה שכתוב (דניאל ו, א) ודריוש מדאה קבל מלכותא, שבתחלה לא רצה לקבלה ואח"כ נתרצה וקבלה, ועיין בילקוט אסתר רמז תתרמ"ט ותתר"ן (רד"ל):
הוי את דמליך קדמאי. את תמלוך לפני:
כיון ששמע אותו רשע. מה שאמר דניאל:
אותו רשע. בלשצר:
הדא הוא דכתיב כי לא ממוצא כו'. דלקמיה כתיב אל תרימו למרום קרנכם תדברו בצואר עתק, שזהו בלשצר דכתיב ביה ועל מרי שמיא התרוממת וכמו שאמרו חז"ל משמיע חרופין וגדופין כו' וזה שכתוב עתק, ומדכתיב אחר זה כי לא ממוצא וממערב דרש שאמר לחיילותיו כל מלכות שמרדה בי נבא עליה, ואמר הקדוש ברוך הוא לא ממוצא וגו' **כי אלהים שופט** פורענות ההוא גברא, **זה ישפיל וזה ירים** ביה בלילא קטיל בלשאצר ודריוש מדאה קבל מלכותא (רד"ל):
הכתובים הללו. שאמר דניאל ברוח הקודש שמדי ופרס ירשו ממנו המלכות:
כל מאן דמתחמי כו'. כל מי שֶׁיִּרָאֶה פה בלילה הזה, אפילו אם הוא אומר לכם אני הוא מלך, תשאו את ראשו מעליו:
מטרקלינון. פירוש בלשון יוני ורומי חדר גדול ובפרט המוכן למסבה (מוסף הערוך):
נתותרו מעיו. לשון נפילה כמה דאת אמר (חולין נט, ב) נתור ככי ושילא דקיסר, ובילקוט גרס נתרזו, ורצה לומר שנתרפו והיה משולשל, ובא לו זה מן הבעתה וחלחלה וכמו שאמרו במגילה (טו, א) ותתחלחל המלכה שהוצרכה לנקביה, ועיין באסתר רבה פ"ח (סימן ג):
ונפק מינפק כו'. פירוש ויצא חוצה לעשות צרכיו, וכשיצא לא הרגישו בו השומרים, וכשחזר ונכנס הרגישו בו השומרים, אמרו לו כורש ודריוש שהיו שומרים השער מי אתה, ואמר להם אנכי הוא המלך:
אמרין וראו כן פקיד מלכא. פירוש אמרו כורש ודריוש זה לזה ולא כן צוה המלך כו':
נטרו פרחה של מנורה. אפשר דריש צפה הצפית קומו השרים כמו שאמרו לעיל הצפית מנרתא, וצפה הצפית היינו פרחה וכתרה של מנורה כמו שכתוב (דברי הימים ב' ג, טו) וְהַצָּפֶת אֲשֶׁר עַל רֹאשׁוֹ, וקומו השרים היינו דריוש וכורש כדלעיל (רד"ל):

מחלית שינתא. התחלת השינה, או פירוש בשעה שהשינה מתוקה וערבה על האדם והוא בתחלת הלילה, ופירוש זה קרוב יותר (אות אמת):

כבין דבו כו'. קרוב לעליית עמוד השחר שאדם צריך לדקדק בין הכרת זאב להכרת כלב:

ולא פליגי. שלדברי שניהם יצתה נשמתו בסוף הלילה בשעה שעמד השחר ולא קיבל דריוש מלכותיה עד שהאיר עלות השחר והלילה היה נחשב לבלשצר שלא מת עד סופה, אלא דלמאן דאמר שנהרג בשעת מחלייתא שינתא היה מפרפר בעוד נשמתו בו כל ההוא לילה (כן צריך לומר, ולגירסת הספר יומא צריך לומר עד ההוא יומא) עד עלות השחר (וזהו לשון מפרפר וכמו שאמרו ריש מסכת שמחות במכות בכורות אף על פי שהכה אותם במכת מות בחצי הלילה היתה נפשם מפרפרת בהם עד הבקר) ולמאן דאמר כבין זאב לכלב היה מדומדם כל אותו הלילה פירוש מבולבל מן הפחד והשכרות (וכההיא דירושלמי פרק קמא דתרומות (ה"ד) אפילו מדומדם שפירושו משכרות) (רד"ל):

כבין כוס לכוס. משום דכתיב (ירמיה נ"א, ז) כוס זהב בבל ביד ה' וגו', וכן שם (כ"ה) קוראה כמה פעמים כוס, וכאן כתיב כוס ביד ה' להשקות לבבל דהיינו מלכות פרס, לכן דרש כבין כוס לכוס (ועיקר הלשון אפשר יצא ממה ששנינו במעשה בראשית בחגיגה דף ט"ו ע"א כתרי כסי דסחיפי אהדדי) (רד"ל):

פגי פילאי קקים באמי. פירוש זונה זקנה עושה רעות (מעריך) וכמו שכתוב ביחזקאל (כ"ג, מג) וְאֹמַר לַבָּלָה נָאוּפִים ודרשוהו בויקרא רבה פרשה ל"ג (סימן ו) פִּילָא פּוֹרְנִי שפירושו זונה בלה מזקנה. והמוסף הערוך כתב הגירסא פגי פלאה קקים כאמי מחי, וכתב שנראה לו שהגירסא הנכונה פרני פלאה קתים כאמי מחי, פירוש בלשון יוני פורני זונה, פלאה זקנה, קתים שבי, כאמי לארץ, מחי זני, ואם נניח הגרסא כמו שהוא פירוש קקים בלשון יווני רשעה, כלומר זונה זקנה ורשעה בארץ זני, עד כאן לשונו ערך כאמי:

בעת ההיא. עיין אסתר ריש פ"ג ובסנהדרין דף צ"ו, א:

והיה למוד לאכול בשש שעות כו'. בזוהר סדר תרומה דף קע"ד סוף ע"ב הכי איתא ותאנא ההוא יומא אתחזר שמשא עשר דרגין (בפרק חלק אמרו שאותו היום שנתרפא חזקיה היה בו עשרים ושתים שעות, נמצאו שנתוספו עשרה שעות, והיינו עשר דרגין) ותאנא מרודך בלאדן הוה אכיל כל יומא בארבע שעות (פירוש מסיים האכילה בסוף ארבע שעות) ונאים עד תשע שעות (פירוש עד סוף תשיעית, נמצא שישן חמש שעות) וההוא יומא נאים עד תשע שעות (צריך לומר עד ארבע שעות, ולפי גירסתינו פירושו שהוא סבר שישן רק עד תשע שעות ובאמת ישן באותו היום עשרה שעות שניתוספו, דהיינו מה שהלכה השמש מסוף רביעית עד סוף תשיעית הם חמש, ומה שחזרה השמש

מסוף תשיעית לסוף רביעית הם חמש אחרים, הרי עשר, אבל ההליכה השניה מארבע ועד סוף תשיעית מוכרח להיות כדרך כל הימים, ולפי זה אתי שפיר ממה שאמר הזוהר וההוא יומא נאים עד ארבע שעות דהיינו שמצא השמש בארבע שעות) כד אתער חמא שמשא דקאים בארבע שעות כו' עיין שם ובמקדש מלך, ובאסתר רבה איתא והיה רגיל לאכול בשש שעות ולישן עד תשע שעות, ובתנחומא סדר כי תשא סימן ה' ובילקוט מלכים ב' איתא שהיה למוד בכל יום לאכול בשש שעות וישן עד תשע:

ומצאו שחרית. כן בתנחומא ובילקוט הנזכר לעיל, אבל באסתר רבה איתא ועמד בארבע שעות כדאיתא בזוהר הנזכר לעיל, וכתב האות אמת באסתר רבה שהכל עולה לענין אחד, שעד ארבע שעות נקרא בוקר כדאיתא בפרק תפלת השחר (ברכות כז, א) עד כאן לשונו. ולכאורה מדרש זה ומדרש אסתר והתנחומא והילקוט פליג על מה שאמרו חז"ל בפרק חלק שחזרה החמה לאחוריה עשר שעות. ואפשר דמה שאמר המדרש כאן והיה למוד לאכול בשש שעות פירושו כל שעה ששית, וישן לו עד תשע שעות פירושו עד סוף תשיעית, הרי שהיה ישן שלש שעות, ובאותו היום הלכה השמש מסוף שש עד סוף תשע הרי שלש שעות, ואחר זה חזרה חמש שעות הרי שמונה שעות, וארבע על היום, וניער משנתו, ואחר זה הלכה השמש כדרכה בכל יום ממזרח למערב, והלכה שתי שעות עד סוף שש שעות על היום ונשלם העשרה שעות שנתוסף באותו היום, ואחר כך הלכה להשלים היום כדרך כל שאר הימים, ולפי גירסת התנחומא והילקוט שהיה למוד לאכול בשלש שעות פירושו עד תשלום שלש שעות וישן עד תשע פירושו עד תחלת תשיעית הרי חמש שעות היה ישן, ובאותו היום הלכה מסוף שלישית עד תחלת תשיעית הרי חמש שעות, וחזרה אחר כך לאחוריה חמש שעות, והוא היה ישן כל העשרה שעות ואתער בשלישית, וזהו שכתב המדרש ועמד ומצא שהוא שחרית:

להרוג בל חיילותיו כו'. פירש המקדש מלך שחשדם שעשו כן כדי שיתחלש ברעב וימות:

יומא הוא דהדר. פירוש השמש הוא שחזר:

מיד עמד מכסאו ופסע שלש פסיעות כו'. וכן הוא בזוהר מקץ ובזוהר תרומה הנזכר לעיל ובאסתר רבה ובתנחומא הנזכר לעיל, ולפי זה נבוכדנצר הוא בנו, אבל לפי הש"ס (סנהדרין דף צ"ו) נבוכדנצר הוא שפסע, א"כ אינו בנו של מרודך (מקדש מלך סדר מקץ). ולכאורה אינו מוכרח דאפשר שהיה בנו וספרו שלו היה, ועיין שם בגמרא:

שלום לאלהא רבה של חזקיהו ושלום לחזקיהו ושלום לירושלים. וכן הוא בזוהר תרומה הנזכר לעיל, ובאסתר רבה, אבל בזוהר מקץ איתא שלם לאלהא רבה שלם לירושלים ושלם לחזקיהו, וכן הוא בסנהדרין שם ובתנחומא:

קוזמוקרוטין. פירוש בלשון יון קוזמו עולם, קרטור תופש, ורצה לומר תופש עולם, ששולט מסוף עולם ועד סופו (מוסף הערוך):

קעקע. פירוש השריש ועקר ביצתן פירוש שרשן מן העולם:

נכיתא שנכת מסנחריב. תרגום וינשכו את העם (במדבר כא, ו) ונכיתו ית עמא. רצה לומר שהראה להם מה שננשך הוא מסנחריב כדאיתא בסדר עולם (פרק כג) שגדעו הלגיונות האילנות, ורצה לומר שאמר להם שארץ ישראל היא ארץ טובה באילנות ובתבואה רק שהם השחיתו הכל, וגם הראה להם כנגד זה הביזה שלקחו ממנו, ולפי זה בית נכתה בית אוצרותיו ובית גנזיו שהם הרבה מאד. ואף שחליו של חזקיהו קודם למפלתו של סנחריב היה, אמר רבי יוסי בסדר עולם רבה פרק כ"ג יום שלישי לחוליו של חזקיהו היתה מפלתו של סנחריב ועלתה לו חמה כשם שירדה לו לאחז, עד כאן. והכוונה לזה דאיתא בסנהדרין דף צ"ו, א' דאמר רבי יוחנן אותו היום שמת אחז שתי שעות היה וכי חלש חזקיהו ואיתפח אהדרינהו קודשא בריך הוא ניהליה שנאמר כו', וכתב המהרש"א על שם שהשמש מרפא כדאמרינן (בבא בתרא טז, ב) אדלי יומא אדלי קצירא (נדרים ח, ב) וחירגא דיומא מסי, וזהו שאמר חזקיהו חלש ואתפח כו' דהיינו על ידי שנתארך היום והשמש עמד עשר שעות יותר נתרפא חזקיהו מחליו עד כאן לשונו, הרי שנתרפא חזקיהו והחזרת השמש ומפלת סנחריב היה ביום אחד, וביום זה שלח מלך בבל שלוחים לחזקיהו וכשבאו לשם היה אחר מפלת סנחריב איזה ימים:

זיין בולע זיין. כלומר כל אחד טוב וחשוב מחבירו. והמעריך כתב פירוש ברזל משחית ברזל עד כאן לשונו. ופירוש נכתה לפי זה לשון נשיכה שנושך ומשחית, או הוא מלשון ניכוי ופחת שמכה ומשבר:

נמשכין כשעוה. הוא על דרך שאומרים ההמון על בנין מפואר הבנין הוא כמו ניתך משעוה. ופירוש נכתה כמו שפירש בתרגום יונתן (בראשית לז, כה) נכאת ולוט שעוה ולטום, וכן איתא בבראשית רבה פרשה צ"א (סימן יא) ונכות שעוה:

דבש בריא כאבן הראה להם. והנה בבראשית רבה שם איתא ומעט דבש רבי יהודה ברבי אמר דבש בריא כאבן, וכתב היפה תואר שהיא חשובה, דאם לא כן מאי רבותיה להביא דבש וכי לא נמצא דבש במצרים עד כאן. ואפשר דדריש נכתה לשון הכאה, דבש שצריך להכותו ולשברו כשבאין לאוכלו, אבל נראה שהובא כאן בטעות שהוא מאמר

רבי יהודה שם בבראשית רבה שאמר מעט דבש דבש בריא כאבן, נכות שעוה, ולפי שכאן דרשו נכתה בתי השן נמשכין כשעוה העתיקו כאן מה שאמר רבי יהודה דבש בריא כאבן כו':

בזה אנו עושין כו'. רצה לומר שפתח להם הארון ואמר להם בזה כו' וכדאיתא בילקוט ובאות אמת בשם פרקי דרבי אליעזר פרק נ"ב. וכתב בעל מנחת ערב וזה לשונו והיה בזה שגיאות רבות, אם מצד חזקיהו שאסור לו לבא בקדשי קדשים כל שכן שלוחי מרודך שלא הותר להם לבא כי אם בחיל, ומה גם שהיה אסור להסתכל וליזון עיניהם מקודש הקדשים כמו שאמרו ז"ל (מדות פרק ד משנה ה) גבי פועלים שתיקנו דבר בבדק הבית משלשלין אותם בקופה כדי שלא יהנו מקדשי קדשים מקום השראת השכינה, וכהן גדול ביום הכפורים יוכיח כי בענן אראה על הכפורת, ומה גם על ידי כן ראו אנשי בבל הכרובים וחשבו בלבם שגם ישראל יש להם פסילים וכמו שאמרו חז"ל שהיו האומות אומרים כך כשבאו לקדשי קדשים והוציאו את הכרובים שאמרו הנה ככל העמים בית ישראל, ועל כן ויהי עליו קצף וגו' עד כאן לשונו, ועיין בהקדמת הרמב"ן בחומש:

קמחא טחינה טחנית. פירוש קמח נטחן טחנת וזה כנגד הריסת החומה:

ואריא קטילא קטלת. פירוש אריה הרוג הרגת, וזה כנגד הריגת גבורי ישראל:

ודרא יקירא יקדת. פירוש דירה וחצר שרופה שרפת, וזה כנגד שריפת בית המקדש (יפה ענף), ובנוסח אחר איתא וביתא יקידא, ובאיכה רבתי (א, מא) פסוק ממרום איתא קרתא יקידאי (אות אמת):

שנתון לפנים משבעה קנקלים. שכן היה דרכן שהמלך יושב לפנים משבעה קנקלים (פירוש חדרים או וילונות) וכאן בבבל נגזר עליה גלי צמתך נגד מה שכתוב (ישעיה כ"ב, ח) ויגל את מסך יהודה גלי דכסיא (רד"ל):

קלופי סובלתא דנהרא. פירוש גלי שבולת הנהר ברגליך, שתלך יחף במים ולא בספינה כְּשֻׁרים נכבדים אלא בפחותים ונבזים שעוברים יחפים ברגליהם במים (אות אמת):

ואפילו דדניאל כו'. אפילו יעמוד דניאל ויבקש רחמים כמו שעשה לנבוכדנצר שריחם עליו ונתן לו עצה להנצל כמו שנאמר (דניאל ד, כד) וחטאך בצדקה פרוק:

למה גואלנו ה' צבאות שמו. מרישא דקרא נקם אקח ולא אפגע אדם דרש שלא אקבל פגיעת ותפלת שום אדם (והיינו אפילו יתפלל דניאל שתפלתו נשמעת כמה דאת אמר (שם י, יב) נשמעו דבריך, והוא נתן עצה לנבכדנצר חטייך בצדקה פרוק) וכתיב בסיפא גואלנו ה' צבאות שמו, כלומר בשמו נשבע שיגאלם ושוב לא יחזור בו (וכמו שכתוב (ישעיה י"ד, כז) כי ה' צבאות יעץ ומי יפר) (רד"ל):

פרק ו

עלויה מן המדבר כו'. הוזקקו לזה דאי כפשוטו קשה למה ליה ליחס העליה מן המדבר, וכי מן המדבר העלה אותם, לא הוה ליה ליחס רק למה שממנו יצא דהיינו ממצרים (יפה תואר). ודרש תיבת עולה לשתי לשונות, לשון עלייה ממש, ולשון סילוק וירידה כמה דאת אמר (איוב ה, כו) כעלות גדיש בעתו, (בראשית מט, ט) מטרף בני עלית:

חילוקה מן המדבר. צריך לומר סלוקה מן המדבר, ומפרש המדרש סילוקה היינו מיתתה היך מה דאת אמר במדבר הזה יתמו, וכן איתא לקמן פ"ח סימן ב'. והרד"ל פירש עלויה היינו השני כתרים בעד נעשה ונשמע, וסילוקה היינו מה שנסתלק אח"כ מהם על ידי חטא העגל, וכך צריך לומר סילוקה מן המדבר אמר רבי שמעון בן יוחאי במדבר טענו ובמדבר פרקו מיתתה כו' ממלכת כהנים נבואה מן המדבר, וכל מתנות טובות שנתן הקדוש ברוך הוא לישראל מן המדבר הוי מי זאת עולה מן המדבר:

טענו ובמדבר פרקו. זה נתבאר במסכת שבת פרק רבי עקיבא (פח, א) בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע ירדו ששים רבוא של מלאכי השרת וקשרו לכל אחד ואחד מישראל שני כתרים אחד נגד נעשה ואחד נגד נשמע, וכיון שחטאו ישראל בעגל ירדו מאה ועשרים רבוא של מלאכי חבלה ופרקום שנאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב כו' עד בחורב טענו ובחורב פרקו:

מבין שני בדי הארון. וכן איתא בשוחר טוב, אבל בתנחומא סדר ויקהל (סימן ז) איתא מבין שני הכרובים, ועיין שם מה שכתבתי:

מקטרת מור. עיין לעיל (א) פסוק (יג) צרור המור:

בכבשן האש. באור כשדים:

כקומץ לבונה. שהקומץ עולה לאישים על כל לבונתה אזכרה לה', כך יצחק חשוב כאילו עלה כליל לאישים לזכרון לפני ה' תמיד (רד"ל):

מאותו אבק. כלומר מעצמו ולא מאיש אחר. ואמר אבק על שם שנאמר ויאבק איש עמו ויברכהו שם, ושם נתאוששו הברכות בידו, וכן מוכח לקמן (מתנות כהונה):

אין אנו יודעין כו'. דוירא כי לא יכול לו אפשר לפרש כי לא יכול המלאך ליעקב ולכן בכעסו נגע בכף ירכו ונקעה, כי ליותר מזה לא היה יכול אדרבה יעקב נצחו, ואפשר לפרש כי לא יכול יעקב למלאך, והכי פירושו המלאך בדק תחילה אם יוכל יעקב לו כדרך המתאבקים לבדוק כחם, וכשנתברר לו כי לא יכול יעקב אליו מלאו לבו להזיק ולא פחד ממנו ונגע בכף ירכו (יפה תואר):

דכתיב ויאמר שלחני כו'. ואף על גב דבהדיא כתיב כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל, יש לומר דפירושו ותוכל להציל עצמך לבל תפול לגמרי ביד המלאך (יפה תואר):

הרי המלאך ברשות יעקב. שמי גדול המשלח או המשתלח הוי אומר המשלח בודאי גדול מן המשתלח:

אפיך דמיין לשרך. רצה לומר מדאמר ליה כי על כן ראיתי פניך וגו' דמשמע שאמר ליה שפניו דומות לפני המלאך כפי הדמות שנדמה לפניו, ואין זה אלא שלהיותו שרו של עשו נדמה בצורתו (יפה תואר):

משל למלך כו'. בא בהמשל לומר שמאת ה' היה הדבר כדי להתגבר יעקב עליו ויתבשר שלא ייירא מעשו:

ארי אימירון. פירוש ארי שיש לו תרבות, וכן פירש בערוך ארי בייתי:

ולמס. עיין פירושו שבת דף ס"ג, א:

אגריין. פירוש רע (יפה תואר). והמוסף הערוך כתב אגריון יערי ולמוד מדבר:

והיה מלבבו. והיה מחזק לבו. ורצה לומר שהמלך לבב את בנו בארי שאין לו פחד שיוזק על ידו, ויהיה סבה לאמצו כנגד הלמס שהוא רע ויפחד ממנו, והיה הארי משל לשרו של עשו שהוא המלאך, והלמס משל על אומה של עשו שאין להם ערך עם המלאך (יפה תואר):

להזדווג לישראל. לכלותם מן העולם כהמן וחביריו (יפה תואר):

אמר לו העבר את שלך ואני מעביר את שלי. כן צריך לומר, וכן הוא בבראשית רבה פרשה ע"ז. ורצונו לומר שרבי הונא בא לפרושי באיזה עלילה בא האיש להאבק עמו, ואמר רבי הונא שנדמה לו כרועה שהיה לו צאן וגמלים כו' וכשהשלים יעקב להעביר שלו וחזר לבדוק אם שכח דבר העליל עליו האיש ההוא שליקח משלו חזר, שאחר שהעביר כל אשר לו מה צורך לו לחזור, ועל זה חרחר ריב עמו (יפה תואר):

נחזור ונחמי כו'. דאם לא כן למה חזר עד שנשאר שם לבדו והלא כבר העביר כל אשר לו (יפה תואר). והא פליגי אדפרק גיד הנשה (חולין צא, א) דאמר שנשתייר על פכים קטנים:

והוו נסבין כו'. פירוש והיו נושאין ונותנין בסחורה של משי מובחר. והביא המעשה הזה לומר כי לא דבר רֵק מספורי התורה, כי לכן נכתב זה להודיע עצה טובה שיזהרו בעסקיהם וטוב להם כמו שהיה לאלו (יפה תואר):

עלין להדא צור כו'. פירוש נכנסו לזאת העיר צור ועשו מלאכתן, כלומר עוסקין בסחורתן, לאחר שיצאו מן השער אמרו נחזור ונראה אם שכחנו כלום:

אמרין הדא כו'. אמרו הבריות זה הדבר שחזרו לאחוריהם אף על פי שלא הרגישו שום שכחה למדו מן יעקב הזקן דכתיב ביה ביעקב ויאבק איש עמו, דקשה למה חזר עד

שנשאר לבדו שיאבק האיש עמו, אלא על כרחך דחזר שמא שכח כלום, ומדעשה יעקב כן שמע מינה שכל אדם צריך לעשות כן:

ורבנין אמרי לארכיליסטים. ארכי פירושו בלשון יוני נגידות ושררה, וארכיליסטים ראש השודדים (מוסף הערוך). ורבנן גם כן באו ליתן טעם שאיזה עלילה מצא האיש להאבק עמו, ואמרו שלא אמר אלא העבר את שלי כו' כלומר סייעני בשלי ואני אסייעך בשלך, והתחיל להעביר של יעקב והמלאך העביר הכל ברגע אחד, וכשבא אח"כ יעקב לסייעו בשלו היה מעביר וחוזר ומוצא כל הלילה, שהמלאך לעולם היה עושה שידמה שעדיין יש צאן וגמלים, ואז חשב יעקב שהוא מכשף וגער בו, ומתוך זה נתקוטט. ומה שהוצרכו רבנין לומר שנדמה לו לארכיליסטים אפשר כי מפני שיעקב היה גבור ולא היה צריך לסיוע זולתו להעביר אשר לו ולמה הסכים בתנאי ההוא, אלא שנדמה לו ללסטים מזויין שמבקש עלילה להלחם, ולזה הוצרך לשמוע דבריו שלא לתת לו מקום לחרחר ריב (יפה תואר):

כך העביר המלאך צאנו. ומה שנאמר ויעבר את אשר לו, היינו על ידי שליח, או לפי שהיה מסייע (יפה תואר):

עניא. פירוש צאן:

כל אותו הלילה. לאו דוקא, דהא ההתאבקות בלילה הוא כדכתיב עד עלות השחר, אלא כלומר רוב לילה:

פרקדין. ובבראשית רבה איתא פוקרין. ופירושו נטל סודר רך של צמר ונתן בצוארו לצערו ולגעור בו שהוא מכשף:

פרמקום. פירוש מכשף בלשון יוני:

חרש את. מכשף את:

לינא מידע כו'. פירוש וכי אין אני מודיע לזה עם מי נשא ונתן, דדרש איש עמו עד עלות השחר ובהעלות השחר הודיעו שאינו איש עמו:

תוססת אש. להבהילו ולהודיעו שהוא מלאך כענין שנאמר (תהלים קד, ד) משרתיו אש לוהט, וזה נרמז באומר ויאבק איש עמו דדריש ויאבק לשון אבוקה, ואף על גב דודאי אין מקרא יוצא מידי פשוטו שהוא לשון קשור ועניבה כדפרש"י בחומש, מכל מקום מדאפיק ליה בהאי לישנא דוקא ולא כתב בהדיא לשון התגוששות דריש נמי הא. ולהיות שזה המלאך היה שרו של עשו רמז לו ליעקב על קושי גלותם וצרתם שקשה כאש, ורצה להבהילו לומר כי אין תקוה להגאל כי יהיה זרעו של יעקב כנשרף במו אש ואין לו תקנה, ויעקב השיב לו כי אינו מפחד מזה, ואדרבא הוא יהיה אש לבית עשו:

הוא בא עליך וחמשה קמיעים כו'. משום שקשה ליה איך אפשר שהמלאך לא יוכל לאדם, ולכך אמר רבי חנינה בר יצחק שאין ההתאבקות הזה גופני, אלא התעצמות דין וטענה אם יפה כח עשו מיעקב מצד זכיות שהיה בידו כגון כבוד אב ואם ודירת ארץ ישראל כדאיתא בבראשית רבה פרשה ע"ז, וראה שאין לו ערך עם זכות יעקב (יפה תואר):

וזכות אביו כו'. ואף על גב דעשו שוה לו ליעקב ביחס אבותיו הא אמרו חז"ל (שם עו, ד) הבוחר בדרכיהם והעושה כמעשיהם מתקיים לו זכות אבות כו':

מיד וירא כי לא יכול לו. רצה לומר דתיבת לו מיותר, דהיה די שיאמר לא יכול כמה שאמר להלן ותוכל ולא קאמר להם, אלא ודאי לומר דאפילו לו לא יכול כל שכן לזכות האבות (יפה תואר):

אמר רבי לוי וירא בשכינה כו'. רצה לומר שגם לרבי לוי היה קשה איך לא היה שרו של עשו יכול לנצח ליעקב, וכי אפשר יגבר יעקב בכח איש על המלאך, לכן אמר שעשה עצמו כאילו נפל לפניו מפני כבוד השכינה שעל יעקב, ומייתי סמך לדבריו מוירא כי לא יכול לו דלא שייך ראיה בענין זה כי לא תתלה ראיה בהעדר, והוי ליה למימר ויהי כי לא יכול לו, אלא שפירושו וירא השכינה ועשה עצמו כאילו לא יכול לו, והביא משל מארכיליסטום פירוש שר של לסטים:

הרפיש עצמו תחתיו. ואם תאמר ואיך נגע בכף יריכו ולא פחד מהשכינה, יש לומר דשלא בכוונה היה כי כשהורפס עצמו לפניו פגע בכף ירכו (יפה תואר):

בצדיקים כו'. לפי שהמלאך הזה של עשו וכל מעשיהו בזה רמז למה שעתיד לנו עם זרעו של עשו אמר שהרמז בזה למה שעתיד להזיק כיוצא ירך יעקב היינו לגזור גזירות על הצדיקים וצדיקות כו' להעבירם על דת (יפה תואר):

שייעא. פירוש החליקה, ועניינו דכף הירך והוא הקולית מקומו בולט קצת וניכר מבחוץ באדם, וזה הכהו עד שנתקע כף הירך בפנים ולא נכר מבחוץ והיה המקום חלק ושוה לבשר הגוף, וקמפרש ותקע מגזרת (ישעיה כב, כג) ותקעתיו יתד:

סידקה כדג. מפרש ותקע לשון בקיעה ושבירה. ואמר שסידקה כדג שאין דרך כף הירך להשבר בהכאה שיכו עליו אלא כן (יפה תואר):

היך מה דאת אמר ותקע נפשי. שפירושו לשון הסרה כפרש"י בחומש:

וזה אחד מאחד עשר כו'. פירוש מור זה הוא אחד מאחר עשר סמנים שבקטורת, ונקט מור משום שהוא ראש לכל הבשמים:

אי תימר דאינון תרין. פירוש אם תאמר סמים זה אינו רק שני סמים, והלא כבר נאמר סמים, קח לך סמים, ולכתוב סמים האחרון אצל הראשון ולכתיב קח לך סמים סמים ולבסוף לכתוב נטף ושחלת וחלבנה, אלא לפיכך כתבו אחרונה לומר שהוא כנגד חמשה הראשונים, כן הוא בפרק קמא דכריתות (ו, ב). אבל ממה שמסיים הספר בד בבד משמע דדייק מיתורא דבד בבד לומר שיהיו חמשה כנגד חמשה, והכי גרסינן מה תלמוד לומר בד בבד, והכי גרס בהדיא בספר ישן, ופירושו אי סמים פירושו תרי הרי כבר נאמר ופירושו ידוע שמיעוט רבים שנים, מה תלמוד לומר שוב בד בבד, אלא לומר תן חמשה כו':

בפיטום הקטורת. לכתוש את הסמנין ולערבן יפה:

והיה מעלה עשן. שהיו מכירין בעשב שהיא מעלה עשן זקוף ומתמר כמקל, ועיין ביומא דף ל"ח, א' ובירושלמי שקלים פרק אלו הם (פ"ה ה"א) וביומא פרק אמר להם הממונה (יומא פ"ג ה"ג):

והיו בקיאין במעשה הקטרת. שהיו יודעים לפטם כמותן היינו לכתוש הסמנים ולערבם יפה:

ולא היו בקיאין במעלה עשן. שלא היו מכירין בעשב שהוא מעלה עשן זוקף ומתמר כמקל:

של בית אבטינס היתה מתמרת ועולה כמקל עד הקורות ואח"כ פוסה ויורדת כאשכול. כן צריך לומר, וכן הוא בפסוק אשכול הכופר (יפה מראה). פוסה פירושו מתפשט, וחבירו בבראשית רבה פרשה ט"ו (סימן ו) עץ שהוא פוסה על כל החיים:

כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו. שאין כבוד שמים שעשן הקטורת יהיה פוסה מיד:

וכשנושאין אשה ממקום אחר. שלא ידעה מנהגם:

ומה ראית. שזכרת בזה:

והלא מעלה עשן כנגדי. עשב מעלה עשן כנגדי בתוך העשבים, ולא יכול שמעון בן לוגה לכוין איזהו הוא:

מגילת סממנים. שכתובים בה שמות סמני הקטורת:

זלגו דמעותיו. בזכרון החורבן:

אין אנו רשאין לספר כו'. דאגלאי מילתא דלשם שמים היו מכוונים בהסתר חכמתן, שהרי עכשיו שלא מצא הגון במשפחתו מסרה לאחרים:

היו בקיאין במעשה לחם הפנים. בלישתו ותמונתו שהיה כמין תיבה פרוצה, או כמין ספינה רוקדת כדאיתא במנחות (צד, ב) ובאפייתו וברדייתו מן התנור:

ואופין מבחוץ. שלא היו יודעים לרדות מן התנור שלא יהא נשבר לפי שהיה עשוי כמין תיבה פרוצה או כמין ספינה רוקדת, והיו יראים לדבק מבפנים לתנור ואפו אותו מבחוץ:
ויש אומרים שהיתה מעפשת. דכל שנאפת מבפנים נאפת היטיב ונשמרת מהעפוש טפי. כתב הריטב"א ז"ל יש שפירשו דהא בזמן שלא היו עושין רצונו של מקום ולא היה נס בלחם הפנים להיותו חם כיום הלקחו, ואחרים פירשו דאפילו היה הנס קיים, מה שהיה אפשר לעשות ולתקן בידי אדם לא היה הקדוש ברוך הוא רוצה לתקן בנס, אי אפשר שלא לסמוך על הנס, דכי האי גונא לא היו סומכים על הנס שלא אירע קרי לכהן גדול ביום הכיפורים כדאיתא בריש יומא:
כל פעל ה' למענהו. פירוש לכבודו, שאין זה כבודו שלחם שולחנו תהיה מתעפשת:
נוטלין בכל יום. מתרומת הלשכה:
חוץ משל בית קמצר. מפורש בפרק שלישי דיומא (לח, ב) שהיו בקיאין בכתב, שהיו תופסין ארבע קולמסין בין חמשה אצבעותיהם והיו כותבין שם של הויה ברוך הוא בבת אחת:
שלא מצאו תשובה על מה שלא רצו ללמד. דליכא למימר כדי שלא ילמדו לכתוב כן לעבודה זרה, דמה איכפת להו למכתב כל האותיות בבת אחת, אבל בכתיבת השם הקדוש נראה דניחא שיהיה כולו נכתב בבת אחת שלא יהיה רגע שיהיה השם חסר, ועוד שזה רמז לענין היחוד השלם וסלוק השנוי משמו יתברך:
על הראשונים נאמר כו'. פירוש על בית אבטינס ובית גרמו, שלפי שנתנו טעם לדבריהם לא נענשו, ואף שמתחלה חשדו אותם שאומרים שקר, מכל מקום אחרי זה הכירו שכוונתם היה לשם שמים כדאיתא לעיל סוף סימן ז':
ועל אלו. פירוש על בן קמצר נאמר ושם רשעים ירקב, ופירשו בגמרא דלא מסקינן בשמייהו:
מכאן אמר בן עזאי. ממעשה בית גרמו ובית אבטינס שבקשו חכמים לדחותן ממקומן ולא יכלו:
משלך יתנו לך. כלומר לא משלהם הוא המתנה אלא מזונות קצובים לך מן השמים:
ובשמך יקראוך כו'. פירוש לא ידאג אדם לומר פלוני יקפח פרנסתי כי על כרחם בשמך יקראוך לבוא ולשוב במקומך, או פירושו בשמך יקראוך שמותר לאדם לקרוא לבנו על שמם דלאו רשעים נינהו, ובמקומך יושיבוך שהחזירום חכמים למקומם, או פירושו ובמקומך יושיבוך שגם לעתיד במקומם יושיבום שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר אותם לגדולתם:

ואין אדם נוגע כו'. דהיינו אותן האומנים שהביאו לא היה בידם ליגע במה שמוכן לחבריהם, וסיים דכהאי גונא אין מלכות נוגעת כו':

ואין מלכות נוגעת כו'. כדאיתא בתנחומא סדר ואתחנן (סימן ו) שאמר ה' למשה עד עכשיו היה חלקך לשרת לפני, ועכשיו הגיע חלקו של יהושע תלמידך, ובפרק שני דשבת (ל, א) אמר ה' לדוד כבר הגיע מלכות שלמה בנך ואין מלכות נוגעת כו':

הוגרס בן לוי. כלומר מן הלוים (רש"י):

יודע פרק. הכרעת קול נעימה (רש"י):

בין הנימים. בין חלוקת נימת השפה נגד מחיצת החוטם (רש"י):

נסקרין. נרתעים ונדחים לאחוריהם מהכרעת הקול, ובירושלמי גרס נזרקין:

פנחס המלביש. רצה לומר דהוה מלביש, שהיה מלביש בגדי כהן גדול לכהן גדול, וכי היכי דלא תקשי מה מלאכה או חכמה איכא בהלבשה דהוה ממונה על דבר זה, מייתי מעשה שהלביש לשר אחד מלבושיו ולקח שכר, אם כן נראה מזה דאיכא חכמה בהלבשה תיקון אזורו וכיוצא להיות מהודר באופן לבישתו (יפה מראה). ועיין שקלים {פ"ה] משנה א':

איסטרטיגא. שם ממשלה תרגום נציב פלשתים (שמואל א' יג, ג) אסטרטיגי פלשתאי:

מדבר באלישבע. שהיתה לה עלוים רבים מן המדבר. ועיין בויקרא רבה פרשה כ (סוף סימן ב), ובתנחומא סדר אחרי (סוף סימן א), ובזבחים (קב, א):

יבמה מלך. זה משה רבינו עליו השלום:

ואחיה נשיא. שהיא אחות נחשון, ונחשון נשיא היה דכתיב (במדבר ז, יב) ויהי המקריב ביום הראשון נחשון בן עמינדב, והיה ראש לכל הנשיאים כדאיתא ברבה סדר נשא (יג, ז):

ושני בניה סגני כהונה. משמע דהיינו נדב ואביהו, והכי איתא בקהלת רבה (ב) פסוק (ב) פסוק לשחוק אמרתי מהולל (סימן ב), ועיין שם מה שבתבתי:

ופנחס בן בנה משוח מלחמה. כן הוא בויקרא רבה פרשה הנזכר לעיל, אבל בקהלת רבה פסוק לשחוק אמרתי מהולל איתא שראתה ארבע שמחות ולא חשב פנחס:

נעשית כתמרות עשן. וכך פירש הכתוב מי זאת עולה מכל נשי דור המדבר באלישבע בת עמינדב, ונעשית כתמרות עשן, מקטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל רצה לומר שבעלה ובנה ובן בנה ויבמה היו מקרבים מור ולבונה על גבי המזבח, והיו בהם מכל אבקת רוכל רצה לומר כל מיני מעלות ובזה נכלל גם אחיה (יפה תואר):

קראוי ותנוי וקריבוי ופייטויי. פירוש בעל מקרא, בעל משנה, דרשן ופייטן (ערוך). והמוסף הערוך פירש קריבוי בלשון יוני איש בקי בדינים ובעל הלכות, ופייטן פירושו בלשון רומי משורר ופייטן, ועיין מה שכתבתי בעץ יוסף סימן זה במהדורא קמא:

פרק ז

כולם אחוזי חרב אמר רבי עזריה דברים כו'. ובבמדבר רבה פרשה י"א (סוף סימן ג) איתא מגבורי ישראל שהם מגברין את ישראל אמר רבי עזריה דברים שהם נזכרים בגבורה ששמו כו' עיין שם:

שהן מגברין את ישראל. דרש תיבת מגברי דכתיב חסר ו' כאילו נקוד מגברי:

שהם נלחמים בכל כו'. ורצה לומר אחוזי חרב, שברכת כהנים נחשב לחרב, והם אוחזים אותו החרב ונלחמים בכל מיני כו':

ויקרא קריאת שמע ויתפלל. דרש אחוזי חרב זו קריאת שמע חרב פיפיות כו', ומלומדי מלחמה זו תפלה כמו שמבואר בזוהר (פינחס רמג, א) עידן קרבא:

משמרות כהונה כו'. ואף על גב שהיו גם כן עשרים וארבע משמרות של ישראל, אותן היו נשארים בערי ישראל, ומשמרות כהונה ולויה לבד היו עולים לירושלים, ושל ישראל היו מתפללים בעריהם על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, ועיין כל זה ריש פרק בתרא דתענית (מתנות כהונה):

ושתים עשרה מחלוקות. כל מחלוקת היתה באה בתחלת החדש ויוצאת בסופה ונכנסת אחרת תחתיה וחוזר חלילה לכל חדשי השנה, וכן בכל שנה ושנה, ועל כל אחת היה מוטל בחדשה לעשות צרכי המלך וכדאיתא בדברי הימים א' כ"ז, והמתנות כהונה במחילת כבודו לא ירד לזה, עיין בו בבמדבר רבה פרשה י"א (סימן ג):

מבקרי מומי כו' מתרומת הלשכה. דאילו ליטול שכר מכל בהמה בפני עצמה אסור, דתנן (בכורות כח, ב) הנוטל שכר להיות רואה בכורות אין שוחטין על פיו, הלכך נוטל מתרומת הלשכה תהיה הבהמה תמימה או בעלת מום ואין לו תועלת (קרבן העדה). וצריך לומר כאן כדאיתא במס' שקלים פרק התרומה (פ"ד ה"ב) ור' יהודה בשם ר' שמואל אלו תלמידי חכמים שמלמדין לכהנים שחיטה וקבלה (פירוש קבלת הדם בכלי) והלכות זריקה וקמיצה נוטלין שכרן מתרומת הלישכה, ר' יצחק בשם רבי אמר מבקרי מומי קדשים כו', ותיבת אלו שנכתב כאן בדברי ר' יצחק הוא מיותר, שר' יצחק והבאים אחריו היינו ר' גידול ושמואל ורב הונא לא קאתי לדרוש אחוזי חרב לומר אלו מבקרי מומין או אלו שני דייני גזילות, אלא הוא סיום המאמר בירושלמי בענין נוטלי שכרן מתרומת הלשכה:

דייני גזילות. דיינים הגוזרים גזירות על גזילות ושופטים אותן, ואף דלא מצינו שהפקירו בית דין תרומת הלשכה לצרכי ציבור, ולא אמרינן לב בית דין מתנה אלא בדבר ששייך למזבח ולצרכי המקדש, יש לומר דהם היו לצורך המקדש שלא יגנבו ויגזלו שם, ועוד שלא ימנעו העם מלהביא קרבנותיהם לירושלים (שירי קרבן):

אורגות בפרכת. שבין היכל לקדשי הקדשים (קרבן העדה):

הדין עביד ליה כו'. פירוש רב הונא חשבו פרוכת כבנין, כשאר בניין בית המקדש והן באין מבדק הבית הכי נמי פרוכת, ודווקא אותו פרוכת העשויה בין ההיכל ובין קדשי הקדשים דבשביל מחיצה נעשית במקום אמה טרקסין שעשה שלמה, הואיל והבית שני היה היכל גבוה מאוד ולא יכול לעמוד מחיצה עובי אמה בגובה כולי האי עשו פרוכת, אבל אותן שעשאום לפני הפתחים לצניעות בעלמא לא שייכי לבנין ולא אתי מבדק הבית (מהר"א). ושמואל חשבו כקרבן ולפיכך אמר שבאה מתרומת הלשכה:

מלמדין לכהנים היאך יעשו עבודה. ומלחמה של תורה היא:

בנותרות. וזהו מפחד בלילות שהיו מתפחדין פן יעבור הלילה ויהיה נותר:

אלו ששים איש מעם הארץ. פירוש ששים איש הנבחרים מעם הארץ, וזהו ששים גבורים סביב לה:

אלו אחד עשר אנשים הדא הוא דכתיב כו'. וקאמר סביב לה דאיתא ביבמות דף ק"ט ע"ב לעולם יראה הדיין עצמו כאילו חרב כו' וגיהנם פתוחה כו' שנאמר הנה מטתו כו' ששים גבורים כו'. ופרש"י גבורים הם ששים סנהדרין, ומקשה התוספות הוי ליה למימר שבעים סנהדרין, ותירץ הגר"א שיר השירים ג' ז' וזה לשונו אבל לא קשה מידי שהסנהדרין היו יושבים פנימים עשרה וששים סביב, עד כאן לשונו:

ולמה קורא אותו סריס. דמשמע אדם פחות, כמו (ישעיה לט, ז) והיו סריסים בהיכל מלך, וכן (מלכים ב' ח, ו) ויתן לה המלך סריס אחד:

שמסרס את ההלכה. בפילפולו מכריע וחותך פסק ההלכה. ומה שאמר הכתוב אשר הוא פקיד על אנשי המלחמה פירושו שעומד על הסנהדרין שהם אנשי מלחמתה של תורה (יפה מראה). ועיין בירושלמי פרק קמא דסנהדרין (ה"ב) ובמדבר רבה פרשה י"א:

הרי אחד עשר איש. והששים איש מעם הארץ הרי שבעים ואחד סנהדרין עם המופלא בית דין:

אחד עשר איש כתוב אחד אומר וחמשה אנשים. (מלכים ב כ"ה:י"ט) **וכתוב אחד אומר**. (ירמיהו נ"ב:כ"ה) **ושבעה אנשים מרואי פני המלך מאי נינהו שנים הנותרים להוסיף עליהם שני סופרי הדיינים שיושבין לפניהם**. (ירמיה שם) **ואת סופר שר הצבא**

המצביא זה שליח בית דין. כולם אחוזי חרב רבי מאיר. כן צריך לומר (אות אמת) וכן הוא בבמדבר רבה פרשה הנזכר לעיל:

שהיו כלן משננין הלכה. כן צריך לומר וכן הוא בבמדבר רבה:

קוהה להם. כלומר שתהא הלכה ברורה ומוכנת להם בפיהם שלא יצטרכו להיות קוהה ושוהה בה, וכן בספר ישן גרס שאין דבר ההלכה ספקה להם (מתנות כהונה):

היאך להוציא את הדין לאמתו והיו רואים כאילו חרב מונחת להם בין ירכותיהן וגיהנם פתוחה לפניהם הוי מפחד בלילות שהיו מתפחדין היאך להוציא את המעשה כדי להנצל מדינה של גיהנם. כן צריך לומר (אות אמת) וכן הוא בבמדבר רבה פרשה הנזכר לעיל. הענין שצריך הדיין להיות בקי בשני דברים, בדין תורה היינו שיהיה כל דין אצלו על בוריו ולא יהיה דן דבר מתוך דבר אלא הכל בידוע מקובל מרבו, וגם צריך להיות בקי בישובו של עולם שיבין אם הם טענו אמת בכדי שיהא אמת לאמתו, דהיינו שיהיה הדין אמת שיהא טענתם אמת, וגם לאמיתה של תורה, והשכר מה שהוא בקי בתורה הוא עץ חיים כמו שנאמר (משלי ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה, והשכר מהמשפט שרואה שיהיה אמת הוא גן עדן כמו שנאמר (משלי כט, ד) מלך במשפט יעמיד ארץ והוא ארץ החיים שהוא גן עדן, וא"כ אם הוא עובר על זה הוא להיפך, דהיינו מן החיים חרבו של מלאך המות, ומן גן עדן גיהנם, וזהו שהדיין צריך לראות שחרב חדה מונחת לו בין ירכותיו ויראה להיות בקי בתורה, וכמו שגיהנם פתוחה לו מתחתיו דהיינו שיהא בקי בישובו של עולם (הגר"א בשיר השירים פ"ג פסוק ז'):

כאילו יצאת מירכיך. פירוש כאילו היא בתך שאין יצרך מהרהר עליה, כמה שאמרו (קידושין פ, ב) מתייחד אדם עם בתו. ומפני שמדבר עמה על עסק כתמה ונדותה יש מקום לחוש שיהרהר בה לכן אמר שיראה כאילו היא בתו, ובבמדבר רבה נוסח אחר בזה (רד"ל):

מגבורי ישראל אלו ששים רבוא כו' מבן עשרים שנה ולמטה. אפשר לומר שקרא לפחות מבן עשרים מגבורי ישראל, כלומר מקצת גבורה שעדיין לא הגיעו לכלל גבורה בשלימות, שכן שמושה של מ' לפעמים, כמו (מנחות פד, ב) מראשית ולא כל ראשית, וכן טובא. ומה שאמר שהיה ששים רבוא פחות מבן עשרים אפשר שלמד זה מדאמר שש מאות אלף רגלי הגברים משמע שיש עוד ששים רבוא שאינם גברים, והם הפחותים מבן עשרים (זה ינחמנו) ועיין במכילתא. וזה פליג על מה דכתב תרגום יונתן על פסוק וחמושים עלו בני ישראל וגו' (שמות יג, יח) וכל חד עם חמשא טפלין סליק בני ישראל מארעא דמצרים:

סונטימוס. פירושו בלשון יוני כללו של דבר (מוסף הערוך):
ומל עצמו. לאו דוקא עצמו אלא הניח למול עצמו וכדמפרש ואזיל (מתנות כהונה):
רבי ברכיה כו'. פי' שרבי ברכיה סבירא ליה שמסתמא לפי מעלתן היו עסוקים מתחלה משה ואח"כ אהרן ואח"כ יהושע, ויש אומרים סבירא להו שיהושע על כרחך היה המוהל מדכתיב שנית וכו' וא"כ הואיל ויהושע התחיל על כן מתוך עניוות שהיה באהרן ובמשה נתנו רשות ליהושע להתחיל, ומתוך שהיה משה עניו יותר מן אהרן על כרחך היה הוא האחרון (ידי משה). וישראל קבלו עליהם למול את עצמם מפחד הלילה ההוא שעבר ה' לנגוף את מצרים, ובראותו הדם פסח על בני ישראל, וזהו מפחד בלילות:
ומתפחד הוא מאחרים. כמו שאמרו שילהי ברכות (ס, א) הא מאן דמפחד חטאה הוא כו' (רד"ל):
באותה שעה נגדע קומתו. שסבירא ליה שאדם הראשון היה מן הארץ עד לרקיע כדאיתא בבראשית רבה פ"ח, וא"כ איך יכול להתחבא בתוך עץ הגן, אלא על כרחך שגרעה קומתו והעמידו על מאה אמות כדאמר בחגיגה (יב, א) שנאמר ותשת עלי כפכה כ"ף בגימטריא מאה. והטעם שנתמעט גבהו מיד בחטאו גם קודם הקללה, משום דגובה קומתו היה כפי ערך גובה מעלת נשמתו, ובחטאו שנתמעט קומת נשמתו נתמעט תיכף גם קומת גופו, כי זה נמשך מאליו מטבע חטאו הממעט מעלת מדרגות קומת הנשמה. ועיין ביפה תואר ובנזר הקודש בבראשית רבה פרשה י"ב (סימן ו):
אדיבון. בסדר נשא גרסינן אמירון, וכן הובא בערוך, ופירש אימירון ביתיי בלשון יון, מורגל בין אנשים:
אגיריין. פירושו בלשון יוני יערי ובהול (ערוך):
עד שלא חטאו ישראל היו רואין שבע מחיצות של אש היו טוכסות זו בזו ולא היו מתיראין. כן צריך לומר (אות אמת) וכן היא בבמדבר רבה. ופירושו מעורבבות וגוששות (מתנות כהונה שם) ובפסיקתא איתא בוססות:
הסרסור. אמצעי בין המוכר ובין הקונה, כך היה משה אמצעי בין הקדוש ברוך הוא לישראל:
מלכיהון דמלאכיא. רצה לומר דמלכי משמע מלכן של מלאכים, וזהו מלכי צבאות מלכים של צבאות שלמעלן (מתנות כהונה):
גולירין. פירוש חלשין, אף וחמה שני מלאכי חבלה הם:
כתיב ואבוא עליו. אחיתופל אמר כן על דוד ואבוא עליו והוא יגע ורפה ידים והחרדתי אותו:

פרובטייה. פירוש מרחצאות או מאכלים שמנים:
אזיין בהון. פירוש שהיו מתחממין בהם, או פירושו שהיו מהתלין ומשחקים בהם ועשו בהן כל צרכן (מה"כ). והמעריך כתב פירוש שהשדים היו לשלמה ככלי זיין להגין עליו עד כאן. תרגום כתנור בערה מאפה (הושע ז, ג) כתנורא דאזי ליה נחתומא, מזה משמע כפירוש המה"כ שהיו מתחממין בהם:

פרק ט

פאפיליון. בערוך גרס פפיליון, ופירש בלשון רומי אהל, ורצה לומר חופת סתר לכבוד, ובנמשל הוא המשכן:
בסיני ראו אותו פנים בפנים שנאמר (דברים ה, ד) **פנים בפנים דבר ה' עמכם**. כן צריך לומר, (אות אמת) וכן הוא בבמדבר רבה פרשה י"ב (סימן ד):
מעצי הלבנון היך מה דאת אמר כו'. מעצי הלבנון פירוש מעצים יקרים מאד שבלבנון והן עצי שיטים:

פרק י

אלו העמודים. הם עמודי החצר שעליהן היו הקלעים:
מרכבו ארגמן שנאמר ועשית פרכת כו'. רצה לומר זה הפרוכת שהיה תלוי ורוכב על כלונסות מעמוד לעמוד (רש"י). וברבה איתא מרכבו ארגמן שנאמר ועשית פרכת תכלת וארגמן וכתיב וסכות על הארון את הפרוכת וגו', והכוונה לזה דקאמר בסוכה דף ז' ע"ב פרוכת מחיצה וקא קרייה רחמנה סככה, וקאמרי רבנן ההוא דניכוף ביה פורתא דמחזי כסיכוך, ופרש"י ליכוף בה למעלה פורתא כעין גג יעשה מקצתה, הרי שהפרוכת היה רוכב על הארון לכסותו קצת, וקרא להפרוכת ארגמן אף שהיה מכמה מינים, לפי שארגמן הוא המובחר שבכולם כן איתא בבמדבר רבה פרשה י"ב סימן ו': וקאמר **תוכו רצוף אהבה ר' יודן אמר זו זכות תורה שמונחת בארון וזכות צדיקים כו'**. **ור' עזריה כו' זו השכינה**. ופירוש תוכו רצוף אהבה בתוכו שכן כבוד ה' על הכרובים. (וקצת קשה דאיתא בסוטה דף ל"ז ע"א, אתה אומר על בסמוך או אינו אלא על ממש, כשהוא אומר (שמות מ':ג') וסכות על הארון את הפרוכת הוי אומר על בסמוך, עד כאן. ופרש"י דהאי על, על כרחיה לאו על ממש, דהא מחיצה הוי פרוכת ולא הויא סכך, עד כאן לשונו, ולפי דברי הגמרא דסוכה ליכא הוכחה מפסוק וסכות על הארץ דעל בסמוך, ויש ליישב):
כתוב אחד אומר ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת. כי מלא כבוד ה' את בית ה', שמשמע שהכבוד לא היה ממלאה רק הבית, וכתוב אחד אומר והחצר מלאה וגו' רצה לומר שמלאה כל החצר (מתנות כהונה). אבל בבמדבר רבה פרשה י"ב איתא כתיב ולא יכול

משה לבא וגו' משל למה הדבר דומה למערה כו'. ובפסיקתא פ"ה גרס (הובא בילקוט מלכים ב') ובתנחומא ויקהל סימן ג' כתוב אחד אומר השמים ושמי השמים לא יכלכלוך וכתוב אחד אומר ולא יכלו הכהנים וגו' כיצד יתקיימו כו':

ביום שהוקם המשכן שנאמר ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן. כן צריך לומר (אות אמת):

פריומא. פירוש הוא הינומא דפ"ב דכתובות [מ"א] (אות אמת). והמתנות כהונה פירש אוהל וכילה, והמוסף הערוך פירש בלשון יוני מין כסא, ועגלה לשאת בה אדם:

העמודים העומדים לפנים. בארון שהיו של כסף כמין עמודי ספר תורה, והוא סימן להעמדת ישראל, ועיין לעיל (א) בפסוק (יא) תורי זהב:

זו פרכת הסמוכה לה. כדכתיב (שמות כ"ו, לא) ועשית פרוכת תכלת וארגמן, ועיין מה שכתבתי לעיל סימן ט"ו:

שזהבה דומה לארגמן. לא מצאתי שיהיה זהב הכפורת משונה במראיתו יותר משאר זהב שבכלי המקדש, ובמדבר רבה הלשון שהוא דומה לארגמן, ואפשר הכוונה משום שארגמן ממוצע אדום ולבן, כמו שכתב הגר"א בשיר השירים, ואדום מרמז על דין, ולבן מרמז על רחמים, וזהו שאמר שהוא דומה לארגמן שכמו שארגמן ממוצע אדום ולבן כך השכינה שעל הכפורת היה ממוצע וממוזג דין ורחמים. עוד אפשר על שם מה שכתב הגר"א שם ארגמן הם ארבע חיות המרכבה והראשון והאחרון הוא אחד, וזהו שאמר שהיא דומה לארגמן רמזו לארבע חיות שבמרכבה שראשי שמותם ארגמן וכמו שכתוב (דברי הימים א' כ"ח, יח) ולתבנית המרכבה הכרובים זהב וגו':

שאפילו מה שאחורי כו'. דייק זה מדכתיב ודברתי אתך מעל הכפורת הרי שהדיבור לא היה כי אם מעל הכפורת, וכתיב ונועדתי לך שם הרי שהיעידה היתה בכל האהל ואפילו במה שאחורי הכפורת (מתנות כהונה בבמדבר רבה) וזהו תוכו רצוף וגו':

למה דבר הקדוש ברוך הוא מתוך הסנה. דמסתמא בהר יש כמה אילנות ומאי שנא שבחר בסנה:

חרוב. אילן של חרובין:

שקמה. אילן סרק:

היית שואלני. כמו שאתה שואלני עכשיו כשנראה לו בסנה, והייתי משיבך גם כן בדרך זה, ולכן אין צריך לתת טעם, דחד מינייהו נקט, מכל מקום עכשיו ששאלתני להוציאך חלק בלי טעם אי אפשר, שמכל מקום יש לתת טעם לדבר לבחירת זה טפי מזה (ובפרשת שמות ופרשת נשא ליתא הני תיבות והייתי משיבך):

שאין מקום פנוי כו'. שהשכינה בכל מקום ואפילו בסנה אלא שלא נראית לעינים עד שניתן רשות לעין לראות:
שאפילו בתוך הסנה. שהוא מקום צר ושפל:
אפריון זה בית המקדש. ולמה נקרא אפיריון שכל הצורות של זהב מן מיניה, כן הוא בסדר נשא, ופירש המתנות כהונה מעצמם היו גדלים ופרים ורבים:
שלמה ודאי. כלומר שלמה המלך ממש, ולא כמו שדרשו לעיל מלך שהשלום שלו:
ויקם את העמודים וגו'. וברבה שם מסיים וכי כסף היה והלא נחשת היה, אלא שהיה נחושת ממורט שוה ככסף. ממורט פירושו מזוקק מכל סיג:
נטוח בזהב. פירוש מחופה על ידי טיחה וסיחה כמו שעוה (מתנות כהונה):
תנינן שבעה מיני. עיין יומא ע"ד ע"ב:
שהיו בו. בבית המקדש, ואף על גב דלא אשכחן שחוט אלא במגיני שלמה, ולא אשכחן מופז אלא בכסא שלמה, מסתמא גם בבית המקדש היה מהם בקצת דוכתי דכתיב זהב ולא פירש מינו, כי לא יתכן שיקצר שלמה בבנין בית המקדש ממה ששם בכליו, דמסתמא יש בכל אחד מהזהבים אלו סגולה שאינה בזולתו מהזהבים:
זהב טוב כמשמעו. שפירושו חשוב, ואף על גב שזהב סגור ומזוקק קאמר בסמוך דחשיבו טפי, מכל מקום קרי ליה טוב לגבי שאר מיני זהב, ואסגור ומזוקק דחשיבי טפי לא חש קרא דלא שכיחי:
טובוי דהוא בביתא. אף על גב דמוקמינן כאן פשטיה דקרא כמשמעו דזהב זה טוב משום דאיתא זהב שאינו טוב. מכל מקום דריש ליה נמי טובוי דהוא בביתא כו' משום דקשה ליה מאי קמשמע לן דזהב ההוא טוב, דאי לסיים המקום, די באומר אשר שם הזהב, דמאי נפקא מינה אם טוב אם רע, אלא דמלתא אגב אורחיה קמשמע לן דאשרי אשר הוא בביתא ובחברתו, שהעושר טוב, ונפקא מיניה למיבעי רחמי. ולהכי פלגינהו קרא וכתב וזהב הארץ ההיא טוב, לומר דתרתי קאמר, ואיידי דמייתי הכא קרא מייתי נמי דר' יצחק:
טובוי דהוא בת בלווייתיה. בירושלמי פ"ד דיומא ובבראשית רבה פרשה ט"ז (סימן ב) ובשמות רבה פרשה ל"ה (סימן א) ליתא תיבת בת. ופרש"י בבראשית רבה שם טובתו הוא בבית שיכול לקנות בו מה שירצה, וטובתו בלכתו בדרך הוא לווייתו שלו, שבקל יכול למכרו ולהסתפק מדמיו, ובמקום מועט יכול להטמינו ואינו ירא מגנב. ונוסחא דידן יש גם כן לפרש כן שתיבת בת פירושו לשון לינה (עיין בבמדבר רבה פ"א (סימן ג)

בידי משה ד"ה בת מלך) וזהו טובוי דהוא ילין באכסניא שבמקום מועט יכול להטמינו ואינו ירא מגנב:

ואינו חסר כלום. ולכן נקרא טהור שהוא מנוקה מסיגים:

אלא מן קדמוי הות חסרה סגין. רצה לומר קודם שעמד הזהב על טהרתו חסר הרבה שהיה בו סיגים הרבה, אבל אחר שנצרף בכור אלף פעמים עד שעמד על טהרתו לא היתה נחסרת אלא מעט מעט באותן שמונים פעמים, ועיין ברבה סדר בהעלותך (סימן ד):

שחוט שנמשך כשעוה. דרש שחוט לשון משיכה כדכתיב (ירמיה ט, ז) חץ שחוט לשונם (מתנות כהונה). ובבמדבר רבה הנזכר לעיל גרסו זהב שחוט שנטווה כחוט והיה נמשך כשעוה:

דוקליטאנוס. המוזכר בבראשית רבה פרשה ס"ג (סימן ח):

דינר גורדייני. על שם הקיסר גורדיין נקרא דינר זה, וכן מטבע נירונית טריתא אדריינא על שם הקיסרי נירון טריינוס הדריאנות (מוסף הערוך). ובפרק הקומץ (מנחות כט, א) גרס גרדייקי, ופרש"י שם מטבע:

ליט לה מיניה. פירוש אין לה ממנו ולא כלום:

סוגר בעד כל בעלי זהבים. שלפי שהוא חשוב מכל הזהבים נקרא כן לפי שהיה סוגר בעד כל הזהבים דהיינו שבשעה שנפתח, כל החנויות נסגרות שאין מכר לזהב אחר מפניו:

והא כתיב כו'. רצה לומר זה מביא לראיה דנקרא זהב סגור לסבה הנזכר, דהא כתיב **כסף מזוקק לטוח קירות הבתים**, וקשה **וכי כסף היה והלא זהב היה** כדכתיב (מלכים א' ו, כב) ואת כל הבית צפה זהב, אלא על כרחך למה קורין אותו כסף על **שהיה מכסיף בעד כל בעלי הזהבים**, רצה לומר לזהב קרא כסף לפי שהיה מכסיף ומבייש שאר הזהבים שהם גרועים לפניו, וזהב סגור דכתיב (מלכים א' ו, כ) ויצפהו זהב סגור, היינו כסף מזוקק דכתיב ביה לטוח קירות הבתים, והזהב מזוקק דחשיב כאן בהשבעה מיני זהבים הוא זולת זהב הסגור, ולא יקשה היות הזהב הסגור גם כן מזוקק לפי זה, דמזוקק זה היינו שמעצמו היה מזוקק וחשוב, אבל האחר מזוקק על ידי הנעימות כדבסמוך, והמזוקק ההוא לא שמש לצפוי הבית דלא היה ראוי לזה, רק למזבח הקטורת שמש כדכתיב (דברי הימים א' כח, יח) ולמזבח הקטורת זהב מזוקק, וזו היא גם כן שיטת במדבר רבה פרשה י"ב, אבל שיטת שמות רבה פרשה ל"ה לא כן הוא, ומשם תדרשנו:

כל הכלים הסיפות והמזמרות והכפות והמחתות זהב סגור והפתות וגו' זהב. כן צריך לומר שכן כתיב (מלכים א' ז, נ) אבל הסירות והיעים והמזלגות היו של נחושת מרוק כדכתיב בדברי הימים ב' ד, טז:

אלו חפיפות. צריך לומר אלו פותחות (אות אמת) וכן הוא בבמדבר רבה שם:
זה פותה שתחת הציר. שהוא כמין כוס קטן מונח תחת הציר כדי שתסוב בו הדלת בקלות ובמהירות:
לגפרית הזה שמוצצת באש. פירוש כשהוא מוצת באש מראיתו זך וטהור מאד, וכן פירושו מופז לשון חוזק וקשה:
על שם. מדינתו נקרא מאופז, מקום אופז, והאלף נבלעת, שאין הברתה נכרת כל כך:
לנעמיות. היא בת היענה שדרכה לבלוע זהב ושארי מתכיות ומזדכך במעיה מחום האצטומכה:
אותו בזבל. שחום הזבל מזקקו:
עושים פירות. שעשה ה' בית המקדש דוגמא ודפוס כל העולם כדי שעל ידי עבודת ה' הנעשית בו יתעוררו כח כל הנמצא כדוגמתו להצליח כהוגן, זה ענין הפירות, כי כל מה שבתוכו היה מועיל ועושה פרי ושפע בכל הנמצא שהוא דוגמתו, ולכן כשהכניס מנשה צלם בו יבשו הפירות, שכשנפסדה סגולת בית המקדש שהיו מכעיסים בו את ה', אבד השפע מכל העולם, ולרמז זה היה בבית המקדש דברים עושים פירות ממש:
ופרח לבנון אומלל. ואין לבנון אלא בית המקדש. ומקרא זה בספר נחום שנתנבא בימי מנשה כמו שכתוב בסדר עולם פרק כ, ובימיו הוא שאומלל פרח לבנון הזה (רד"ל):
מרכבו ארגמן כו' תכלת וארגמן וכרמיל ובוץ. ובבמדבר רבה מסיים ולפי שארגמן חשוב מכולן שהוא לבוש מלכות כמה דתימא (דניאל ה, ז) אַרְגְּוָנָא יִלְבַּשׁ, לכן חשיב ליה לדידיה. וכוונת המדרש רבה לזה שכתב הגר"א וזה לשונו ואמר ארגמן שזהו המובחר שבכולם א"ר'גמ"ן הם ד' חיות המרכבה, והראשון והאחרון הוא אחד, וזהו מרכבו ארגמן תוכו רצוף אהבה, בתוכו שכן כבוד ה' על הכרובים עד כאן לשונו, וזהו שאמר המדרש ולפי שארגמן חשוב מכולן שהוא לבוש מלכות, ודו"ק:
אפריון זה העולם. שהוא עשוי כמין כילה (במדבר רבה פרשה י"ב):
שנבנה מבית קדשי הקדשים. שמשם התחיל לברא את העולם:
ושתיה היתה כו'. והנה נקודה האמצעית הלזו שממנה הושתת העולם שהוא מקום אשר תחת כנפי הכרובים בקודש הקדשים הוא הוא אשר אמר עליה יעקב אבינו עליו השלום (בראשית כח, יז) מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים, כי כל החיות של כל העולם הזה וכל הברכות והשפעות הטוב והמטיב לכל, הכל יורד תחילה לשם, ומשם מתחלק לכל יושב הארץ, כי שם נקרא לב הארץ בסוד הכתוב (ישעיה מ, ב) דברו על לב ירושלים, וכמו שבאדם כל הכח מן המאכלים בא תחלה

אל הלב שהוא מלך בכל האברים שבגוף, והלב לוקח לעצמו הזך והנקי, ואח"כ שולח מאתו כח לכל האברים דרך מעבר הווריד‍ין כנודע מספרי החכמה, כן כל ההשפעות החיות היורד משמים לארץ יורד תחלה אל נקודה אמצעית הלזו הנקראת לב הארץ, ומשם מתחלק השפע לכל האברים, ועל כן נקרא שער השמים כי שם הוא שער הראשון לקבלת ההשפעה הבאה משמים, ושם נקרא נשקי ארעא ורקיעא אהדדי (בבא בתרא עד, א) כי תחלה עולים דרך שם כל התפלות ותחנונים ושבחי השי"ת ויחודי משמותיו יתברך מתתא לעילא, ועל ידי זה מתעורר כנגדו לעילא לעילא להיות יורד כל שפע טוב וברכה ורחמים וחיים ממקור מחיה מתים לנוה אפריון למכון בית אלהינו (באר מים חיים בראשית א, א):

שממנה הושתת כו'. שממנה נשתכללה כל העולם כמה דאת אמר (תהילים יא, ג) כי השתות יהרסון, ופירושו השורש והבסיס והעיקר (מתנות כהונה) ומפרש בגמרא (יומא נד, ב) דהא כמאן דאמר מציון נברא העולם:

זה שלשלת יוחסין. יתר וצריך להיות במקומו זה הרקיע כמה דתימא איוב כו, א) עמודי שמים ירופפו, ולמה קרי ליה כסף שהוא מכסף על כל מעשה בראשית, וכן הוא אומר (תהלים י"ט, ב) השמים מספרים כבוד אל. ופירש המתנות כהונה שהוא מכסיף לשון כיסופא וכלומר מבייש ומלבין פניהם במה שהם אינם מספרים כבוד אל והשמים מספרים. והידי משה פירש שמכסף הוא מלשון (בראשית לא, ל) נכסוף נכספת וגו', ורצה לומר שממהרים לומר שירה קודם כל הנבראים דכתיב השמים מספרים כבוד אל והדר ומעשה ידיו מגיד הרקיע, וכן איתא בפרק שירה שהשמים אומרים שירה קודם כל הבריות, ועיין בבמדבר רבה פרשה י"ב:

שנמכרים בזהב. וברבה שם גרס שהם דומים לזהב, מה הזהב יש בו מינים הרבה וגוונים הרבה אף פירות הארץ מהן ירוקים ומהם אדומים:

הדא הוא דכתיב רוכב שמים בעזרך. רצה לומר זה הקדוש ברוך הוא שכתוב בו רוכב שמים בעזרך, והוא אורג את העולם שיצאו כולם למיניהם ולא יתערבו מין בשאינו מינו (רבה שם):

זו זכות התורה. שנאמר (משלי ה, יט) אילת אהבים:

וזכות הצדיקים. שנאמר (מלאכי א, ב) ואהב את יעקב (רבה שם):

מכוון כנגד שבתך. רצה לומר מדכתיב מכון ולא כתיב מקום שמע מינה דאתא לדרשא דאל תיקרי מכון אלא מכוון כנגד שבתך. והיפה מראה פירש מדלא קאמר מכון שבתך

כמו (מלכים א' ח, לט) ואתה תשמע השמים מכון שבתך, משמע מכוון לאותו שהוא שבתך דהיינו השמים:

תוכו רצוף אהבה ר' ברכיה כו'. מפרש תוכו רצוף אהבה רצה לומר תוכו מה שבתוכו חקק כל הגאים כדלקמן בסמוך רצוף אהבה להקדוש ברוך הוא, שמזה יודעים שמלכותו בכל משלה ונתגברה האהבה להקדוש ברוך הוא מבנות ירושלים (רד"ל):

גאה שבכולם אדם. כי האדם שליט על הכל כי כולם נכנעים לצורת האדם ויראו ממנו, ואם נמצא עומד כנגדו, הוא להדמותו בעיניו כבהמה כדאיתא בפרק שואל (שבת קנא, ב):

פרק יא

בתגלחת. (ויקרא יט, כז) לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית פאת זקנך:

כבן עשרים שנה נבראו. כלומר שלא נבראו כתינוק אלא על מליאתן בצביונם ותקפם שהיו כבן עשרים שנה, וכן כבר נשלמו בדעתם וחכמתם כאילו כבר היו בני עשרים, והלכך נענשו בני יומן, ועיין בבראשית רבה פרשה י"ד סימן ז':

הרקיע. שעל ראשי החיות שנאמר בו כעין הקרח הנורא, ולהלן אמר הרקיע של מים ברקיע שבו כוכבים ומזלות (יפה מראה):

כמראה הבזק. ואמרו בחגיגה דף י"ג, ב' כאור היוצא כו':

הבזק ולא זה מכבה את זה ולא זה מכלה את זה. כן צריך לומר, וכן הוא ברבה במדבר פרשה י"ב (סימן ח):

מיכאל שר של שלג וגבריאל שר של אש. ברבה שם איתא אמר רבי יוחנן כתיב (איוב כ"ה, ב) המשל ופחד עמו וגו' המשל זה מיכאל והוא של שלג ופחד זה גבריאל והוא של אש, עמו מהו עמו, מושלמים לו לא זה מזיק זה כו', וכן איתא בתנחומא סדר ויגש (סימן ו) המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל, מיכאל מן המים וגבריאל מן האש, אבל בבראשית רבה פרשה י"ב איתא בסימן ז' שם המשל זה גבריאל ופחד זה מיכאל, ובאבות דרבי נתן פרק ב' (הלכה ו) איתא כקול מים רבים זה גבריאל המלאך, ובתרגום איוב כ"ה על פסוק המשל ופחד עמו מיכאל מימינא והוא דאשא וגבריאל משמאלא והוא דמיא, ובדברים רבה פ"ה (סימן יב) איתא הנוסחא הישנה מיכאל כולה אש וגבריאל כולה שלג, וכתב המתנות כהונה והנזר הקודש שנוסחא דידן עיקר כי כן מבואר גם בזוהר בכמה דוכתי דמיכאל מצד החסד וגבריאל מצד הדין והפחד, ועיין במתנות כהונה בבראשית רבה פי"ב ובדברים רבה פ"ה, וביומא דף ע"ז, א' איתא גבריאל של אש, ובפרק ערבי פסחים ובתנחומא סדר תצוה (סימן יב) איתא בשעה שהפיל נבוכדנצר את חנניה מישאל ועזריה

לתוך כבשן האש אמר ירוקמי שר הברד לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם ארד ואצנן כו' אמר לו גבריאל אין גדולתו של הקדוש ברוך הוא בכך שאתה שר הברד והכל יודעים שהמים מכבין את האש אלא אני שר של אש אלך ואקרר כו':

חמש אפין כו'. פירוש שיש בו בקרא חמש תוארים, דהיינו תרשיש, וברק, לפיד אש, ונחשת קלל, וקול המון היינו מים, שמשמע ליה דקול דבריו כקול המון פירושו המון ים או המון מים רבים, שיש בו בהמלאך חלק מים רבים, הרי שמקצתו אש ומקצתו מים (יפה מראה). או אפשר שדייק שיש בו בהמלאך חלק מים מדכתיב תרשיש ודרשו חז"ל בפרק גיד הנשה (חולין צא, ב עיין שם) תרי אלפי אמה בים התרשיש (מתנות כהונה בבמדבר רבה שם):

הרקיע של מים. כדמשמע המקרה במים עליותיו, והכוכבים של אש שהם מאירים כאש, ואף על גב דיש אומרים שמים אש ומים, מצי סבר כמאן דאמר בבראשית רבה פ"ד שאינו אלא של מים:

לא ראתה חמה פגימתה. מפני דרכי שלום, והיינו כדאמר בבבלי (ראש השנה כג, ב) דחלשה דעתה דלבנה אם יראה החמה פגימתה ויהיה קנאה ושנאה ביניהם שהחמה שלמה והיא חסרה (יפה מראה):

אין לך כל מזל ומזל כו'. רצה לומר אין לך כל מזל ומזל שלא יהיה נראה בעיניו שהוא קודם לחברו בעלייתו שאין לך כל כוכב (אפשר שצריך לומר כל מזל) **שמביט מה שלמעלה ממנו כו'**. רצה לומר כשהמזלות מהלכין ברקיע וכולם תקועים בחגורת המזלות וכשהגלגל מתנועע אין מזל רואה מי שלפניו אלא של אחריו (יפה מראה):

ועינו חמי לאחוריו. כן צריך לומר. פירוש כאדם היורד מן הסולם, ודרך היורדים שפניהם אינן כלפי הסולם אלא לאחור, נמצא כל אחד רואה שלמטה ממנו ולא שלמעלה ממנו, וכל זה משום עושה שלום במרומיו כדי שיהא כל מזל ומזל אומר אני הוא הראשון (יפה מראה). ועיין בבמדבר רבה פי"ב ודברים רבה פ"ה ובירושלמי פ"ב דראש השנה (ה"ד), ובכד הקמח אות שלום:

צלוחית של ברד מלאות אש. ונמצא שהאש מבפנים והברד מקיפו מבחוץ. והנה הנס הזה מזולת חבור שני ההפכים הוא, שהאש בתוך הברד הפך הטבע, שיסוד האש מקיף ליסוד האויר וליסוד המים, וכאן המים מקיפים האש:

להוא פיטרתא דרמונים כו'. פירש בערוך שבקליפה של רמון הפנימית הגרגרין נראין מתוכו. וצריך לומר דהדא חרציניתיה מיתחמיא מלגו, ועיין בשמות רבה פרשה י"ב (סימן ד):

פתוכין זה בזה. כלומר מעורבין זה בזה, וזה הערוב הוא על כוונה זו, היינו עם היות עצם הברד בעצמו והאש בעצמו, נתחברו ונתערבו זה עם זה כמערב גרעיני זרעונים זה בזה, וזה שאמר **רבי חנין דדמייה להדא עשאשיתא דקנדילא דמיא ומשחא מערבין כחדא כו'** כי אין זה עירוב ממש כי לעולם השמן מתקבץ ועולה למעלה, ומכל מקום הם מתערבין מתחלה והאש דולק מביניהם ואין המים מזיקן אחר שהשמן למעלה, ואף על פי שקצת טיפי המים בתוכו, וכן אף על פי שנתערבו גרעיני הברד וגם חלקי האש לא כבה האש:

עשאשיתא דקנדילא. וכן הוא בבמדבר רבה פי"ב, והוא כלי שקורין לאמפע שנותנין בו מים ושמן והוא דולק ואין המים מעכבו. וכתב המתנות כהונה שבסוף פרשת וארא לא גרסינן תיבת קנדילא, וכן הסברא נותנת שקנדילא בכל מקום נר של שעוה עד כאן לשונו, ונעלם ממנו לפי שעה מה דאיתא באסתר רבה (א, טז) פסוק בשנת שלש כו' שמא לא יצאת ידי קנדל פטים, ופירש המתנות כהונה בעצמו שפירושו שמא יתנו שמן פקטים אקנדלים, הרי דקאנדלי הוא כלי שדולקים בו שמן:

מיתא ומתקלהא. כן הוא בבמדבר רבה הנזכר לעיל, וכתב המתנות כהונה שם מתלקחת דריש נוטריקון מיתה יש אצלו כלומר דבר שהוא הפוכו ומיתתו ואף על פי כן מתקהל ומתקבץ לעשות כו', ואות אמת כתב שצריך לומר ומתקהא, והוא לשון קהיון שינים:

דבובין. שונאים:

שהוקשה מלחמתו. בבמדבר רבה הגירסא כיון שהגיע מלחמתו כו':

היה קורא אותה בתי ולא זז כו' כך כו'. הכוונה כי לצד החיבה שחבבם בהשפעת הברכה והטובה להם לבדם קראם בתו, שהיא כבת החביבה היושבת אצל אביה ואמה והמה מגדלין אותה לכל צרכיה בתפנוקי מלכין והיא אוכלת ומתפרנסת משל אביה, ואמנם לא זז מחבבן עד שקראם אחותי והוא בבחינת השותף למעשה בראשית, כי שפע כל העולם יורד תחילה אליהם ומהם לכל העולם ונראין כאחין שהמה עושין כביכול כמו הוא לזון את העולם, וכאומרם אני אלוה בעליונים כו', ואולם עדיין לא זז מחיבתן עד שקראם אמו, והוא כביכול שהם למעלה ממנו, כלומר שהוא ציית ושומע להם כבן ובת לאמו, שאם הוא גוזר הם מבטלים כדכתיב צדיק מושל ביראת ה' (באר מים חיים וכלי יקר סדר נשא). וענין השתנות שמותם הוא הכל לפי השתנות עם בני ישראל לפי מדרגתם הרמתה ובערך המעלה אשר המה עולים בעבודתם את ה' כך הם נקראים (ספר סדורו של שבת ח"ב הדרוש השני פ"ב מאמר ט):

ולאמי כתיב. עיין בכל המקומות שרשמתי ביד יוסף, אבל הרד"ק כתב שהכתיב הוא ולאומי מלא בוי"ו, וכן הוא במוסרה, אך במקומות רבות המדרש חולק על המסורת, ומכל מקום אף לפי המסורת הדרש אמת, דבזוהר סדר ואתחנן דף ס"ב ע"א איתא ולאמי אלי האזינו אל תקרי לאומי אלא לאמי, דלא זז הקדוש ברוך הוא מחבבה לכנסת ישראל עד דקראה אמי. והטעם לדרשו בלשון אֵם היינו מיתורא, בתר עמי לאומי למה לי, לכן דרשו אל תקרי כו'. וכך פירוש הכתוב לפי הדרש הקשיבו אלי עמי לאשר אני מצוה אתכם, ועל ידי שתקשיבו למצותי שכרכם להיות לאמי אלי, שאֵלַי תחשבו כערך הבן עם האם כביכול לשלא להחליף דבורכם, וכך ביאר הכתוב ולאמי אלי האזינו שתמיד תאזינו מפי שאומר לכם אמי אמי:

אלא מה עטרה. צריך לומר אלא עטרה זה אהל מועד מה עטרה כו' (אות אמת):

קונדסין. פירוש בלשון יוני ורומי עץ ארוך וראשו חד נקרא קונדס (מוסף הערוך):

אמר לו כתבניתם. רצה לומר בתכלת וארגמן ובתולעת השני ובשש, ויכוין במעשיהם לדוגמא של מעלה ויתעלו בטוב כוונתו, שיהיו חשובים כמותם כי יוריד ה' השכינה שם כשל מעלה:

אותונין נאה. ירושלמי סנהדרין פרק כהן גדול (ה"ו) איתא נפק לגביה לבוש אותוניתיה, פירוש בלשון יוני בגד פשתים (מוסף הערוך). והאות אמת כתב צריך לומר אקונין נאה, והוא דמות שחוקקין בו צורת המלך לכבודו, והכוונה בזה על כללות העולם שהוא כאיקונים שעל ידו ניכר כח היוצר, והמשכן דוגמת כל העולם, ולפי שהאיקונים נעשה מאבן טובה באומנות גדולה אמר בן ביתו כי לא יוכל לעשות כמותה, והשיבו המלך שאינו מבקש אלא ציורו בסמנים כדרך הציירין ואף על פי שאינו דומה ממש, וכבוד המלך במקומו מונח (יפה תואר) ועיין ברבה סוף סדר תרומה:

בלבוש נאה כו'. הכוונה אחד עם דברי ר' אבון שאמר משלו לאיקונין כו', שלהיות הלבוש כבוד הלובש על דרך דרבי יוחנן קרי למאניה מכבדותי, וגוף הלובש מכוסה בו, לכן כנה העולם שכבוד היוצר נראה על ידו עם היותו נסתר, כמלבוש (יפה תואר). ואפשר שלעיל צריך לומר שהיה לו איקונין נאה, וכאן צריך לומר שנגלה לבן ביתו באותונין נאה של מרגליטין, ומלת בלבוש נאה היה נכתב על הגליון פירוש על מלת אותונין נאה:

מרגיליטין. מרגליות:

וכי יכול אני לעשות כמוהו. אמר לו אני בכבודי ואתה בסממנך. כך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה עשה לי משכן. כן צריך לומר וכן הוא ברבה נשא:

וכשם שאתה רואה למעלה עשה למטה. ואם אתה עושה לזה של מעלה למטה. אני מניח סנקליטין שלי של מעלה וארד ואצמצם שכינתי ביניכם למטה. כיצד מה למעלה שרפים עומדים אף למטה עצי שטי עומדים. העומדים אין כתיב כאן אלא עומדים כנתון באסטרטיא של מעלה הדא הוא דכתיב שרפים עומדים ממעל לו. מה למעלה כוכבים. כן צריך לומר (אות אמת) וכן הוא בבמדבר רבה, אך שם איתא העמיד אין כתיב כאן, ולכל הגירסאות כוונת המדרש דלהכי כתיב עומדים לרמז על שרפים עומדים:

באיסטרטיאה. פירוש בצבא וחיילות של מעלן, אחשדרפני המלך תרגום אסטרטילוסי מלכא:

סנקליטין. פירוש בלשון יוני סנקליטוס בית דין, ובבמדרש שמות רבה פרשת ומשה עלה (כח, ג), לך קרא לפלוני סינקליטיקוס פירוש יועץ אחד מבית דין (מוסף הערוך):

מלמד שהיו קרסי כו'. שבת דף צ"ט, א' ובבמדבר רבה פרשה י"ב ושמות רבה פרשה ל"ה:

כחתנים היו כמה דאת אמר וקדשתם היום ומחר. כן צריך לומר (אות אמת) וכן הוא בבמדבר רבה שם, ורצה לומר וקדשתם לשון קדושין:

שמחת לבו אלו דברי תורה כו'. אפשר שצריך לומר וביום שמחת לבו זה אהל מועד שנשנית שם התורה היך מה דאת אמר פקודי ה' כו', ורצה לומר ביום חתונתו זה מתן תורה שאמרו נעשה ונשמע, וביום שמחת לבו זה אוהל מועד שאז היה עיקר הנשואין שמחת לב לפניו כיום שנבראו בו שמים וארץ:

זה אהל מועד ומנין לאהל מועד שחיתונים היו שנאמר ביום כלות משה כלת כתיב ביומא דעלת כלה לגנונה. כן צריך לומר (אות אמת):

פרשה ד

פרק א

הנך יפה בנטיעה. שזה גם כן מצוה כדאיתא בויקרא רבה פרשה כ"ה (סימן ג) וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל רבי יהודה ברבי סימון פתח כתיב אחרי ה' אלהיכם תלכו ובו תדבקון כו' מתחלת ברייתו של עולם לא נתעסק הקדוש ברוך הוא אלא במטע תחלה הדא הוא דכתיב ויטע ה' אלהים גן בעדן, אף אתם כשנכנסין לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה הדא הוא דכתיב וכי תבאו וגו':

הנך יפה בתפילה. כי התפלה היא עיקר גדול, ובפרט לנו שבעונותינו הרבים רובם ככולם צריך תפלה, כי לולי תפלה ותחנה אין תורתנו מועיל כי במקום לכלוך התורה

תועבה, ואנחנו מלאים לכלוך בעונותינו הרבים לרוב עונות, אבל בתפלה ירחץ ה' את צואת בנות ציון, ועיקר התפלה היא כשהיא בהכנעה ושברון לב (יערות דבש ח"א דף ג' ע"ב) ועיין מה שכתבתי לעיל פ"א סימן ס"ב:

עיניך הן הסנהדרין שהם עינים לעדה. בזה יש לחבר סוף תורה לתחילתה, דחז"ל (פסיקתא רבתי פרשה מ ועיין בראשית רבה יב, טו) אמרו בתחלה עלה במחשבתו של הקדוש ברוך הוא לברא את העולם במדת הדין וראה שאין העולם מתקיים צירף רחמים לדין וברא את העולם, הדא הוא דכתיב ביום עשות ה' אלהים את השמים ואת הארץ, וכתבו המפרשים שלא שיתף דין ורחמים אלא בשביל רשעים, אבל עם צדיקים מתנהג הקדוש ברוך הוא במדת הדין, וזהו לעיני כל ישראל הם הצדיקים שנקראים עיני ישראל בראשית ברא אלהים:

מצויינת. מסומנת וניכרת:

בתגלחת. (ויקרא יט, כז) לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקנך:

מכפרת על העולים. פירוש מכפרת על העוונות של העולים אותה לקרבן, ולעיל פ"א סימן ס"ג איתא בהדיא על העוונות:

שכל אותן שבעים פרים כו'. עיין במדבר רבה פרשה כ"א (סימן כד):

יצדה. יחרב:

של תלמידי חכמים. תלמידיהם של החכמים שהיו יושבים לפני סנהדרין כדתנן בפרק אחד דיני ממונות (סנהדרין לז, א):

גורן. כלומר שעושה גוזלות בכל חדש וחדש, וגוזלות קראו גורן כמו שעת חידוש התבואה כמה דאת אמר בכמה דוכתין בתלמוד, ועיין מה שכתבתי לעיל פ"א סימן ס"ג:

משוגרת רוגליות. משלחת רגליה כלומר דרכיה למרחוק משובכה ללקט מזונות:

ישיר משה ובני ישראל. שפירושו משה שקול כנגד כל ישראל:

ויעשו בני ישראל. פסוק זה נרשם בטעות וצריך לומר כאשר צוה ה' את משה ובני ישראל (במדבר כ"ו, ד) שהשווה משה ושקלו כנגד כל ישראל, וכן הוא בילקוט שורש פ"ו:

דוגמה דידך כו'. תנחומא סדר תצוה סימן ה' מי שמבקש לקנות חטים אומר הראיני דוגמתן אף אתה דוגמא שלך דומה ליונה כו', ודרש עיניך לשון דוגמא, כמו בלשון חכמים בבראשית רבה פרשה ע"א (סימן ה) עיין שם:

והנה עלה זית. וזית הוא אורה, או יש לומר שעל ידי כך ויפתח נח את חלון התיבה:

מהו טרף. דלשון טריפה לא אשכחן אלא על הריגה ומכה, או לשון מזון, לא על לשון חטיפה, לכן מפרש דהכא נמי לשון הריגה כלומר שהשחית האילן, שאילו לא לקח

העלה הזה היה צומח ממנו אילן גדול ובלא יומו כרתו (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה ל"ג (סימן ו) ובויקרא רבה פרשה ל"א, (סימן י) ובפ"ב דעירובין (יח, ב):

ומהיכן הביאה אותו. משום דאפילו איצטרובלין של רחים נמחה כדאיתא לקמן בסמוך וכל שכן הוא שלא נשאר אילן בארץ (יפה תואר):

משמטוטי ארץ ישראל. ובבראשית רבה ובויקרא רבה הנזכר לעיל גרסו משבשושין שבארץ ישראל, ופירושו מזמורות של ארץ ישראל:

לא לקה במוי דמבולה. ונשארו שם האילנות, ומשם הביאה היונה העלה:

את ארץ לא מטוהרה כו'. ורצה לומר אתמוהי קא מתמה את ארץ לא טהורה כלום ירדו עליך גשמים ביום זעם, וכדסבירא ליה לרבי יוחנן בפרק פרת חטאת (זבחים קיג, א):

אמר רבי יוחנן אפילו כו'. רבי יוחנן מסייע לרבי לוי ואמר שלא היה אפשר להביא ממקום שהיה המבול שאפילו אצטרובלין (פירוש רחים התחתונה הקבוע בקרקע) של רחים נמוחו, מכל שכן זית, אלא על כרחך כרבי לוי (ידי משה):

שערי גן עדן נפתחו לה. אין זה פתיחת שער ממש כי למה יהיה סגור בבריח ודלתים, אלא כלומר שנתן לה מקום ליכנס ולא הוזקה בכרובים ולהט החרב (יפה תואר):

אילו מגן עדן הביאה כו'. כלומר דבשלמא אי מארץ ישראל הביאה אף על פי שיש אילנות חשובים מזית לא קשה, דרוב עצי ארץ ישראל זתים, אבל אי גן עדן דרובא דאילנות גן עדן מבעלי הריח מקנמון ואפרסמון חשוב מאד וכדומה היה לה להביא מהם, כי אפילו הבעל חי יבחין בהבדל הזית מבעלי הריח החשובים כל כך והיה לה להביא מהם שהם הרוב (יפה תואר):

ובלסמן. עץ בלסמן גדל בעיר יריחו אשר נקרא שמה יריחו על שם הריח, תרגום בפסוק הדודאים נתנו ריח (לקמן ז, יד) איתבסם קדמאי כריח בלסמון (מוסף הערוך):

ואמרה לו מרי נח כו'. אף דודאי היונה אינה בת דיעה, אך כל מה שאנו לומדים דבר אחד מאיזה דבר, חשוב כאילו שמענו ממנו אותו דבר שלומדים ממנו, לכן כיון שהיונה תפסה עלי זית בפיה אף שהוא דבר מר, אף שנח וודאי היה נותן לה דברים טובים, לומדים אנו ממנה שיותר טוב דבר מר ולקבל מהקדוש ברוך הוא, מדבר מתוק ולקבל מבשר ודם, שהרי לקחה דבר מר משום שהיה המר מתוק לה לפי שהיה מאת הקדוש ברוך הוא, וזהו שאמר אלא רמז רמזה לנח ואמרה כו' (נחלת יעקב):

מר מזה. היינו עץ הזית עצמו ועליו שהם מרים, לא הפרי:

שעיניה כעורות כו'. נראה שזה קאי על עיניך יונים, וכמו שדרש לעיל עיניך הם הסנהדרין והצדיקים, שכל זמן שהיו בישראל סנהדרין יושבין בלשכת הגזית היו ישראל בשלימות ובתמות כיונה הזו שתמה וצנועה, ועיין בענף:

והאשה הזאת כו'. זה נדרש על תיבות מבעד לצמתך ומבעד הוא לשון לפנים, וצמתך לשון דבר המצמצם השער שלא יפריח לצאת, שקושרת ומצמצמת שערה לאחוריה, והוא השער שבסוף הראש, וזה שאמר והאשה הזאת כשקושרת שערה לאחוריה לפנים מן השבכה והוא תכשיט לה, כך כו':

נראין מצומדין. דבוקים לארץ וקטנים ושפלים, וכשישבין בדין הם מראים רוחב חכמתם וחריפותם, כזה הרב של צפורי והוא רב הונא כדלקמן סימן ד'. והמעריך כתב שצריך לומר נראין מצומתין והם מרווחין כהדין בי מדרשא רבה דרבי הונא דציפורי, ופירוש מצומתין מקובצים ודחוקים עד כאן לשונו. או אפשר שצריך לומר והן מרויחין, ר' הונא רבה דצפורין ור' לוי אמרו לשון כו' וכן נראה מספר אות אמת:

לשון ערבי הוא כו'. פירוש בערבי כשרוצה לומר למי הרווח לי הוא אומר לו מבעד לי: **הר שגלשתי מתוכו עשיתי אותו גל ועד לאומות העולם**. כן צריך לומר (מתנות כהונה). ורצה לומר שהמדרש מפרש שגלשו שנקרחו (גבח (ויקרא יג, מא) מתורגם גלוש) ופשטיה דקרא שערך נאה ומבהיק בצוהר ולבנונית כשער עזים לבנות היורדות מן הר גלעד (וכשיורדות מן ההר נמצא ההר נקרח וממורט מהם). ויחד הר זה יותר משאר הרים על דרך שאמר הכתוב (במדבר לכ, א) ומקנה רב היה לבני גד ובני ראובן ויראו את ארץ יעזר וארץ הגלעד והנה המקום מקום מקנה, והמדרש מפרש הכתוב שמשבח לכנסת ישראל שערך נאה ומבהיק בצוהר ולבנונית כשער עזים לבנות (והוא משל על זה שנתלבן עונותם שנמחלו) כשנגלשו ונקרחו מהר גלעד רצה לומר כשיצאו מן הים ונקרא הים הר על דרך (שמות טו, ח) נצבו כמו נד נוזלים, וקראו גלעד על שנעשה גל ועד לאומות העולם שחביבים אתם לי וששניתי מעשי בראשית בשבילכם, ויראו מכם כמו שנאמר (שם פסוק יד) שמעו עמים ירגזון וגו'.

ורבי יהושע דסכנין מפרש שגלשו שנשקפו ונראו וכמו שפירש האבן עזרא, וזהו שאמר **טורא דאתנהרתון מן גווה**. והמדרש הביא ראיה לדברי תנא קמא שפירושו שנקרחו משום דלשון בני אדם דהאשה הזאת כששער שלה סגין פירוש מרובים, **היא עבדא ליה גלשין גלשין** ופירש המעריך סבכי השעיר שנתלשין מראשה על ידי המסרק נקראין גלשין, הרי שגלשין פירושו קרחים. וגם מביא ראיה לדברי רבי יהושע דסכנין מלשון בני אדם **הדא בוצינא כד הוא לפי טבאות הוא עבד גלשין גלשין** כן גרס המעריך, ופירש

הנר הזה כשהוא מאיר הטיב הוא עושה שלהביות גדולות, לפי כמו לאב"י בלשון יוני מאיר, עד כאן לשונו (ומסיים ומתנות כהונה כתב שבושים). ומה שאמר המדרש **ומה הגלשה הגלשתי מתוכו** זה אמר לשני הפירושים, לר' יהושע פירושו ומה אתנהרתי מתוכה, ולתנא קמא פירושו ומהו הקרחה כלומר מהו הדבר שלקחתי מההר שיהיה נמצא ההר כקרח וממורט ממנו:

שעלו מן הרחצה רבי בר כהנא כו'. רצה לומר שמפרש שעל ידי השירה שאמרו על הים נתרחצו מן העונות שלהם שנמחלו להם:

מחלה שירה לשעבר. ואף בשירת הים נמחל חטא שהמרו על ים, וכן הוא באגדת שמואל ריש פרק כ"ט במאמר זה עיין שם, ועיין שוחר טוב מזמור י"ח:

תחילת עשייה. כלומר כתיב ויעשו בני ישראל כאילו היא תחילת עשייה, והלא בשכבר הימים שעברו עשו והוסיפו:

פרק ג

רקתך הריקן שבכם כו'. פירוש רקתך הוא העגול של פנים החלק בלא שער והם שאר העם, וזהו שאמר הריקן שבכם רצוף (פירוש מלא) מצות כרימון הזה, שלפי שהרקתך בלא שיער לזה דימה לה שאר העם הריקנין ואמר שהם כרימון (הגר"א). וכתב בספר שירה לדוד שראה דבר פליאה בספרים אשר בתוך הרימון יש תרי"ג גרעינים נגד תרי"ג מצות:

מבעד לצמתך על הצנועין כו'. ורצה לומר שהגר"א מפרש מבעד לצמתך פירושו שהם תחת התלמידי חכמים וסרין למשמעתם כל מה שאומרים להם התלמידי חכמים, לצמתך הם התלמידי חכמים שנקראים צמת לפי שהם מצומתים ודבוקים להקדוש ברוך הוא, וזה שאמר המדרש כיון שהריקנין מלאים מצות כרימון כל שכן הצנועים והמצומתים שבכם:

פרק ד

לגוזר ים סוף לגזרים. וגומר והעביר ישראל בתוכו. והזרע אברהם כתב וזה לשונו שמעתי שהוא טעות והכי גרסינן, בספרו ואמר למכה מלכים וגו' ועיין בו מה שכתב ביאורו של הגירסא החדשה:

אדם הראשון. כגון (תהלים קלט, טז) גלמי ראו עיניך, ולי מה יקרו רעיך אל (שם פסוק יז) אדם הראשון אמרו (רש"י בבא בתרא דף י"ד, ב) גם מזמור שיר ליום השבת (שם צב) איתא בבראשית רבה (כב, יג) ובשוחר טוב שאדם הראשון אמרו:

ואברהם. דאיתן האזרחי (שם פט) זה אברהם (רש"י):

משה. תפלה למשה איש האלהים (שם צ) וכל אחד עשר מזמורים כסדרן (רש"י):
ושלמה. דכתיב (שם עב) לשלמה אלהים משפטיך למלך תן:
לא אתפלגין. אין חולק בהם, דאליבא דכולי עלמא אלו חמשה הם מאותן עשרה שאמרוהו:
רב אמר אסף והימן וידותון שלשה, ושלשה בני קרח אחד, ועזרא. ר' יוחנן אמר אסף והימן וידותון אחד ושלשה בני קרח שלשה ועזרא. כן צריך לומר. ורצה לומר שרב סבירא ליה שאסף המשורר הנזכר בדברי הימים (א' טו, יט) הוא מבני גרשון, ועליו נאמר (תהילים נ ועוד) מזמור לאסף, אבל בן קרח אביאסף שמו ברוב המקומות, וידותון דכתיב (שם לט) למנצח לידותון שם נביא, ושלשה בני קרח דכתיב (שם פח) שיר מזמור לבני קרח נחשבים לאחת, ועזרא אחד (ועיין מה שאכתוב לקמן). ורבי יוחנן אמר אלו השלשה אסף הימן וידותון שחשב רב לשלשה אינו נחשב אלא לאחת, משום שאסף בן קרח היה, ואף שבן קרח נקרא אביאסף, יתכן שקצר כאן וקראו אסף, ואף על פי שבני קרח נזכרים יחד ברוב המקומות, סבירא ליה לרבי יוחנן על ידי שהיה בן תורה זכה לומר שירה עם אחיו וזכה לומר שירה בפני עצמו. והא דדחקו לרבי יוחנן לומר כן משום דכתיב במזמור לאסף (עג, ב) ואני כמעט נטיו רגלי וגו' שרצה לומר כבר הייתי משרה עם אבי בגיהנם כדאיתא בויקרא רבה פרשה י"ז (סימן א) כלומר כמעט הייתי נופל לגיהנם אצל אבי, הרי שבן קרח היה, ולא סבירא ליה לפרש שהוא דרך משל על נפילתו בטעות המינות, וידותון סבירא ליה לרבי יוחנן דלאו שם נביא הוא כדלקמן, א"כ הימן ושלשה בני קרח ועזרא הרי חמשה, ועיין בשוחר טוב מזמור א' ובקהלת רבה פ"ז סימן ל"ט ובבבא בתרא דף י"ד, ב':
ועזרא. בספר אות אמת כתב הא דחשיב עזרא הוא שיבוש מפורסם עד כאן לשונו. ולי אפשר שצריך לומר במקום עזרא מלכי צדק, כדכתיב (תהילים קי) נאם ה' לאדוני שב לימיני וכל המזמור כדאיתא בבבא בתרא ובריש שוחר טוב:
רב אמר לידותון ממש. ור' יוחנן אמר. כן צריך לומר וכן הוא בקהלת רבה:
הימנין. פירושו בלשון יוני ורומי שיר של שבח (מוסף הערוך):
למה שקולו ערב הדא הוא דכתיב נאם דוד בן ישי וגו' ונעים זמירות ישראל. כן צריך לומר:
בזכות אותו שבא לאלף דור תלוי עליו כל שלטי. כן צריך לומר:
שדיך אלו הם משה ואהרן. שהיו מניקים לישראל כשדים:

פתר קרייה כו' הר סיני. וכך פירוש הכתובים לפי דרש זה, הנך יפה רעיתי אשר אתה קבלת את התורה בהר סיני, עיניך יונים אשר כמו יונה מכיר בן זוגה כך אתה מכיר אותי שלא להחליף באלהים אחרים, מבעד (לשון עדי) אשר עדי ותכשיט התורה והמצות לצמתך להתחברותיך אשר היא מחוברת בך, וכמו שפירש השירה לדוד:

לפני הר סיני שערך כעדר העזים עדר שעמדו על הר סיני לא היו עומדים באלירא. שהיו מצמצמין. כן צריך לומר. שמפרש שערך כינוי לישראל, וקאמר שישראל שעמדו לפני הר סיני לא היו עומדים באלירא פירוש בקלות ראש ומבולבל, אלא היו עומדים ביראה ורתת וזיע ומצמצמין עצמן מחוברים יחד כמו עדר העזים שהולכים מחוברים יחד, ולא עברו על מאמר הקדוש ברוך הוא (שמות יט, יב) השמרו לכם עלות בהר וגו', וכן (שם פסוק כא) רד העד בעם פן יהרסו אל ה' לראות וגו', אבל האומות שלא יראו מן הקדוש ברוך הוא ולא קבלו את התורה נגזר עליהם (דברים כ, טז) לא תחיה כל נשמה, וזה שאמר, ר' אבא בר כהנא בשם רבי יוחנן מייתי לה מן הכא כו' מחורב נחרבו רצה לומר על שלא קבלו התורה מחורב, לכן נחרבו נגזר עליהם החרב, וזהו שאמר נטלו אפופסים (פירוש גזר דין, וכן הוא בלשון יוני, מוסף הערוך) שלהם למיתה, על שמעם הדברות בקלות ראש ולא קבלו אותם:

למיתה הוי שערך כעדר העזים. שגלשו מהר גלעד ר' יהושע בשם רבי לוי אמר טורא. כן צריך לומר:

טורא דאתנהרתון מן גווה. מפרש שגלשו שנשקפו ואתנהרו. וקאמר **ומה הגלשה הגלשתן מתוכו** פירוש ומה אתנהרתם מתוכו, וקאמר **שניך כעדר הקצובות מילין קצובים רמ"ח כו'**. וקאמר שניך כי רב שינים באדם מרמזים על רב פליאות החכמה שזה כלל כל התורה ולכך נקראים ישראל שושנ"ה אשר ראשי תיבותיו שלשים ושתים נתיבות החכמה, ולכך השינים לבנים כי חכמה מרמז על החסדים בסוד לב"ן, כמו שכתב בספר שירה לדוד:

בעצרת אין כתיב חטאת. אלא שעיר עזים אחד ולא כתיב לחטאת:

שלא היה בידם כו'. וזה לשון הירושלמי ראש השנה פ"ד ה"ח ובעצרת אין כתיב חטאת אמר להם הקדוש ברוך הוא מכיון שקבלתם אתם עליכם עול תורה מעלה אני עליכם כאילו לא חטאתם מימיכם, עד כאן. וכתב היפה מראה שבכל שנה בעצרת הוא כיום אשר עמדנו לפני הר סיני ומקבלים התורה מחדש וכדאמר רבי יוסף אי לאו האי יומא כו' הילכך אין שם חטאת ביום הזה, עד כאן לשונו. וכן כתב הרוקח סימן רצ"ה שאף בזמן הזה בכל חג עצרת שמקבלים עליהם עול תורה נמחלים להם כל עונותיהם, עד

כאן לשונו. וזהו שאמר שעלו מן הרחצה פירוש שעלו מן עוונותיהם ורחצו מהן כמו שכתוב (ישעיה א, טז) רחצו הזכו וגו':

שכולם מתאימות אמר רבי יוחנן כו' רבי אבא בר כהנא כו'. לדברי רבי יוחנן שאמר שנתנו לכל אחד מישראל עטרה אחת מתפרש שכולם מתאימות לשון מתום על דרך (תהילים לח, ד) אין מתום בבשרי, כלומר תמימות, שכל אחד מהם זכה לעטרה, ולדברי רבי אבא בר כהנא שכל אחד קיבל שתי מתנות מתפרש מתאימות לשון תאומים. או אפשר שלדברי שניהם מתפרש מתאימות לשון תאומים, ורצה לומר כמו העדר כשנולדים תאומים שוים בקומה, כך הם היו כולם שוים שלא נפל אחד מהם אלא כולם קבלו מתנות שוות, ועיין ביאור הגר"א בפירוש שני:

זונם. פירוש חגורות, ועיין מה שכתבתי בשמות רבה פרשה מ"ה (סימן ב):

כהטבת נרות. כך היו דבריהם מקובלים לפניו, ועיין מה שכתבתי לעיל פ"ב סימן ל"א:

ארץ רעשה וגו'. אף שמים נטפו מפני אלהים זה סיני מפני אלהים אלהי ישראל **שאין תלמוד לומר זה סיני** שכבר נכלל הוא בארץ רעשה, וגם מיותר מה שסיים מפני אלהים אלהי ישראל שהרי כבר אמר מפני אלהים, וכן קשה בקרא דשופטים ה' הרים נזלו מפני ה' זה סיני מפני ה' אלהי ישראל, שאין תלמוד לומר זה סיני מפני ה' אלהי ישראל, שהרי סיני בכלל הרים נזלו וגם כבר אמר מפני ה', אלא בא לרמוז על מעלת ישראל שנתייצבו תחת הר סיני לפני ה' וזהו גדולה וכבוד להם:

לאלף דור. רצה לומר משה רבינו עליו השלום וכל גדולי הדור המקיימים התורה שנתנה לאלף דור (מתנות כהונה):

ולא אתם כו'. כלומר לאו דוקא אתם לבדכם קיימים בזכותו של משה רבינו עליו השלום אלא כל כו':

פתר קרייה במלחמת מדין. מפרש הנך יפה רעיתי במצות, הנך יפה במעשים טובים, עיניך יונים כמו עיני יונה כי אם אל בת זוגה כך ישראל שהלכו למלחמת מדין ולא תלו עיניהם בנשי מדין כדלקמן, מבעד לצמתך צמת הוא מצנפת האשה שעל שערה שאינה מסירה ממנה מחמת צניעותה, ומבעד הוא לשון מבפנים, והכוונה שהיו כולם צנועים במלחמת מדין כאשה צנועה שמצנעת שערה תחת המצנפת, ששער באשה ערוה. וקאמר **שערך כעדר העזים עדרים שהלכו למלחמת מדין לא הלכו אלא בזכות משה**. הכוונה לזה דאמרו (בבא קמא דף נ"ב ע"א) ר' יעקב אומר עיזא דאזלא בריש עדרא (ופרש"י יש לבעל העדר עז חריף, ודרך העזים להלך בראש והעדר הולך אחריהם) כדדרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא כד רגיז רעיא על ענא עבד לנגדא סמיותא

(פרש"י לעז המושכת מנקר עיניה ונכשלת ונופלת בבורות והעדר אחריה, כך כשהמקום נפרע מישראל ממנה להם פרנסים שאינן מהוגנין) וישראל שנכשלו בערוה (והוא כינוי לשער ששער באשה ערוה) בשטים ובפרט שבט שמעון שהלכו אחר מנהיגם זמרי ונפלו בשטים, אלולי זכות משה שהיה שקול כנגד כל ישראל ופנחס שקנא קנאת ה' צבאות אז בשיטים והיה שקול כנגד כל אנשי הצבא שהלכו למלחמת מדין כמו שאכתוב לקמן לא היו עולים משם בשלום, כי היה מתגבר עליהם הקטרוג של שטים שנכשלו אז מבנות מדין, וזהו שאמר שערך כעדר העזים שכשיש להם מנהיג טוב הם ניצולים כולם מבורות ופחתים, כן אף על פי שנכשלו בזנות בשטים ניצולו על ידי מנהיגיהם הטובים משה ופנחס:

הדא הוא דכתיב ויקח משה כו'. צריך לעיין איך יליף (אות אמת). והמתנות כהונה גרס הדא הוא דכתיב וישלח אותם משה אלף למטה ואת פנחס, עד כאן. והכוונה לזה דאיתא בספרי סדר מטות (פיסקא קנ"ז) על פסוק זה, מגיד שהם שקולים כפנחס ופנחס היה שקול כנגד כולם, עד כאן. רצה לומר דאם לא כן אותם תנינא למה לי (הרא"ם):

שניך כעדר הקצובות מילין קצובין כו'. הענין ושנייך הן עורכי המלחמה וכמו שאמר הכתוב (תהילים ג, ח) כי הכית את כל אויבי לחי שיני וגו', נמצא נקרא מי שרוצה לאבד את חברו בלשון שן, וכן עורכי מלחמה קראן בכנוי זה שאוכלים את אויביהם (הגר"א). וקאמר שניך העם העורכים מלחמה שהלכו למדין היו קצובות במספר כל אחת לבדה **שנים עשר אלף בנדבה ושנים עשר אלף במסירה**, כעדר שקצובות במנין כל עדר לבדה: **שנים עשר אלף בנדבה כו' שנאמר וימסרו כו'**. הכוונה מדכתיב שני פעמים אלף למטה אלף למטה משמע שמכל שבט היו שני אלפים והוי עשרים וארבעה אלף, וא"כ קשה לכתוב בהדיא שני אלפים למטה, ועוד קשה הא כתיב בקרא וימסרו מאלפי ישראל אלף למטה שנים עשר אלף חלוצי צבא משמע שלא היו אלא שנים עשר אלף, לכן קאמר דאותן שנים עשר אלף נמסרו בעל כרחם שלא רצו לילך ששמעו שמיתתו של משה מעכבת מלחמת מדין התחילו מתחבאים אף על פי כן נמסרו על כרחם, ושנים עשר אלף הלכו מרצונם, לכך פלגינהו קרא אלף למטה אלף למטה, וזה שאמר הפסוק וימסרו מאלפי ישראל פירוש מאותן האלפים שנאמר למעלה שני אלפים לכל שבט אלף למטה שנים עשר אלף בעל כרחם שהם שנים עשר אלף, ועיין בספרי שזו דעת רבי ישמעאל: **בשנים עשר אלף**. הלכו למלחמת מדין, ושנים עשר אלף הלכו לשמור את הכלים, שהם הלכו ברצונם שאין מיתתו של משה תלויה בשמירת הכלים, ועיין בתנחומא (מטות סימן ג):

שלא הקדים כו'. פירוש שעלו מן עונותיהם ורחצו מהם כמו שכתוב (ישעיה א, טז) רחצו הזכו וגו' ושמרו את עצמם מכל דקדוקי מצות שלא הקדים כו':

זוגות זוגות. וזהו מתאימות:

מפחם פניה. שלא יתעורר לו תאוה מיופיה, ועיין מה שכתבתי על זה בתנחומא סדר מטות, ועיין לעיל (א) פסוק (ו) אל תראוני, ולקמן (ו) פסוק (ו) שיניך:

שלא נחשד אחד מהם. כמו שכתוב ולא נפקד ממנו איש שהוא מהיות צדיק הנקרא איש:

לעריה. פירוש לערוה:

אפשר שלא הזיע יצר הרע קימעה. היא הצפיה ראשונה שבא לאדם בהכרח כמאמר החכם אם ראית אל תסתכל. ועיין בענף:

שבא עבירה לידו כו' מצוה גדולה עשה. והא דאמרינן (עבודה זרה יט, ב) סור מרע יכול ילך אדם ויתגרה בשינה, תלמוד לומר ועשה טוב עד שיעשה טוב. ויש לומר דהתם מיירי שלא בא עבירה לידו, רק יאמר אלך ואישן ולא יבא לידי עבירה, על זה אמר תלמוד לומר ועשה טוב, שאינו יוצא בזה שלא יעשה עבירה, אבל הכא שבא עבירה לידם באותה אשה ובאותה עבירה גופא שחטאו פעם אחת ועבירה גוררת עבירה שהמשחית שנברא מאותה העבירה גורר אותם לידי עבירה זו פעם אחרת, ומכל מקום גברו על יצרם ולא עשו אותה לכן נחשב כעושה מצות:

סנדרנא. סנהדרין, ובמושב זקנים יהללוהו (תהילים קז, לב) תרגום ובסנהדרין דחכימיא ישבחון יתיה, נוסח אחר סיידנא וכן עיקר, ולשון ערבי הוא ופירושו אדונינו (מעריך):

פתר קרייה בירדן. מפרש הנך יפה רעיתי במעשיך, הנך יפה במעשה אבותיך, עיניך יונים כמו שאצל היונים העינים שוים כך מעשיכם שוים למעשה אבותיכם שאתם עושים מעשה אבותיכם, מבעד פירוש מבפנים לצמתך, צמת הוא המצנפת של האשה שעל שערה ומטמנת שעריה תחתיו כך ישראל זכות אבות מגין ומכסה עליהם, וקאמר שערך הם ישראל שמכוסים בזכות אבות, הם כעדר העזים שגלשו מהר גלעד שנאמר בו ביעקב (בראשית לא, כא) וישם את פניו הר הגלעד, ומרמז שלא עברו ישראל את הירדן אלא בזכות יעקב שנאמר בו ויעבור את הנהר וישם את פניו הר הגלעד:

כי במקלי עברתי כו'. בודאי אין המקרא יוצא מידי פשוטו וכדפרש"י בחומש שאמר לא היה עמי לא כסף וזהב ומקנה אלא מקלי לבד, ועל זה אמר ועתה הייתי לשני מחנות, אלא משום דלא קאמר סתם כי ריקם הלכתי ודקדק לומר כי במקלי עברתי את הירדן הזה דריש דרמיז ביה נמי שנתן מקלו בירדן ונבקע וכפרש"י בחומש בשם המדרש,

ובודאי לא נעשה נס זה בחנם אלא להיות סימן לבניו לפי שבזכותו נבקע הירדן לבניו (נזר הקודש):

עבר ישראל את הירדן. ולא כתיב עברו בני ישראל על כרחך על ישראל סבא קאמר. והכי קאמר דכיון שעבר ישראל בלכתו אצל לבן הנה דבר זה הנעשה בזכותו של ישראל סבא זה יגרום קריעה מפני בניו של ישראל (כלי יקר על נ"ך):

מלפני אלוה יעקב. ומאי שנא דכתיב הכא אלהי יעקב מאלהי אברהם ויצחק, או אלוה סתמא, אלא לרמוז לזכות יעקב (יפה תואר). או דייק מדלא כתיב אלוה של יעקב משמע מלפני אלוה ומלפני יעקב, או הוא על דרך שאמרו חז"ל הקדוש ברוך הוא קרא ליעקב אל (מתנות כהונה):

ומה הגלשה כו' ביזת סיחון ועוג. מפרש שניך הן עורכי המלחמה שנקראים בכנוי זה על שאוכלים את אויביהם, ועדרים קצובות במספר, כן הם מילין קצובים ביזת סיחון וביזת עוג. וקאמר שעלו מן הרחצה ולא פירש על זה כלום משום שהוא סומך על מה שאמר לעיל שהיו מרוחצים מן העונות:

אמר רבי אלעזר בששים אלף כו'. שהוא מפרש כעדר הקצובות כמו שהעדרים קצובות במנין כך היו קצובים במנין ששים אלף כמו שאמר לקמן בסמוך כל מלחמה שהיא יתירה כו':

בששים אלף כו'. בששים אלף מבני ראובן וגו' וחצי שבט מנשה. ודרש הא דכתיב (במדבר ל"ב, כט) אם יעברו בני גד ובני ראובן וגו' ונכבשה הארץ לפניכם היינו על ידי בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה שהם החלוץ לפניהם, וכאן בא לומר שהואיל ועל ירם נכבשה הארץ מזה נלמד שהיו כולם צריקים נקיים מחטא שעלו מן הרחצה, וכמו שאמרו לעיל במלחמת מדין שאילו הקדים כו' (רד"ל):

היא דעתיה דרבי אלעזר כו'. קשה דאיך נתן טעם לדברי רבי אלעזר משום דאמר דכל מלחמה שהיא יתירה כו' אימא שהיה בפחות מששים אלף (אות אמת):

כל מקום שנאמר כעשר כו' או חסר כו'. ברות רבה פ"ב סימן ד' איתא וישבו שם כעשר שנים כשלשים כארבעים או חסר או יתיר, ועיין שם מה שבתבתי:

או חסר כו'. רצה לומר דלא קפיד קרא למנקט הענין בדקדוק שכן דרך המקרא:

והכא איתמר. (ד"ה א' ה'):

ארבעים כו'. קשה הא זה היה בימי שאול כדכתיב שם פסוק י' ובימי שאול עשו מלחמה עם ההגראים וגו' ומאי הקשה המדרש מימי שאול לימי יהושע. אבל לפי מאי דאיתא

בבראשית רבה פרשה צ"ח (סימן טו) שיהושע הוא שאול ונקרא שאול על שהיתה המלוכה שאולה בידו ניחא (רד"ל):

אלף שלם היו. אותן שבעה מאות וששים מתחילתן גם המה היו אלף אלא שחסרו מהם שני מאות וארבעים שכלו ומתו בדרכים. ושואל ועדיין חסרים חמשה עשר אלף ששים אלף והיכן הם, והשיב שהם היו שומרי הכלים ולכן לא מנאם הכתוב:

החלוץ. ראובן וגד וחצי שבט מנשה שעברו חלוצים לפניהם, ודן הולך מאחריהם והיה מאסף לכל המחנות, ושאר השבטים היו ממוצעים ביניהם:

ועל המצומתים שבכם. כלומר יושבי אוהל של תורה (נזר הקודש):

דבר אחר מבעד כו'. השתא פתר קרייה בבית המקדש הנך יפה רעיתי במצות הנך יפה במעשים טובים, עיניך יונים כמו עיני היונים כל אחת אל בת זוגה כן עיניכם אל ה' ועיני ה' עליכם, ומשרה שכינתו ביניכם על ידי אמצעית בית המקדש, מבעד לצמתך שערך כעדר העזים, הקילוס הזה דוגמת קילוס אשה הנאהבת להחתן, מבפנים לקישוריך שערך נאה ומבהיק בצוהר ולבנונית כשער עזים לבנות היורדות מהר גלעד ששם מקום מרעה טוב, ובנמשל כן ישראל נאהבים להקדוש ברוך הוא מהשכינה שמפנים בית המקדש, וקרא להבית המקדש הר דכתיב (דברי הימים ב' ג, א) ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה, וקראו גלעד על שם שהוא גל ועד לאומות העולם שהשכינה שורה בישראל, ומשם מורא יוצאה לעולם:

את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו. וכדאמרו ביבמות דף ו' ע"ב מה שמירה האמורה בשבת לעולם אף מורא האמורה במקדש לעולם. ואגב שמביא המדרש פסוק זה מפרש ליה דמורא מקדש נוהג אפילו בחורבנו, ומסיים דרך אגב ומה אם למקדשו לא נשא לו כו':

מצנפת. בתורה נקרא של הדיוטות מגבעת, ולשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד, ועיין בתוספות יום טוב (יומא פרק ז משנה ה):

על שופכי דמים. בזבחים (פח, ב) אקשינן עלה דשפיכת דמים ניתן לו כפרה בעגלה ערופה, ומתרצים הא דידיע מאן קטליה, הא דלא ידיע מאן קטליה (עגלה מכפרת). ופרכינן אי ידיע מאן קטליה בר קטלא הוא (וכל כמה דלא מיקטלי לא מיכפרי אחריני דכתיב (במדבר ל"ה, לג) ולארץ לא יכופר וגו') ומשני במזיד ולא אתרו ביה (דלאו בר קטלא הוא, הילכך ציבור מתכפרים בכתונת, והוא נגעים באים עליו כדאמר בערכין [טז, א]):

ויטבלו את הכתונת בדם. אף על פי שאין זו כתונת דכהן, ולא כתיב הכא כפרה, כבר פרש"י בזבחים רמז היה לעתיד לבא שכפרת שפיכת דמים בכתונת, וטבילה היינו כפרה:

היך מה דאת אמר ועשה לו כתונת פסים. וכן הוא בויקרא רבה פ"י (סימן ו). וכתב היפה תואר שם משום דלאו כלי מילת הוה אלא רקום בפסים, וא"כ דמיא לכלאים, ואף על גב דכתונת דכהן לא הוה אלא כולו פשתן, מצו מימר שרמז היה לעתיד שהכתונת על הכלאים כדרך שפרש"י לענין שפיכת דמים. אף על גב דלא כתיב הכא לשון כפרה, הלא כתיב בה בתר הכי ויטבלו דהיינו כפרה כדברי רש"י הנזכר לעיל:

מכנסים מכפרים על גלוי עריות. היינו במזיד ולא אתרו ביה, בשוגג ולא איתידע ליה, והוא הדין בכפרת אפוד על עבודה זרה דקאמר בסמוך. וא"ת והא בר נגעים הוא כדאמר בפרק יש בערכין, וי"ל דלאו לכפר על החוטא קאמר, אלא לכפר על הציבור שלא יענשו בשביל ערבות, דהכא מפני חומר החטא היה הצבור נענש עמו אף לר' נחמיה שסבירא ליה בפרק נגמר הדין (סנהדרין מג, ב) שלא ענש על הנסתרות לעולם (יפה תואר):

לכסות בשר ערוה. לחפות על גילוי עריות (רש"י בזבחים):

ושמת המצנפת על ראשו. וכיון שמקומה בגובה הגוף תכפר על הגאוה, והכי אמרינן בזבחים יבא דבר שבגובה ויכפר על גובה:

על העוקמנים. לשון עקום ומרמה, ובויקרא רבה הנזכר לעיל גרסינן עוקמנין שבלב, פירוש הרהורי הלב, ולפי שהם מעמיקים מה' לסתיר עצה קרי ליה עוקמנין:

לכאן ולכאן. פירוש לפניו ולאחוריו, ולכן מכפר על העוקמנין. ובגמרא איתא אבנט מכפר על הרהורי הלב אהיכא דאיתיה, ופרש"י שהיו חוגרין כנגד אצילי ידיהם והיינו כנגד הלב כדילפינן בפ"ב דזבחים דף י"ח, ב' מולא יחגרו ביזע:

ואין אפוד ותרפים. פרש"י אין אפוד, נגלה עון תרפים, הא יש אפוד אין תרפים:

שני דברים לא כו'. פירוש בקרבנות כדאיתא בגמרא (זבחים פח, ב) אמר רבי יהושע בן לוי שני דברים לא מצינו כפרה בקרבנות ומצינו כפרה ממקום אחר ואלו הן שפיכות דמים ולשון הרע כו'. וא"ת והא אמרינן בריש שבועות שעל כל עבירות שעיר המשתלח מכפר (דלאחר שילוח שעיר לא מצי לאוקמי, שהוא מכפר כל היום, ועיין תוספות שבועות סוף פרק קמא [יג, א ד"ה דעבד]). וי"ל דהכא בשאר יומי קאמר שיתכפר ולא יענש קודם יום הכיפורים (יפה מראה):

יבא קול ויכפר על קול. כי קול דבור הרע עושה מעשה ופעולה לברוא לו מקטרג אחד, וזה המעיל הוא בהפיך זה דכתיב ונשמע קולו בבואו אל הקדש וגו' שקול זה מבריח

את המקטריגים לו בדרך בואו (רש"א). ובגמרא אמרו אם אמר לשון הרע בחשאי פירוש בצנעה קטורת מכפרת שהוא מעשה חשאי, אבל אם דיבר לשון הרע בפרהסיא שהוא דבר שבקול פעמונים מכפר עליו:

וההורג נפש בשגגה. פירוש בשוגג ולא איתידע ליה (ואף על גב דאפילו במזיד ולא אתרו ביה יש כפרה בכתונת כל שכן בשוגג ולא איתידע ליה, י"ל דהתם מכפר על הציבור מפני הערבות, וכאן מכפר עליו) אי נמי שהרגו דרך עליה דלאו, בני גלות נינהו, דאי באותן שגולין מאי קאמר זיל קרי (יפה מראה):

זו מיתת כהן גדול. קשה איך תהיה מיתת כהן גדול לכפר על ההורג בשגגה כי איש בחטאו יומת. וי"ל דלא קאמר ש כהן גדול ימות בעונו של זה, אלא שמיתתו מכפר עליו, וכדרך שאמרו שמיתתן של צדיקים מכפרת (יפה תואר), שלפי שהיה לו לכהן גדול להתפלל שלא תארע תקלה בישראל, לכן הוי ליה כהן גדול כמשותף בחטא זה ואינו מתכפר אלא במיתתו:

וישב בה עד מות כו'. אף על גב דהאי קרא מיירי במי שגולה לעיר מקלטו, אינו מביא מקרא זה אלא לרמז שמיתת כהן גדול מכפרת:

על מצח אהרן. ואף על גב דבהאי קרא מפורש ונשא אהרן את עון הקדשים דהיינו שמכפר על שנקרב בטומאה, מכל מקום מדקבעי לו לציץ מקום המצח דרשו לכפר על עונות מצח (מהרש"א):

ולהלן הוא אומר. פירוש ובעזות פנים כתיב ומצח אשה זונה היה לך, וזה מורה על העזות דכתיב בסיפא דקרא מֵאַנְתְּ הִכָּלֵם:

ומאן דאמר על הגודפנים. וזה מצי מיירי אפילו בשוגג דאתידע ליה, דהא לאו בר קרבן הוא אף על פי שזדונו כרת, דהא ממעטים ליה מחטאת בריש כריתות:

ולהלן הוא אומר ותטבע כו'. בגלית שחרף מערכות אלהים חיים כתיב זה, וילפי בגזירה שוה מה מצח דהתם מגדף מיירי אף מצח דהכא לכפרן על מגדף מיירי:

למה ויפול על פניו. אגב שהביא זה המקרא דורשהו, ורצה לומר כי כפי הטבע היה לו ליפול לאחור כי כן דרך המוכה בנופל מת או קרוב למיתה, וכל שכן זה שהיה טעון משא כבד משריון וכלים. עוד אפשר לומר ששייך קושיא זו כאן שלפי מה שאמר שהמצח רמז על גדופו היה ראוי שיפול לאחריו שיראה טביעת האבן במצחו אשר העיז לגדף, וישמח צדיק כי חזה נקם, ולא שיפול על פניו ויתכסה מצחו (יפה תואר):

בתחלה אתה דורש כו'. כלומר טעם זה פשוט, ובתחלה דרש זה, ומכל מקום המעמיק ימצא טעמים אחרים:

כדי שלא יצטער. וזה שכתוב (שמואל ב' כ"ב, מא) ואויבי תתה לי עורף:
ויהלך מלא קומתו. תימא דשתים עשרה אמות וזרתים נינהו, שהרי קומת גליות שש אמות וזרת נמצא שממקום ראשו שנפל לפניו עד המקום שהיה אילו נפל לאחריו איכא שיעור שתי קומות דידיה. ושמא יש לומר דהכי נמי קאמר, שלא יצטער אותו צדיק מה שהיה צריך להתרחק לפי קומתו שהוא שש אמות וזרת שהוא כפלים במרחק אילו נפל לאחריו (יפה תואר):
בתוך ישובו. רצה לומר כשישוב ויחזור יצטרך לילך בתוך ישוב משכנו כל אותו השיעור, ובויקרא רבה ובילקוט שמואל לא גרס ליה:
ואתה על במותימו תדרוך. פירוש במותימו הוא מקום הגובה שבגוף והוא גב האדם, דהיינו ערפו, וכשנפל על פניו ידרוך על ערפו:
מן הרחצה שמכפרין כו'. על דרך (ישעיה ד, ד) אם רחץ ה' את צואת בנות ציון, (שם א, טז) רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם:
נרתיקות. שלשלאות כמה דאת אמר (שם מ, יט) ורתוקות כסף צורף (מתנות כהונה):
נתאכלה. נשחק ונחלש עובי שלהם:
זה נזר הקודש. אלו הן הפתילים שבהם מהדקם בראשו שהיו עושים כמין כתר כדפרש"י בפרשת ואתה תצוה, ומכל מקום הנזר והציץ לא נחשב אלא לאחד (מתנות כהונה):
פלאטנוס. הוא הר גריזים שהכותיים והשמרונים מחזיקים אותו לקדוש ודמות יונה יש להם שם ועובדין אותה (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פ' ל"ב (סימן י) ובסדר עקב (סימן ו):
קיקלתא. פירוש אשפה, חבקו אשפתות (איכה ד, ה) תרגום גפיפה קיקלתן, שער החרסית (ירמיה יט, ב) תרגומו תרע קוקליתא, וקרא לבית המקדש קיקלתא על שהיה חרב:
דלא טף במוי דמכולא. פירוש שלא באו בו מים כלל (יפה תואר בבראשית רבה פרשה ל"ג) ועיין בזבחים פרק פרת חטאת (קיג, א):
ארעא דישראל לא טפת כו'. והר גריזים בשומרון הוא כדתנן בריש אלו נאמרים (סוטה לב, א), וא"כ ארץ ישראל הוא, וקאמר ליה שלא יטריח לעלות לירושלים שבית המקדש חרב כיון דאית ליה הר גריזים שמבורך כמוהו בענין המבול (יפה תואר):
אמר ליה חמריה. פירוש מוליך חמורו:
הא כתיב ויכסו כל ההרים הגבוהים. בפרק פרת חטאת נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש, דרבי יוחנן אמר לא ירד מבול לארץ ישראל, וריש לקיש אמר ירד מבול עיין שם, א"כ

הכותי סבר כרבי יוחנן דלא ירד מבול כדאמרינן בברייתא, והא דכתיב ויכסו כל ההרים הגבוהים סבירא ליה רבי יוחנן דהוא לאו דוקא דאין למידין מן הכללות, ומוליך החמור סבירא ליה כריש לקיש דירד מבול וכל ההרים דוקא:

קל וחומר לנמוכים. וא"ת אי בכל העולם ירד מבול מאי מכל אשר בחרבה מתו, הא לא הוה חרבה, כבר תירץ ריש לקיש לרבי יוחנן מאי חרבה, חרבה דמעיקרא, ואתא לאשמועינן דדוקא מכל אשר בחרבה ולא דגים שבים:

ולא אשכח מה להשיב. והא דלא השיבו כל ההרים לאו דוקא, משום דהכותי לא ידע זה דלא ירד מבול לארץ ישראל מִדרַש, דלא היה חכם למדרש, אלא שידע זה מהא דִּבְרִיְיתָא אומרין כן, וכיון שהקשה לו כן לא ידע להשיב:

נחת ליה. פירוש ירד ליה:

אפילו בבהמין. במוליך הבהמה, כגון זה שלא היה חסר תשובה, ועקר ועקרה מפרש עקר ועקרה מן התשובה. והרמז של זה הדרש דאי עקר ועקרה כפשוטו לא הוי ליה למימר אלא עקרה, לפי שאין העקרות מצוי אלא בנקבות כמו שכתב הרמב"ן ז"ל:

והדין כל כלי יוצר עליך לא יצלח וגו'. וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי. ורצה לומר מדקאמר כל לשון משמע שלא ימצא שום בעל דין עומד כנגדם שלא ינוצח, וזה אי אפשר אלא א"כ שאפילו הרקנים שבהם לא ינוצחו (יפה תואר):

והדין כפלח הרמון כו'. שאף על גב שפשוטו דברי עגבים, לשבח רקת החשוקה, שיפה כפלח הרימון, מכל מקום משל בעלמא הוא לשבח ישראל לפני הקדוש ברוך הוא שהם בחשוקתו, ולכן ידרש רקתך ריקן שבכם מלא כפלח הרמון המלא גרגרין, וזה יהיה בענין תשובות וטענות ובענין מצות ומעשים טובים (יפה תואר):

שתים עשרה מחלקות. כל מחלקה היתה באה בתחלת החדש ויוצאת בסופה ונכנסת אחרת תחתיה וחוזר חלילה לכל חדשי השנה, וכן בכל שנה ושנה, ועל כל אחת היה מוטל בחדשה לעשות צרכי המלך, וכדאיתא בדברי הימים א' כ"ז, והמתנות כהונה לא ירד לזה, ועיין לעיל פ"ג סימן י"ב:

בשלשה פרקים. פירוש בשלשה רגלים:

כל המשמרות שוות. בקרבנות האמורות ברגל, כגון חזה ושוק של שלמי חגיגה של כל יחיד ויחיד ועולות של עולות ראיה ושל מוספי צבור ושל שעירי חטאות. והא ילפינן ממה שנאמר (דברים י"ח, ו) וכי יבא הלוי מאחד שעריך ובא בכל אות נפשו ושרת, יכול אף בשאר ימות השנה, תלמוד לומר מאחד שעריך לא אמרתי אלא בשעה שכל ישראל

נכנסין בשער אחד כלומר בעיר אחת, ועל כרחך קרא בכהן ולא בלוי מדכתיב ושרת שאין הלוים ראוים לשירות, ובעשרים וארבעה מקומות נקראו כהנים לוים:
דתנינן שחה לנסך כו'. תמיד פ"ז מ"ג. דאיתא שם נתנו לו (לכהן גדול) יין לנסך, הסגן עומד על הקרן (אצל הכהן גדול שבא לנסך) והסודרים בידו (להניף כשניסך הכהן, כדי שידעו הלוים וידברו בשיר וידע בן ארזא ויקיש בצלצל כדאמר בסמוך) שחה לנסך והניף הסגן בסודרין, והקיש בן ארזא (שם אדם) בצלצל (צמב"ל בלע"ז):
בראשון היו אומרים לה' הארץ כו'. לפי שהוא ראשון למעשה בראשית:
בשני גדול ה'. שבו נחלקו המים והיה רקיע בין מים למים, ונתעלה וישב במרום דוגמת שכנו בעירו והר קדשו:
בשלישי אלהים נצב וגו'. שבו נראית היבשה שעליה עומדים הדיינין לעשות דין:
ברביעי אל נקמות. שבו נבראו השמש והירח והכוכבים שעתיד הקדוש ברוך הוא להנקם מן העובדים להם:
בחמישי הרנינו. שבו נבראו בעלי חיים שהרואה אותן מרנן ומשבח לבוראו:
בששי ה' מלך. שבו נשלמה הבריאה ובו נברא אדם שמכיר מלכותו של יוצרו:
ליום השבת מזמור שיר לעתיד לבא. כן צריך לומר:
ליום שכולו שבת. נוסח אחר לעולם שכולו שבת:
ומנוחה לחיי העולמים. האי תנא סבר לה כמאן דאמר שיתא אלפי שני הוי עלמא וחד חרוב, ועל שם שבאלף השביעי לא יהיה כי אם הקדוש ברוך הוא שנאמר (ישעיה ב, יא) ונשגב ה' לבדו ביום ההוא לכך אומרים בשבת מזמור שיר ליום השבת לאלף השביעי שיומו של הקב"ה אלף שנה, ועיין בהרב ובתוספות יום טוב בתמיד פרק הנזכר לעיל:
דתנינן איל קרב באחד עשר ושכולה אין בהם דתנינן הקרבים והסולת. (שני עשרונים היה בשני כהנים) **והיין**. (בכבש רבעית ההין ובאיל שלישית ההין) **בשנים שנים**. **כחוט השני שפתותיך ר' חוניא אמר דמים כמה דתנינן וחוט של סקרא חוגרו באמצע כדי להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים**. **דבר אחר שערך כעדר העזים**. כן צריך לומר, ולקמן בסימן י' הוא מיותר:
מצאו לו זכות כו'. פירוש כשישבו סנהדרין על דיני נפשות אם מצאו לו זכות בו ביום פטרוהו אותו מיד, ואם לא מצאו לו זכות מעבירין את הדין עד למחר משום הלנת הדין, והיו מזדווגים ביום הראשון לאחר שהעבירוהו להדין זוגות זוגות בבתיהן או בשוק ונושאין ונותנין בדבר:

קוהה להם. מלשון (קהלת י, י) אם כהה הברזל, ורצה לומר שהיתה ברורה בפיהם בלי ספק:
כגזירת מלך גזירת בית דין. לפנים היה לבוש מלכות העליון על שארי מלבישים, בגד אדום צבוע בתולעת שני (פורפר מאנטל), ומפרש כחוט השני כמו גזירת שפתי המלך אשר לבוש שני וארגמן, כן שפתותיך פירוש כן גזירת שפתותיך, היינו ציווי בית דין בפיהם בארבע מיתות:
דמים. כלומר חוט השני מדבר בזריקת דמים וכדמפרש ואזיל, וכבר כתבתי לעיל סימן ט' שמיותר כאן וצריך לומר שם בסימן ט':
כמה דתנינן וחוט. כן צריך לומר (אות אמת) והוא בפ"ג דמסכת מדות. ופרש"י חוט אדום היה עשוי סביב למזבח באמצעו להבדיל בין דם חטאת בהמה ועולת העוף שדמן נזרק למעלה מחוט הסיקרא ובין דם שאר קרבנות שזריקת דמן למטה מן החוט של סיקרא:
כשם שחוט הסיקרא כו'. והכי קאמר כחוט השני של סיקרא כך שפתותיך, שבשפתותיהם הם מבדילים בין טומאה כו':
לשון של זהורית. פירוש צמר צבוע אדום קשרו בראש שעיר המשתלח:
זה שעיר המשתלח. דרש ומדברך על שעיר המשתלח על שם ששלחו אותו המדברה לעזאזל:
מדברך יאי. זהו לפרש על שעיר המשתלח ששלחו אותו המדברה:
מדברתיך יאי. זהו לפרש שהדיבור שלך נאוה שתשלם תחת שעיר המשתלח שפתיך:
אף על פי שהוא מדבר כו'. זהו דרש אחר על ומדברך נאוה, רצה לומר הבית המקדש שהוא היום מדבר וחרבה מכל מקום הוא נאה והוא בקדושתו, וכשם כשהיה בנוי אם אדם היה נכנס בטומאה במחיצתו היה חייב, כן עכשיו אף על פי שהוא חרב אם יכנס אדם במקום מחיצתו חייב. וכך צריך לומר, אף על פי שהוא מדבר, נאוה הוא, חייבין כו', וכן הגיה האות אמת:
שבשלש שורות. היושבין לפני הסנהדרין, כדשנינן בסנהדרין בפרק אחד דיני ממונות (לז, א):
כהונה. מבית המקדש שם היו ניכרים ומצויינים הכהנים בעבודתן ולוים בדוכנם:
טטרגונים. בעל ארבע זויות, מרובע (ועיין נזיר דף ח, ב). שקדושת בית המקדש היה מרובע, הר הבית ועזרה וההיכל ולפני ולפנים:
יופי היה ונעשה תל. דרש תלפיות תל פיות, רצה לומר שמהיופי נעשה תל:
אמר הקדוש ברוך הוא כו'. דרש תלפיות תל פיות אף על פי שעכשיו הוא תל אעשה אותו יפיפיות לעולם הבא:

שכל הפיות מתפללות בו. שכל הפיות פונים למקום ההוא כדלעיל ותפלתם עולה דרך שם. ויש כאן דילוג ספר וכך צריך לומר, שכל הפיות מתפללים בו, תל שכל הפיות מתפללות עליו בקריאת שמע הוא אומר כו', שאגב אורחיה מייתי דרש זו גם כן תל שכל פיות מתפללים עליו:

בקריאת שמע. פירוש בברכת קריאת שמע. **הוא אומר בונה ירושלים** הכוונה למה שאומרים פורס סוכת שלום עלינו וכו', וכן הוא בהדיא בירושלמי (ברכות פ"ד ה"ה):

לפני הקדוש ברוך הוא ועתיד הוא לבנותו. כן צריך לומר. ורצה לומר דכתיב בנוי לתלפיות, בנוי לתל פיות רצה לומר שיבנה לתל שכל הפיות מתפללים עליו. והמתנות כהונה גרס לפני עתיד הקדוש ברוך הוא לבנותו, וכתב שרצה לומר שכתיב הוא ההיכל לפני, דרש לפני ההיכל הזה שהוא לפני ונגד עיני ועלי לבנותו:

כתוב אחד אומר והיו עיני ולבי כו'. ומדלא תלה הדבר בזמן כשרותם כמו שתלה קיום הבית, משמע דמשנבנה בית המקדש השכינה שם כל הימים ואפילו לאחר חורבנו, וכתיב אלך אשובה כו':

אלא פניו למעלה ועיניו ולבו למטה. כן צריך לומר וכן הוא בירושלמי. פירוש פניו למעלה כלומר אין הכי נמי דעיקר שכינתו למעלה, ומכל מקום שכינתו גם כן למטה להשגיח שם כמי שמביט למטה, עם היות פניו למעלה (יפה מראה):

דתניא כו'. מביא ראיה דהשכינה היא למעלה ולמטה:

מכוון כנגד שבתך. דמדלא קאמר מכון שבתך כמו (מלכים א' ח, לב) ואתה תשמע השמים, מכון שבתך משמע מכוון לאותו שהוא שבתך דהיינו השמים, שבית המקדש של מטה שער השמים שמשם עולה התפלה לבית המקדש של מעלה המכוון כנגדו, לכן יכוין המתפלל לבית המקדש של מטן שיכוין שתכנס תפלתו שם וידע כי משם תעלה השמימה לקודש הקדשים המכוון כנגדו (יפה מראה):

הר המוריה רבי חיא כו'. בתורה כתיב (בראשית כב, ב) ארץ המוריה, אבל בדברי הימים (ב' ג, א) כתיב כן הר המוריה, ועיין בפ"ב דתעניות (טז, א) ברש"י וביפה תואר בבראשית רבה פרשה נ"ה (סימן ז) ובירושלמי פרק תפילת השחר:

חד אמר שממנו יוצא מרה לעולם. בירושלמי ובבראשית רבה ובתענית הנזכר לעיל גרסו הוראה במקום מרה, וכן צריך לומר כאן. ופרש"י הוראה תורה, כי מציון תצא תורה, יורו משפטיך ליעקב, ולשכת הגזית שבה עמדו הנביאים המוכיחים לישראל:

שממנו יוצא מורא. כדכתיב (תהילים סח, לו) נורא אלהים ממקדשך:

שמשם יוצא אורה. כי התורה בתוכו והיא מאירה לעולם (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור, או לפי שמבית המקדש היתה האורה יוצאה לעולם כדדרשו חז"ל במדרש בהעלותך (סימן ב) על פסוק ויעש לבית חלוני שקופים אטומים עיין שם, ועיקר האורה מקדושת הארון שהיה בו, וכמו שאמרו ביומא (ירושלמי פ"ה ה"ג) שבזמן שהארון במקדש היה כהן גדול הולך לאורו (יפה תואר):

שמשם יצא אירה לאומות העולם. וכן הוא בירושלמי, אבל בבראשית רבה הנזכר לעיל גרס מקום שיראה יוצא לעולם, וכתב היפה תואר שנוסחת ארורה יותר נכון למלת ארון:

דביר. דכתיב בבית המקדש (מלכים א' ו, יט) ודביר בתוך הבית, והוא מקום קדש הקדשים:

שממנו יוצא דבר כו'. שמשם נענשים בדבר, עוד יתכן לפרש דבר ענין מורא ופחד מענין (תהילים מז, ד) ידבר עמים תחתינו (יפה תואר):

וחד אמר שמשם יוצא דברות לעולם. כן צריך לומר, וכן הוא בבראשית רבה ובירושלמי. פירוש דברות המקום, שעל ידי שהיתה שכינה שם היתה נבואה מצויה בישראל (יפה תואר):

פרק ה

כך משה ואהרן שוין. היינו בצדקות וחסידות, אבל הוא פשוט שמשה גדול יותר מאד בנבואה (יפה תואר בבראשית רבה פ"א סימן כ"א):

מקרית. לשון קרירות, ובנוסחאות אחרות איתא מקררת (אות אמת). כלומר בשרם היה קר בטבע והאחרת היה בשרם חם בטבע, ולכן עשו מהם הטריאקי, שצריך להיות ממוזג בשוה, וצריך לומר שנטלו מהם החלב כההוא דרבי אלעזר ברבי שמעון בפרק הפועלים במסכת בבא מציעא [פג, ב] (מתנות כהונה). והרד"ל גרס שתי משפחות של חכנים היו, ופירש חכנים נחשים, שמבשרם נעשה הטריאקה כמו שכתוב בלשון רב האי גאון שבפסקי הרא"ש פסחים פ"ג סעיף ד' (ועיין במוסף הערוך ערך חכן א' שכתב חכינא בלשון גריקיש מין נחש שמבשרו נעשה הטריאקה). ולגירסת ספרים ישנים שהביא המתנות כהונה צבעים נראה דגרסינן צפעים והוא גם כן נחשים. וענין המאמר נראה שהוא משל על משה ואהרן שאהרן אוהב שלום ורודף שלום בין אחד לחבירו, ומשה היה מקנטרן תמיד ומשניהם יחד נתמזגה ההנהגה על ישראל כענין שני הנחשים אחד מקרית ואחד מרתחת שנעשה מהם רפואה (ועיין שבת דף ע"ז ע"ב חדא אוכמא וכו') ולשון משפחות שייך בבעלי חיים גם כן כדאיתא בכמה מקומות וגם במקרא:

הנני מעלה לה ארוכה כו'. הרי שקודם החורבן הכין להם רפואה והבטיח להם להשיבם לארצם:

וכתיב כרפאי לישראל כו'. כרפאי לישראל שאקדים להם הרפואה, אז נגלה עון אפרים, שאף על פי שאח"כ נגלה עון אפרים לא יהיה זה מונע או מעכב הרפואה כיון שכבר היא ברואה, אבל באומות העולם אינו כן אלא מכה אותן ואח"כ מרפא אם יהיה להם זכות דוקא, והפסוק עצמו הורה כן באומרו ונגף ה' את מצרים נגוף ורפא ושבו עד ה' ונעתר להם ורפאם, ירצה מכיון שדרך ה' עם האומות לנגוף תחלה ואח"כ לרפאות מזה נמשך שעל כל פני צריך שישובו אל ה' ואז יעתר להם וירפאם אבל בלאו הכי לא, אבל בישראל לא יתעכב הרפואה עד שישובו תשובה גמורה, אלא ימרק עונם מעט מעט עד שיעשו תשובה (בינה לעתים ח"א דרוש ח'):

באתי לרפאות כו'. הכוונה כשבראתי הרפואה לעונות של ישראל אח"כ נגלה עונותיהם, ועיין באיכה רבתי פ"ב סימן ג', וצריך עיון, ועיין שם מה שכתבתי לתרץ:

נגוף על ידי אהרן. שמקצת המכות היה על ידי אהרן, והרפואה נעשית על ידי משה, כגון מכת צפרדע שנעשה על ידי אהרן, ומשה התפלל אח"כ ונתרפאו:

אשר עשה את משה ואת אהרן וגו'. אשר העלה את אבותיכם מארץ מצרים, הסמיכות בא להורות שהקדוש ברוך הוא גדל למשה ובאהרן בשביל כבודן של ישראל להוציאן ממצרים:

מה התאומים כו'. כתבו חכמי הטבע כי דרך התאמי צביה כי נפש כל אחד קשורה בנפש אחיו עד גדר שלא יחיה האחד כמו רגע אחרי מות אחיו, כי אם כמות זה כן מות זה לרוב דבקותם (אלשיך). ובשמות רבה פ"ב סימן ז' איתא מה התאומים הללו אם חשש אחד בראשו חבירו מרגיש כו', יש שפירשו שם דהיינו כשהן בבטן עדיין, ויש שכתבו שהכוונה על הנולדים תאומים יחד צמודים ודבוקים העור והבשר שלהם צלע לצלע, וכמו שהובא במעשה טוביה, והם שמרגישים כל אחד מה שמרגיש חברו, וכן דבוקינו בו יתברך דיבוק עצמי כל רגע:

מדדיהן. פירוש מדדי אמן:

דדן נסתם. פירוש דדן של אמן:

אלא בשנה אחת. בשנת הארבעים, וכן כתב רבינו בחיי בפרשת חקת, אבל לא בירח אחד, שהרי מרים מתה בניסן ככתוב בפרשת חקת (במדבר כ, א) ויבואו בני ישראל כל העדה מדבר צין בחדש הראשון וישב העם בקדש ותמת שם מרים ותקבר שם, בפרשת

פרה אדומה, ואהרן בחדש אב ככתוב בפרשת מסעי (שם לג, לח), ומשה באדר (מגילה יג, ב), וכן הוא בהדיא בפרק קמא דתענית (ט, א) ובסדר עולם פרק י:

הבאר. הוא הסלע שהיה זב ממנו מים, והיה מתגלגל והולך עם ישראל:

ופסקה הבאר. שלא היה רוצה לזוב מימיו:

והיו אומרים לא מקום זרע. שכשחנו היה הבאר מעלה להם אילנות וזרעים כדאיתא ברבה סדר חקת (סימן כו):

וחזרה בזכות משה ואהרן. וכיון שחזרה בזכות שניהם כל שכן שלא היתה להסתלק כלל בזכותם, אלא שנסתלק להורות ולהגיד לישראל שבזכותה היה עד היום, וכן כשחזרו שניהם בשביל משה לא נסתלקו אלא להגיד שבזכות אהרן היו ענני כבוד עד היום. אבל קשה כיון שחזרה בזכותן למה מתחלה לא ניתן בזכותם, וי"ל שיש חילוק בין מה דהוה ונתעלם להיות חוזר, ובין מה דלא הוה ועתה נתהוה, כי לזה צריך זכות גדול יותר, ולכן אף שחזר הבאר בזכות משה ואהרן, מכל מקום לא המציא הקדוש ברוך הוא יש מאין לגמרי אם לא מכח זכות מרים, וכן בענני כבוד (של"ה):

וחזרה כו'. שכן כתיב (במדבר כ, ח) ודברתם שניכם אל הסלע ונתן מימיו:

אלא וייראו. עיין בפרק קמא דראש השנה (ג, א) ובפרק קמא דתענית וברבה סדר חקת:

מת משה נסתלקו שלשתן. שבז' באדר שמת משה נסתלק המן, והא דכתיב (יהושע ה, יב) וישבות המן ממחרת באכלם מעבור הארץ דהיינו בט"ז בניסן, מפורש במכילתא דמ' יום אחרי שמת משה נסתפקו ממן שבכליהם שלקטו בו ביום שמת משה:

והצרעה כו'. כתב הבחיי סדר עקב הצרעה הוא מין זבוב ומטיל ארס, ואמרו חז"ל (סוטה לו, א) שתי צרעות היו, אחת בימי משה, ואחת בימי יהושע, והיתה מכה בפניהם ומסמא עיניהם ולא היו יכולים להלחם, ובאין ישראל והורגין אותם, ובמקום אחר (עיין שם) דרשו היתה הצרעה מסמאת עיניהם מלמעלה ומסרסתן מלמטה כדכתיב ואנכי השמדתי האמורי בפניכם ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת, וכן תרגום אונקלוס צרעה ערעיתא ודרשו חז"ל למה נקרא שמה ערעיתא שעומד לקראתם, תרגום אשר קרך (דברים כה, יח) דערערך, עד כאן לשונו הבחיי (דברים ז, כ). ובתנחומא סדר משפטים (סימן יח) איתא אמר רבי לוי שתי צרעות היה הקדוש ברוך הוא מזווג לכל אחד ואחד, וכל אחת ואחת הולכת ושופכת ארסה לתוך עיניו והעין מתבקע ונופל מלא קומתו ומת, ר' אחי ברבי אמר החלחול היה נכנס בהם והיו מתרפין לפני ישראל והורגין אותם (ופירושו שלשול ורפיון נקבים כמו ותתחלחל המלכה). ואמרו ז"ל היו נעשים פניהם

כמו סקות (פירוש כמו שהוסקו ונשרפו) מכבשן האש והיו מתרפין לפני ישראל והורגין אותם, עד כאן לשונו:

לא עברה עמם את הירדן. דזה דכתיב ושלחתי את הצרעה לפניך לא ממש לפניהם אלא הצרעה עומדת בעבר הירדן וזורקת בהם מרה להלן ומסמא את עיניהם מלמעלה ומסרסתן מלמטה כדאיתא במסכת סוטה וכמו שפרש"י בפרשת משפטים ובפרשת עקב:

מרים ויוכבד כו'. עיין פרק קמא דסוטה (יא, א) ובריש שמות רבה:

במצרים על ים סוף. רצה לומר במצרים ועל ים סוף, שהן היו המיילדות במצרים (שמות א, יז) ותחיינה את הילדים וגו' ובים כתיב (שם טו, כ) ותקח מרים הנביאה אחות אהרן וגו' ותצאנה כל הנשים אחריה וגו' (רד"ל):

פרק ו

ובניו. צריך לומר ובנו והיינו ישמעאל, או שקאי על הגרים, שכאילו ילדם:

ועלה ריחן כו'. וטעם הדבור שזה היה כריח ניחוח למה ששפכו דמם ונתנו בשרם להיות רמה ותולעה בחייהם ואין קרבן גדול מזה (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה מ"ז (סימן ז):

מה טעם אלך לי כו'. רצה לומר מקום שנעשה הר מהערלות שחביב עלי כמור שהוא ראש לכל סממני הקטורת, ואל מקום שנעשה גבעה מהערלות שחביב עלי כקומץ הלבונה:

כתיב בעצם היום הזה נמול. דקשה דלא לימא אלא ביום ההוא דמשמע ביום ולא בלילה, מאי בעצם, אלא לומר לך שהיה בעצומו של יום, דאף על גב דמילה כשרה מהנץ החמה ואברהם היה מן הזריזין המקדימין למצות, מכל מקום כאן המתין אברהם עד עצומו של יום כמו אחר שלש שעות ביום בשעה שהכל נעורים כדי לפרסם הדבר וכמו שמסיק והולך (נזר הקודש):

לא הנחנוהו. שמפני שעל ידי זו המצוה מבדיל עצמו להיות לעם מיוחד ונותן דופי בהם לכן לא היו מניחים אותו, אי נמי לפי שחובל בעצמו ובכל אנשיו (יפה תואר):

דרגשה ליה ימלל. פירוש שכואב ליה ומרגיש צער בעצמו, ידבר ויעכב:

הרגיש ונצטער. שלכן אמר נימול דמשמע שנתפעל מהמילה יותר מדאי, דאם לא כן מל מיבעי ליה שפירושו שמל עצמו וישמעאל, דנימול משמע על ידי אחר כמו נמולו אתו, ואברהם מסתמא לא נמול על ידי אחר (יפה תואר):

שיכפול לו הקדוש ברוך הוא שכרו. חסר כאן דברי ר' לוי, משום דהתם בבראשית רבה פרשה מ"ז סימן י"א סתר ר' אבהו בר כהנא לדברי ר' לוי שאמר לו שקרנא כזבנא את, לכן לא הביא כאן דבריו:

המול ימול. משמע מי שנימול כבר הוא ימול אחרים, ואיתא בתחלת ספר יצירה שכביכול גבי דידיה נמי הוי ברית קודש כדאיתא בזהר חדש פרשת בראשית, וזהו מה דאיתא בבראשית רבה פרשה מ"ט (סימן ב) אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם דיו לעבד שיהא כרבו:

ראש לכל הצדיקים. כמו מור שהוא ראש לכל סממני הקטורת:

פרק ז

ולא חגרין. שנאמר (שמות י"ט, יז) ויתיצבו בתחתית ההר:

ולא סומין. שנאמר (שם כ, טו) וכל העם רואים את הקולות:

ולא אלמין. שנאמר (שם יט, ח) ויענו כל העם:

ולא חרשין. שנאמר (שם כ"ד ז) נעשה ונשמע:

שממין. כמו שעממין, משוגעים שדעתם שומם ומבולבל, ועיין בבמדבר רבה ריש פ"ז, ופרשה י"ג סימן י' (ח):

חלוקי לב. שיהיו מסופקים בקבלת התורה:

כיון שחטאו בעגל. וכדאיתא בהדיא בבמדבר רבה שם:

א"ר חלבו כתיב ויהי כו'. הוא פירוש על פסוק כולך יפה רעיתי, וכן הוא בבמדבר רבה בהדיא:

ויהי המקריב ביום הראשון וגו'. וסיפיה דקרא וקרבנו וגו':

כאילו הקריבו כולם ביום ראשון וביום אחרון. פירוש לפיכך כתיב בכלם קרבנו ואפילו ביום האחרון כאילו הוא הקריב ראשונה וכולם אחריו, וביום ראשון כתיב וקרבנו כאילו כבר הקריבו כלם באותו היום:

ביום המשח. משמע שביום המשחו הקריבו כלם והלא לא הקריבו באותו יום רק נחשון מזרק אחד וכו':

וביום האחרון. מפיק ליה מדכתיב בסוף הפרשה זאת חנוכת המזבח אחרי המשח אותו, משמע שאחר יום המשחה הקריבו כלם:

כתיב כו' אלה. הוא פירוש אחר על הפסוק כולך יפה רעיתי, וכן הוא בהדיא בבמדבר רבה פי"ג, וכך צריך לומר אמר רבי ברכיה מדבר בשבטים. וא"ת הא כיצד היו כולם יפים שהרי יעקב אביהם כשבירך לשבטים מקנתר לראובן ושמעון ולוי והיאך אתה אומר

כולך יפה, אמר רבי אלעזר אף על פי שבירך את השבטים האחרונים וקנטר לראשונים אלא חזר וברכן שנאמר כל אלה שבטי ישראל וגו'. מהו וזאת אשר דבר להם אביהם וגו' אמר רבי אלעזר עשה אותם יונקים זה מזה. מהו ויברך אותם איש כברכתו וגו' משברכן חזר וברכן, אלא מלמד כשבירך יעקב אבינו את בניו משלן כחיות משל ליהודה כו' (אות אמת):

כלן נחשים כלם אילות כולן אריות תדע. כן צריך לומר (אות אמת):

דן גור אריה הא למדת שחזר וכלל ראובן שמעון לוי בברכת אחיהם לקיים מה שנאמר כלך יפה רעיתי. כן צריך לומר (אות אמת) וכן הוא בבמדבר רבה:

ר' חנינא ור' לוי. צריך להיות ר' חנין ור' לוי, ולקמן צריך לומר אלא מן מה דאמר רבי יודן בשם ר' יהודה בר' סימון בשם ר' חנין אוזן כו' הוי ר' חנין הוא דאמר כו', וכן הוא בבמדבר רבה פרשה י"ג סימן י':

מפני שיחסן אצל משה ואהרן. פירוש הואיל והם תמיד נמנו ראובן שמעון קודם שבט לוי שיצאו ממנו משה ואהרן (ידי משה):

כיצד מת ראובן נתנה כו'. לפי מאי דאיתא במדרש ספר הישר סדר שמות שראובן חי מאה עשרים וחמש שנים ושמעון חי מאה ועשרים א"כ אי אפשר זאת, וכן ממ שכתוב מת לוי בקשו לתת שררה ליהודה גם כן תמוה שהרי לוי האריך ימים יותר מכל השבטים כדאיתא בסדר עולם רבה פ"ג ובספר הישר שם:

נקראו לו לעתניאל. כדאיתא בפרק שני דתמורה (טז, א), והוא היה ראשון למלחמה אחר מות יהושע ככתוב בראש ספר שופטים (מתנות כהונה) דאיתא שם תנא הוא עתניאל הוא יעבץ ומה שמו יהודה אחי שמעון שמו:

זה בועז. נראה הכוונה שר' ברכיה ור' לוי אמרי עד שיגיע זמנה ואימתי הגיע זמנה כשנולד בועז שממנו יצא שלשלת המלכות, וגם הוא הוה שופט שאבצן זה בועז, ור' סימון סבירא ליה זה עתניאל כדכתיב יהודה יעלה והוא עתניאל כנזכר לעיל:

כתיב בן אדם כו'. זהו פירוש אחר על פסוק כולך יפה רעיתי, וברבה ובילקוט איתא בהדיא דבר אחר כולך יפה רעיתי כתיב כו':

אנא חמיתא אולון כרוסין שנאמר ראיתי. כן צריך לומר. ופירש הערוך אולון בלשון יון כולן, כרוסין בלשון יון זהב טהור (אות אמת). ועיין בויקרא רבה פרשה ל"ב (סימן ח), ובקהלת רבה (ד) פסוק (א) והנה דמעת:

ראיתי והנה מנורת כו'. אל תתמה מה שפירש זה על העתיד עם היות מפורש שם זה דבר ה' אל זרובבל, שנראה שבבנין בית שני שעל יד זרובבל מיירי קרא, שיש לומר כי

זרובבל נאמר על מלך המשיח העומד מזרעו, וכן בתנחומא (תולדות סימן יד) פירשו הכתובים על מלך המשיח (יפה תואר):

תרין אמוראי כו'. משום דמינייהו סייעתא למה שאמר שלעתיד לא יהיה בישראל שום סיג ופיסול, דכיון דפירוש גולה על ראשה לתרווייהו שהקדוש ברוך הוא בראשם, משמע דלית בהו פיסול דאין השכינה שורה אלא על משפחות המיוחסות כדאיתא בפרק עשרה יוחסין, להכי מייתי לה הכא לפלוגתא דאמוראי (יפה תואר):

חד אמר גולה. אף על גב דודאי פירוש גולה כמו מימין הגולה דכתיב התם, קאמר שרמז הגולה להקדוש ברוך הוא שהוא הוגלה עמהם, או הגואל כדלקמן (יפה תואר):

מאן דאמר גולה שגלו לבבל כו'. כלומר שפירוש גולה השכינה שהיתה בגלות עמהם, ופירושו דקרא שהשכינה שהיתה בגלות באה בראשם כי כשהם נגאלין גם השכינה נגאלת עמהם בגאולתם על דרך (שמואל ב ז, כג) אשר פדית ממצרים גוי ואלהיו, ואף על גב דהכא בגאולה העתידה קמיירי כדלעיל קאמר גולה שגלו לבבל והוא הדין לאדום (יפה תואר):

ומאן דאמר גואלה כו'. וא"ת מאי בינייהו, וי"ל דלמר סבת הגאולה מפני השכינה שהיא בגלות, ולמר חסד הוא שעושה הקדוש ברוך הוא לגאול את ישראל, והיינו דמייתי מגואלנו י"י צבאות שמו, דמשמע שסבת הגאולה להטיב לישראל, מדכתיב התם קדוש ישראל דמשמע שהגאולה להיותו קדוש ישראל, ואף על גב דהאי קרא בגאולת בבל מיירי שמעינן מינה לגאולה העתידה (יפה תואר):

פרק ח

אמר הקדוש ברוך הוא אתי מלבנים כלה. כן צריך לומר. ורצה לומר שהמדרש מפרש אתי מלבנון כלה מלבנים לקחתיך ועשיתיך כלה, והיינו מה שנתן להם התורה שאז נתיחדו להקדוש ברוך הוא ככלה לבעלה, והכי פירושו שעם היותם בלתי מוכנים להדבק בנבואה להיותם מורגלים בטיט ולבנים ולא ידעו חכמה ומוסר ה', מרוב אהבתו אותם קרבן אליו ולא חייש להעדר הכנת המקבל, אף על פי שעברו שני חדשים מגאולתם עד מתן תורה, אין בזמן המעט הזה סיפוק לקנות המעלות הצריכות להכנתם, וזה שאמר תמן תנינן (כתובות פ"ה מ"ב) נותנין לבתולה שנים עשר חדש זמן לכונסה לחופה, מיום שתבעה הבעל לאחר שקידשה להזהירה על עסקי חופה להכין ולפרנס לה תכשיטיה, וא"כ מכל שכן שהיו צריכין שנים עשר חדש להכין עצמן לדבוק האלהים, **ואני לא עשיתי כן, אלא עד שאתם עוסקין בטיט ולבנים קפצתי וגאלתי אתכם** רצה

לומר אף על פי שגאלתי אתכם מתוך טיט ולבנים, מיד הכנסתי אתכם לחופה במתן תורה (ועיין ביפה תואר בשמות רבה פרשה כ"ג [סימן ה]):

שנים עשר חדש. דכתיב (בראשית כד, נה) תשב הנערה אתנו ימים, ומאי ימים שנה דכתיב (ויקרא כה, כט) ימים תהיה גאולתו:

זה שמן אפוקסנין. עיין במדבר רבה פ"י (סימן ג):

זאת עד שלא נגאלו. פירוש זה שאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר היה קודם שנגאלו שהיו משתעבדים בהם בחומר ובלבנים היה תחת רגליו כמעשה לבנה זכר לצרתם על שם עמו אנכי בצרה, אבל משנגאלו שוב לא היתה שם לבנה, אלא הושלכה למקום שדרכה לינתן, ובמקומה שתחת רגליו היה כעצם השמים לטוהר. ואף על פי שייראו את אלהי ישראל משנגאלו הוה, י"ל דהכי קאמר ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו שמתחתיו היה לבנת הספיר, עכשיו ראו כעצם השמים לטוהר, לא שעכשיו ראו לבנת הספיר (יפה תואר):

היא וכל ארגלייה שלה. שהכ"ף לרבות כל כלי מעשה הלבנים דהיינו הסל שבו מביאים החומר, והמגרפה שבה גורפין הטיט, שהכל היה לפני ה'. וארגלייא פירש הערוך מנהגיה ומלאכת המרגילים אותה:

היתה רשומה ברקיע. ומכל מקום לא היתה נראית לגמרי לכל באשר הוא רק רושם כל דהוא, ואלו שראו את אלהי ישראל הוא שראו כולה, דאם לא כן מאי רבותא דהני שראו אותה (יפה תואר):

כד אינון נקיים מן העניין. פירוש שנראות השמים כמו שהן בטהרתן כשהן נקיים מהעניין:

אמר להם הקדוש ברוך הוא כו' הדא הוא דכתיב אתי מלבנון כלה. המדרש הזה יש לפרש בשני פנים, א' שהוא פירוש אחר על אתי מלבנון כלה, והכי מפרש אתי מלבנון מבית המקדש שנקרא לבנון גיליתם אַתֶּם כלה, והיינו לגלות בבל, והוא הדין גליות זה, אתי מלבנון תבואי אני ואתם נבוא ונחזור ללבנון, ועל זה מקשה ר' לוי דהוה ליה לכתוב **אתי ללבנון** תבואי (ומלת כלה הנכתב בדברי ר' לוי מיותר) **ואת אמרת מלבנון, אלא מתחלה כו'** ורצה לומר שעיקר השכינה בבית המקדש כמאמר חז"ל (שמות רבה ב, ב) מעולם לא זזה שכינה מכותל מערבי, ולעתיד יתעורר ה' מבית המקדש כדכתיב כי נעור ממעון קדשו, ואח"כ יעשה נקמה בגוג ובאגפיו ויבוא עם ישראל לבית המקדש, וזהו שאמר אתי מלבנון תבואי פירוש אתי תבואי בחזרה כשיתעורר מלבנון ואעשה נקמה בגוג. או פירושו שגם המדרש הזה סבירא ליה הפירוש הראשון שאתי מלבנון

כלה פירושו אתי מלבנים כלה, רק שבא לפרש סוף הפסוק אתי מלבנון תבואי, ואמר שהכוונה של סוף פסוק **שאמר להם הקדוש ברוך הוא כשגליתם כו' הדא הוא דכתיב אתי מלבנון כלה** ורצה לומר וגו' אתי מלבנון תבואי, ועל זה מקשה ר' לוי דהיה לו לכתוב אתי ללבנון תבואי כו' הכל כנזכר לעיל. או אפשר לומר לפי אופן השני שהתנא קמא מפרש אתי מלבנון תבואי אתי מלבנון גליתם ואתי תבאי מגלות ללבנון, ור' לוי מקשה דמה צריך להם להזכיר שגלה עמהם מלבנון רק הוי ליה להזכיר שיבא עמהם ללבנון, לכן מפרש ר' לוי שמתחלה הוא נעור כו' כנזכר לעיל. ועיין בשמות רבה פרשה כ"ג (סימן ה) ובמכילתא סדר בא סוף פרשה י"ד, ובזוהר סדר שמות:

מה טעם עתה אקום יאמר ה'. הכי גרסינן בספר ישן עתה אקום יאמר ה' עתה ארומם עתה אנשא, ודרש עתה מלשון עת, וכתיב שלש פעמים עתה הרי שלש שעות:

רבי שמעון בר ינאי עתה אקום. רצה לומר משוד עניים ומאנקת אביונים עתה אקום, רצה לומר כשיהיו עניים נשדדים ואביונים נאנקים דהיינו בעת קץ שאין בן דוד בא עד שאפס עצור ועזוב כדאיתא בפרק חלק (סנהדרין צז, א) ואז יקום ה', כי בתגבורת ישראל אחר היותם בתכלית השפלות יהיה כחו יתברך נודע באמת, וזהו שאמר **כל זמן שמוכפשת בעפר** והוא רמז על שפלותם על דרך (תהלים מד, כו) כי שחה לעפר נפשינו, **כביכול והוא כן**, רצה לומר כמו כן השכינה כביכול, אבל כשיגיע היום שנאמר התנערי מעפר כמו שאמר ישעיה **התנערי מעפר קומי שבי ירושלים**, והוא רמז להגלות כבודם, אז יתנער גם כן ה' ויראה כבודו לעין כל, וזהו **הס כל בשר מפני ה'**, **למה כי נעור ממעון קדשו** רצה לומר שיתנער מהעפר. וכדי שלא יובן שיש אצלו שינוי כדרך המתנער מהעפר שמתחלה היה מלוכלך, והוא שקר דאין זה רק בבחינת העולם שאין מכירים אותו, לזה **אמר רב אחא כהדא תרנגולתא דמנערה גפא מגווא קטמא**, רצה לומר שהתנערותו הוא כהתעוררת התרנגולת שמנערת כנפיה מן העפר, שאינו דבוק העפר בה אלא מקרה הוא בה ובניעור בעלמא מטהרת מעפרה. (עיין בראשית רבה ריש פרשה ע"ה וביפה תואר שם):

טיורוס מונות. פירוש הרי אמנה (אות אמת). ובש"ר פרשה כ"ג (סימן ה) איתא אמר רבי יוסטא הר הוא ושמו אמנה, וכתב היפה תואר בפרש"י בשיר השירים הר הוא בגבול צפונה של ארץ ישראל ושמו אמנה, ובלשון משנה טורי אמנון. ועיין בירושלמי פרק בתרא דמסכת חלה (ה"ד), ובפרק קמא דגיטין (ח, א) פרש"י בשם תרגום ירושלמי שהוא הר ההר. וכתב בספר קצוי ארץ ולא זה הר ההר שמת בו אהרן הכהן שזה היה במקצוע דרומית מזרחית על גבול אדום כמו שכתוב בסדר חקת (במדבר כ, כג) ויאמר ה' אל

משה בהר ההר על גבול ארץ אדום יאסף אהרן אל עמיו, ולא כמו שתרגם יונתן בפרשת חקת ובפרשת מסעי על שניהם טוורס אומנם:

סרדיוטות. פירוש אומות העולם יביאו את ישראל במרכבות כבודות כעין סרדיוטות שהם שרים חשובים עושי משפט, ובאות אמת כתב שצריך להיות דורניות במקום סרדיוטות, וכן הוא בשוחר טוב מזמור פ"ז:

קרבן. תקרובת מנחה:

ראויה היא כו'. כלומר ראוי ונכון המנחה והתקרובת למלך המשיח, אבל אני ומצדי אינה ראויה מאחר שכבר עשיתי לאלישע בימי חזאל וראוי שבפעם הזאת יהיה התשורה בדרך יותר יקר, וזה כשיבאו את ישראל עצמן מנחה למלך המשיח (מתנות כהונה) ועיין בענף:

ואת אמרת כו'. כלומר ולכן אתה אומר ויקח מנחה וגו':

אלא הן עצמן כו'. פירוש את ישראל בעצמן יביאום אומות העולם למלך המשיח (מתנות כהונה). והאות אמת כתב שהני תיבות ואת אמרת ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק אלא הן עצמן עתידין להביא דורונות למלך המשיח אינו בנוסחאות אחרות, אלא הכי גרסינן התם והן עצמן עתידים להביא ישראל דורונות, עד כאן לשונו:

כאילין סביא דלית אינון יכולין מטענין בכלקדיקה. כן צריך לומר, שכתב המוסף הערוך שהוא כמו עגלה לשאת אנשים חשובים בכתף, וגירסת מלה זו על אופנים שונים, לפעמים כתיב גלנטיקא, ולפעמים שלקדיקא, עד כאן. הרי אתה רואה שצריך לומר בכלקדיקה תיבה אחת (ותמוה על המוסף הערוך שהעתיק מדרש זה בערך בורתידא בשתי תיבות בשל קדיקא ושכח מה שכתב בערך גלוגדקא). ופירוש בורתידא מין כסא מיוחד להוליך בה אדם ממקום למקום. ואמר כמו הזקנים הללו שאינם יכולים לסבול שיהיו נטענים אפילו בשלקדיקא שהיא עגלה קלה לשאת אנשים חשובים בכתף, ונושאים אותם בבורתידא והוא כמין כסא ונוחה יותר ממנו, והמה הכרכרות. ועיין לקמן (ה) בפסוק (ה) קמתי ובספרי ריש פרשת עקב ובמדרש קהלת (ט) בפסוק (יא) שבתי וראה תחת השמש. וזה לשון השוחר טוב מזמור פ"ז אמר רבי ברכיה הזקנים שבהם אינן יכולין להטען מה הם עושין טוענין אותם בידיהם, ועיין בילקוט תהלים פ"ז:

אמר רבי אחא משפחות עמים הבו לי"י אין כתיב כאן אלא הבו לי"י משפחות עמים הבו לי"י כבוד ועוז. כן צריך לומר. ורצה לומר דאילו כתיב משפחות עמים הבו לי"י היה פירושו מיוחסי עמים הבו לי"י (כמו שפירש התרגום) ומה תתנו לו, הבו לי"י כבוד ועוז, אבל השתא דכתיב הבו לי"י משפחות עמים פירושו הבו לי"י משפחות המיוחסים

שבשבטי ישראל שכל אחד ואחד נקרא עם בפני עצמו כמו שפרש"י בפרשת ויחי (מח, ד). ואמר עוד כשתתנו אותם לי"י, תתנו אותם דרך כבוד ולא דרך בזיון, והיינו בצבים ובפרדים ובכרכרות, וזהו שסיים הבו לי"י כבוד ועוז. וזה לשון הילקוט תהלים מזמור פ"ז, כשבאין האומות אצל מלך המשיח הוא אומר להם יש ביניכם ישראל הביאו לי שנאמר הבו לי"י משפחות עמים הביאו לי"י משפחות של ישראל, ואין הבו אלא כבוד שנאמר הבו לי"י כבוד שמו אותן שכבדו כבודו בעולם, עד כאן:

בזכות שאמרו שירה. לשון תשורי קדריש שהוא לשון שירה:

בזכות אמנה כו'. מפרש תשורי תהיו מובאים תשורה ומתנה מסבת ראש האמונה שהוא אברהם שהיה הראשון באמונה:

את היד הגדולה וכו'. ויאמינו בה' וגו':

דאדין אדדם. פירוש עדיין הוא מוליך ומדדה אותם מתוך הים ועיניהם רואות ולא יאמינו בתמיה. ובנוסח אחר איתא רואים ואינן מאמינים (אות אמת):

במצרים כו'. ובאותו זמן לא ראו עדיין שום נס ופלא, ועיין בשמות רבה פרשה כ"ג:

דבר אחר תשורי כו'. וזה לשון שמות רבה פרשה כ"ג דבר אחר תשורי מראש אמנה עתידין ישראל לומר שירה לעתיד לבא שנאמר שירו לי"י שיר חדש וגו' ובאיזה זכות אומרים שירה בזכות אברהם שהאמין בהקדוש ברוך הוא שנאמר והאמין בה' כו':

מראש שניר זה יצחק. כן צריך לומר:

שונה את הניר. ובאלשיך העתיק שונא את הניר, שאותו הר שניר אינו מקבל חרישה וזריעה, ובילקוט גרס מה ניר זה אינו מקבל זריעה אלא פעם אחת כך יצחק כו', וכן יש לפרש כאן:

מה חרמון זה כל טובו בזוטו. פי' בתחתיתו, שהר חרמון הוא הר הטל כמו שכתוב (תהילים קלג, ג) כטל חרמון שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה' את הברכה:

מה הארי הזה שחץ. פירוש שהארי הוא גבור באמת וגאה וגדול בדעתו, כדאיתא בויקרא רבה פ"ך ריש סימן ז' נדב ואביהו שחצים היו עיין שם:

ומה הנמר הזה הוא חצוף. שהנמר הוא עז ואינו כל כך גבור כאריה כמו שכתב הגר"א בביאורו על שיר השירים:

ולא נשאר איש בעי וגו'. ובבית אל אשר לא רדפו אחר ישראל:

את חמי. אתה רואה:

אלא גאה לבו מלומר שירה. הכוונה שענין השירה הוא אם יצא מפחד וצער גדול שלא חשב שיעשה ה' לו כל כך חסד שיצילנו, אבל חזקיהו ברוב צדקתו לא נצטער כל כך שהיה בטוח שה' יצילנו ויוציאנו מהצרה, לכן כשניצל לא נתעורר לבו לשמוח כיון שלא

פחד ברוב בטחונו על רוב צדקו ותורתו, וזה שאמר בעל המאמר אלא גאה לבו מלומר שירה, רצה לומר שהחזיק עצמו לצדיק גדול ובטח על צדקתו ותורתו שבודאי יצילנו ה', ולכן לא נתעורר לבו אחר ההצלה לומר שירה וכנזכר לעיל. אבל באמת לא יפה עשה בזה שבטח על רוב צדקתו כמו שכתוב (מיכה ז, ה) אל תבטחו באלוף, ואין הבטחה לצדיקים בעולם הזה, וכן אמרו חז"ל (אבות פרק ב, משנה ח) אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת, ועיין עוד בסוף הסימן:

באמצע הרקיע. במלחמת עמלק, ושמש בגבעון דום (יהושע י, יב):

כפתן. קשרם:

יגיע מצרים זה פרעה. ובסדר עולם פרק כ"ג איתא זה חיל פרעה מלך מצרים:

עליך יעברו זה חזקיהו וסיעתו . ובסדר עולם שם איתא זו ירושלים:

אחריך ילכו בזיקים יעברו בקרקמוניקא. ובסדר עולם שם איתא אחריך ילכו זה חזקיהו, בזיקים יעברו זו בכידה ומנקיא, ועיין שם מה שבתבתי:

בקרקמוניקיא. הערוך גרס בכרומנקיא, וכתב הנחשת בלשון יון כרקומא, והמוסף כתב פירוש בלשון יוני כבלי וזיקי ידים:

אך בך אל. שאין אלוה אלא ה' לבדו:

איכן. כלומר היכן אתה מסתתר מלהושיענו הלא בכל עת צרה וצוקה אתה נמצא לנו:

דינימוס. פירוש בלשון יון כח ויכולת (ערוך):

הוא נעשה מלך המשיח כו'. ע' פ' חלק דף צ"ד, א' וברות רבה פ"ז סימן ב' מה שכתבתי שם:

והוא לא עשה כן אלא אמר. אינו בנוסחאות אחרות, אלא הכי גרסינן לה גוג ומגוג הדא הוא דכתיב עתה ידעתי כו' (אות אמת), ולפי זה מה שסיים המדרש מה כתיב בתריה ה' הושיעה וגו', רצה לומר שלפי שלא בא הגאולה אז התפלל ה' הושיעה לעתיד לבא. וגירסתינו יש ליישב כך שכבר כתבתי שענין השירה אם יצא מפחד גדול, אבל חזקיהו ברוב צדקו לא פחד כלל, ועל כן אמר הושיע ה' משיחו בלשון עבר אף שהיה קודם הישועה, והא ראיה שהיתה קודם הישועה מדכתיב בתריה ה' הושיעה בלשון תפלה על העתיד, רק ברוב בטחונו נדמה לו כעבר וכאילו נעשה כבר הישועה, אבל מכל מקום לא יפה עשה בזה משום אל תבטחו באלוף כו' כמו שכתבתי לעיל:

פרק ט

אמר הקדוש ברוך הוא לב אחד היה לכם במצרים כו'. הנה כל המאמר שבסימן זה מוקשה ומשובש, ולבי אומר לי שזה המאמר מכוון להמאמר שבפרשה א' סימן ל"ה

פסוק שחורה אני ונאוה, דאיתא התם שחורה אני במצרים וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, ונאוה אני במצרים בדם פסח ובדם מילה דכתיב (יחזקאל ט"ז:ו') ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי זה דם הפסח כו'. דבר אחר שחורה אני בים שנאמר וימרו על ים בים סוף ונאוה אני בים שנאמר זה אלי ואנוהו, שחורה אני בחורב שנאמר יעשו עגל בחורב ונאוה אני בחורב שנאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, שחורה אני במדבר שנאמר כמה ימרוהו במדבר ונאוה אני במדבר בהקמת המשכן שנאמר וביום הקים את המשכן, שחורה אני במרגלים שנאמר ויוציאו דבת הארץ ונאוה אני ביהושע וכלב שנאמר בלתי כלב בן יפונה הקניזי וגו', שחורה אני בשיטים שנאמר וישב ישראל בשיטים וגו' ונאוה אני בשיטים שנאמר ויעמוד פנחס ויתפלל, עד כאן. ועתה אסדר לך הגירסא דמאמר דכאן, אמר הקדוש ברוך הוא לב אחד היה לכם במצרים ונתתם לי שני לבבות, לבבתני באחת מעיניך בדם פסח ובדם מילה שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואמר לך בדמיך חיי זה דם פסח, ואמר לך בדמיך חיי זה דם מילה, באחד ענק מצוארוניך זה משה המיוחד והגבור שבשבטיך. דבר אחר לבבתני אחותי כלה אמר הקדוש ברוך הוא לב אחד היה לכם בים ונתתם לי שני לבבות, לבבתני באחד מעיניך שעמדתם על הים והייתם מראין באצבע זה אלי ואנוהו, באחד ענק מצוארוניך זה משה המיוחד והגבור שבשבטיך. דבר אחר לבבתני אחותי כלה לב אחד היה לכם בסיני ונתתם לי שני לבבות, לבבתני באחת מעיניך שעמדתם לפני על הר סיני ואמרתם כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, באחד ענק מצוארוניך זה משה המיוחד והגבור שבשבטיך. דבר אחר לבבתני אחותי כלה אמר הקדוש ברוך הוא לב אחד היה לכם במדבר ונתתם לי שני לבבות, לבבתני באחת מעיניך בהקמת המשכן שנאמר וביום הקים את המשכן, באחד ענק מצוארוניך זה משה המעולה שבשבטים, אית דאמרי נשי דור המדבר כשרות היו, כיון שהגיעו לאותו מעשה (של עגל) עמדו ונמלכו עצמן ולא נתנו כלום מנזמיהן למעשה העגל, וכיון ששמעו שהן אסורות להן (מפני שבעליהן היו עובדי העגל) מיד נעלו דלתותיהן (מלהבעל להם). (והנה המתנות כהונה כתב דלפי האית דאמרי אחד ענק מדבר בנשי המדבר, ולולי דמסתפינא הייתי אומר שמאמר אית דאמרי כו' עד נעלו דלתותיהן שייך לעיל אחר תיבות כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, משום שמה שאמר שם שחורה אני בחורב שנאמר יעשו עגל בחורב ונאוה אני בחורב שנאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, קשה הא דבור נעשה ונשמע היה קודם שעשו העגל א"כ היה הנאוה קודם השחרות ועיין שם מה שכתבתי לתרץ, לכן האית דאמרי סבירא להו ונאוה אני בנשי דור המדבר שלא נתנו נזמיהן לעגל וגם לא עבדו לעגל, וזהו שאמר כאן לב אחד

היה בסיני (שהוא הר חורב כדאיתא בבמדבר רבה) שעשיתם את העגל ונתתם לי שני לבבות, באחד מעיניך שעמדתם לפני הר סיני ואמרתם כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, וקשה על זה הא מאמר נעשה ונשמע היה קודם מעשה העגל ואיך שייך לומר שתקנו בזה מעשה העגל המאוחר, לכן אמרו האית דאמרי שהנשים תיקנו עון האנשים (ועליהם נאמר לבבתני באחד מעיניך). דבר אחר לבבתני אחותי כלה אמר הקדוש ברוך הוא לב אחד היה לכם במרגלים ונתתם לי שני לבבות, לבבתני באחת מעיניך זה יהושע וכלב, באחד ענק מצוארוניך זה משה כו' כן צריך לומר. וכוונת המאמר שהוקשה לו אומר לבבתני בשני ביתי"ן, על כן פירש ואמר לב אחד היה לכם כו', והכוונה שכל אדם יש לו שני לבבות יצר טוב ויצר הרע וכמו שדרשו חז"ל (ברכות נד, א) בכל לבבך בשני יצרך, והם כשחטאו בכל המקומות שחושב המדרש כאן הלכו אחר יצר הרע, ואח"כ שחזרו בתשובה ותיקנו החטא נתנו שני הלבבות להקדוש ברוך הוא כמו שנאמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ודרשו חז"ל בשני יצריך, וזה שאמר לב אחד היה לכם במצרים לכם דייקא שהלכתם אחר תאותכם הרע אחר מצות היצר הרע כמה שנאמר וימרו בי וגו', ונתתם לי אחר זה שני לבבות יצר הטוב ויצר הרע, וקאמר לבבתני נתת לי שתי הלבבות באחת מעיניך בדם פסח ובדם מילה שנאמר ואראך מתבוססת כו', באחד ענק מצוארוניך באחד המיוחד מרבידי ענקי קישוטיך זה משה המיוחד והגבור שבשבטיך, וכן יפורש כל דבר אחר ודבר אחר דלקמן על פי המאמר דפרשה א' הנזכר לעיל, והוא תודה לאל ברור ואמת. ובכל הפירושים שעל לבבתני וגו' מבאר הזכות שעל ידו נתנו שני הלבבות להקדוש ברוך הוא, בתיבות לבבתני באחת מעיניך, ולכל הפירושים קאי באחד ענק מצוארניך על משה רבינו עליו השלום:

פרק י

נקראו ישראל כלה. והא דקאמר לעיל שקרא לישראל בת ואחות ואם מחמת חבה ולא קחשיב כלה, דלא מיירי שם אלא בתוארי הקרבה (יפה תואר):

עשרה לבושין. עיין כל זה באלה הדברים רבה סוף פרשה ואתחנן שמונה אותם בדרך אחרת:

מצמצמים. מחוברים ומקושטים:

חלק. פשוט בלי טעם וריח:

את דורש. רצה לומר כל מה שאת דורשו אתה מוצא בו כו', וכן הוא בילקוט בהדיא:

פרק יא

כבית אל ויריחו. יריחו שאררה יהושע. כן צריך לומר, וכן הוא ברות רבה (פתיחתא ב). ופירוש שאררה יהושע כדכתיב (יהושע ו, כו) וישבע יהושע בעת ההיא לאמר ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו:

בית אל ששם היו שני עגלי זהב כו'. לאו דוקא שני העגלים שהרי כתיב (מלכים א' י"ב, כט) וישם את האחד בבית אל וגו':

כתוב אחד אומר ויצאו בני הנביאים אשר בבית אל. וכתוב אחד אומר (מלכים ב' ב, ה) **ויגשו בני הנביאים אשר ביריחו אל אלישע. נביאים אין נביאים פחות משנים, ולמה לא נתפרסמה נבואתן, שלא היה בהם צורך לדורות**. כן צריך לומר, וכן הוא ברות רבה. ופירושו שלא היה בהם צורך לדורות ללמוד ממנה תשובה או הוראה, אבל הנביאים שנזכרו דבריהם בתנ"ך היה בהם צורך לדורות ללמוד ממנה תשובה או הוראה (רש"י פרק קמא דמגילה יד, א):

ששעתה. כלומר שהיה בה צורך לשעתה וגם לעתיד:

הקדוש ברוך הוא מביאן כו'. עיין בקהלת רבה (א) פסוק (יא) אין זכרון:

נפת תטופנה שפתותיך כלה. דרש תטופנה לשון נבואה:

בעשרים וארבעה תכשיטין. הכתובים בספר ישעיה (ג, יח-כד) העכסים והשביסים והשהרונים עד חגורה ומעשה מקשה כו', וע' בשמות רבה פרשה מ"א (סימן ה) ובתנחומא סדר כי תשא (סימן טז):

וזו עדותי. היינו הבתולים הנמצאים עכשיו (יפה תואר):

כסולת זו שצפה על גבי נפה. מפרש נפת לשון נפה:

שצפה על גבי נפה. ופרש"י מרוב שמנה מדבקת בדופני נפה ודמי לעיסה שנילושה בדבש וחמאה, ועיין במדבר רבה פי"ג (סימן טז [טו]), ובירושלמי (פ"ט הי"ג) ובבלי (מח, ב) פרק בתרא דסוטה, ובתנחומא ריש סדר עקב:

שבא מצוף. דרש נפת מלשון נופת צופים, ופירש שבא מצוף מן ההרים הגבוהים שמשם צופים למרחוק. ועיין בבבלי ובירושלמי פרק הנזכר לעיל:

כדבש וחלב כו'. הרבנים יסדו דבריהם על סוף הקרא דבש וחלב תחת לשונך:

כדבש וחלב. הדבש מחמם והחלב מקרר לפיכך שניהם כאחד טובים שמה שחסר זה מלא זה:

רבי יוחנן אמר כו'. הוא יסד דבריו על דברי הפסוק הראשון נפת תטופנה שפתותיך כלה שענינו על חוט של חסד משוך וחן הוצק בשפתות הכלה, ונראה דרבי יוחנן אית ליה הא

דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן בפ"ב דכתובות (יז, א) מותר להסתכל בפני הכלה כל שבעה כדי לחבבה על בעלה, ולית הילכתא כוותיה (ספר נפוצות יהודה):

ככלה זו שעריבה כו'. הוא יסד דבריו על סוף פסוק הנזכר לעיל דבש וחלב תחת לשונך המוסב על הכלה הנזכרת, ועניינו בלי ספק ערבות מושג לחתן לבדו כי תחת לשונה אין לזולתו עסק כלל אלא החתן בעצמו משתעשע עמה בנשיקת פה (ספר הנזכר לעיל):

הלכות קהות. מלשון אם קהה הברזל:

המאוששות. הבריאות והחזקות:

כתיב ויגש וישק לו וירח כו'. הנה ר' יוחנן החל לתפוס בכתוב מאומרו ויגש וישק לו, ולא תפס מאומר וירח, היא כי קשה לו כי הנה בהגיש יעקב אליו ומשש ידיו היה ראוי יריח בגדיו שעל גופו (שהיו בגדי עשו החמודות) יותר מכאשר נשק לו, שלא על פניו היו, ואדרבה שם היתה חוטמו יותר קרובה אל שטף העזים שבחלקת צואריו מאל בגדיו שמשכמו ולמטה, על כן אמר שנכנס עמו גן עדן, ואשמועינן הכתוב רבותא דאפילו אז כשנשק לו והיה חוטמו יותר קרובה אל שטף העזים שבחלקת צואריו, מכל מקום וירח ריח בגדיו (אלשיך):

משטף של עזים. כשהיא לחה עדיין:

והוא אומר וירח את ריח בגדיו. שאף על פי שהיו בגדי חמודות מקוטרים מור ולבונה, אי אפשר שבעבור זה לא ירגיש ריח שטף העזים, וכל שכן אחר שנשק לו כי יריח יותר בשטף העזים שהלביש על חלקת צואריו, אלא שנכנס ריח גן עדן עמו וריח ההוא לחזקו לא יורגש ריח רע אצלו, ועוד שהריח טוב יודבק בשטף העזים כמו שנדבק בההוא גלימא דמייתי הש"ס פרק המקבל [בבא מציעא קיד, ב] (יפה תואר). ובזוהר מפרש הטעם מה שנכנס אז ריח גן עדן בבגדיו לפי שהבגדים אלו היו בגדי חמודות של אדם הראשון אשר באו מגן עדן ומקודם בהיותם ביד זדים ביד נמרוד ועשו לא נתנו ריחם, אבל בהגיעם לאדוניהם הוא יעקב דהוי מעין שופרא דאדם הראשון ותיקונו, שוב נתנו ריח כבראשונה (נזר הקודש):

ראה ריח בני כריח שדה. שפירושו כריח השדה של תפוחים אשר ברכו ה', דהיינו גן עדן שנתן ה' ברכה וריח טוב בו, דאי אשר ברכו קאי נמי איעקב כפשוטו, הוה ליה לאקדומי אשר ברכו ה' אל כריח שדה (יפה תואר):

נכנסה עמו גיהנם. כדיליף לקמן ממי איפוא הוא הצד, וסמיך ליה הכא אבא זדון ויבא קלון דדריש קלון לשון שריפה כמו (ירמיה כט, כב) אשר קלם מלך בבל, אי נמי קלון כמשמעו שבגיהנם נתגלה קלון הרשעים (נזר הקודש). ומייתי לה הכא לומר אל תתמה

לומר גן עדן מאן דכר שמיה הכא, דהא אשכחינן נמי גיהנם בעשו (יפה תואר). והענין שבזה היה סימן ומופת ליצחק כי יעקב לבדו היורש גן עדן, לכן יעקב ראוי יותר לברכה מעשו (נזר הקודש):

מי איפה. ולא אמר מי הצד ציד כו' אך יורה כי ראה גיהנם, ועל כן חרד ואמר מי נאפה שם (אלשיך):

כלי קוריוס. פירוש אומנות שעושין מן קנים דקים חלקים שבו אורגין האורגים בידים וברגלים (ערוך). וכאן רצה לומר וכי כלי האריגה נטלו עמם כשיצאו ממצרים למדבר, ובמדרש קהלת (ב) פסוק (טז) ושנאתי אני את החיים משמע שהם בגדים חשובים (מתנות כהונה) ועיין דברים רבה סוף פ"ז:

פורפירא. פירושו בלשון יוני ורומי בגד תכלת (מוסף הערוך):

תרגם עקילס. כי הוא תרגם כל המקרא בלשון יוני, אבל אונקלוס תרגם התורה בלשון בבלי, ועיין במוסף הערוך:

איפליקתא. פירושו בלשון יוני בגד ארוג מעשה רקמה:

נרתיקו. ביתו אשר הוא נתון בתוכו מיום היותו:

נשרפים. מאש הענן:

אמיינטן. הוא אבן שיטוו ממנו חוטין ושתילים דקים לארוג מהם בגדים אשר לא תשלוט בהן האש, ואם יטונפו וישחירו יעבירום באש, ושריפתם זה הוא טהרתם (מוסף הערוך וארץ קדומים). והבחיי פרשה עקב גורס מה הסיטון הזה כו', ובלע"ז קורין אותו אמעטיש"ט. ודע כי שלשה מינים המה, א' סלמנדרא שבאש הוא הנקרא תנשמת שבשרצים, או צב כמו שכתבו התוספות בחגיגה (כז, א), והוא מין עקרב, והשני הוא הלטאה הדר במים נקרא לוצירוטה"י, ועיין ברש"י ונקרא סממית כמו שאמרו בשבת (עז, ב) אימת סממית על העקרב ואינה נשרפת באש, ג' הוא הארציי הנטוות כפשתן והיא ממוצעת בין דומם לצומח ואינה נשרפת גם כן באש ונקרא אמיינטון (צל העולם):

כנמיות. כינים ופרעושים הבאים מחמת זוהמא:

מתגעגעין. מחככין ומגנדרין:

בעשב הבאר. בעשבים שהיה מגדל להם הבאר כדאיתא בבמדבר רבה פרשה י"ט (סימן כו [טו]):

פרק יב

מיחו. לשון מחאה, כזה שעושה מחאה בחבירו לאמר אין לך רשות בשדה זו, כך הוציאו את עצמם מרשות אביהם:

וסימנטרין. הנה הערוך פירש סמנטרין מצנפת, אבל המוסף הערוך פירש סמנטרין חותם, והביא סעד לדבריו ממדרש שמות רבה פרשה י"ט (סימן ה) דאיתא שם אמר המלך אם אין סמנטרי על כל המסובין אל יכנס אחד מהם לכאן, כך האלהים עשה משתה להם צלי אש על מצות ומרורים מפני שגאלן מן הצרה, אמר להם אם אין חותמו של אברהם בבשרכם לא תטעמו ממנו עד כאן לשונו, הרי שסמנטרין הוא חותם. ולפי זה צריך לומר שתיבות חותם של בעלה שכתוב כאן בפנים המדרש היה כתוב על גליון המדרש, ובפנים לא היה כתוב אלא נוטלין סימנטרין של בעלה ועל הגליון נכתב פירוש על סימנטרין של בעלה חותם של בעלה, והכניסוהו אחר כך המדפיסים בפנים המדרש, ושלא במקומו, שהיה להם להכניסו אחר תיבת סימנטרין, והם הציגוהו קודם והוסיפו תיבת שלו אחר תיבת סימנטרין:

יפקון. יצאו:

לקמפון. בלשון רומי הוא שדה מרווח הן לטייל הן לצחוק (מוסף הערוך):

בפדוזדור. פירושו מקום בלשון יוני, מקום לפני פתח הבית ואולם השער (מוסף הערוך), ועיין בויקרא רבה פרשה י"ט (סימן ו), ורצה לומר שישב עליהן בדין במקום מרווח לעיני כל:

בעשותן. על שם (תהלים צא, טו) עמו אנכי בצרה, אבל האות אמת גרס אם בגופן, ונוסח אחר אם בנפשותן היו שולטין כל שכן בנשותיהון:

וצור אותם כו'. וצייר את צורת פניהם בכל קשרי אבותיהם, כלומר בדמותן ובצלמן:

הדא הוא דכתיב (במדבר כ"ו:ה') **בני ראובן וגו' אלה משפחות הראובני וגו'**. כן צריך לומר, ועיין שם ברש"י:

ראובן הראובני. רצה לומר שהיה לו לכתוב אלה משפחות ראובן אלה משפחות שמעון, וכתיב הראובני השמעוני על כרחך לומר שיצאו יחוסן דומין להגדולים ראשי המשפחות ראובן שמעון עצמן, ור' מרינוס סותר זה דהא דרך לקרוא כן כמו שקורין ברוני סברוני לאיש שבא מעיר ברון או מעיר סברון ואמר רבי הונא בשם רב אידי שעיקר הדרש הוא מדכתיב שם יה בשמותם כדמסיק והולך:

גן נעול אלו הבתולות גל נעול אלו הבעולות. וכן הוא בבמדבר רבה פ"ג (סימן ו), וקמפרש גן שאין בו פתח כלל ונעול לגמרי, וגל נעול פירושו שער ופתח נעול היינו הבעולות שפתחן פתוח אלא שנעול, אבל בויקרא רבה פל"ב (סימן ה) ובילקוט שם גרס גל נעול אלו הבתולות גן נעול אלו הבעולות ועיין שם בעץ מה שכתבתי ביאורו:

מעין חתום אלו הזכרים. שזרעם מושך כמעיין, וכגרסתינו הוא גם כן בויקרא רבה הנזכר לעיל, אבל בבמדבר רבה הנזכר לעיל גרס מעיין חתום אלו הפנויות, ועיין שם בעץ:

ולא שינו את לשונם. הנה בסגולת הלשון ורב יקרתו יש הרבה דברים, ואחד ממנו שמשמר את ישראל מדבר ערוה חס ושלום, כי בכל הלשונות אף שיש חילוק בין לשון זכר לנקבה, אם ידבר לנוכח אין הבדל, וא"כ יכול הזכר והנקבה להיות במחשך מעשיהם ולדבר, והשומע בחוץ לא ירגיש, ויחשוב כי שני זכרים מדברים זה עם זה, אבל בלשון הקודש אפילו לנוכח יש הבדל בין את לאתה, לך ולכי, וכהנה רבות שינוים, וא"כ השומע בחוץ יבחין וירגיש תיכף אם מדבר ומתייחד עם איש או אשה, ולכן נקרא לשון הקודש שמשמר מדבר ערוה חס ושלום וכדומה, וזה הוא שלא שינו את לשונם ושמרו חוק הלשון (יערות דבש ח"ב דרוש שני דף י"ב). אבל קשה דכאן אמר שלא שינו את לשונם ובילקוט רמז רפ"ז איתא אנכי ה' אלהיך אמר רבי נחמיה מהו אנכי לשון מצרי הוא משל כו' כך הקדוש ברוך הוא עשו ישראל במצרים כל אותן השנים ולמדו שיחתן של מצרים כו' אמר הקדוש ברוך הוא הריני משיח עמהם בלשון מצרי אנכי אנוך עד כאן לשונו. ויש לומר שביניהם היו מדברים לשון הקודש אבל עם המצרים על כרחם היו מדברים בלשון מצרי:

לראובן רופיס כו'. ובויקרא רבה גרס ליהודה רופס ולא לראובן לוליאני, וכתב היפה תואר שם נראה דרופיס ענין הודאה ולכן אילו שינו שמותם ללשון מצרי היו קורין ליהודה רופוס, וכן לוליאני לשון ראיה, ולזה יקראו לראובן כן, וכן השאר, עד כאן לשונו:

ולבנימין אלכסנדריא. שמעתי שצריך לומר אלוסנדרי, ופירושו ימיני, כי דרום בלשון רומי אוֹסְטֶער וימין בלשון רומי דעקסטער, והאותיות הנוספות כדרך שימוש לשון הערבי:

ויגד לאברם העברי. ופירושו שהוא משיח ומדבר בלשון עברי, כרבנן בבראשית רבה (מב, ח), ומשום דאפשר לפרש שהוא מבני עבר או מעבר הנהר כדאמר התם מייתי סמך מפי המדבר אליכם דמשמע שהיה לשון מיוחד לבית אברהם, והוא לשון עברי (יפה תואר):

מופקד אצלם כו'. דאף על גב דדבר נא באזני העם נאמר לבסוף כשהודיעו מכת בכורות, מכל מקום בתחלת שליחות משה רבינו עליו השלום נאמר לו ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כו', והא דנקט הכא דבר נא באזני העם לאשמועינן דאף על גב דזה נאמר לבסוף מכל מקום הדבר היה ידוע אצלם מתחלה (יפה תואר):

שרה ירדה למצרים כו' יוסף כו'. דע כי עיקר טומאת קליפת מצרים היא בדבר הזנות בבחינת גילוי ערוה שעל כן נקראת ערות הארץ, ולכן היו המצרים שטופי זימה למאד כמאמר הכתוב (יחזקאל כ"ג, כ) וזרמת סוסים זרמתם וגו', כי שם נתגבר חיות קליפה זו, ולכן שלח הקדוש ברוך הוא שרה ויוסף לשם לפני בוא בני ישראל לשם כדי שהם יכניעו הקליפה ההיא ערות הארץ הממשיך לתאות חמדת רע, כי הם בבואם שם לרב הטומאה שם בבחינה ההיא נתגרה פרעה בשרה ופוטיפרע ביוסף, והם בכחם כאשר לא חפצו לשמוע לפרעה ולפוטיפרע ושמרו הברית והחסד ונשארו תמים, בצדקתם הכניעו הקליפה ההיא ונשאר לדורות צדקתם שהיו יכולים על ידי זה בנות ישראל ובני ישראל בכחם להשמר מן הערוה טומאת מצרים, על דרך שאמרו (עיין תנחומא לך לך סימן ט) מעשה אבות סימן לבנים, ורצה לומר שהאב כשמושך הקדושה גורם לזרעו שיוכלו בקל להתדבק במדה ההוא לפי שכבר פתחו האבות פתח, אף כאן כי לולא שרה שירדה למצרים ושברה שם כח התאוה לזנות שרבה שם, לא היו יכולים הנשים הפשוטות לעמוד נגד יצרם, וכן יוסף לזכרים, שלעולם על פי הרוב, טבע הבן והאב שוים, הן בעניני הגוף, הן במעלת הנפש וחסרונה:

וגדרה עצמה. שכשנלקחה לפרעה פירשה ממנו והיתה אומרת למלאך שיכה בו, וכל הנשים נגדרו בזכותה מהטעם שכתבתי לעיל, ועוד שלמדו הימנה קל וחומר שאם זו למלך מצרים לא נשמעת כל שכן להדיוטות, וכן למדו קל וחומר מיוסף שאם למטרונה זו לא נשמע כל שכן לנשים אחרות (יפה תואר):

שלחיך פרדס רמונים. ופירוש פרדס רמונים היינו דהוו דמי לפרדס רמונים ברבוי אנשיהם וחכמתם כדאיתא בבראשית רבה פ"ה (יפה תואר). ופירש שבשביל שגדרו עצמן נשתלחו ממצרים דהוו דמו לפרדס רמונים:

סימה. אוצר הסמוי מן העין:

שקנה בה. בסימה ההיא קנה את העבדים:

בטקסים. תרגום דגל מחנה (במדבר ב) טיקס משרית, והוא תכסיסי המלכים:

ויהי בשלח. דקשה מאי ויהי שהוא לשון צרה, ועוד למה תלה השליחות בפרעה הלא אֵל הוציאם ממצרים, אלא על כרחך דאתא למימר שאמר וי על הים על מה ששלחם, וביו"ת בשלח במקום בעבור, ולאו למימר שבעת יציאתם ממצרים היתה צעקתו, דהא הדגלים לא היו אז רק על הים ואף על גב דהשילוח לא הוה השתא צעק וי משום דעסק בשליחותם (יפה תואר):

קצצה. אילן או יער שקוצצין ממנו ארזים:

דבר אחר שלחיך כו'. בנוסח אחר דבר אחר שלחיך פרדס רמונים שילוחיך, היך דאת אמרת ויתנו שילוחים, לשון בני אדם הוא מה שלח פלן לארוסתיה (אות אמת). וגירסתינו גם כן פירושו דמייה מתנתך לפרדס רמונים:

היא הכניסה לו שלש עשרה. עיין בתנחומא סדר תרומה (סימן ה) ובפסיקתא דאנכי ובילקוט יחזקאל סימן ט"ז:

פורפירה. פירושו בלשון יוני ורומי בגד תכלת (מוסף הערוך):

איפליקטא. פירושו בלשון יוני בגד ארוג מעשה רקמה:

ממש בעולם. פרוש עשאן ממשות של אלהות כמה דאת אמר (תהלים פב, ו) אני אמרתי אלהים אתם, ודרש משי מלשון ממשות וכן הוא בילקוט ישעיה:

זין שנתן להם כו'. נתבאר לעיל (ג) ריש פסוק (ה) מי זאת עולה:

זה נזר הקודש כו' זה הציץ. תימא דציץ ונזר הקדש הכל דבר אחד כפרש"י ז"ל בפרשה תצוה (אות אמת). והרד"ל כתב נראה דנזר זהו מה שהיה כתוב עליו קדש לה', והיה זה כבין עיניו נגד החוטם לכן קרי ליה על אפך, ומה שנשאר ממנו לסבב מאזן לאזן קורא ציץ עגילים על אזניך כדלקמן. ומדרש זה נעלם מהרב ר' וואלף היידנהיים שהפייטן רבינו שמשון הגדול שכתב בפייט (אתה הנחלת במוסף) של יום ראשון דשבועות וציץ הזהב ונזר הקודש, הרי שחשב לשנים, ועיין שם שמתרץ הטיב למה נחשב לשתים, ויתורץ המדרש דכאן גם כן בדבריו, והפייטן סמך על מדרש דכאן ובמדרש מסכת כלים של בית המקדש משנה א' איתא גם כן ציץ הזהב ונזר הקודש:

תלתי אחרנייאתא כו'. שלשה האחרים שחסרים עדיין משלש עשרה מה המה:

ששה ועשרים. שלעתיד נאמר (ישעיה ד, ה) וברא ה' על מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם וגו', כן הוא בילקוט ישעיה (מתנות כהונה):

כתובה. נדוניא שהיא מכנסת לו הוא כופלה:

היא הכניסה לו כלים ובשמים על ידי משה והוא הכניס לה כלים ובשמים על ידי שלמה. כן צריך לומר. פירוש הכניסה לו כלים של משכן, ובשמים לשמן המשחה ולקטורת הסמים, על ידי משה, והוא הכניס לה כלים ובשמים על ידי שלמה שהביאו לו לשלמה כלים של זהב ובשמים כדכתיב (מלכים א' י, ב) גמלים נושאים בשמים וזהב:

כפרים עם נרדים. עם כל ראשי בשמים, וזהו שלא במנין:

ואיזה זה הבאר. שכמו במדבר היה מעלה לכם כל מיני אילנות אצל הבאר, כך לעתיד לבא יעשה, שיעלה פרדס רמונים:

מאן. פירוש מֵאָנָה ומהיכן:

מנטרים. צריך לומר מתפרנסים (מתנות כהונה). ואות אמת כתב שצריך לומר מנסכין. והנה על ועשית את מעיל האפוד (שמות כח, לא) תרגם ירושלמי ותעביד ית מנטר מעילא, וכתב הערוך ערך מנטר וזה לשונו אם זו מלה ארמית שרשה נטר, שהמעיל שומר גוף האדם, ואולי יונית היא עד כאן לשונו, וא"כ יש לפרש דכוונת המדרש מהיכן היו ישראל שומרים גופם כל ארבעים שנה כו' כלומר במה היה להם להשיב נפשם על דרך שאמר משה (לעיל פ"א סימן מ"ד) כמה מיני אנונות התקנת להם לחיות שבהם כמה מיני רכיכין התקנא למעוברות שבהן כו':

מעלה להם מיני דשאים כו'. עיין במדבר רבה פרשה י"ט (סימן כו):

אפשר כן. שיסתפקו מאשכול אחד כל ארבעים שנה:

פירות היו גסים כו'. וכדאיתא בבעל הטורים סדר שלח (יג, לג) בשם מדרש שענק אחד אכל רמון וזרק הקליפה וכל שתים עשרה מרגלים נכנסו לישב בתוכה מפני הצל:

יינן של גוים. מזה ראיה לגירסת האות אמת שגרם מנסכין:

שלוחיך. בית השלחין שלך, או רצה לומר שהוא נעזב ומשולח ואינו מוציא פירות (מתנות כהונה):

ועל הנחל יעלה על שפתו וגו'. ורצה לומר וגו' מזה ומזה כל עץ מאכל לא יבול עליהו ולא יתם פריו לחדשיו יבכר:

לתרפיון. פירוש למזון, מלשון (תהילים קיא, ה) טרף נתן ליראיו בחילוף התי"ו בטי"ת (יפה מראה). ועיין כל זה בירושלמי פ"ו דשקלים (ה"ב) ובחלק דף ק, א':

מציץ עליה ותרף מזוניה. פירוש שמשעה שפורח עליהו מיד נותן מזונו, כלומר שמוציא פריו שלא כדרך האילנות שהפרי אינו יוצא אלא אחר פריחת העלין ימים רבים (יפה מראה):

להתיר פה. דריש לתרופה התר פה בנוטריקון:

להתיר פה שלמעלן. שכשמשים אדם בפיו מעליהו פותח לבו למאכל, ופה של מטה שמשלשל (ערוך):

להתיר פה אלמים. שיהיו מדברים:

להתיר פה עקרות. היינו פה של מטה רחם, שכל העקרות האוכלות מן העלין נפקדות, ואפשר שגם רב ושמואל כיונו גם כן למה שאמרו רבי חנינא ורבי יהושע בן לוי, אלא לפי שרב ושמואל לא פירשו כוונתם לכן הביא המדרש דברי רבי חנינא ורבי יהושע בן לוי שהם פירשו דבריהם, שמזה למדנו שגם כוונת רב ושמואל כך, וכן נראה ממה שאמרו בחלק דף ק, א' וזה לשונם ועליהו לתרופה רב יצחק בר אבדימי ורב חסדא חד

אמר להתיר פה של מעלה וחד אמר להתיר פה של מטה, איתמר נמי חזקה אמר להתיר פה אילמים, בר קפרא אמר להתיר פה עקרות עד כאן לשונו, ומדאמר שם איתמר נמי מוכח שזה שאמר להתיר פה של מעלה היינו פה אלמים, וזה שאמר פה של מטן היינו פה עקרות:

שילוחיך. דרש המשולחים והמרוחקים בזרוע וכדמפרש ואזיל:

זה אליהו. כלומר על ידי אליהו יעשה הקדוש ברוך הוא זאת:

דתנינן תמן. משנה סוף עדיות:

בן ציון. גברא אלמא הוה:

רבי יהודה אמר לקרב. את הכשרים שנתרחקו ולא ירחק את הפסולים, דאף על פי שקרבום בזרוע השתא מיהא נתערבו בכשרים וכיון שנטמעו נטמעו:

להשוות את המחלוקת. במשפחות מתגרות זו בזו כדאמרינן בפרק עשרה יוחסין (קידושין עא, ב) אמר רבי יהושע בן לוי אם ראית שתי משפחות שמתגרות זו בזו שמץ פסול יש באחד ואין מניחים אותם לידבק בחברתה, ואליהו יפייס וישלים ביניהם:

אלא לעשות שלום. לפי שיש לפעמים שהאב יש לו לב על בנו לומר שנשא אשה שאינה הוגנת לו ופוגם את משפחתו, ובדבר זה והשיב לב אבות וגו', וכן בהיפך לפעמים שהבן יש לו לב על אביו לומר שנשא אשה על אשתו שאינה הגונה לו ופוגם כבוד המשפחה, או שנושא לבנו שני אשה שאינה הוגנת לו, ובדבר הזה אמר והשיב לב בנים על אבותם לעשות ביניהם שלום (רש"א עדיות שם):

פרק יד

נרדינון. לנרד קורין בלשון ירושלמי כן (אות אמת):

כרכם כמשמעו. שגם בימיהם היה ידוע בשמו זה:

קנמון היה גדל כו'. רצה לומר בא להפליג מגודל הבהמות שבארץ ישראל בדורות הקודמים, ועל זה אמר קינמון היה גדל בארץ ישראל שהוא פרי עץ גבוה והעזים מרוב גובהן בהליכתן היו מגיעין לראשו של אילן ואכלו ממנו (ועיין בבראשית רבה פרשה ס"ה (סימן יז[יג]) מה שכתבתי שם). אבל מלשון מדרש אסתר (ג, ד) פסוק גם ושתי נראה שבא לספר שבח ארץ ישראל שהיה שם כל כך קינמון עד שלא הקפידו עליהם ואכלו מהם גם עזים וצבאים:

אינמרנון. כן שמו בירושלמי (אות אמת) והמוסף הערוך כתב פירוש בלשון יוני יין מעורב עם מור ובשמים:

פילטא. הוא פלייטון המוזכר במסכת שבת [סב, א] (אות אמת):

דרך אהלים. דרך אהלי קדר ודומיהם:
פוסה. מתפשט ויורד באהלים. כלומר שהם גדלים באהלים כמו שנמצאים עכשיו אצל מלכים ושרים:
הדא הוא דכתיב מעין גנים. והכי קאמר מן המעיין היה לי נרד וכרכום כו', וכן הוא בילקוט (מתנות כהונה), או אפשר שפירושו מן המעיין היה לי גנים של בשמים:
כל בגדותיך. מן היכלי שן מיני שמחוך, ומן היכלי שן פירושו ממה שאוכלים בשיניהם, והוא המן, וסברת ר' אבהו ז"ל היא בפרק בתרא דיומא (אות אמת):
כתיב כי הנה כו'. עד סוף הסימן נפל פה בטעות, ושייך (לקמן ה) בסוף פסוק (ב) אני ישנה (סימן ב) כי שם ביתו, וגם בנוסח אחר אינו (אות אמת). ובגוף המאמר כך צריך לומר כי הנה ה' מצוה והכה את הבית הגדול רסיסים (פירוש דבר המרוסס ורצוץ) והבית הקטן בקיעים, לא דמי הדין רסיסה להדין בקיעה, הדא רסיסה אית מינה אליסים והדין בקיעה לית מינה אליסים. ופירושו הדין רסיסה אית מינה אליסים פירוש עצים דקים מאד, אבל בקיעה הוא בקיעים גדולים לית מינה עצים דקים מאד, כי העץ הבקוע יש ממנו עצים גדולים חתיכות ראויות. והכוונה שהבית הגדול היינו עשרת השבטים נחרבו מאד ולא יקומו עד משיח, אבל הבית היינו יהודה ובנימן לא נתרוצצו כל כך וחזרו בבנין בית שני, ככלי המתבקע רק על שנים ושלשה חתיכות שנקל לחזור ולהקמה. ועיין קהלת רבה פ"י סימן כ', ובויקרא רבה פי"ט (סימן ד):

פרק טו

באר באר. ארבעים פעמים כתיב בתורה באר, ועוד הבארות בארות גבי יצחק (בראשית כו) שתים שהן ארבע, וכן בארות בארות חמר (בראשית יד, י) שהיה בהם מים גם כן הרי שמונה ובארות בני יעקן (דברים י, ו) לא נודע למה נקרא כך (מתנות כהונה):
כנגד ארבעים ושמונה דברים. וארבעים ושמונה דברים אלו הם ארבעים ושמונה מעלות שמונה בפרק בתרא דמסכת אבות (מ"ו). וכתב הרד"ל ראיתי כתוב שהן כנגד ארבעים ושמונה נביאים שעמדו לישראל:
מעין גנים באר כו'. אפשר דרש דמעין גנים של גן עדן זוכה על ידי באר, הן ארבעים ושמונה דברים שנקנה על ידן מים חיים היא התורה (רד"ל):
זה מזיל כו'. תלמיד חכם זה אומר מקצת טעמו של דבר וזה קצתו:
זה מלחים. מדבק ומחבר:

כמין לחיים. לקמן פ"ה דרש לה על לחייו כערוגת הבשם, ולכן נאמר לשון לחיים, ופירושו כמין דבר המדובק ומחובר והיו לאחדים (מתנות כהונה). ועיין בויקרא רבה פ"ג (סימן ג), ובנוסח אחר ליתא מתיבת אמר רבי תנחומא עד סוף הסימן (אות אמת):

פרק טז

שלמים הקריבו בני נח. ושלמים הן שחלבן קרב על המזבח והבשר נאכל לבעלים זולת חזה ושוק דניתן לכהן:

ר' יוסי אומר עולות הקריבו. רצה לומר שלא הקריבו אלא עולות שכלן כליל לאישים, ולא שלמים, אבל ממתן תורה ואילך שנבחרו ישראל הקריבו שלמים, והטעם שלא הקריבו בני נח שלמים לפי שעולה באה על חטא וכולה כליל, אבל השלמים באים לשום שלום בין ישראל לאביהם שבשמים ושהם אוכלים משולחן גבוה ואין הקדוש ברוך הוא חפץ בשלומם של בני נח, ולא שיאכלו משולחנו (רש"א זבחים קטז, א):

מבכורות צאנו ומחלביהן. דמשמע שלמים שחלבו לבד קרב, אבל עולה כולה כליל ומחלביהן למה לי שהרי בכלל מאתים מנה:

מן שמיניהון. שהקריב היותר שמנות והיינו חלביהן שהשמנות חלבן מרובה, או שפירושו מלשון (במדבר יח, יב) חלב יצהר דהיינו המוטב והמובחר, ואשמועינן קרא דקרבנו מן המעולה ולא כאחיו קין שהביא מן הגרוע כדפרש"י בחומש והוא מהמדרש, מפרי האדמה מן הגרוע (רש"א שם):

וישלח את נערי בני ישראל. וזה קודם מתן תורה היה כדאיתא במכילתא, הרי הקריבו בני נח שלמים דקודם מתן תורה כולהו בני נח הוו, דעדיין לא נתחדשה ההלכה להבדיל ישראל מזולתם:

שלמים בגופן כו'. כלומר לעולם עולות היו, ומאי שלמים דקאמר לשון שלימות שהיו שלימות בלא הפשט ונתוח, דאף על גב דעולה טעונה הפשט ונתוח, לא הקריבוהו ובני נח כמשפטה, דדין הפשט ונתוח בסיני נאמר, ואפילו בני ישראל יש אומרים שהקריבוה בלא הפשט ונתוח שלא נתפרשו דיני הקרבנות אלא באהל מועד כדאיתא בפרק פרת חטאת (זבחים קכ, א):

אמר לך פליגי כו'. רצה לומר שהוא אומר לך שסבירא ליה כמאן דאמר שלאחר מתן תורה בא יתרו:

לאחר מתן תורה בא יתרו. ואף על גב דפרשת יתרו מקמי מתן תורה כתיבי, אין מוקדם ומאוחר בתורה:

שנשחטת בצפון. בעזרה כדכתיב (ויקרא א, יא) צפונה לפני ה', ואף על גב דבני נח לא היו רגילין בזה, דצפונה לפני ה' כתיב ואין צפון בבמה כדאיתא בתורת כהנים, קרי לעולה המתעוררת משינתה בשם צפון כיון דהשתא דינה הכי:

דבר שהוא ישן ונתעורר. שמתחלה היו בני נח נוהגים בה ושוב נעזבו ממנה, והשתא אזהר רחמנא שיחזרו ישראל לנהוג אותו:

שנשחטין בדרום. פירוש אף בדרום דלא יחד קרא להו דוכתא כדתנן (זבחים פ"ה מ"ז) שלמים שחיטתן בכל מקום בעזרה, ומשום דדרום נגדיי לצפון נקט תימן, כי אורחייהו שנזכרים תמיד זה אצל זה:

היא העולה שהקריבו בני נח. דהיא משמע הידועה מכבר, דאם לא כן היא למה לי, ועיין ביפה מראה:

אשר הקריבו אין כתיב כאן. וכן הוא פירושו, זאת תורת השלמים הנהוגים כבר שהביא עכשיו להקריב, אם על תודה יקריבנו (יפה תואר):

ויבואו ויחנו בדרום. וכן הוא בויקרא רבה פ"ט (סימן ו). ואף על פי שארץ ישראל באמצע העולם קרו ליה דרום לגבי מקום שממנו הגליות באות דהוי צפון העולם, וכן מה שאמר בגוג ומגוג שיפלו בדרום. ועיין מה שכתבתי בתנחומא מהדורא שניה סדר קדושים סימן י' על הא דאמרו שם שארץ ישראל הוא באמצע העולם:

ויבא ויפול בדרום. כן הוא בויקרא רבה שם:

ויבא ויבנה בית המקדש כן הוא שם. וכתב היפה תואר נראה שאין קיבוץ גליות ומפלת גוג ומגוג על ידי מלך המשיח, אלא מתחלה יתקבצו הגליות ויהיה ענין גוג ומגוג, ושוב יגלה מלך המשיח לבנות בית המקדש, ולכן פרט כאן שלשה עניינים אלו דמקווים אנו מהגאולה, קבוץ גליות ונקמת גוג ומגוג ובנין בית המקדש, ולא סמך הכל במלך המשיח אלא בנין בית המקדש. ואף על גב דשלשה מילי נינהו, כולהו כייליהו קרא באומר עורי צפון ובואי תימן, דשקולים הם ויבואו שלשתם:

העירותי מצפון. וכתיב התם (ישעיה מא, כז) ראשון לציון הנה הנם, ועמידתו בצפון שיושב עם אדום במדינה:

אין רוח צפונית מנשבת. והא דאמר בפרק לא יחפור (בבא בתרא כה, א) ארבע רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית עם כולם, היינו מעט מזער כדי למתקן, והכא נשיבתם קמיירי (יפה תואר):

אבל לעתיד לבא כו'. וזה שאמר כאן הכתוב עורי רוח צפונית ובואי רוח דרומית לקבץ גליות המפוזרים בכם:

ארגסטיס. פירש הערוך רוח של שלום שלא יטבעו בו הספינות או ההולכים בים (אות אמת). והמוסף הערוך כתב פירוש בלשון יוני רוח מערבית צפונית:

אומר לצפון תני. דמדכתיב הכא תני והכא אל תכלאי שמע מינה דדרכו להמנע, והיינו בעת שרוח שכנגדה מנשבת שזו שותקת, וקאמר שלעתיד לא יהיה כן:

אומר לצפון תני. ועניין זה להבאת הבנים מרחוק שאם יביאום דרך ים באניות, אלה מזה ואלה מזה, יהיה הרוח מביא כולם ביחד:

יבוא דודי לגנו כו'. דאם לא כן קשה מה צורך לה לומר יבא דודי לגנו, וכי לגנו צריך לקרוא לו, ועוד היכי קאמר ברישא הפיחי גני דמשמע שהגן שלה, אבל אם בחופה מיירי ניחא, שאחר שהיא לשניהם אפשר ליחסה אליה ואליו:

למדתך תודה דרך ארץ. דאף על גב דבישראל והקדוש ברוך הוא מיירי שקוראים אל ה' והוא יענם ליזקק להם, אך מדנקט לה במשל חתן וכלה למדך דרך ארץ (יפה תואר):

פרשה ה

פרק א

ועיקר שכינה לא בתחתונים היתה. דקדק לומר לשון זה ולא אמר מעיקרא שכינה בתחתונים היתה, שהשמיענו בזה שאין ענין היות השכינה במקום זולת מקום כדבר הנעתק ממקום למקום שבהיותו במקום אחד אינו בזולתו, ואמנם השכינה בכל מקום שאין מקום פנוי מהשכינה, והוא במדרגת השמש שעיקרו קבוע בשמים ואורו מתפשט על כל כנפות הארץ, וכל הקרב לאורו מאיר יותר, וכן בדוגמת השכינה שמתחילה היה עיקרה בתחתונים ונתפשטו משם ניצוצי אורה למעלה, ואח"כ בחטא אדם הראשון נהפך השיטה, ובזה נתמעט אור השפע מלמטה, ואף על פי שאדם הראשון עשה תשובה, מכל מקום עדיין לא נתקנו כל הנשמות התלוים באיפתו שנפגמו גם כן בחטאו עד גמר התיקון לעתיד (נזר הקודש):

מהלך אין כתיב כאן. דאי הוה כתיב מהלך הוה משמע שהיה מהלך בתוך הגן, ומדכתיב מתהלך בלשון מתפעל משמע כמו מתרושש ומתעשר שעושה עצמו כרש וכעושר אף על פי שאינו כן, הכי נמי לאו הליכה ממש הוא, אלא מקפץ והולך שהיה משתמט ומסלק ועולה בחטא אדם הראשון וכמתפעל על ידי אחרים, וממילא ילפינן דקודם החטא עיקר שכינה היה בתחתונים (נזר הקודש):

המצריים בימי אברהם. דשטופי זמה היו שחמדו את שרה ולקחה פרעה, ולא דמי לאבימלך שלקחה בחשבו שהיא פנויה וכשידע שחטא שב בתשובה, אבל פרעה אף

שידע שהיא אשת איש לא היה פורש כדאיתא בבראשית רבה פרשה מ"א (סימן ב), והראיה שהוצרך לנגעים מה שאין כן אבימלך, ומצרים שבימי ישראל אף על פי שהיו רעים וחטאים מאד, מכל מקום לא הספיקו להעלות השכינה כיון דאז כבר התחילה לירד לארץ והיו צדיקים רבים בעולם. ואם תאמר וכיון דאברהם הספיק להורידה למה עלתה בשביל מצרים שהיו בימיו, וכן בשביל סדומיים לא היה ראוי לעלות. יש לומר דאברהם לא נשלם להיות כדאי לעכב השכינה נגד החטאים עד זקנתו שנוסה בעשר נסיונות (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה י"ט (סימן ז) וברבה סדר נשא פרשה י"ג (סימן ב):

הרשעים מה יעשו תלוים באויר. אלא הרשעים לא השכינו. כן צריך לומר, וכן הוא ברבה הנזכר לעיל:

תלוים באויר. רצה לומר דלא הוי ליה למימר אלא צדיקים יירשו ארץ לעד, אבל מדקפיד לומר וישכנו משמע דלרשעים לית להו שכונה עליה כלל וא"כ קשה וכי תלוים באויר (יפה תואר):

ישכינו לשכינה עליה שוכן עד כו'. רצה לומר לשכינת ה' הנקראת שוכן עד ישכינו עליה:

כך לשעבר כו'. רצה לומר זהו החידוש שלשעבר כו' ועכשיו קבל מלמטן, כן הוא בהדיא בבמדבר רבה פרשה י"ג:

אריתי מורי עם בשמי. פירוש הרחתי את הבשמים שבקטורת, וזה שאמר זה קטורת הסמים שמור הוא ראש לכל הבשמים, עם בשמי זה קומץ הלבונה:

אכלתי יערי עם דבשי. פירוש אכלתי יערי שהוא שעושין ממנו (צוקר) והוא נגד עולות שכולו כליל לה', עם דבשי קדשי קדשים שמקריבים רק האימורים והחלב מהם, וזה שטמר אלו איברי עולה שכולו כליל לה', ואימרי קדשי קדשים:

ואימרי קדשים קלים. שמקריבים מהם החלב:

שנשתכרו בצרתן. שנכנסו שתויי יין לאהל מועד. והא דקאמר בצרתן, הוא מכוון למה דאיתא בפרק הדר (עירובין סד, א) אמר רבי שיכור אל יתפלל דכתיב בצר אל יורה ופירשו התוספות (שם סה, א) בצר אל יורה קאי על השיכור שכל זמן שהוא שתוי ושיכור צער יינו עליו ועל זה נאמר בצר אל יורה, וזהו שאמר המדרש שנשתכרו בצרתן בצער השיכרות ונכנסו למקדש (ידי משה):

הדא הוא דכתיב ולזבח השלמים בקר שנים. דבר אחר אכלו רעים אלו הנשיאים. אמר רבי שמעון בן יוסנא. כן צריך לומר (אות אמת):

להאהיבן. נוסח אחר שכיון שהיה אחד מהם מקריב קרבן וקרבנו מתקבל היה עושה יום טוב לרעיו ואוהביו (אות אמת):

אין היחיד מביא חטאת נדבה. אלא א"כ חטא וידוע לו חטאו:

ואת הטומאה. בבמדבר רבה לא גרס ליה, ולכאורה נראה שהנשיאים הקריבו בטומאה שהרי בראש חודש ניסן הוקם המשכן והתחילו הנשיאים להקריב, ובשני נשרף הפרה, אך זה אינו, שכל זמן שלא היה אפר פרה לא הוצרכו אפר פרה שהרי קרבו כמה קרבנות קודם שהיה אפר פרה, ואיך אפשר שלא היה אחד מן המקריבים טמא טומאת שבעה שצריך הזאה. ואפשר שכוונת המדרש על אותן נשיאים שהקריבו מיום שני ולהלן שאז נתחדש ההלכה של אפר פרה, וגם זה אינו מוכרח ששמא לא היו טמאין:

שלא על חטא. שתו ושכרו דודים אלו הנשיאים. ולמה קורא אותם דודים שהיו דודים אלו לאלו. דבר אחר אכלו רעים למה אמר להם כן אמר רבי ברכיה. כן צריך לומר (אות אמת):

פשט המלך את ידו לתוך התבשיל לאכול ממנו. אף כאן באתי וגו' ואח"כ אכלו רעים שתו ושכרו דודים. ובנמשל השרץ הוא מה שמפורש לעיל ששלשה דברים עשו הנשיאים שלא כהוגן (מתנות כהונה בבמדבר רבה):

והיה מחזיר עליהם. כן צריך לומר וכן הוא בבמדבר רבה שם:

פרק ב

רבונו של עולם אני ישנה כו'. נראה דלא רמיזי כל הני מילי דחשיב המדרש כאן בלב ממש, אלא הטעם שאומר אני ישנה ולבי ער שאף שבטלה כמו ישנה אינה בטלה לגמרי, וכמו שחשב ואזיל:

אני ישנה מן המצות ולבי ער לעשותן. (וכן הוא בשמות רבה פ"ב סימן ז):

אני ישנה מן הצדקות ולבי ער לגמילות חסדים. כן צריך לומר לפי דעתי, והוא משל היות לנו תקומה בדבר אחר תמורת מה שאין לנו, כי במקום שאני ישנה מן המצות מחמת טרדת הפרנסה ועול מלכות, מכל מקום הלב שלם עם ה' שיש לנו מחשבות טובות וחפץ לעשותן, ובמקום שאני ישנה מן הצדקות מחמת עניות ודוחק הפרנסה, מכל מקום לבי ער לגמילות חסדים, שגמילות חסדים בממון הוא חוזר לבעליו, אבל הצדקה הוא לחלוטין, וגמילות חסדים בגופו הוא דבר שאין בו הפסד ממון, ואמרו ז"ל (עיין סנהדרין קג, ב) גדולה גמילות חסדים שמקרבת הרחוקים:

אני ישנה כו' לקריאת שמע ותפלה. שהם במקום קרבנות כי תפילות כנגד תמידים תקנום:

ולבי ער לבתי כנסיות כו'. שהם תמורת בית המקדש כאמור (יחזקאל יא, טז) ואהיה להם למקדש מעט ואמרו חז"ל (מגילה כט, א) אלו בתי כנסיות שבבבל:

אני ישנה מן הקץ. פירוש שנעלם ממני קץ הימין, מכל מקום ולבי ער לגאולה ומאמין שיגאלנו. ורד"ל פי' אני ישנה מן הקץ של בעונתה רצה לומר שנעלם ממני, מכל מקום ולבי ער לגאולה על ידי אחישנה:

אני ישנה מן הגאולה כו'. השתא מפרש ולבו של הקדוש ברוך הוא שנקרא לבן של ישראל כדלקמן, והכי קאמר שאף שארכו הימים וכמעט שנתיאשתי מהגאולה, מכל מקום הקדוש ברוך הוא ער ויושב ומצפה מתי יגיע הקץ, או יזכו ישראל להביאה שלא בעתו וכמו שאמרו חז"ל (לקמן סוף שיר השירים רבה) על פסוק בעתה אחישנה. או הכוונה אני ישנה מן הקץ רצה לומר כי כשישנתי והסחתי דעתי מהקץ אז הוא עת מוכן אליו ולבו של הקדוש ברוך הוא ער לגאלנו, והוא מה שאמרו חז"ל (סנהדרין צז, א) שבן דוד בא בהיסח הדעת (יפה תואר):

צור לבבי. הטעם שנקרא ה' לב מבואר לפי שממנו תוצאות חיים לכל חי, כמו שהלב היא תוצאות חיים לכל האיברים:

פתחו לי פתח כו'. השתא מפרש קול דודי דופק פירוש על ידי נביאים שהיו ביניינו, כלומר משרה שכינתו על הנביאים ומזהיר על ידיהם, פתחי לי אחותי פירוש שובו אלי ופתחו לבכם אפילו כחודה של מחט ואני אפתח לכם פתחים כו':

כי הוא אלהינו ואנחנו כו'. והייינו שאם אפילו היום לבד בקולו תשמעו (יפה מראה):

כהרף עין. דרש הרפו הרף עין:

שנתאחו לי כו'. והוא איחוי וחיבור גמור כמשל התופר שתי תפירות הוי חיבור (שבת עג, א):

שריעו. לשון ריע וחבר:

ונצטיינו. לשון ציון וסימן כמה דאת אמר (יחזקאל לט, טו) ובנה אצלו ציון (אות אמת):

תמותי. בנוסח אחר אינו (אות אמת). ולי נראה שצריך לומר כדאיתא בשמות רבה פ"ב סימן ז' תמתי בסיני שנתממו כו':

שנתממו עמי בסיני כו'. כי מה שהקדימו נעשה לנשמע שלא כסדר הנאות לכאורה, הוא מפני תמימותן שהיו תמימים עם ה' שלא להרהר אחריו, אלא להאמין בו כי לא יטריחום שלא כהוגן ולכן הקדימו נעשה לנשמע (יפה תואר):

לא אני גדולה כו'. הענין הוא כי האדם נחלק לשתים, הגוף אשר בארץ, והנפש אשר בשמים ממעל, וכנגדם שני חלק התורה, תורה אשר בשמים, והמצות אשר בארץ, והאדם

בקיימו התורה והמצות מחבר שמים וארץ, וזהו אמר הקדוש ברוך הוא לבני ישראל לא אני כו', והוא שדרשו תמתי מלשון תאומתי, ומפרש לא אני היינו התורה שממני [דעל שם עצם התורה אמרו חז"ל אנכי נפשי כתיבת יהבית] גדול מהמצות שממך, ולא המצות שממך גדולים מהתורה שממני (הגר"א בישעיה סימן א' [פסוק ב]):

מה התאומים כו'. זהו בתאומי צביה שכתב במגדנות אברהם וזה לשונו וחכמי הטבע אמרו כי תאומי צביה נפשותם קשורות עד כי בהעדר האחד יעדר גם השני עד כאן לשונו, וכן איתא בילקוט שיר השירים פסוק כמגדל דוד, מה תאומי צביה מת אחד מהם אין חבירו משתהא כך ואכחיד שלשת הרועים וגו':

אף שמים נטפו. וכמו שפירש התרגום שמיא אטיפו טלא, ופסוק זה מיירי במתן תורה כדמסיים הפסוק זה סיני, וגם פסוק גם עבים נטפו מים מיירי ממתן תורה כמו שפרש"י שם. וכוונת המאמר שהקדוש ברוך הוא אמר שראשי נמלא טל פירוש שראשי מלא טל מחמת שאני עומד בחוץ והטל יורד עלי, קווצותי רסיסי לילה פירוש קווצותי הם השערות שלי מלאים מן הטיפות גשמים שיורדין בלילה, ולכן פתחו לי. והענין שיש שני מיני שכר, אחד הוא שכר התורה, והשני הוא שכר המצות, ושכר התורה הוא טל כמו שנאמר (ישעיה כ"ו, יט) כי טל אורות טלך, ובעד המצות נותנין שכר בעד כל מצוה ומצוה, ולכן עשייתן דומה לטיפות גשמים, והתורה והמצות פירותיהן בעולם הזה והקרן לעולם הבא, אך אם רוב העולם אינם ראוים אינו נותן הקדוש ברוך הוא בעולם הזה כלל, כי השפע הולך כידוע, והקדוש ברוך הוא נותן להם הכל בעולם הבא ואפילו הפירות, וזה שאמר פתחו לי מעט בתשובה ותוכל לבא לארץ ישראל שראשי נמלא טל מן שכר התורה, וקווצותי רסיסי לילה שאני צריך ליתן לך שכר המצות בעולם הזה, ומה שאמר אצל המצות לילה ולא אצל התורה, הוא, כמו שכתוב (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור, והנר הוא בלילה, והאור הוא אור היום (הגר"א):

פרק ג

ואת אמרת פשטתי את כתנתי וגו' איככה אלבשנה. וזה לשון האות אמת דע שפה יש בלבול גדול מפסוק זה עד פסוק מה דודך מדוד שהמאמרים המאוחרים צריכין שיבאו פה כדי שיבא הענין מקושר, והנני מגיה על פי נוסח אחר, **פשטתי את כתנתי וגו' אמר רבי יוחנן בשם ר"ל אפילו תמה שבתמות יודעת לפשוט וללבוש ואת אמרת פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה. אלא שינה של עצרת עריבה והלילה קצרה. אמר רבי יודן אפילו פורטענא לא עקצה בהם. רחצתי את רגלי איככה אטנפם מטינופת עבודה זרה, יודעת הייתי שאבק אותו המקום משיאיני לעבודה זרה אף על פי כן דודי שלח ידו**

מן החור. אמר רבי אימי כעני שהוא מבקש צדקה. אף פי כן ומעי המו עליו. אמר רבי עזריה אמר הקדוש ברוך הוא גזר טב אנא. אתם אומרים מעי המו עליו אף אני אמרתי על כן המו מעי לו. קמתי אני ולא אומות העולם. לפתוח לדודי בתשובה. וידי נטפו מור מררין שאמרתי לעגל אלה אלהיך ישראל. ואצבעותי מור עובר אף על פי כן עבר על מררי וינחם ה' על הרעה. על כפות המנעול שמשם נעל בפניהם שלא יכנסו לארץ ישראל. פתחתי אני לדודי ודודי חמק עבר נתחטא עלי ונתמלא עלי עברה כאשה עוברה. נפשי יצאה בדברו בדיבורו מקול דיבורו הראשון שאמר אנכי ה' אלהיך. בקשתיו ולא מצאתיו וגו' מצאוני השומרים זה שבט לוי שכתוב בהם כי שמרו אמרתך. הסובבים בעיר עברו ושובו משער לשער. הכונו פצעוני הרגו איש את אחיו. נשאו את רדידי מעלי תני רבי שמעון בן יוחאי זיין שניתן להם בחורב שם המפורש היה חקוק עליו. וכיון שחטאו ניטל מהם. שומרי החומות שומרי חומותיה של תורה. השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תמצאו את דודי וגו' מה החולה הזה מצפה לרפואה כך היו ישראל במצרים מצפים לגאולה. דבר אחר אני ישנה בבבל ולבי ער ולבו של הקדוש ברוך הוא ער לגאלני. קול דודי דופק על ידי כורש שנאמר כה אמר כורש מלך פרס וגו'. פתחו לי אחותי בבבל לאלהיך לא איתנא פלחין. רעיתי במדי ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה. יונתי במלכות יון המקדוני אלכסנדרוס מוקדן כד הוה חמי לשמעון הצדיק הוה קאים ליה על רגלוי אמרין ליה מינאי מן קדם יהודאי דין את קאים על רגלך. אמר להם בשעה שאני יוצא למלחמה. בדמותו אני רואה ונוצח. והוא אמר בריך אלהו של שמעון הצדיק. תמתי באדם על שם תם עונך בת ציון. ר' פנחס ור' אחא בשם ר' חמא בר חנינא בצר לי אקרא ה' בבבל. ואל אלהי אשוע במדי. וישמע מהיכלו קולי ביון המקדוני שכל זמן של מקדוני היו מקריבים תורים ובני יונה על גבי המזבח. ושועתי לפניו תבא באזניו זו אדום. שראשי נמלא טל קווצותי רסיסי לילה כי הנה ה' מצוה והכה את הבית הגדול רסיסים ואת הבית הקטן בקיעים. לא דמי הדין רסיסא להדין ביזעא. הדין ריסא לית מונה אלא ריסים. פשטתי את כתנתי וגו' אמר רבי יוחנן אפילו תמה שבתמוה יודעת היא לפשוט וללבוש ואת אומר פשטתי וגו'. ר' חנינא ור' יונתן תרוייהון אמרין יום שנזדווג נבוכדנצר הרשע לישראל העדה מהם שני לבושים לבוש כהונה ולבוש מלכות רחצתי את רגלי מטינוף עבודה זרה יודעת הייתי שאבק של אותו המקום משיא אותי לעבודה זרה אף על פי כן דודי שלח ידו מן החור. אמר רבי אבא בר כהנא וכי מה טיבו של חור זה להיות מגדל שרצים. אלא כך אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם כל נסים שעשית לי על ידי כורש לא היה מוטב

לעשותם לי על ידי דניאל ועל ידי אדם צדיק. אף על פי כן ומעי המו עליו. אמר רבי עזריה אמר הקדוש ברוך הוא גזר טב אנא אתם אומרים ומעי המו עליו גם אני אומר מעי מעי אוחילה וגו'. קמתי אני לפתוח לדודי ולא אומות העולם תרגום ר' יעקב בר אבינה קמי ר' יצחק כתיב (עזרא א':ה') **ויקומו ראשי האבות ליהודה ובנימין וכהנים והלוים וגו'. ליהודה שהוא מלך. ובנימין שהבית המקדש בחלקו. לכהנים מפני העבודה. וללוים מפני הדוכן. לפתוח לדודי לתשובה. וידי נטפו מור מררים דגזר כורש ואמר דעבר פרת עבר דלא עבר לא יעבור. אמר רבי יוחנן כתיב** (ישעיהו י"ג:י') **חשך השמש בצאתו לוי הוה קבל ההוא יומא ולא דנחה. יצא כורש לטייל במדינה וראה המדינה שוממת. אמר מה טובה של מדינה זו שוממת איכן הם הזהבים איכן הם הכספים. אמרי ליה ולאו את הוא דגזרת ואמרת כל יהודאין יפקון ויבנו בית מקדשא מנהון דהבין ומנהון כספים הא דסלקין למבנא מקדשא. בההיא שעתא גזר ואמר דעבר פרת עבר דלא עבר לא יעבור. דניאל וסיעתו וחבורתו עלו באותה שעה. אמרו מוטב שנאכל סעודת ארץ ישראל ונברך על ארץ ישראל. עזרא וסיעתו וחבורתו לא עלו באותה שעה. ולמה לא עלה באותה שעה עזרא. שהיה צריך לברר תלמודו לפני ברוך בן נריה. ויעלה ברוך בן נריה. אלא אמרו ברוך בן נריה אדם זקן וישיש היה ואפילו בגלקטא לא היה יכול להטען. אמר ריש לקיש מהקדוש ברוך הוא היה שלא עלה עזרא באותה שעה. שאילו עלה עזרא באותה שעה היה לשטן לקטרג ולומר מוטב שישמש עזרא בכהונה גדולה מלשמש יהושע בן יהוצדק כהן גדול. ויהושע בן יהוצדק היה כהן גדול בן כהן גדול. אבל עזרא אף על פי שהיה אדם צדיק לא היה ראוי לשמש בכהונה גדולה כמותו. אמר רבי סימון קשה הוא שלשלת יוחסין לפני הקדוש ברוך הוא להעקר ממקומה. על כפות המנעול שמשם ננעל פרת לפניהם. מצאוני השומרים הסובבים בעיר זה תתני פחת עבר נהרא וחביריו. הכוני פצעוני כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים. נשאו את רדידי מעלי שומרי החומות חומותיה של ירושלים. אמר רבי אבא בר כהנא לשעבר היתה נבנה החומה אבן שמונה אמות ואבן עשר אמות. ברם הכא והוא מתבני אבן גלל אבני דגלגול.** וזו שהגהתי הכל ביושר, ועליך לעיין ותראה הבלבול הגדול שהיה פה, והקדוש ברוך הוא הזמין נוסח אחר אמיתית שבא כל דבר על נכון, כן הוא לשון ספר אות אמת, ועתה אבא לפרש הנוסחא הישנה הלזו:

שינה של עצרת כו'. ופסוק זה מדבר במתן תורה כדלעיל (א) בפסוק (יב) עד שהמלך:

פורטענא. פרעוש, לפי שדרך ההולכין לישן פושט את חלוקו וכשעומד משינתו הוא לובשה, ולפי שהיה השינה ערבה עליהם ולא רצו לעמוד הוה כאילו אמרו פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה:

יודעת הייתי שאבק אותו המקום. שעשו בו את העגל:

אף על פי כן. (שעשיתי את העגל):

דודי שלח ידו מן החור. מתחת כנפי החיות, כדאיתא באליהו זוטא פרק כ"ג. ורצה לומר ששלח ידו לקבל תשובתי מן החור למטה מכנפי החיות המקטריגים מבלי לקבל. והענין הוא כמאמרם ז"ל (ירושלמי מכות פ"ב ה"ו) שאלו לחכמה הנפש החוטאת מה דינה, ואמרה תמות, וכן בכל המדות, ושאלו להקדוש ברוך הוא ואמר יעשו תשובה ויתכפר לו, והענין כי כל המדות העליונות אין שורת דינם נותנת שיקובלו בתשובה החוטאים לפני ה' צבאות, רק הקדוש ברוך הוא ברחמיו הרבים פושט ידיו מתחת כנפי החיות שהם המרכבה העליונה אשר בהם כל המדות העליונות ומקבל תשובתם, ועיין שם בפרק כ"ב ובפרק כ"ג:

כעני מבקש צדקה. שפושט ידו לפנים דרך חור בדלת מחמת בושה:

אף על פי כן ומעי המו עליו. רצה לומר אף על פי שהעניש אותי על ידי בני לוי, ובמגפה ובהדרוקן שבדקום המים כדאיתא ביומא דף ס"ב ע"ב ובתנחומא (סימן כו) וברבה סדר כי תשא, מכל מקום ומעי המו עליו וכמו שאמרו חז"ל (לעיל א פסוק ד סימן ב) להוטים היו ישראל אחרי השכינה, שאף על פי שנעשה בהם דינים לא התאבלו, וכיון שאמר להם כי לא אעלה בקרבך, מיד מה כתיב אחריו וישמע העם את הדבר הרע הזה (שאין השכינה שורה ומהלכת עמם, כמו שפרש"י) ויתאבלו וגו':

פרק ה

וידי נטפו מור מררין כו'. על שעשיתי בידי את העגל לכן נטפו מררין:

ואצבעותי מור עובר אף על פי כן עבר על מררי כו'. רצה לומר אף על פי שחטאתי באצבעותי מכל מקום עבר על מררי כו':

על כפות המנעול שמשם נעל בפניהם שלא יכנסו לארץ ישראל. שמשעשו את העגל עלתה גזירה זו במחשבה אלא שהמתין להם עד שתתמלא סאתן, וזהו שנאמר (שמות לב, לד) וביום פקדי במרגלים ופקדתי עליהם חטאתם זו, וזה שאמר הכתוב (במדבר יד, לד) תשאו את עונותיכם ארבעים שנה ופרש"י ולא נאמר תשתו את עונכם, שתי עונות של עגל ושל תלונות המרגלים, ועיין במזרחי סדר במדבר סיני (א, מט) פסוק אך את מטה לוי לא תפקוד:

פתחתי אני לדודי ודודי חמק עבר נתחטא עלי כו'. רצה לומר שאף על פי שפתחתי בתשובה מכל מקום חמק עבר, נתמלא עלי עברה כו' וגזר במחשבתו שלא אכנוס לארץ כדלעיל:

נפשי יצאה בדברו מקול דיבורו הראשון שאמר אנכי ה' אלהיך. שמתוך שהוא אוהב אותם מצד שהם מדובקים עמו, ואיש אחד פרטי נחשב לו מאד, לכן דבר עמם בלשון יחיד אנכי ה' אלהיך, כי אינו אוהב אותם מצד רבוים וכמותם כי אם מצד איכותם בעלי השלמות, וזה כמאמרם ז"ל בברכות (ו, ב) כל העולם לא נברא אלא בשביל זה. ועיין תנא דבי אליהו חלק א' ריש פרק כ"ה, ואנו בעטנו בו אחר זה לכן נפשי יצאה, וכדאיתא שם פרק כ"ו אנכי ה' אלהיך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל אם קיימתם אתם אותו נתקיים בכם אני אמרתי אלהים אתם וגו' עכשיו שעברתם עליו נתקיים בכם כאדם תמותון:

נשאו את רדידי מעלי. עדיי המרודד והמרוקע עלי, הוא הזיין כו':

כך היו ישראל במצרים מצפים לגאולה. כדאיתא בשמות רבה פרשה ה' סימן כ"ב שהיה בידם מגילות שהיו משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקדוש ברוך הוא גואלן לפי שהיו נוחין בשבת. אבל יותר נראה שצריך לומר כך היו ישראל שיצאו ממצרים מצפים לגאולה, ורצה לומר מצפים שיבואו לארץ ישראל. ובילקוט הכי איתא כי חולת אהבה אני מה החולה מצפה לרוחה כך ישראל מצפים לגאולה:

ולבי ער. ולבו של הקדוש ברוך הוא ער לגאלני. וכמו דאיתא לעיל פרשה זו סימן ב' שנקרא הקדוש ברוך הוא לבן של ישראל דכתיב צור לבבי:

פתחו לי אחותי בבבל כו'. פירוש פתחו לי אחותי בתשובה, והם קיימו כן שאמרו לאלהיך לא איתנא פלחין:

יונתי ביון המקדוני אלכסנדרוס מוקדן כו'. אף שכן איתא בילקוט כאן, מכל מקום נראה שאין מקומו כאן אלא לקמן ומה שלקמן כאן, וכך צריך לומר כאן יונתי ביון המקדוני שכל זמן של מקדוני היו מקריבין תורים ובני יונה על גבי המזבח, וכן איתא במדרש שוחר טוב מזמור י"ח עיין שם:

וישמע מהיכלו קולי כו' היו מקריבים תורים ובני יונה. קשה, לדרש וישמע מהיכלו קולי אינו צריך לדקדק ולומר היו מקריבים תורים ובני יונה אלא היה לו לומר היו מקריבים קרבנות, ורצה לומר והקדוש ברוך הוא קבל תפלתינו. לכן נראה שכאן צריך לומר וישמע מהיכלו קולי ביון המקדוני אלכסנדרוס מוקדן כד כו', ורצונו לומר שקבל תפלתינו בהיכל ונתן אותנו לחן ולרחמים בעיני אלכסנדר מוקדן ולא היה עלינו כעס, על

דרך שאמרו שם בשוחר טוב ובא הבית זו יון המקדוני שהיה בית המקדש קיים בימיו ולא היה עליהן כעס שהיו רואין שמעון הצדיק ועומדין לפניו:

לא דמי הדין רסיסא כו'. כבר פרשתי לעיל פ"ד סוף סימן כ"ט ועיין שם:

העדה מהם. הסיר מהם:

רחצתי את רגלי מטינוף עבודה זרה. שחנניה מישאל ועזריה לא השתחוו לצלם של נבוכדנצר:

לא היה מוטב לי לעשותם לי על ידי דניאל כו'. והוא שלח ידו לי לגאלני על ידי חור של שרצים היינו על ידי כורש:

קמתי אני לפתוח לדודי ולא האומות. וכדאיתא לקמן פרשה ז' סימן י"ג נבוכדנצר העמיד והפריש מן כל אומה ואומה שלשה שלשה, ושלשה מכל ישראל, וכולם השתחוו להצלם אבל חנניה מישאל ועזריה שהיו מישראל לא השתחוו ועיין שם מה שבתבתי:

לווי כו'. מי יתן והיה חושך אותו היום שבו גזר כורש כן ולא יזרח:

במדינה. עיר המלכות:

הזהבים. צורפי זהב:

הכספים. צורפי כסף:

יפקון כו'. יצאו ויבנו בית המקדש:

ומנהון כו'. מהן היו צורפי זהב ומהם היו צורפי כסף הרי שעלו לבנות בית המקדש:

ונברך על ארץ ישראל. על הארץ ועל המזון:

ואפילו בגלקטא כו'. בביצה דף כ"ה, ב' פרק אין צדין זקן אחד היה בשכונתינו והיה יוצא בגולגדקא שלו, ולא זכר הדום רגליו ביום אפו (איכה פרק-ב, א) תרגום ולא דכר בית מקדשיה דהוא גילגדקא דרגלוי ולא חס עלוהי ביום תקוף רוגזיה. וכתב המוסף הערוך בלשון רומי קוראים לקטקא למין כסא שהוא כמו עגלה לשאת אנשים חשובים בכתף, וגירסת מלה זו על אופנים שונים, לפעמים כתוב גלגטיקא ולפעמים כלקדיקא עד כאן. ולא קשה דהיה לו לטעון לברוך בבורתידה (עיין לעיל פ"ד סימן י"ח) משום דבורתידה הוא רק להוליך בה ממקום למקום ולא בדרך רחוקה מבבל לארץ ישראל שגם זה קשה לזקן גדול:

מהקדוש ברוך הוא היה שלא עלה עזרא כו'. ובנוסחא שלפנינו איתא מקודש הבית שלא עלה עזרא כו', פירוש קדושה היתה לבית זה שלא עלה עזרא, משום שאף על פי שעזרא היה יותר צדיק לא היה ראוי להיות כהן גדול מחמת צדקתו משום שלא היה בן כהן גדול. ומה שאמר על ידי שהיה אדם צדיק לא היה ראוי כו' פירושו על ידי מעלה זו שהיה אדם צדיק מכל מקום לא היה ראוי כו', ואילו עלה עזרא היה השטן מקטרג

שלא יהיה יהושע כהן גדול על שלקחו בניו נכריות לנשים והוא לא מיחה בהם, ויהושע אף על פי שהיה בידו עון זה מכל מקום יותר קדושה יש לבית כשהיה הוא כהן גדול משיהיה עזרא, מחמת שהיה יהושע בן כהן גדול:

שמשם ננעל פרת כו'. מאותה גזירה והלאה ננעל פרת לפניהם שלא היו רשאים לעבור עליו:

פרק ז

לשעבר היתה כו'. פירוש בית המקדש ראשון נבנה מאבני שמונה ועשר אמות כדכתיב (מלכים א' ז), והשני נבנה מאבן גלל כדכתיב (עזרא ו') ופירושו מאבנים קטנים שיכולים לגלגל אותם:

פרק ט

צח לי בארץ מצרים כו'. הוקשה לבעל המאמר כי צח ואדום הם שני הפכים, ולכן פירש כי צח לישראל לפעול עמהם במדת החסד והרחמים בעבור כי הוא מלבין עונותיהם של ישראל בתשובה שעושים וביסורין ששולח להם, ואדום כלפי אומות העולם לעשות בהם משפט כתוב, וזה שאמר צח לי בארץ מצרים במכות בכורות שנצולו ישראל ממנה, ולכן רצה לעבור הוא בעצמו ולא על ידי שליח, כי כיון שניתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין טוב לרע מה שאין כן כשעבר הוא בעצמו ה' ממית ומחיה (ספר גבול בנימין) ועיין בענף:

ואדום למצרים שנאמר (שמות י"ב, כט) **וה' הכה כל בכור בארץ מצרים**. כן צריך לומר:

ואדום לי בים. צריך לומר ואדום להם בים:

כל ימות השנה. צח לי בעולם הבא ואדום לי בעולם הזה. כן צריך לומר (אות אמת):

מעטיפתו ניכר. פירוש ממלבושיו ניכר:

ומשרתיו אש. ואף על פי כן הוא ניכר כדכתיב **ואתא מרבבות קדש ואות הוא בתוך רבבות קדש**, פירוש שאין במלאכים דומה לו, ודרש ואתא מלשון אות וסימן:

פרק יא

זו התורה. ופירוש ראשו מה שהיה ראשית לו, והכינוי מורה על הפועל (יפה תואר):

ואהיה אצלו אמון וגו' יום יום. הרי כאן שני ימים שקדמה, דאקדם מפעליו קאי (יפה תואר):

יומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנה. והכי נמי דכתיב ואהיה אצלו וגו' בימים דידיה משמע:

ויומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנה. ודאי אין להקדוש ברוך הוא יחס עם הזמן ואלף אלפים שנה כרגע אצלו, אלא על דרך ההשאלה כתבו שיומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנה, שדברה תורה כלשון בני אדם (יפה תואר):

זה הסרגול. בלשון ערב קורין לשרטוט סרגל:

שחורות כעורב אלו האותיות. אשמועינן שהכתב שנכתבה התורה אלפים שנה קודמת לעולם היתה משורטטת וכתיבה שחורה. ודע שדעת רבינו תם שספר תורה אינו צריך שירטוט רק בשיטה ראשונה, והר"ן הוכיח שם (גטין ו, ב) מכאן שכל השיטות צריכות שרטוט מדקאמר קווצותיו תלתלים זה הסירגול דהיינו סרגול כל שטה ושטה שהן עשויות תלתלים, ועיין בויקרא רבה פרשה י"ט (סימן א):

דבר אחר קווצותיו תלתלים ר' עזריה אומר אפילו דברים שאתה רואה אותן שהן קוצין בתורה תילי תילים הן. במי הן מתקיימות. כן צריך לומר. והני תיבות שבנתים היינו: **תלי תילים. דבר אחר ר' עזריה אפילו דברים שאתה רואה אותם שהם קוצים בתורה הן קוצי קוצים רבי אליעזר ורבי יהושע אומרים תילי תילים. דבר אחר**. כל זה הוא מיותר, וכן בנוסח אחר אינו, ולא בויקרא רבה פרשה י"ט. ופירושו שאפילו דברים שנראה לכאורה שהן שלא לצורך והן במדרגת הקוצים והברקנים שאין בהם צורך והיינו קוצי האותיות, יש בה תילי תילים של חכמה והלכות שנתחדשו בכל דור ודור, ונאמרו בסיני ברמיזה בקוצות של האותיות, אלא שאין כל האדם יוכל לעמוד עליהן:

ובמי אתה מוצאן ומתקיימות במי שהוא משכים ומעריב בהן. רצה לומר שמענה עצמו על דברי תורה ועוסק בתורה, ועיין ערובין דף כ"ב, א' וחידושי אגדות:

אין גרנה. כן גרס בסמ"ג עשין י"ב, אבל בויקרא רבה פרשה י"ט (סימן א) ובשמות רבה פרשה מ"ז (סימן ה) גרסו אין רינה, ורצה לומר שעיקר למודה בלילה שבני אדם פנוים, ומפרש והגית בו יומם ולילה מצות קביעות הלימוד, אבל עיקרו בלילה שפנויים לעיין בה (יפה תואר):

אמר ריש לקיש יפה למדני רבי יוחנן כו'. בויקרא רבה הכי איתא ריש לקיש הוה פשיט קראי וכד הוה מטי באילין קראי ותקם בעוד לילה קומי רוני בלילה היה אומר יפה למדני רבי יוחנן:

אמר רבי שמעון בן לקיש כד הוינא. כן צריך לומר וכן העתיק היפה תואר. ורצה לומר כשהייתי מעיין בתורה ביום היה סיוע להאיר עיני בעיון הלילה, ולולי עיוני ביום לא היה עיוני בלילה כל כך הגון, ועיין ביפה תואר. וזה לשון ראשית חכמה שער הקדושה

פ"ו, כשמש שמסתלק מלהאיר ביום ומאיר בלילה בירח ובכוכבים, כך עסק התורה ביום הוא סוד אור השמש, ולכן גורם להמשיך האורה לנשמה בלילה:

רבי יוחנן דצפרין פתר קרא בתלוליות של עפר. פירוש פתר קרא דקווצותיו תלתלים בתלולית של עפר, לומר שדברי תורה דומים לה שיוכלום לקצצם מעט מעט אף על פי שהן רבות. ויראה דדריש קווצותיו לשון קציצה (יפה תואר). והנה רבי יוחנן שהמשיל בתלוליות של עפר רמז בזה כי דברי תורה עמקו מאד, ולכאורה נראה שאין בה צורה וריח וטעם אלא התלוליות של עפר חומר בלי צורה, הטפש אמר מי יוכל להסירה מכאן לפי שלא יבין כלום, והפקח אמר מעט מעט אגרסנו מן הארץ, אגרוס אף לא אבין, על דרך דאיתא בפרק קמא דעבודה זרה (יט, א) ליגרס אינש אף על גב דלא ידע מאי קאמר שנאמר גרסה נפשי לתאבה אל משפטיך בכל עת, ובתוך כך יבין מעט מעט עד אשר יצלח למודו וישכיל ויבין, ומשל זה הוא נגד תאות הלימוד (מטה משה דף י"ד [שער השני באיכות הלימוד]):

משפלות. פירוש קופות שמוציאין בהן זבלים (ערוך):

אמר רב ינאי כו' לככר נקוב כו'. הוא רצה לומר שיבין טעמי התורה שיש בהם ריח וטעם על דרך (משלי ט, ה) לכו לחמו בלחמי, וזהו שאמר משל לככר שתלה בשמי קורה, רק שאמר מי יכול להשיג הדברים העליונים, והוא כטפש הרוצה ללמוד כל התורה ברגל אחד ולעשות התורה חבילות חבילות, אבל הפקח אמר וכי לא אדם אחד תלאה, ואחר שאדם אחד תלאה גם לי לבב כמוהו בענין שאשתדל להשיג הדבר, ואלמוד כסדר תחילה מקרא ואח"כ משנה וכן כל חלקי התורה, וזהו שאמר אני אקשור קנה על קנה ואשיגנו, כי כן לענייני תורה צו לצו קו לקו, אבל בבת אחת בוודאי אי אפשר להשיגם:

אמר רבי לקרסטל. היינו טרסקל פירוש סל (ערוך) ובויקרא רבה פרשה הנזכר לעיל גרס טרסקל. והכוונה שיש מי שאמר מה תועלת יש לי בכל זה כי אף על פי שאלמוד ואשתדל הרבה, אני כקרסטל נקוב שמכניס בזו ומוציא בזו, וכן אני השכחה מצויה בי וכל מה שאני לומד בשנה אחת אני שוכח בשעה אחת, והפקח אמר מאחר שאני אשתדל בכל כחי ואתמיד יום ולילה בתורת ה' שכר יגיעי אני נוטל כי בוודאי ברית כרותה המתמיד בלימודו יום ולילה שיצליח למדו ומן השמים מסייעים אותו שיזכור ולא ישכח עוד, וזהו כוונת רבי שהמשיל לקרסטל נקוב וכו' והוא נגד התמדת הלימוד (מטה משה):

דבר אחר אמר רבי לוי אפילו דברים. כן צריך לומר (אות אמת):

שאת רואה קוצין בתורה. פירוש כאילו הם קוצצים ואינו עיקר, כגון קוצו של יו"ד ותגי האותיות שנראין בעיניך שאין בהם צורך אלא כקוצים בעלמא, יש בהם סודות גדולות שהם יכולים להחריב את העולם שבשנויים נפיק חורבא. ומייתי דוגמא לזה שמע ישראל וכל הני דבסמוך שבהשתנות הרי"ש לדלי"ת והכ"ף לבי"ת מחריב העולם אף על פי שאין ההפרש רק בנקודה אחת והוא קוץ הדלי"ת שבהסרתו נעשית רי"ש, וכן הוא בכל הקוצין שבתורה יש לדעת שבהשתנות הדבר מהמקובל וניתן בסיני יש שנוי גדול בסודות הרמוזים (יפה תואר):

כתיב אין קדוש כה' אם אתה עושה כ' ב' אתה מחריב את העולם. כי אין בלתך אמר רבי. כן צריך לומר (אות אמת) וכן הוא בויקרא רבה:

כי אין בלתך אמר רבי אבהו בר כהנא כו'. טעם לדרשה זו כאן יש לומר דלא תימא שאף אם יעשה כ' ב' באין קדוש כה' לא נפקא מינה חורבנה שהיה פירושו שאין שום קדוש עם ה' כי העומדים ממעל לו אינן קדושים לפי שאין בעולם שום קדוש זולתו וכדאמר כי אין בלתך, ולכן אמר דהא ליתא דמלאכים קדושים נינהו ואין פירוש כי אין בלתך שאין קדוש מבלעדי ה', רק שפירושו שאין לבלותך, וכדאיתא בפרק קמא דברכות (י, א) שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם מעשה ידיו מבלין אותו והקדוש ברוך הוא מבלה מעשה ידיו (יפה תואר):

ור' אלכסנדרי קרובה. כך שמו (מתנות כהונה). ואות אמת כתב שהיה שליח ציבור האומר פיוטים וקרובות. או צריך לומר קרובו, ורצה לומר שהיה קרובו של ר' אלכסנדרי הראשון (יפה תואר):

יו"ד שבירבה קטרג. זהו דרך משל כאילו האות צועקת על עשקה, וחכמי האמת אמרו שהאותיות שבתורה הם נמצאים חיים ועומדים בעצמם (יפה מראה). וזה שקטרג עליו היו"ד יותר מן שאר האותיות, הוא ששלמה אמר לי ארבה ולבי לא יסור, א"כ עקר היו"ד של ירבה ונתנה במקום אל"ף של לא, והאל"ף שבלא עקרה ונתנה בתחלת תיבת ירבה במקום היו"ד, לכן נתרעמה היו"ד ולא האל"ף, שהאל"ף היתה בסוף התיבה ועלתה למעלה להיות ראש התיבה, אבל יו"ד של ירבה ירדה ממעלתה שהיתה בתחלת התיבה ונתנה שלמה בסוף התיבה באומרו לי ארבה, הרי החליף שתיהן, היו"ד נתן בסוף התיבה, והאל"ף נתנה בראש התיבה ארבה (ספר חן טוב [להרב טוביה הלוי בפרשת וארא]):

ספר משנה תורה עלה כו'. קשה מאי שנא משנה תורה ולא כל התורה כולה. ואפשר לפי שמשה רבינו עליו השלום אמרה מפי הגבורה לבאר התורה והוסיף בו קצת מצות

שלא נכתבו בספרים הראשונים, והרואה שלמה עוקר דבר מספר זה יחשוב שדעת שלמה כי משה מפי עצמו אמרו ולכן לא חש לגזרתו, ומכאן יבאו לבטל כל מה שיש בספר זה שאינו בספרים הראשונים באמרם שאינו מה' (יפה מראה) ועיין מה שכתבתי במהדורא קמא:

כתבת בתורתך דייתיקי שמקצתה בטלה כו'. וכן הוא בירושלמי פ"ב דסנהדרין (ה"ו), אבל בויקרא רבה הנוסחא יותר ברורה עיין שם:

כל דייתיקי שבטלה מקצתה. הך מילתא בפרק מי שמת (בבא בתרא קמח, ב) בשכיב מרע שנתן כל נכסיו וחזר במקצתן דמסקינן חזרה במקצת הויא חזרה בכולה:

ויו"ד שבירבה אינו בטל לעולם. והיינו שה' יגלה נבלות דעתו בזה במה שיראו הכל שנכשל בדעתו, כמו שהיה באמת שנשיו הטו את לבבו וידעו העם כולו שכל המשנה תורה הוא דברי ה' ולא משה מעצמו אמרן, וגם אין לנו אלא דברי תורה ככתבן בלי הרהור וחילוק (יפה תואר):

יו"ד שבשרי עלה כו'. מייתי זה לראיה כי אות אחת אינה בטלה מן התורה, כי אפילו אות אחת שנטלה לצורך מן התורה חזרה לתורה (יפה מראה):

הדא הוא דכתיב ויקרא משה להושע בן נון יהושע. כתב המהרש"א ז"ל במסכת סוטה (לד, ב) כי מה שנאמר במלחמת עמלק ויאמר משה אל יהושע, נקרא כן על שם העתיד כו' עיין שם. ועיין בספר איי הים ברכות פרק קמא סימן מ"ח ד"ה הני בריוני, שכתב שם לתרץ בהרווחה:

עשרים וששה דורות כו'. משנברא העולם עד מתן תורה עשרים וששה דורות, עשרה דורות מאדם ועד נח, ועשרה דורות מנח ועד אברהם, וששה מאברהם עד משה:

למחר אני נגלה כו'. כל עתיד נקרא בלשון חז"ל מחר אבל האל"ף לא נתפייסה והיתה קורא תגר כל עשרים וששה דורות עד שבא יום שמחתה, ועוד מטעם זה לא נתפייסה משום דלא אמר הקדוש ברוך הוא למחר ישראל מקבלין התורה אלא אמר למחר אני נגלה ונותן התורה לישראל, וא"כ אפשר שלא יקבלוה ישראל ולא תזכה למעלתה, והקדוש ברוך הוא לא קאמר הכי אף על פי שיודע בעתיד, משום דאם אמר כן היה הדבר הכרחי שיתקיים דברו ולא היה להם שכר מבחירתם (יפה תואר):

בר חוטא אמר. בר חוטא שם חכם (מתנות כהונה), אבל בעל סדר הדורות כתב או שצריך לומר בר תוטא בתי"ו או תוטני, כדאמר בפרק כלל גדול דף ע"א עמוד א' בר תוטני ופרש"י תוטני שם חכם, ובכריתות דף ד ע"ב ריש לקיש בשם תאותאוטני, ובדף י"ב שם איתא תוטיני:

למה נקרא שמו אלף. איידי דאירי לעיל בדרשת אות הבי"ת מייתי הא דבר חוטא:
שהוא מסכים מאלף דור. שהקדוש ברוך הוא הסכים תחילה במחשבתו שלא ליתן התורה עד אלף דור, ולכן נקראת אלף האות שבו פתח בנתינת התורה ושהוא ראשון לאותיות, ומה שגזר שלא ליתנה עד אלף דור, מפני שצפה שאינן כדאים להשתמש בה כהלכתא, או לעמוד לפניו לקבלה במעמד הר סיני (יפה תואר):
פתר קרא בתלמידי חכמים. וקרי להו קווצותיו תלתלים שהוא מתפאר בהם כמסלסל בקווצותיו הסדורות לו תלתלים:
שנראין כעורים. על ידי טרחם בתורה, וכל שכן על ידי הסגופים כמאמרם ז"ל (אבות פרק ו משנה ד) כך הוא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו':
פתר קרא בפרשיות התורה. ואומר קווצותיו תלתלים שכשם שהקווצות סדורות שורות שורות כן דברי תורה סדורות פרשיות פרשיות:
אלו תלמודות של תורה. הני תיבות מיותרות, וצריך לומר במקומם אף על פי:
מלאומרם ברבים. (כגון הלכות זיבה ונגעים נדה ויולדות):
אמר הקדוש ברוך הוא. כן צריך לומר (אות אמת), וכן הוא בויקרא רבה (יט, ג):
ערבות הן עלי. שיהיו נאמרים ברבים כדי ללמד דיניהם לרבים שיזהרו בהם, ואדרבה אלו צריכין להתפרש יותר מדינים אחרים, שמפני שאין מקריהם תמיד לא בקיאי בהו אינשי כולי האי, ועוד צריכין דקדוק רב בחלופי הדמים והזמנים וכיוצא, והסכנה בטעותם מרובה דשייכי לאיסור עריות ואיסור טומאת מקדש וקדשיו (יפה תואר):
שנאמר וערבה לה' כו'. הא דהביא קרא זה לראיה ללשון עורב דהוי ערבות, הא בכמה דוכתי אשכחן לשון ערבות, יש לומר דאתא למימר דכי היכי דקרבנות חביבין לפני ה' כן חביבות הפרשיות אלו (יפה תואר):
והיא מוכללת באש. עיין בירושלמי פ"ו דשקלים (סוף ה"א) דגרס שם מובללת באש. וכתב היפה מראה שפירושו היות ענינה כולם דקים רוחניים וכאילו היא בלולה באש לוהט בדרך משל. ואומר **חצובה מאש** היינו שנחצבה מתחת כסא הכבוד שהוא המקום הקדוש הרוחני, **ונתונה באש** כאומר וידבר ה' אליכם מתוך האש, וכן כתיב וההר בוער באש, ועיין שם ביפה מראה באורך ותמצא נחת,

פרק יב

שהם אפיקים. מחוזקים:
בַּשְּׁנַיִם. על דרך דאיתא בבראשית רבה פרשה צ"ח (סימן י [טו]) ולבן שנים מחלב שהן יושבים וסודרים דברי תורה בַּשְּׁנַיִם עד שהם מוציאין אותם נקיים כחלב, ופירושו

שמחזירין על שמועתן עד שהיא סדורה בפיהם, ותפס השינים תמורת הפה, ועל ידי כן מוציאין אותם נקיים כחלב, כי על ידי רוב החזרה עליהם מבינין אותן כהוגן כי אין מדרש בלא חידוש. עוד יש לומר על פי מאי דאיתא לעיל פ"ד סימן י' שכולם מתאימות דתנינן מצאו לו זכות פטרוהו ואם לאו מעבירין דינו למחר, והן מעבירין זוגות כו', שעל ידי היותם שְׁנַיִם מלבינין ההלכה כחלב, וזהו שהן רוחצין אותן בשנים בניקוד כזה בְּשְׁנַיִם:

על מלאתה של ירושלים. ויהיה א"כ פירושו מדבר בסנהדרין יושבי לשכת הגזית, והיא היתה בגובה של ירושלים אצל בית המקדש:

מנין מלאתי. ודרש מלאתי מלתי כתיב. ועיין באיכה רבתי (ב, ד) פסוק בלע ה' ומה שכתבתי שם:

אמר רבי תנחומא על מלאת זה ממלא. כן צריך לומר, או מפרש על מלאת על מלאה:

מלחים. פירוש מדביק:

פרק יג

ביומוי תמנין ותרתין חבורן. כן צריך לומר (אות אמת). ופירושו בימי חורפי היה שנים ושמונים חבורות והיינו יוצאים ועוסקים בתורה באסטרין פירוש בשוק וברחוב, ומפני שהיו חבורות הרבה הוצרכו לשנות בשוק שלא היתה בית מחזיקתן:

ולא כטעם כו'. דרש לה מערוגת הבושם רצה לומר ערוגה שיש בה כמה מיני בושם, שכן דרך מיני בשמים לזורען מעט מעט כמה מינים בערוגה אחת:

כהונה ולויה מיעקב. יתר (אות אמת). ואפשר שנפל זה הטעות מזה דאיתא לעיל פ"ג סימן ה' אמר רבי תנחומא מה קופת הרוכל יש בה מכל מיני בשמים כך כהונה מיעקב ולויה ומלכות מיעקב. ואפשר שאינו מיותר וכך צריך לומר כאן אמר רבי תנחומא מה מגדלות הרקח הזה יש בו מכל מיני בשמים כך כהונה מיעקב ולויה ומלכות מיעקב. דבר אחר מה מגדלות הרקח הזה יש בו כל מיני בשמים כך תלמיד חכם צריך להיות מלא מקרא משנה ותלמוד והלכות ואגדות, שפתותיו שושנים זה תלמיד חכם כו':

מור. דרשו מלשון מרירות:

וחוזר. לשון עובר קדרישׁ שעובר וחוזר על תלמודו:

פרק יד

אלו לוחות הברית. המשיל הלוחות לידים כי כשם שהם שתי ידים ויש בהם חמש אצבעות לכל יד, כך הלוחות היו שתים, וחמש על לוח זה וחמש על לוח זה, ולפי שהיו נגללות דרך נס לכן אמר ידיו גלילי זהב:

נגללין. ובפרש"י גרסינן של סנפרינון היו והיו נגללין:

וחצובין מגלגל חמה היו. יליף מדכתיב ומעשה ידיו היינו הלוחות מגיד הרקע היינו רקיע של גלגל חמה כדכתיב בתריה יום ליום וגו' (רד"ל). ובפרקי דרבי אליעזר (פרק מו) איתא וזה לשונו הלוחות לא נבראו מן הארץ (ולא) [אלא] מן השמים. ובאות אמת הביא נוסח אחר וזה לשונו וחצובין מגלגל חמה היו הלוחות הראשונים, והשניות של סנפרינון היו דכתיב פסל לך הפסולת שלך, ומשם העשיר משה, באותה שעה אמר משה ברכת ה' היא תעשיר, כיצד היו כתובים כו':

חמשה על לוח זה כו'. חלק שני הידים בשני גלילים יד אחת בזו ויד אחת בזו:

הדא הוא דכתיב ויכתבם על שני לוחות אבנים. פסוק זה הוא כתוב אחר עשרת הדברות (דברים ה, י"ט) וכתיב שם לחת חסר דמשמע דעל שניהם כאחד הוה יו"ד דעל זה חמשה ועל זה חמשה, וכפי פשוטו של מקרא שכתב עשרת הדברים על שני לוחות קצתם על זה וקצתם על זה, וזה כמי שאומר כתבתי דרוש פלוני על שני קלפים, שכוונתו לומר שלא הספיק קלף אחד לגמור בו כל הדרוש ולזה לקח שני קלפים וכתב קצת הדרוש על האחד ואחר שהשלים הקלף האחד כתב השארית על קלף השני:

שנאמר ויגד לכם כו' עשרת הדברים ויכתבם על שני לוחות אבנים. פסוק זה כתוב קודם עשרת הדברות (שם ד, י"ג) וכאן כתוב לחות מלא דכל אחד לבדו היה עשרת הדברים, וגם דהני תיבות עשרת הדברים מיותר, על כן צריך לומר דלהכי אתא לאשמועינן דלאחר שקרא להם שם עשרת הדברים כתבם על שני לוחות אבנים. ועוד יש לפרש דמדכתיב ויגד לכם ויכתבם משמע שכשם שדברם לישראל עשרת הדברות כן כתבם בלוחות, ומכיון דכל עשרה הדברים יחד אמרן כדאיתא במכילתא א"כ בכתיבה נמי היו כל העשרה יחדיו:

ועשרים על לוח זה שנאמר ויכתבם כו'. דייק זה מדכתיב ויכתבם על שני לוחות תרי קראי כנזכר לעיל דריש הכי, וסבירא ליה דכי היכי דויכתבם דכתיב גבי ויגד משמע עשרת הדברים על לוח אחד מיתורא דעשרת הדברים הכי נמי ויכתבם דאידך קרא, דיגיד עליו רעו, וכל שכן לפי מה שכתבתי דמשמעות דקרא שהכתיבה מעין ההגדה, ומכיון דתרי קראי כתיבי מצריכינן להו לאשמועינן דהוי עשרים על כל לוח:

וארבעים על לוח זה שנאמר כו' מזה ומזה. היינו שנים בארכו ושני פעמים על שני צידי רחבו, ועל שטח שלמעלה ושלמטה לא היו נכתבים, שכל לוח ארכו ששה ורחבו שלשה ועביו שלשה, א"כ השטחיים שלמעלה ושלמטה לא היו כי אם שלשה על שלשה ולא היו ראוים לעשרת הדברים, ולכתוב חמשה מכאן וחמשה מכאן אין זה דרך כבוד לחלקם

למאן דאמר שכלן היו נכתבים באורך, ועיין ביפה מראה ובקרבן העדה שעל הירושלמי פ"ו דשקלים:

טטריגא. מרובע בלשון יון:

חנניא בן אחי כו' בין כל דבור כו'. קאי על פסוק ידיו גלילי זהב כדאיתא בבמדבר רבה פי"ג (סימן טז [טו]) דאמר חנינא בן אחי ר' יהושע ידיו גלילי זהב מה הגלים הללו בין גל גדול כו':

הוי פשיט קריא. כשהיה חוזר ושונה המקרא:

והוי מטי כו'. כשהיה מגיע לפסוק זה:

בדין פסוקא ממולאים בתרשיש כו' מה גלים כו'. וביפה מראה הביא נוסחת החזית בדין פסוקא ידיו גלילי זהב הוה אמר כו' מה גלים כו', ונראה שכן צריך לומר באמת, דאי גרסינן בדין פסוקא ממולאים בתרשיש על כרחך שמפרש תרשיש לשון ים כדכתיב ביונה לברוח תרשישה א"כ הוה ליה לסיים מה הים הזה בין כו' וכדאיתא בירושלמי, וכן הביא האות אמת כאן בשם נוסח אחר, ועוד ראיה לנוסחת יפה מראה שהרי המדרש כאן דרש אחר זה ממולאים בתרשיש זה התלמוד. ועל כל פנים לפי נוסחת היפה מראה צריך לומר שרבי יוחנן לא שמע מחנניה דרש זה על פסוק ידיו גלילי זהב, דאי שמע מאי חידש רבי יוחנן על שמועתו, אלא לא שמע ממנו רק שבין כל דבור ודבור היו כתובים פרשיותיה של תורה ולא ידע רבי יוחנן מאיזה פסוק דרש חנניא זה עד שהגיע לדין פסוקא ידיו גלילי זהב אז הבין שדרש זה מפסוק זה ואמר יפה למדני חנניא כו'. אבל לפי הנוסחא שכתוב לפנינו יש לפרש ששמע ממנו דרש זה על פסוק ידיו גלילי זהב וכנזכר לעיל, ורבי יוחנן כד הוי מטי לסוף פסוקא ממולאים בתרשיש ראה הכרח יותר על דרש דחנניא אמר יפה למדני חנניא כו':

היך דאת אמר תרשישה. רצה לומר ויקם יונה לברוח תרשישה:

היך דאת אמר כל הנחלים הולכים אל הים. כך התלמוד כל המשניות ותוספתות וספרא וספרי ומכילתא כלול בה:

מעולפת כחן כו'. מתשת כחן כמה דאת אמר (ישעיה נא, כ) עולפו בראש כל חוצות:

רבי יודן ור' פנחס ר' יודן אמר אי תימר כו'. הנה המדרש אומר ר' יודן ור' פנחס דמשמע שכל אחד מהם אומר דבר בזה, וחסר כאן מאמר ר' פנחס, ובאיכה רבתי (ד, י) פסוק זכו נזיריה הובא, ספיר גזרתם אמר רבי יודן כל גזירה וגזירה שהיתה בירושלים היתה קשה כספיר, ואם תאמר רך הוא, אמר רבי פנחס מעשה באדם אחד כו'. ובילקוט ישעיה פרשה נ"ד איתא ויסדתיך בספירים סנפירינון, ר' יהודא ור' פנחס (פירוש שניהם אמרו דבר בזה

הענין) ר' יודן אמר כל גזירה וגזירה שעתידה להנתן בירושלים תהא נאה כסנפירינון הזה, אמר רבי פנחס תאמר שהסנפירינון הזה רך הוא מעשה כו'. ואפשר שצריך לומר כאן שהיא קשה כספיר הזה, אמר רבי פנחס אי תימר שהספיר הזה כו':

אם נתעלף כו'. על דרך שאמרו חז"ל (גיטין מג, א) אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בה:

שנעשה קסם בדברי תורה. רצה לומר כקוסם שיודע ואינו יודע הדבר על בוריו:

אתויי חמריא כו'. חמרים לוקחי תבואה באו ולנו בבית אביו רבי שמעון ליקח דגן ממקום המונייא (מתנות כהונה). והמעריך כתב שצריך לומר חמונייא יתיב כו' ופירושו ראוהו יושב, והמתנות כהונה כתב שיבוש עד כאן לשונו. ראוהו לרבי אלעזר יושב אצל התנור והיתה אמו מרדדת הפת מתוך התנור והוא היה אוכל, היא היתה מרדדת והוא היה אוכל, עד שאכל כל הככרות, אמרו החמרים אוי שנחש רע שורה במעיו של זה, שמע רבי אלעזר את קול דבריהם, ואחרי שיצאו לשבור אוכל כאשר יוכלון שאת, לקח רבי אלעזר חמוריהם והיה מעלה אותם על העליה:

אצוותא ככרות לחם. ובמשארותיך (שמות ז, כח) תרגום אונקלס ובאצוותך:

באו ובקשו חמוריהם. ולא מצאו אותם, וישאו את עיניהם ויראו אותם על העליה, הלכו אצל אביו רבי שמעון וספרו לו המעשה, כי ידעו שרבי אלעזר בנו העלה אותם שמה, אמר להם אולי השמעתם אותו דבר רע בעיניו, אמרו לו לא אדוני אלא כך וכך היה המעשה כו':

אפשר דמן כו'. וכי אתם סוברים שהוא אוכל משלכם או עליכם מוטלים מזונותיו וכי לא מי שברא אותו ברא לו גם כן מזונותיו, ולפיכך הדין עמו, ואף על פי כן לכו אמרו לו משמי והוא יורידם לכם:

הנס כו'. הנס האחרון שהיה מורידם היה גדול מן הראשון שהעלה אותם שכשהעלה אותם היה מעלה אותם לאחדים בכל פעם אחד, וכשהיה מורידם היה מורידם שנים שנים להודיע שכחו גדול:

למוד. רגיל:

כל הדין כו'. וכי כל זה כח יפה יש בך ואין אתה עוסק בתורה, וכמו שאמר רבי יוחנן לריש לקיש חילך לאורייתא (בבא מציעא פד, א):

של שלשים כו'. שכבר נחלש ולא היה יכול לשאת ארבעים סאה, ואחר כך נחלש יותר ולא נשא רק של עשרים:

דגמר ספרא. פירוש שלמד ספרא:

סבניה. פירוש בגד דק שקופלין אותו ומכניסין אותו בקליפת של אגוז (ערוך):
אלא כו'. אלא אחרים היו מעבירין אותו מעליו כי לא היה יכול הוא מפני החולשה:

פרק טו

שוקיו זה העולם. היה נראה דדריש שוקיו לשון שווקים ורחובות, ולפי שהעולם עשוי שווקים ודרכים קראו כן, אבל בבמדבר רבה פ"י (סימן א) מפרש שנשתוקק הקדוש ברוך הוא לבראותו (יפה תואר), ועיין גם כן בויקרא רבה פרשה כ"ה (סימן ח):
שהיה מיוסד לששה כו'. ואומר עמודי, שעומד ומיוסד בהם, והזכיר ענין זה לומר שכל מה שנברא בששת ימי המעשה קיומו תלוי בתורה:
אלו פרשיותיה של תורה. ולכן נקראים אדנים שהם בסיס ויסוד לבנין כאדני המשכן, למה שהם לו כעמוד שיש לו בסיס מלמטה ומלמעלה כדמפרש ואזיל, ובא לומר כי סמיכות הפרשיות לא דבר רק הוא, והעולם מתקיים על זה (יפה תואר):
בסיס. רגל וכֵן מצוייר יפה:
וקיפלוסיא. כותרת העמוד, הוא רחב לקבל עליו הבנין, והיפה תואר כתב בלשון יוני קורין לראש קייפלי"ש:
אלא משהוא מנכש עמיה הוא אזל ומתעביד כרבויי. כן צריך לומר. ופירושו על ידי שהוא מנכש ומעדר עם בעל הבית בנטיעותיו נעשה כבן בית:
לא חטאת אני חייב ולא אשם אני חייב. כאומר מה בכך, כלום יש כאן אלא חיוב חטאת ואשם אביאנו להאי אשם שפחה חרופה, ולהכי מייתי הכא דר' יודן דאמר שהנוהגים היתר בשפחות נענשים לעתיד, שהם סומכים על קרבן אשם שהביאו, ואינו מועיל להם, דקרא לא מיירי באומר אחטא ואשוב (יפה תואר):
בקדקדי ראשיהן וכו'. וטעם העונש הזה על העון הזה יש לומר שמפני שחיוב עבירה זו בשכבת זרע מה שאין כן שאר עריות דחייבין בהעראה כדאיתא בפרק הבא על יבמתו (נג, ב), לכן נתלין בקדקדם שהוא מקום משך הזרע שרוב חומר הזרע הוא מהמוח, והנה הוא יורד בעורקים שאחורי האזנים עד אשר יבא לאשכים (יפה תואר):
אך אלהים ימחץ כו'. רצה לומר מדכתיב באשמיו ולא קאמר בחטאתיו או בעונותיו כי אורחיה דקרא, משמע ליה דמיירי בשפחה חרופה שמביא אשם עליה, והכי קאמר קרא אך אלהים ימחץ ראש של אותו שמתהלך בבטחון אשמיו שיביא אשם. ומשום שעל דרש זה קשה דהיה לו לומר מהלך באשמיו, וזהו שאמר המדרש מהו מתהלך באשמיו רצה לומר דהיה לו לכתוב מהלך באשמיו. ומשני שאתא גם כן לרמז **שעמיה חובוי**, רצה לומר שדרש מתהלך מת הלך באשמיו שלא נתכפר לו אותו אשמה ותמיד עמיה

חובוי, וזהו שסיים המדרש **אמרי יזיל ההוא גברא בחובוי**, רצה לומר שהעולם אמרי שילך האיש ההוא מן העולם בחטאו על דרך (ישעיה כב, יד) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון. **לערלה אתה ממתין** דאין יצרך תקפך על זה כמו באינך:

ולאשתך אי אתה כו'. קמפרש דלא תאכלו על הדם אזהרה נמי על הנדה, ופירש לא תאכלו כינוי לתשמיש על דרך (משלי ל, כ) אכלה ומחתה פיה, ואין קושיא ממאי דמפרש ליה נמי על אכילת דם ממש, דהאי לאו שבכללות הוא ומרבה מיניה כמה מילי (יפה תואר):

שיתמצה. לשון מיץ אפים:

ומי קיים מצות הדם כו'. מייתי להא הכא להוכיח שפירוש לא תאכלו על הדם קודם מיצוי הדם, מדאשכחן לשאול שקיים מצוה זו כלומר שהזהיר העם שהיו עוברים על זה כמו שכתוב הנה העם חוטאים לה' לאכול על הדם, שמעינן פירוש דלא תאכלו על הדם על כרחך קודם מצוי הדם (יפה תואר) ועיין ברד"ק. ואגב דמייתי ענין שאול מפרש הכא ושחטתם בזה, וכן מפרש ויבן שאול מזבח, דכתיב התם:

בת ארבע עשרה. וכן הוא בויקרא רבה פרשה כ"ה ובבמדבר רבה פ"י, והיינו כשיעור שני צווארי בהמה, ואף על גב דאי שחיט בהולכה והובאה אפילו בסכין כל שהוא סגי, אך זמנין דשחטי בהולכה או הובאה לחוד, לכן בעינן שיהיה בסכין מלא צואר חוץ לצואר כדאיתא בפרק השוחט (חולין לא, א):

הבית תרתי כו'. וזהו ושחטתם בסכין שעולה מנין בז"ה:

כסדר הזה. כלומר בסכין כזו, ואף על גב דלהפריש מלאכול על הדם נתעורר, איידי דאזהרינהו מהא הזהירם נמי בשיעור הסכין משום דרסה (יפה תואר):

והיה ביום כו'. אף על גב דזה היה קודם, יש לומר דהקדוש ברוך הוא ידע שיעשה זאת הקדים לו החסד:

החל להיות ראש למלכים. כלומר הוא היה ראשון למלכים שבנו מזבח, ובשבחו דבר הכתוב, לפי שדרך הגדולים שלא ליזהר כל כך בעבודת השם על דרך (דברים ח, יד) ורם לבבך וגו' אמר ששאול בחסידותו לא עזב את ה' במלכותו ובגדולתו והיה ראשון למלכים שנזהרו בעבודת ה':

ראש למלכים. ואף על פי דמשה נמי איקרי מלך דכתיב (דברים לג, ה) ויהי בישורון מלך, לא היה כדרך המלכים, שעיקר גדולתו מפני נבואתו ועל ידי כן הוא שהיה שליט, וראיה לזה ממה דאמר בשמות רבה פ"א (סימן יז) ויעש להם בתים בתי כהונה ולויה מיוכבד משה ואהרן, בתי מלכות ממרים, הרי שלא קרא למשה מלך. ואפשר לדחות

שזה מפני שלא היה מלכותו לדורות, והא דקרא לשאול מלך אף על פי שלא נמשך מלכותו לדורות, יש לומר דמתחלה ניתן לו ולדורות המלוכה, אלא אחר החטא נקרע ממנו המלוכה, ויהושע גם כן לא היה נקרא מלך אלא שופט כדאיתא בבראשית רבה פרשה צ"ז (סימן ה) ובפסיקתא פ"ג ובבמדבר רבה פרשה י"ד (סימן ד) בשופטים שהיה שופט למטה אפרים הושע בן נון ואח"כ גדעון בן יואש שהוא משבט מנשה:

לפי שבעולם הזה כו'. כדרך המדרש לסיומי במילתא דנחמתא בכמה דוכתי (יפה תואר):

פרק טז

יש לך חיך כו'. בתמיה, ועיין בבמדבר רבה פ"י (סימן א):

בתוהא על הראשונות. ולא יהיה כאוחז שרץ בידו וטובל, ובבמדבר רבה שם גרס על הָרֶשַׁע:

הרי שהיה אדם רשע כל ימיו ובסוף נעשה צדיק. כן צריך לומר, וכן הוא בבמדבר רבה שם:

מונה אותן לו זכיות. כתב בראשית חכמה שער התשובה שאין ספק שזה דוקא כששב מאהבה עד כאן לשונו. ולכאורה קשה דאפילו אם שב מאהבה אם יהיה נעשה זכיות הרי חוטא נשכר, ויש לומר שהוא משום שבעבירה אין הקדוש ברוך הוא מצרף המחשבה, וליכא רק מעשה, ובתשובה מאהבה יש מחשבה ומעשה והמעשה טובה מכפרת על מעשה העבירה, ונשאר המחשבה טובה שמצרף הקדוש ברוך הוא למעשה ונתוסף לו זכיות (מפרשים). ובספר באר מים חיים (בראשית ד, ז) כתב הטעם, כי האדם בעת חטאו בורא מלאך רע על ידי החטא ועולה ומקטרג עליו, וכשעושה תשובה מאהבה הנה על ידי החרטה הגמורה בלבב שלם, מה שמתחרט על החטא בזה נלקח מהמלאך ההוא כח הרע הנשרש בו, ועל ידי הוידוי דברים והקבלה בלב על להבא מקיים בזה מצות עשה של תשובה ווידוי, ונתפס על ידי מצוה זו כח הקדושה במלאך הזה ונעשה קודש לה' ועולה ונעשה עליו מליץ אחד ללמד עליו זכות, הרי ממש הזדונות נעשו זכיות שמזדון העבירה נעשה מצוה וקדושה ללמד זכות על האדם הזה, עד כאן לשונו:

בן ארבעים ושמונה שנה הכיר אברהם כו'. מביאו כאן לענין שאף למאן דאמר בן ארבעים ושמונה הכיר, מכל מקום כשהכיר ושב בתשובה זכה למעלתו הגדולה, והוא לראיה על ובשוב כו' ושנחשבו לו כמר ואהלות, והמזמור הזה בתהלים כולו נדרש במדרשות על אברהם (רד"ל):

בן ארבעים ושמונה הכיר כו'. סבירא ליה משום שבדור הפלגה היה אברהם בן ארבעים ושמונה ולא נשתתף עמהם הרי שבן ארבעים ושמונה הכיר (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה ס"ד (סימן ד) ופרשה צ"ה (סימן ג):

מנין עקב. ששנותיו של אברהם מאה שבעים וחמש וכיון דבן שלש הכיר את ה' נמצא ששמע בקולו כמנין עקב (וע במדבר רבה פרשה י"ח [סימן כא]):

כד אתא כו'. כאשר בא להגביה העקב מעל הארץ לילך על משענתו בלי סעד:

בשלשה מקומות כו'. גם זה לראיה על חכו ממתקים שאף בשעת תוכחה מיתק הדברים בחיכו (רד"ל):

בשלשה מקומות כו' לכו נא ונוכחה כו' שמעו הרים כו' וריב לה' עם כו'. משום דנוכחה משמע להוכיחם בחטאתם שיברר אותם בפניהם ותכלית זה להפרע מהם, דאם לא כן מאי טעמיה, והדר קאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, ונמצא שמוותר על הראשונות כשעכשיו יאבו וישמעו, וא"כ תוכחה למה לי, וכן גבי שמעו הרים את ריב ה' קשה דבתר הכי אמר עמי מה עשיתי לך וכו' דאין בזה תוכחה אלא התנצלות ה' שלא הרע להם ושהטיבם וראוי להחזיק לו טובה, וכן גבי וריב לה' עם יהודה קשה בתריה בבטן עקב את אחיו כו' ומאי טעמיה לריב על זה, להכי בעי למימר דאין הכי נמי שהתוכחת היתה להפרע, ומפני ששמחו אומות העולם בה הפכה לטובה:

ושמחו כו'. וצריך לומר שהתוכחה היתה מפורסמת לכל, או שאמר ה' שרוצה להתווכח לפני האומות עם ישראל (יפה תואר). ועיין בויקרא רבה פרשה כ"ז (סימן ו):

זו תשובה. בתמיה, כלומר וכי זהו שהשיב ה' בויכוחו, וזו היא התוכחה שאמר להוכיח בהם:

להתפוגגה. פירש הערוך לעלוץ ולהשתעשע:

בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא שמעו הרים כו'. קשה כיון דחזו בפעם אחד שנהפכה לטובה איך שמחו באחרות. ואפשר למימר שהאומות שהיו בפעם השני היו דור אחר שלא ידעו בראשונה. עוד יש לומר דאף שפעמים נהפכה לטובה שוב שמחו שמא לא יהיה כן, דלאו בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא (יפה תואר):

דחמאת כו'. כיון שראתה את הדיין שהיה יושב ודן באור ובזפת ובדינים קשים ובמקלות, כל אחד ואחד לפי דינו, אמרה אם אני מודיע סורחן וחטא של בני הזה לדיין זה הוא ממית אותו:

דאחסיל. דסיים:

אייניו בריך. הזה הוא בנך:

כד הוה במעיי כו'. כשהיה במעים שלי היה בועט ודורס ברגליו:
לאו דינא הוא. אין בזה דין ומשפט:
חלק לו כבוד. סיפיה דקרא וּבְאוֹנוֹ שָׂרָה אֶת האלהים, ועיין במדבר רבה פ"י (סימן א):
דבר אחר חכו ממתקים ר' עזריה. כן צריך לומר וכן הוא בבמדבר רבה פ"י:
פרחה נשמתן. רצה לומר שהיו קרובים למות.
הדא הוא דכתיב אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו הרי שלא מתו אלא שהיו קרובים למות, ומה שנאמר **נפשי יצאה בדברו** פירושו קרוב ליציאת הנפש, וזה שאמרה התורה **רבונו של עולם** כי **כולם מתים** רצה לומר שנחשבים כמתים מצד חלישתם. **חזר הקדוש ברוך הוא והמתיק כו'**. עוד אפשר דכתות היו לפי הטבע, יש מהן דמחרדת הקולות נעשו חלשים ולא מתו, ויש מהן שמתו, וזהו שנאמר אם יוספים וגו' הרי שלא מתו אלא שהיו חלושים ויראו שלא ימותו, וכתיב נפשי יצאה בדברו הרי שמתו. ועיין בשבת דף פ"ח, ב' ובחדושי אגדות שם:
לתשישים. תשושי כח וזקנים:
משיבת נפש. התחילה התורה מבקשת רחמים על ישראל מן הקדוש ברוך הוא אמרה לפניו רבונו של עולם יש מלך משיא בתו והורג את בן ביתו כל העולם שמח בשבילי ובניך מתים. מיד חזרה נשמתן הדא הוא דכתיב תורת ה' תמימה משיבת נפש. דבר אחר חכו ממתקים. כן צריך לומר (אות אמת):
והתחילו מבקשין מלפניו. שאמרו אל תוסף דבר עמנו [שמות כ, טז ואל ידבר עמנו אלהים] כו':
התחילה התורה כו'. עד משיבת נפש ועד בכלל מיותר כאן וצריך לומר לעיל כמו שהגהתי לעיל (אות אמת):
רבי אחא ורבי תנחום. צריך לומר וכולו מחמדים ר' אחא ור' תנחום (אות אמת) וכן הוא בבמדבר רבה פ"י:
נאמן לשלם שכר טוב. הרי דחכו ממתקים שאמר שישלם שכר טוב עבור עונג שבת שמתענג:
אילו נאמר ואבדיל את העמים כו'. בילקוט סוף פרשת קדושים יותר מבואר דאיתא שם אמר רבי ברכיה בשם רבי אבהו אילו אמר ואבדיל העמים מכם לא היה תקומה לאומות העולם אלא ואבדיל אתכם כזה שהוא בורר היפה מתוך הרע וחוזר ובורר, אבל כשהוא בורר הרע מתוך היפה שוב אינו בורר עד כאן. וזהו שאמר רב אחא מכאן שאמר הקדוש ברוך הוא לאומות העולם שיעשו תשובה, רצה לומר שיתגיירו ויקבלם, ובזה מבואר

שמרמז הכתוב לנו באומרו ואבדיל אתכם מן העמים ולא העמים מכם בכדי להיות לי עוד גרים אשר יגיירו מהם. ונראה שזה שאמר כאן לא היתה תקומה לשונאי ישראל פירושו שונאי ישראל ממש כינוי לאומות העולם. ועיין במדבר רבה פ"י:

זה שהוא מברר. כן צריך לומר (אות אמת):

שוב אינו חוזר ומברר. שלא חש אם ימצא עוד רעים:

שוב חוזר ומברר. שמא ימצא עוד, וכן כאן הקדוש ברוך הוא בורר עוד בין האומות מי שיתגייר:

את קציר ארצכם וגו'. לא תכלה פאת שדך בקצרך:

כי תשא את ראש. שנותנים כופר נפשם, ונמנים דוקא מבן עשרים ולמעלה והלוים מבן חדש:

היא קלסתו מלמעלה למטה. ראשו כתם פז, קווצותיו וגו', עיניו וגו', לחייו וגו', שפתותיו וגו', ידיו וגו', מעיו וגו', שוקיו וגו'. וכתב הגר"א בביאורו על שיר השירים שחושב כאן כל השיעור קומה, והענין של השיעור, כי הקדוש ברוך הוא הוא נסתר ונגלה, נסתר מצד עצמו ונגלה מצד מעשיו דהיינו השגחתו, וכל העולמות מכסא הכבוד ולמטה הוא נקרא שיעור קומה, כי כל העולמות ביחד הם שיעור קומה אחת של הקדוש ברוך הוא, כלומר שהקדוש ברוך הוא עשה השיעור קומה והשגחתו בכולם, וחשב כאן מכסא הכבוד מלמטה עיין שם שהאריך בזה:

והוא קילסה מלמטה למעלה. מה יפו פעמיך וגו' שררך וגו', בטנך וגו', שני שדיך וגו', צוארך וגו', עיניך וגו', אפך וגו', ראשך עליך ככרמל:

פרשה ו

פרק א

אנה הלך דודך ממצרים לים כו'. רצה לומר שאומות העולם מאנים ומקנטרים את ישראל ואומרים ראו בראשונה אנה הלך דודך, ממצרים לים לסיני אבל עכשיו אנה פנה דודך, אם תאמר לי מה מעשיהו עכשיו נבקשנו, עד **מה כנסת ישראל משיבה לאומות העולם מה טיבכם שואלים עליו ואין לכם חלק בו, מאחר שנדבקתי בו יכולה אני לפרוש ממנו** בתמיה, **מאחר שנדבק בי יכול הוא לפרוש ממני** בתמיה, כל היכן שהוא שמה אצלי הוא בא ולא לאחר, וזהו שאמר אחר כך אני לדודי ודודי לי:

פרק ב

לא היה צריך קרא למימר אלא דודי ירד. (לגנו לערונת הבושם):

לרעות בגנו. כלומר בלשון יחיד כמו שפתח בלשון יחיד ירד לגנו, ואת אמרת לרעות בגנים:

אלו ישראל. שהם החשובים שבעולם כמו שערוגת הבושם מיטב הגן (יפה מראה):

לרעות בגנים אלו בתי כו'. פירוש לשמוח בבתי כנסיות ובתי מדרשות, כענין (תהילים קד, לא) ישמח ה' במעשיו:

וללקוט שושנים לסלק את הצדיקים שבישראל. פירוש אם רואה צדיק מריח בו ונוטלו, כמו המריח בשושנה ששואב למעלה בהריחו מרוח אפו, כן שואב את נפש הצדיק אליו למעלה בנושקו, והוא מיתת נשיקה (אלשיך). ולפי דרש זה קרא מיירי בסלוק הצדיקים בעתם כאשר השלימו נפשם בתורה ובמצות וראוים לירש גן עדן, ולזה אמר שה' משגיח בבתי כנסיות ובתי מדרשות ללקט הצדיקים שהשלימו נפשם בהם, ולהכי מייתי ענין הנר והתאנה שהם משולים לסלוק הצדיקים בעונתן כדאכתוב לקמן:

מה בין מיתת זקנים כו'. קשה מה ענין הקושיא מה בין כו' למה שהקדים. ויש לומר כי בלא זה הייתי חושב שהקדוש ברוך הוא מסר המיתה למלאך המות א"כ אין להקשות מה בין מיתת זקנים לנערים כיון שניתן רשות למחבל אינו מבחין, כמו שכתוב (בראשית יח, כג) האף תספה צדיק עם רשע, רצה לומר כשאף מושל אז אין הבחנה, כמו שכתוב (דברים לב, כב) כי אש קדחה באפי לכן ותלהט מוסדי הרים שאינו מבחין, לכן אמר דוד (תהלים יז, ב) מלפניך משפטי יצא, כי אתה עיניך תחזנה משרים, עכשיו שאמר דודי ירד לגנו זה הקדוש ברוך הוא בעצמו יורד ליקח נשמות של צדיקים א"כ מה בין מיתת זקנים לנערים, למה לפעמים מתים נערים ולפעמים מתים זקנים (מגלה עמוקות סדר חיי שרה):

הנר הזה. הוא הכלי הדולק, שכאשר יכבה הנר מעצמו בכלות שמנו **יפה לו** כי לא יהיה נשחת, **ויפה לפתילה** שהיא נושאת האור שאינה נשחתת, אבל **כשאינה כבה מאליו** אלא על דרך מקרה, רע לנר שיהיה נשבר ולפתילה שתהיה נפסדת, וכן בדרך משל כשנר אלהים נשמת אדם תכבה מאיליה דהיינו בתום לחות השרשי, טוב לגוף שהוא במדרגת הכלי והפתילה נושאת האור, כי לא יצטער, אבל כשמת בלא עתו יצטער הגוף מאד בְּהִכָּרְתוֹ בלא עתו (יפה תואר):

ר' אבהו אמר התאנה כו'. ורצה לומר שרבי אבהו הוסיף כי גם לנפש המיתה רעה כשהיא בכרת שתצטער בפרידה ולא תשיג שלמותה, ולזה אמר משל לתאנה שהנלקטת בעונתה טוב לה לתאנה הנלקטת וטוב לאילן, וכשהיא נלקטת שלא בעונתה רע לפרי

הנלקט כי לא יצליח, ורע לאילן התאנה שכחה נחלש ולפעמים יבש, והנפש היא במדרגת הפרי הנלקט (יפה תואר) ועיין שם עוד:

דילמא. פירוש מעשה:

ר' חייא בר אבא כו'. עד **יודע אימתי עונתן של צדיקים כו'**. אין זה מעין מה שאמר רבי אבהו בשעה שהיא נלקטת בעונתה כו', דהתם שלא בעונתה היינו בעודה פגה דאמיתת נערים מייתי לה, ועוד דאין הזיק לאילן אלא כשנלקט הפרי קודם זמנו, ועונתה של תאינה דקאמר הכא לאפוקי שלא יאריך ויזקין יותר מהראוי, אך הא דמייתי המעשה זה הוא משום דאיידי דקמדמי ר' אבהו המיתה ללקיטת התאנה להפרש מיתת הנערות והזקנה, מייתי נמי שיש לדמותה נמי לענין המאוחרת טפי שהוא רע כתאנה המתאחרת להתלקט שמתליע (יפה תואר):

פשטין. פירוש לומדים:

היה משכים בעל התאנה כו'. שהתאנים אינן נלקטים ביחד שאין מתבשלים יחד, ובכל יום צריך ללקוט המבושלים שלא תזרח השמש עליהן ויתליעו:

שמא חושדנו. שנקח כלום מתאינתו ולפיכך הוא משכים כל כך ומלקטן:

מצוה אחת כו'. היינו זהו שהיו חסים בצל תאנתו בל יכם שרב ושמש והיו לומדים, זה היה נחשב לבעל התאנה לזכות ולמצוה. והמתנות כהונה פירש בבראשית רבה (סב, א) שאמר להם זה שהייתם נוהגים לזכות עמדי שהייתם יושבים תחת תאנתי ולשמור, בטלוהו ממני, עד כאן לשונו:

כך הקדוש ברוך הוא יודע אימתי עונתן של צדיקים לסלקן. שאם יחיו יותר יהיה לרעתם שיחמיצו, או שאם יחיו יותר מדאי יהיה על עצמו למשא ויקוץ בחייו, וכל שכן אם תלמיד חכם שלמודו משתכח מחמת אונסו בזקנותו ולא יצדק בו אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו (פסחים נ, א), נם מעשיו הטובים בטלים כי בהחלש כחו לא יוכל עוד עבוד אלהים, ולא אמרו (מסכת קנים פ"ג מ"ו) תלמידי חכמים כל זמן שמזקינים דעתם מתוספת אלא עד גבול הזקנה הראויה כי משם ואילך אינה זקנה אלא כאילו מת ובטל מן העולם (יפה תואר):

אמר רבי שמואל בר נחמן למלך כו'. לפי דרשתו מיירי קרא בסלוק הצדיקים שלא בעונתן בעון הדור:

שהיה לו פרדס כו'. המשיל המון ישראל לגן ולפרדס והצדיקים המתחדשים שלא בעונתן כדי להטיב לישראל (וכדאמרינן בבראשית רבה פי"ד (סימן ו) שאברהם היה ראוי להבראות תחלה והביאו ה' בדורו כדי לקיים העולם על ידו, ובפרק הממונה (יומא

לח, ב) אמרו ראה הקדוש ברוך הוא שהצדיקים מעטים עמד ושתלן בכל הדורות) הם במדרגת הנטיעה היפה שבפרדס (יפה מראה):

מביאו ומדבקו בישראל. אף על גב דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות לג, ב), אמר שהם כבר יראי שמים מסייען עוד ומעוררן שידבקו בישראל, ועושה זאת הקדוש ברוך הוא לטובתן של ישראל (יפה מראה) ועיין בקהלת רבה (ה, פסוק יא) מה שכתבתי שם:

ומסלקו מתוכן. כדי להדאיב את נפשם בסור מהם השלמים, או להסיר המגין מעליהם להיות מקום להביא עליהם רעה אחרי כן:

כד דמך. כשמת:

חייליה. כמה כחו הוא יפה בתורה ומעשים טובים:

ואפטור עילוי דודי כו'. לפי דרשתו גם כן קרא מיירי בסלוקן שלא בעונתן, אבל לא בעון הדור אלא מצד עצמן לפי שהשלימו כבר עצמן, ולזה אמר **יודע במעשיו של ר' חייא** והיינו שיודע במעשיו הטובים, ולפי זה ענין משל הגן שבוחר השושנים הטובים ונגמרים. ומפרש לרעות בגנים בבתי כנסיות ובתי מדרשות כי שם ישגיח על מי שהוא צדיק ושלם במעשיו (יפה מראה):

ארבעה דברים שהם תשמישו של עולם כו'. כוונתו היה בזה המליצה להרבות הצער והתלונה באפיסת החכמה שקרה בה היפך מה שהיה בכל הדברים הטבעיים, כי כל הדברים הצריכים לעולם כל עוד שהם יותר צריכים ומוכרחים לעולם השגיח הטבע בחכמת בוראו שמציאותם בנקלה, כמו שנראה הרוח לרוב הכרחיותו נמצא בכל מקום, והמים שהם קרובים לרוח במדרגת ההכרח כמו כן מציאותם ברוב המקומות, ולכן אמר כי ארבעה מיני מתכות אלו להיותן צריכין לתשמיש העולם עם היותן בלתי מוכרחים כחכמה ועם היותם קשי האפיסה ורחוק ההפסד שהם נמצאים קיימים ימים רבים, עם כל זה היתה ההשגחה שיהיה להם מקור ידוע בו ימצאון, אם יקרה בהן האבוד לעתים, וכל שכן שהיה ראוי זה לחכמה שהיא יותר צריכה לעולם ויותר קלת ההפסד דמיתה שכיחא באינשי, ולישנא דהן תשמישו של עולם דוקא. ולפי זה אתי שפיר שלא הזכיר שאר המתכות הבדיל והעופרת, שטעמו להזכיר אותם שהן חזקים וקשי ההפסד, ועיין ביפה מראה:

מי מביא לנו תמורתו. רצה לומר שאף על פי שבודאי יהיה צדיק אחר כמו שדרשו חז"ל (יומא לח, ב) על פסוק וזרח השמש ובא השמש, מכל מקום מי יודע אם יהיה הצדיק האחר תמורתו של זה שאפשר שלא יהיה צדיק כזה, כי כל צדיק הוא לפי דורו, או כך

אמרו מי מביא לנו כו' לנו דייקא, ורצונם לומר שאף שיהיה צדיק אחר מכל מקום אפשר שיולד במקום אחר לא במקומנו:

מאיכן נמצא כמוהו הוי והחכמה מאין תמצא. אמר רבי לוי שבטים מציאה מצאו וכתיב ויצא לבם ויחרדו אנו שאבדנו את ר' סימון על אחת כמה וכמה. כך דמך ר' בון. כן צריך לומר. ועיין בבראשית רבה פרשה צ"א (סימן ט) ובירושלמי פ"ב דברכות (ה"ח). וכוונת ר' לוי הוא על דרך דאיתא בחלק (סנהדרין קיג, ב) צדיק אבד מן העולם רעה בא לעולם שנאמר כי מפני הרעה נאסף הצדיק, ולפי שלכאורה אפשר לומר מה לנו להצטער בעתיד דיה לצרה בשעתה, ועוד אקדומי פורעניתא לא מקדמי, לכך אמר שהרי השבטים מציאה מצאו ועל כל זה נתנו לב אל הפורענות העתידה, עם שהמציאה אינה דרך מביאה לתכלית רע, למה שראו כפי ענינם שהמציאה ההיא תמשוך רעה, כל שכן אנו שאבדנו את רבי סימון שזה דרך יותר קרובה להגיע רעה בעתיד שאין להתיאש מן הפורענות, ונפקא מינה למיבעי רחמי לעכב הפורענות (יפה תואר):

אחזו בידו כו'. ובנמשל רצה לומר הקדוש ברוך הוא בעצמו ובכבודו נטל נשמתו ומת בנשיקה כמו שאמר וכבוד ה' יאספך, והשכינה נקראת יד ה', או נוטל נשמתו על ידי מלאכים קדושים והם הנקראים יד שלו, לא כן הרשעים שנשמתן נטלת על ידי מלאך המות כמאמר הפסוק (משלי יז, יא) ומלאך אכזרי ישולח בו, וזהו רמוז בפסוק מתוקה שנת העובד, ואמר שהצדיק עובד ה' בחייו, השינה שלו היא מתוקה כי הוא מת בנשיקה, או על ידי מלאכים קדושים כנזכר, וכינה מיתת הצדיקים שינה כאדם הישן על מטתו ומעותד לקום ולהתעורר (מהר"י מינץ):

והתחיל מטייל עמו ארוכות וקצרות. יבואר לקמן בסמוך:

לעתותי ערב כו'. ירמוז לנו על העולם הבא אחר התחיה (שיהיה עת ערב כמו שאמר הכתוב (זכריה יד, ז) והיה לעת ערב יהיה אור) כי שם עיקר השכר בגוף ובנפש יחד כדעת הרמב"ן ז"ל וכל המקובלים, והוא דעת חז"ל כמו שהכריח הרמב"ן מדבריהם ז"ל בשער הגמול (מהרי מינץ). שלעתיד לזמן התחיה יהיה שכרו של ר' בון הרבה מאד כאילו חיה ועסק בתורה מאה שנים. וזה שהזכיר במשל והיה מטייל עמו ארוכות וקצרות רצונו לומר בנמשל שהקדוש ברוך הוא מטייל עם ר' בון ארוכות וקצרות על הענין זמן התחיה אפשר שיהיה ארוכה לאחר זמן ארוך אם לא זכו, ואפשר קצרה כשיזכו, על דרך (סנהדרין צח, א) זכו אחישנה (ספר מאמרות מאמר חיקור דין ח"ב פרק ל"ג):

התחילו הפועלים מצירין כו'. אין זה להיות עינם רעה בשל אחרים, אלא מתוך שהם רואים שזה נוטל שכר יותר מהחלק הראוי לפי דעתם יראים הם שמתוך כך יתמעט חלקם לעולם הבא, והשיב להם המלך שלא נתן לו אלא מחלק הראוי לו ומשלו יתנו לו כי יגע זה בשתי שעות כו' (מהר"י מינץ):

כך יגע ר' בון כו'. שהצדיקים כשהם תמימים במעשיהם ואינן חסרים לנפשם מאומה מכל מיני שלימות שראוים לקנות בעולם המעשה אז גם שנותיהם תמימים ובא קיצם כי אין להם עוד צורך בהם, ולכן כשגלוי לפניו יתברך שקנו כל שליחותם אז שלמו ימיהם כדי לחזות בנועם ה', כי העולם הזה אין בו קבלת שכר לפי שיש לו קץ וגבול ועיקר נחלתם הוא שם בעולם הנצחי. ובספר ערבי נחל (בהעלותך דרוש א) כתב שהענין שר' בון עבד ה' כל כך עד שהגיע למדרגה זו שבטלה ממנו הבחירה והרצון והתאוה ופסק היצר הרע ממנו מכל וכל שנזדכך גופו מאד, ומאז היה כדמיון מטייל עם המלך שלא היה צריך לשבר תאוות כלל, ואפילו הכי שכרו יותר, מאחר שעד עתה עבד כל כך עד שהגיע למדרגה זו שבטלה ממנו הבחירה מה שאין אדם אחר מגיע לזה למאה שנה, עד כאן לשונו:

ועד היכן. פירוש עד אימתי מוליכין אותו לבתי מדרשות, עד שיהיה גדול ויודע סודות התורה כשם הגדולים. והרמז בפסוק זה על משה רבינו עליו השלום מתוקה שנת העובד ראשי תיבות משה וסופי תיבות הדת, לפי שניתנה התורה על ידו, ועל כן מתוקה שנתו (מכלל יופי). והוא מה שאמרו בפרק הרואה (ברכות סד, א) תלמידי חכמים אין להם מנוחה כלומר תכלית, אלא מוסיף והולך, אלא שכל תלמיד חכם מוסיף לפי ערך מה שיגע בעולם הזה, משום שודאי אי אפשר לומר שהתוספות יהיה שוה לכולם (יפה מראה):

פרק ד

שאתם מתרצים. להקדוש ברוך הוא:

אלו הקדשים שבירושלים. פירוש שנאכלין בכל העיר:

נשי תירעץ. פירוש נשי דור המדבר, ועיין לעיל פ"ד סימן ך', ובמדבר רבה פרשה י"ט, תרגום של תרצה תרעה, לשון רעוה תרגומו של רצון, על שהיו מרוצות להקדוש ברוך הוא:

ליסטטרין. פירוש שליט:

ליסטטרין הקשה. כל אלהי מצרים שהיו עובדים למזל טלה שהוא ראש המזלות, עשה בהם הקדוש ברוך הוא שפטים ושברן, זה הרך שנעשה מזהב על אחת כמה וכמה:

טיפוסים. כמו דפוסים ורצה לומר תמונה וצורה. והקשה אות אמת איך שייך לדרוש גנאי זה על נאוה, והמתנות כהונה כתב פירוש יפה ומרוצה אתה לי כשפורש ממעשה הפסילים שנמצאו בירושלים ושומרון:

דבר אחר כו' כד את בעי כו'. כשאתה רוצה וחפץ אין אתה צריך ללמוד משום אדם ומעצמך אתה יודע היאך לעבוד להקדוש ברוך הוא:

הן דמלכא שרי. היכן המלך שורה ויושב, רצה לומר הקדוש ברוך הוא:

טמיקין. וכן הוא בבמדבר רבה פרשה י"ב (סימן יז) ופירושו מכובד, פירוש אחר כסא המלך הוא ואינו מן המנין, ובאסתר רבה פ"א סימן ח' איתא טיטיון, ועיין שם מה שבתבתי:

שש ארצות. הא פליגי אהא דאיתא בבראשית רבה פרשה י"ג סימן י"ב דקאמר שם ארבע שמות נקראו לארץ כנגד תקופותיה, דלא סבירא ליה רק ארבע שמות, ופליגי נמי אספרי (עיין מדרש משלי פרשה ח) דתני עשרה שמות יש לארץ:

ארקא. הוא מוזכר בירמיה (י, יא) דכתיב אֱלֹהַיָּא דִּי שְׁמַיָּא וְאַרְקָא לָא עֲבַדוּ וגו':

גיא. אולי הא דכתיב (תהלים כג, ד) גם כי אלך בגיא צלמות משמע ליה שהוא שם אקלי"ם שהוא צלמות כמו אחרי הרי חשך, דומיא דארץ ציה וצלמות (ירמיה ב, ו) דמשמע כלל מקום שהוא ציה והוא חלק המדבר השמם כמו (יואל ב, כ) והדחתיו אל ארץ ציה, (ישעיה לה, א) ישושום מדבר וציה, גם ארץ נשיה (תהילים פח, יג) משמע שם חלק מהמדבר השמם (יפה תואר):

והוא ישפוט כו'. הרי שתבל הוא הטוב עולה על כולם:

ערכי. פירוש סדרים מלשון מערכה:

לקוליינון. פירוש כמו אהל יפה, אל הקובה (במדבר כה, ח) תרגום ירושלמי לגו קלא:

מצויינות. מצויירים ומצוינים בצבעונים:

מטוכסות. מתוקן על מתכונתן (מתנות כהונה בבמדבר רבה פרשה י"ב):

קמריטון. עגולות כמו כיפה כדי שלא ישתברו כלי שרת:

מלמד שלא לקחום בדמים. פירוש שלא נתן כל נשיא ממון על שור אחד ועל חצי עגלה לכיס אחד ומזה הכיס לקחו שתים עשרה שוורים ושש עגלות, אלא כל נשיא נתן שור משלו בפני עצמו ושני נשיאים נתנו עגלה אחת, וכן משמע בבמדבר רבה דאיתא שם מפני מה לא הביאו חצין עגלות וחצין שוורים מפני שהיו יראים שמא ימות שורו של אחד מהם או שמא תשבר עגלה של אחד מהם ונמצא אותו השבט אין לו חלק במשכן.

וכתב הזית רענן ואין להקשות שמא ימות השור ותשבר העגלה, דתרתי לא שכיח עד כאן לשונו, הרי שלא לקחו השוורים והעגלות מדמי שותפות:

ההלכה. להביא העגלות:

פורח הוא. בתמיה:

לקרסין. פירוש לפרקים ולעתים כמשמעו (אות אמת) ועיין באסתר רבה ריש פ"ד:

לרפאות את הקירוס. כן צריך לומר, ופירושו קליפות העולה מחמת מכה, כן הוא באסתר רבה שם נכתב הפירוש בפנים המדרש. והכוונה לפי דאיתא בפרק קמא דכתובות בירושלמי (סוף ה"ב) וזה לשונו אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי בת שלש שנים ויום אחד ונמלכים הבית דין לעבר השנה הבתולים חוזרים, ואם אינן מעברין השנה אין חוזרין, עד כאן לשונו. וידוע שחז"ל כינו הבעילה וקראו אותה בשם מכה כדאיתא בריש כתובות דף ו, א' ובמס' נדה דף ס"ד, ב' וזה לשונם תינוקת שלא הגיע זמנה לראות ונשאת בית שמאי אומרים נותנין לה ארבע לילות, ובית הלל אומרים עד שתחיה המכה, וזהו שאמר כאן שהיו יודעים בידיעת התורה, שהיו יודעים חכמת העיבור, מכח זה ידעו גם כן לרפאות קליפות העולה מחמת המכה, פירוש שעל ידי שמעברין את השנה הבתולים חוזרים ונתרפא המכה פירוש הבעילה שעל ידי העיבור נעשית פחותה מבת שלש שנים ויום אחד (זרע אברהם):

בגלגל שוורים זבחו. ופשטא דקרא מירי שזבחו שוורים לעבודה זרה והמדרש מפרש לה כשבאו לגלגל ולא הוצרכו לשאת המשכן אז זבחו השוורים (זית רענן):

והיכן הקריבו אותן. המתנות כהונה בבמדבר רבה לא גרס לה, וסבירא ליה דרבי אבין פליג וסבירא ליה דבנוב הקריבו, ולפי הגירסא דכאן אולי הפירוש **עד היכן היו קיימות** כלומר עד היכן היתה זכות השוורים של הנשיאים קיימות (על דרך דאיתא בויקרא רבה סוף פרשה א' עד מתי זכות אבות קיימת) ומשני **עד הגלגל** היינו שבגלגל נתבטל זכותם על ידי שעבדו שם עבודה זרה. ומביא הכתוב בגלגל שוורים זבחו לרמוז שבגלגל נתבטל זכות השוורים של הנשיאים כאילו נפסד חייהם ונזבחו, כי כל זמן שזכותן עמד לישראל נחשבו כאילו חיים וקיימים הם, וביטול זכותם היה שבגלגל שוורים זבחו לעבודה זרה גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי, והיה מדה כנגד מדה על ידי שזבחו שם שוורים לעבודה זרה לכן בטל זכות שוורים, ושוב שואל המדרש והיכן הקריבו את השוורים עצמן שהביאו הנשיאים למשכן, ומשני בנוב, או בגבעון או בשילה, או בבית המקדש כפי דעת המאן דאומרים שהובא כאן:

שמונת בקר. ורצה לומר מדכתיב את זבח הבקר בה' הידיעה (ובצאן לא כתיב ה') על כן יכוון על הבקר דכתיב ואת ארבעת הבקר:

פרק ה

וצמצמה פניה. פירוש כסתה פניה (אהבת יונתן):

והיחידים מתענין. פירוש יחידים הוא תלמידי חכמים וכדתנן בתענית דף י, א' עיין שם:

איני יכול לסבול. צערם **שהם הרהיבוני** הם היו סיבה שהתנשאתי לנקום ממצרים, וזהו שסיים **הם גרמו לי לפשוט ידי בעולמי** היינו במצרים שמלכו אז בכיפה, וכדאיתא לעיל פ"ב סימן י"ט בשעה שאמר משה לישראל בחודש הזה אתם נגאלין, אמרו לו משה רבינו היאך אנו נגאלין, והלא אין בידינו מעשים טובים, אמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט במעשיכם הרעים, ובמי הוא מביט בצדיקים שבכם ובמעשיהם כגון עמרם ובית דינו עיין שם. ולבי אומר לי שהפסוק אזכיר רהב וגו' שמביא המדרש לקמן סוף סימן זה שייך כאן, שדורש שהם הרהיבוני לפשוט ידי במצרים על זה מביא ראיה כדאת אמר אזכיר רהב ופירשו התרגום ורש"י רהב אלו המצרים, כמו שכתוב בהם (ישעיה ל, ז) רַהַב הֵם שָׁבֶת, ויקראו כן על שם גאותם, והוא מלשון יְרָהֲבוּ הַנַּעַר בַּזָּקֵן (שם ג, ה), הרי מזה ראיה שהרהיבוני הוא לשון גדולה וגאוה, וגם ראיה שגאות הקדוש ברוך הוא היה על המצרים שנקראו רהב, שאם כפירוש המתנות כהונה לקמן שמביא זה לראיה שהרהיבוני פירושו לשון גאוה היה לו להביא זה הפסוק כאן תיכף בדרש ראשון של הרהיבוני, אלא על כרחך שבאמת צריך להיות כאן והוא לראיה על שני הדברים כמו שכתבתי:

איני יכול לסבול שהם כו'. וזהו שאמר הסבי עיניך מנגדי פירוש לא תבכה עוד ולא תצטער לסגף את עצמה בתענית שהם הרהיבוני פירוש הם נשאו אותי וגדלוני לפשוט ידי כו' וכנזכר לעיל:

הם המליכוני עליהם ואמרו כו'. עיין בתנחומא סדר בשלח סוף סימן י"א:

וזקנים מתענין כו' הם קבלו מלכותי עליהם בסיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה. כן צריך לומר לפי דעתי, והוא פסוק שמות י"ט, ח', שכך כתיב התם ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם את כל הדברים האלה אשר צוהו ה' ויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה. וסבירא ליה להמדרש שאילו לא אמרו הזקנים כן אף כל ישראל לא היו אומרים כן, והוא על דרך דכתיב (שמות ד, כ"ט-ל-ל"א) וילך משה ואהרן ויאספו את כל זקני בני ישראל, וידבר אהרן את כל הדברים וגו' ויאמן העם וישמעו וגו' ויקדו וישתחוו, ואמרו בשמות רבה ריש פרשה ט"ז אמר הקדוש ברוך הוא הריני פורע לזקנים

על שעשו את ישראל להאמין בשמי, בשעה שאמר משה להם אלהי אבותיכם שלחני אליכם אילו לא קבלו הזקנים את דבריו של משה אף כל ישראל לא היו מקבלים אלא הזקנים קבלו תחלה ומשכו כל ישראל אחריהם ועשו אותן להאמין לשמו של הקדוש ברוך הוא כו' עיין שם, אבל מאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע הוא בשמות כ"ד, ז' ולא נזכרו שם זקנים, שכך כתיב התם ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע:

וכתיב אזכיר רהב כו'. צריך לומר כמה דאת אמר אזכיר רהב (אות אמת). ועיין מה שכתבתי לעיל:

ואף סוררים הקדוש ברוך הוא משרה. כן צריך לומר:

בזכות כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. וזה שנאמר ברישיה דקרא עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם, וכמו שאמרו בשבת דף פ"ח ע"א מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת כו' עושי דברו והדר לשמוע כו' (רד"ל):

מה עז זו בזויה כו' מה רחל זו צנועה כו'. הכוונה למה דאמרו במסכת שבת (עז, ב) מאי טעמא הני מכסיין והני מיגליין כו' פירוש מאי טעמא הכבשים מכוסים בית הבושת שלהם בזנב ארוך, ומאי טעמא העזים מגולים בית הבושת שלהם בזנב קצר, וזהו מה שאמר כאן מה עז זו בזויה שבית הבושת שלה מגולה כך היו ישראל בזויין בשטים שנאמר וישב ישראל בשיטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב, ומה רחל זו צנועה שבית הבושת שלה מכוסה כך היו ישראל צנועים וכשרים במלחמת מדין ששמרו את עצמן מזנות כמו שמסיק המדרש והולך (בשם הרב הנגיד מו"ה יצחק יעשינאווקר מייאגוסטאוו):

פרק ו

שלא הקדים כו'. עיין מה שכתבתי לעיל (א) פסוק (ו) אל תראוני (סימן ג) ופסוק כמגדל (פ"ד פסוק ד סימן ג):

מפחם. פירוש משחיר, או פירושו שהיה מכה ומקלקל פניה:

פרק ז

ועל המצומתים שבכם. כלומר יושבי אהל של תורה (נזר הקודש):

אפילו ריקנין שבכם רצופים מצות כו'. ובגמרא (ברכות נז, א) אמרו אפילו ריקנין שבך מלאים מצות כרימון, והכוונה שגפן הוא כינוי לצדיקים שלומדים התורה ועוסקים במצות לשמה, באהבה ויראה ובחפץ פנימי מלב ונפש, כמו שיש לפרי הגפן משקה כנוס בתוכו, אבל אותן הלומדים תורה ומקיימין המצות בלא לב מכונים בשם רמונים,

ומטעם שגרעיני הרמונים הם יבשים מבלי שום רטיבות בתוכו, כך מעשיהם יבשים מבלי שום לחלוחית יראת שמים (מצאתי):

פרק ח

ארבעים מהם כו'. נוסח אחר שבעים מהם יש להם לשון (עצמיי) ואין להם כתב (עצמיי אלא מאומה אחרת) ושבעים מהם כו' (אות אמת):

שבעים מהן מכירין אבותיהם כו'. והם נקראים מלכות:

ושבעים מהם כו' ואין מכירין אבותיהן. ונקראו פלגשים שהפלגשים חשודות:

פרק ט

אחת היא יונתי תמתי אחת זה אברהם. רצה לומר שאמר הקדוש ברוך הוא שאף על פי שיש לי מלכות ופלגשים ועלמות אחת היא יונתי זה אברהם שהיה אחד להקדוש ברוך הוא ודבק להקדוש ברוך הוא כיונה שהיא משמרת את בן זוגה ונתדבקה בה ולא באחרת, תמתי שנתנסה בעשרה נסיונות ונמצא תמים בעולם וכמו שכתוב (בראשית יז, א) התהלך לפני והיה תמים:

אחת זה אברהם כו'. ואף על גב דריהטא דקרא כוליה מיירי בחד, מיתורא דהיא היא דרשינן זה באברהם וזה ביצחק וזה ביעקב, והוא הדין ראוה באחרים וכן ויהללוה. ובודאי אין מקרא יוצא מידי פשוטו וקרא בכנסת ישראל מיירי כפשטיה דקרא, אלא שירמוז אגב אורחיה למעלתה מצד ראשיה ופנת שבטיה מטעם יתור הדברים ושנויים כמבואר (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה צ"ד (סימן א):

אחת היא לאמה זה יצחק כו'. כלומר גם התואר הנזכר באברהם ישנו באותו שהוא יחיד לאמו, וכן בברור ליולדתו זה יעקב (יפה תואר):

שהיה יחיד לאמו. שהרי הגר ילדה עוד בנים אחר כך לאברהם דקטורה זו הגר כדאיתא בבראשית רבה פרשה ס"א (סימן ד):

שהיה ברור ליולדתו. אבל לא לאביו, שיצחק היה מחזיק את עשו צדיק ממנו לפי שהיה מרמה בו, אי נמי ברור ליולדתו צדקתו טפי, שהיא הכירה בחסידותו שלא היה חפץ בברכה שלא להשיג גבול עשו, ושוב נסתכן לבא לקבלה מפני מצות אמו ולא יכול להתאפק לבלתי שמוע בקולה (יפה תואר):

ראוה בנות כו' שנאמר והקול כו'. שהמצרים נקראו בשם בנות כדכתיב (בראשית מט, כב) בנות צעדה עלי שור, והטעם בזה תמצא במפרשים, וקאמר שנתפרסם מעלת השבטים במצרים הקרוים בנות (נזר הקודש):

שנאמר והקול נשמע בית פרעה. לאמר באו אחי יוסף וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו, משום שמצאו בהם טוב טעם ודעת בויכוחיהם עם יוסף בעלילותיו, וכשישבו לפניו לאכול שנתווכח עמהם בדברי חכמה כדרך המלכים החכמים, וכן כשנודע להם עכשיו שהם אחי יוסף שמחו בהם (יפה תואר):

אם אנו מהלכים מסוף כו'. משום דלא בעי לפרש שהנמצא כזה הוא לשון שאלה רצה לומר שעדיין לא הסכים פרעה במנוי יוסף עד יחקור אם נמצא טוב ממנו, משום דלפירוש זה יקשה דהיה ראוי שיספר הכתוב שהשיבוהו כבר שאין נמצא כמוהו ואז מנה את יוסף, כי בלתי תשובתם איך מנהו אם לא נתברר לו ספקו, ולזה רוצה בעל המאמר לפרש שאין זה אלא ספור שבחו של יוסף שאמר פרעה לעבדיו שלא נמצא כמוהו בעולם בכל חכמי הקדם, שאין חכמתם אלא בטבע וזה זכה לחכמת רוח הקודש המיוחד לזרע אברהם לבד אשר ייחד ה' שמו עליו, וה"א של הנמצא הוא ה"א התימא, וזהו שאמר אם אנו מהלכין מסוף כו' (יפה תואר):

אלו שמונים פרשיות שבתורת כהנים. אין זה פתוחות וסתומות ויקרא, שיש יותר מן תשעים, אלא הן ברייתא דתורת כהנים שהיו נחלקים אצלם לשמונים פרשיות, ולפנינו הוא נחלק יותר ממאה ועשרה (רד"ל):

אין קץ לתוספתות. פירוש לתוספתות ובריתות שנתוספו ונסדרו אחר סדר המשנה (רד"ל):

תני עץ חיים מהלך חמש מאות שנה. והיינו כשיעור כל העולם שגבהו וארכו ורחבו הוא מהלך חמש מאות שנה:

וכל מימי בראשית מתפלגין ויוצאין מתחתיו. כלומר מתחתיותו מתפרדין כל אחד למקומו וכדכתיב (בראשית ב, י) ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים, ולפי שכל מי בראשית שהם חיים לעולם שכל באי עולם מתגדלים על המים מתפלגין מתחת עץ החיים שבגן עדן ומשם קונים שפע חיים, לכן עץ החיים מהלך חמש מאות שנה כשיעור כל העולם כדי להשפיע ממנו כח חיוני על כל יושבי תבל ששיעורו מהלך חמש מאות שנה (נזר הקודש):

לא סוף דבר גופו. וכן גרס בעל מגלה עמוקות, ורצה לומר לאו עצמותו בלבד הוא מהלך חמש מאות שנה אלא אפילו קורתו רצה לומר חלק ממנו. אבל בבראשית רבה פרשה ט"ו (סימן ו) ובירושלמי פרק קמא דברכות (ה"א) גרסו לא סוף דבר נופו כו', ופירושו לאו דוקא נופו הוא מהלך חמש מאות שנה אלא אפילו עובי עץ קורתו הוא מהלך חמש מאות שנה, להשפיע כח החיים על ידי המים על כל יושבי תבל ששיעורו חמש מאות,

שהרי אין כל המים מתפשטין תחת נופיו אלא תחת עובי עץ קורתו כי משם והלאה מתפרדים כל אחד למקומו כאמור (נזר הקודש):

תמצית כור. מה שנתמצה מכור כשהורק המים מכור ומניחה על צדה שתהא המים הנדבקים בדפנותיו מתקבצים יחד, ההוא תמצית יעלה לשלשה קבין, וכור הוא שלשים סאה, וסאה ששה קבין נמצאת תרקב אחד משש בכור:

ארבעים יום והיא ארבע כו'. עיין ברש"י סדר שלח לך (יג, כה):

וכוש מהלך ששה שנים ועוד. כן צריך לומר (קרבן העדה). ורצה לומר ועוד היינו מאתים ועשר לשנות חמה ומאתים שבעים ושש ללבנה. והמתנות כהונה מקיים הנוסחא שלפנינו מהלך שבעה שנים, וזה לשונו וכשתחלק ימי שבע שנים לארבעים יהיה ששים פעמים ארבעים, ועוד שלשים וחמש יתירים ואינו מדקדק אחריהם עד כאן לשונו, וטעות סופר בדבריו וצריך לומר ועוד שבעים ושמונה יתירים כי כן הוא החשבון אף אם תחשוב כל השבעה שנים לחשבון שנות הלבנה, גם לדבריו קשה תיבת ועוד, ויהיה איך שיהיה קשה מה שאמר והיא אחד משש בעולם וצריך עיון. ועיין בבראשית רבה פרשה ט"ו ובירושלמי פרק קמא דברכות ובתענית דף י, א', ובפסחים דף צ"ד, א:

מארבע מאות לגיהנם. כן צריך לומר ומלת שנה מיותר, וזהו שאמר אחר כך **ומוצא הילוכה של גיהנם שני אלפים מאה שנה** כלומר שני אלפים פעמים מאה, שכן הוא החשבון שארבע מאות פעמים חמש מאות הוא שני אלפים פעמים מאה:

בכיסוי קדירה פירוש ככסוי קדרה הקטן כנגד הקדרה (רש"י):

לגיהנם, ועולה אחד בששים בעדן. כן צריך לומר. ופירושו שגיהנם עולה אחד מששים מעדן:

ועדן אין לה שיעור. פירוש שאין לו שיעור לעדן לשער בדבר אחר שיהא גדול ששים פעמים כמו העדן (מהרש"א). ועיין תענית דף הנזכר לעיל וצריך עיון:

אלו שמונים רבוא כו'. יש בזה אגדות חלוקות, ועיין לעיל (ג) פסוק (ז) הנה מטתו (סימן ד) ובשמות רבה ריש פרשה מ"ב ובבמדבר רבה פרשה י"א (סימן ג):

ועלמות אין מספר אלו הקטנים וזקנים ונשים. דבר אחר אין קץ ואין סכום. כן צריך לומר (אות אמת):

מנין. ראשי בתי אבות:

הסכום. מנין הפרטים:

אין תימר. אם תאמר:

בר מינה כו'. בלעדיה אין בנים ליולדתה, כלומר בלעדי ישראל אין בנים להקב"ה, וברה פירושו חוצה לה כלומר מבלעדה:

פרק י

דלמה. פירוש מעשה, ועיין בירושלמי פרק קמא דברכות (ה"א) ובפרק אמר להם הממונה (יומא פ"ג ה"ב) ובשוחר טוב מזמור כ"ב ובסוף אסתר רבה:

בקריצתא. בבקר כשעלה עמוד השחר, ותקם בטרם יכיר איש (רות ג, יד) תרגום וקמת בקרציתא עד לא אישתמודע גבר ית חבריה, ותבוא אל חמותה (שם פסוק טז) תרגומו ואתת לות חמותה בקריצתא:

כך היא גאולתן של ישראל כו' כי אשב בחשך כו' קמעה כו'. רצה לומר דביאת הגאולה מעט מעט כדי שיוכלו לסבול הטובה להעתקתם מצרה לגאולה, והכי איתא בהדיא בשוחר טוב. והלמוד מכי אשב בחושך נאה לפי זה דלא קאמר ה' יוציאני לאורה אלא ה' אור לי כלומר אף בהיותי בחשך יאיר לי, והיינו תחילה מעט שעדיין יש הרבה מהצער בזמן ההוא כמו שנשאר הרבה מהחשך עדיין (יפה מראה):

מצפצפת. כלומר מבצבצת, ואולי שכך צריך לומר (מתנות כהונה):

מנצנצת. פירוש מלשון הנץ החמה:

מרטבת. ובשוחר טוב הגירסא משבחת והולכת, ולפי לשון הירושלמי נראה שצריך לומר מתרבה והולכת, וכן עיקר (רד"ל). וגירסא שלנו מרטבת פירושו מרחבת ומגדלת:

כך בתחילה בימים ההם ומרדכי יושב כו'. וצערו של המן לא חשיב הפסק בגדולת מרדכי, משום דצער בעלמא הוא ולא ירידה מגדולתו, דלעולם היה בגדולתו דלא קם ולא זע ממנו (יפה מראה):

קופחת. לשון הכאה, כלומר אורה מכה בכח על האדם ושורפת וּמַשְׁחֶרֶת אותו:

מה יקר חסדך אלהים. וגו' ובני אדם בצל כנפיך יחסיון, ומדכתיב בצל כנפיך יחסיון מוכיח שאין קופחת ומזקת האור:

רבי יהושע אומר כדגלים של מטה. כן צריך לומר (רד"ל):

דוכסין כו'. דוכוס בלשון רומי שר צבא, ואיפרכוס בלשון יוני שר הפרשים, ואיסטרטילטיס בלשון יוני נגיד מלחמה (מוסף הערוך):

ומנין שיש. לאותן דוכסין של אדם אימה:

כדור שנתנדנד לגלות. פירוש שהיו מעותדים לגלות מפני רוב חילו של סנחריב ורוב כחו ותעצומו ונתן להם הקדוש ברוך הוא אימתה ופחד:

אל ירושלים למלחמה וגו'. וְיָצָא חֲצִי הָעִיר בַּגּוֹלָה וְיֶתֶר הָעָם לֹא יִכָּרֵת מִן הָעִיר:

בשעה ההיא יהיו ישראל מתנדנדים כו'. אפשר זה נסמך לקרא (עמוס ט, ט) וַהֲנִעוֹתִי בְכָל הַגּוֹיִם אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר יִנּוֹעַ בַּכְּבָרָה וְלֹא יִפּוֹל צְרוֹר אָרֶץ (רד"ל). והאות אמת כתב שהני תיבות בשעה ההיא יהיו ישראל, מיותר, וצריך לומר במקומו כדור שהיו:

שנאמר והכה ארץ בשבט פיו וגו'. דע שבברכה שבירך יעקב אבינו את יהודה כל האותיות נזכרות בה חוץ מאות זי"ן, כי לא יצטרך הוא למלחמה כמו שנאמר עליו והכה ארץ בשבט פיו וגו' (מעריך המערכות):

רבי יהושע דסיכנין כו'. מביא זה כאן לפרש סוף פסוק איומה כנדגלות. ועיין לעיל פ"ב פסוק (ד) הביאני אל בית היין ודגלו וגו' (רד"ל):

כטכסיס. פירוש כסדר בלשון יוני (מוסף הערוך):

פרק יא

באותות. אל תקרי באותות אלא באוותות לשון תאוה, שנתאוו ישראל להיות נדגלים כמותם, כן הוא בפרשת במדבר [ב, ג] (מתנות כהונה):

נגזזת. גוזזין וקוצרים סביבותיה הזמורות וזה תיקונה שעל ידי זה היא משלחת פירותיה למרחוק:

כשער. פירוש שער ראשו וזקנו כשגוזזים אותו הוא ממהר לצמוח, וכן הצפרנים (מתנות כהונה):

ונחלף. מחליף וצומח יותר מבראשונה:

מה הנטיעות הללו. תיבת מה מיותר, וכן הוא בפסיקתא דויהודה וישראל רבים (רד"ל):

מכסה פשעיו. שאומר לא עשיתי מאומה, לא יצליח, אבל המודה פשעיו לפני הקדוש ברוך הוא ועוזבם ירוחם:

אלא אל גנת ירק. שאצל גינה נופל לשון ירק:

הדא הוא דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה. היינו בממון, ותומכיה מאושר היינו התומכים בגוף והן משמשי תלמידי חכמים:

מה אגוז זה חלק. אילן אגוז הוא חלק מן השריגים והסעיפים:

כהא דתנינן. בפ"ד דמסכת פיאה:

אף בחלוקי אגוזים. כן צריך לומר (אות אמת):

פרך. שם מקום, או פירושו אגוזים חשובים מאד ונפרכים בידים:

בינונים. טובים הם אבל לא כאגוזי פרך:

קנטרנין. על שם שיש להם קליפה עבה וקשה ואוכל מעט קורא אותם קנטרנים לשון קינטור ולעג (מתנות כהונה). ומפורש בפסיקתא הנזכר לעיל שאתה מתקשה לשברו

ומקיש עליו באבן ושוברו אף על פי כן אין בו תוחלת, ורצה לומר שהמאכל שבו הוא מעט דמעט:

תרעא כו'. פתח ושער שאינו פתוח לצדקה עתיד יהיה פתוח לרופא, כלומר שהקדוש ברוך הוא ישלח עליו חולאים ויצטרך להוציא ממון לרופא. ועיין מה שכתבתי בענף:

התורה קרויה אבן כו' שנאמר ואתנה לך את לוחות האבן. ואי לא לרמוז דתורה קרויה אבן מאי צריך לומר שהלוחות מאבן, ועוד כיון דסנפרינון היו הלוחות לא הוי ליה למימר אבן דמשמע אבנים בעלמא, אלא סנפרינון מיבעי ליה למימר (יפה תואר). ועיין בויקרא רבה פרשה ל"ה (סימן ה):

למקום ארימין. הוא היכל מלך מקום חשוב, **ומשובש בגייסות** כי יש פחד פן יכנסו שם, **והושיב בו המלך כוסטריינים** פירוש אנשי מערכה (מוסף הערוך). והמעריך כתב פירוש שומרים המגדלים, וכן האדם הוא היכל נכבד ויש פחד פן יכנס בו היצר הרע כו'. והאות אמת כתב ארימין פירוש מקום חרב והיו בו לסטים, כוסטריינים פירוש שר חיל, עד כאן:

לגנוב. הסוחרים המוליכים אגוזים ממקום למקום אינם יכולים לגנוב ולהעלים אותם מן המוכס מפני שמקשקשים ומשמיעים קול:

מדרדרין. לשון מדרון, כלומר יורדין:

והסירה. קו המסגרת בפנים, וכן בית הסוהר נקרא סירה בספר הזה בכמה מקומות על שם שהוא סגור:

פרק יב

בשלפים. בלקט השבלים אחרי הקיצרים, ושלפי לשון אחורים, כמו שלפי קציר חטים במדרש רות:

והכיר שהיא בתו שלח אוהבו כו'. ובספר נפוצות יהודה מביא הנוסחא והכיר שהיא בתו של המלך אוהבו נטלה כו'. והכוונה היות אומה זו בתו של מלך אברהם אוהבו של הקדוש ברוך הוא שבזכות זה סייעם, עד כאן לשונו. ואברהם היה מלך כדכתיב (בראשית כג, ו) נשיא אלהים אתה בתוכינו ואמרו במדרש (בראשית רבה מב, ה) שאמרו לו מלך אתה עלינו נשיא את עלינו כו':

והיו אומות העולם תמהים ואומרים אתמול כו'. תמיהת האומות היתה על עלותה למדרגה עליונה תמורת התחייבה בשפלות מהוראת המערכה, וכמו שכתב הרב אברהם אבן עזרא (שמות ו, ז) על אמרו המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים כי היתה במערכת

המחברת הגדולה למשרתים העליונים שנעמוד עוד בגלות, ותמיהת עצמה כי ידעו כי ערומים הם ממצות ומעשים כדכתיב (יחזקאל טז, ז) ואת ערום ועריה (ספר הנזכר לעיל):
יוסטא. שם אדם והיה אומן חייט ממקום ציפורי ועלה למלכות והיה מקובל ומצא חן בעיני המלך ואמר לו שאל ממני שאלה אחת ואתן לך, ואמר לו תן לי הדוכסותא והוא ממשלת של גליל ציפורי:
דגבן. שאצלנו כלומר הדוכסות של צפורי שאני דר בו, ונתן לו המלך, וכשלקח אותה ירד מן המלכות, והיו אלו שהיו מכירים אותו מהם אומרים הוא יוסטא חייט ומהם היו אומרים אינו הוא, ואמר להם אחד עתה הוא יעבור בשוק אם יסתכל על מקום מושבו של יוסטא חייטא שהיה רגיל לישב עליו ומחייט ודאי הוא הוא, ואם לא יסתכל עליו אינו הוא:
דהוה נהיג יתיב ומחייט. כן צריך לומר:
עבר בשוקא וכו'. היה עובר בשוק והתחיל להסתכל על מקום מושבו וכו':
עמי נדיב. דרש נוטריקון עַמִּי הקדוש ברוך הוא שהוא נדיב העולמים, שהוא הטוב והמטיב לכל בריותיו בנדבה וחסד ברוך הוא וברוך שמו לעולמי עד:

פרשה ז

פרק א

ארבע מלכיות. היינו בבל ומדי ויון ואדום, ומצרים לא חשיב, דשובי על העתיד נאמר וכשנאמר פסוק זה כבר יצאו ממצרים (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה ס"ו (סימן ב):
תוך ידיהן בשלום ויוצאין לשלום. ובבראשית רבה פרשה הנזכר לעיל איתא בהיפך תוך ידיהם לשלום ויוצאין בשלום. וענין הכניסה ויציאה בשלום הוא שאף על פי שנכנסו לגלות במלחמה ורעה גדולה לא נאבדו אלא נשאר שֵם ישראל, וכן כשיצאו ממנו על ידי מלחמה לא יזוקו (יפה תואר). אי נמי אשלימות האמונה קאי כי אף על פי שנכנסו על ידם בצרות רבות אשר לא הורגלו בם, מכל מקום לא החליפו דתם אלא נתקיימו בשלימות אמונתן ויוצאים בשלום (נזר הקודש):
אומה ששלום חי העולמים מתנהג בה. כלומר חי העולמים הנקרא שלום הוא מתנהג בה פירוש מהלך בה, כי כל מקום שהמשכן היה נוסע היתה שכינה נוסעת עמו:

אומה שמסיימים לה שלום. צריך לומר אומה שמשימים לה הכהנים שלום (אות אמת). והוא כלשון המקרא וישם לך שלום, וגירסתינו מסיימים אפשר פירושו לשון ציון וחשיבות מלשון המסויים:

הנני נוטה אליה כנהר שלום. כלומר שמאז יהיה השלום בריבוי כנהר שאינו פוסק וכן הוא אומר (ישעיה נד, יג) ורב שלום בניך, והוא רומז על מדרגת השלום שלמעלה (נזר הקודש):

שמשלמת איסטטיונו של עולם. פירוש משלמת עמידתו של עולם, כלומר שהן קיימין בעולם הזה ובעולם הבא (ערוך):

אין באות אלא בזכותה. ולפי זה פירוש השולמית שהיא משלמת צורך העולם, ומביאה שלום ושלוה בעולם (יפה תואר):

הדבר תלוי ודכוותיה כתיב יפתח ה'. כן צריך לומר (אות אמת):

מתגמגם. צריך לומר מתמוגג (אות אמת) ועיין ריש מדרש תנחומא וריש רות רבה. והכוונה למה שאמרו חז"ל (שבת פח, א) שהקדוש ברוך הוא התנה תנאי עם מעשה בראשית שאם לא יקבלו ישראל את התורה יחזרו לתהו ובהו:

ביסס. לשון כַּן ובסיס:

אנכי כו'. רצה לומר מה שקיבלו עשרת הדברות שפתח באנכי, שקיום התורה תכלית העולם ואין לו מציאות בלתה:

אומות העולם אומרים לישראל כו'. ולפי שישראל משועבדים בארבע מלכיות, וכל אחת מהם אומרת כן לישראל, לכך הזכיר ארבעה פעמים שובי שובי רצה לומר שובי לאמונתינו:

אתם מתים כו'. השולמית דרש נוטריקון משלמת למיתה, וכן עלמות נוטריקון על מות (מתנות כהונה):

ולו לעצמו. יתר (אות אמת), או אפשר שצריך לומר ולא לעצמו פירוש לו אתם גומלים טובות ולא לעצמכם שאתם נהרגין:

באו לכם אצלנו כו'. פי' אומרת שובי לכם אצלנו, השולמית אתם המשלמת למיתה על אלהיכם, ונחזה בך כלומר נעשה מכם שלטונים וניתן לכם כל מיני ממשלה והוא מלשון ואתה תחזה מכל העם.

וישראל משיבין להם מה תחזו. מה גדולה אתם יכולים ליתן בשולמית כלומר לאומה שמשלמת עצמה למיתה, שמא אתם יכולים למצוא בדמיון כשמחה שנעשה ליעקב אבינו וכו':

אפרכין. אפרכוס בלשון ישמעאל בַאשָׁה, והוא מושל על עיירות רבות וכולן נקראות אפרכיא שלו (מעריך):

ואתון אינון כו'. רצה לומר ושנעשה מכם דוכסין ותהיו אתם מראית עינו של עולם ועיקרו, ועיין במדבר רבה פרשה ב (סימן ד):

וישראל משיבין להם מה תחזו בשולמית כמחולת המחנים. מה מעלה ושולטנות אתם יכולין לתת לנו. כלום יש בכם כח לתת לנו כאותה מעלה של הר סיני שהיו בו שתי מחנות. מחנה ישראל ומחנה מלאכי השרת כענין שכתוב רכב אלהים רבותים. שמעתם מימיכם כו'. כן הובא הנוסחא בכד הקמח [ערך אמונה] (אות אמת):

כחולה. לשון סיבוב ועיגול הוא (אות אמת). וזהו דרך משל, ורצה לומר שקבלו פניו מאוד בשמחה רבה כאילו היו חלים ומרקדים לפניו בשובע שמחות, בהיותו מוכן לבא ליכנס לארץ הקדושה להיות נעשה מרכבה לכבוד השכינה עם בני פמליא שלה המה המלאכים הקדושים אשר כולם מקבלים שפע שבע רצון מקור רצון העליון בזכות הצדיק, ולפיכך שמחו לרגל ביאתו:

בשם רבי לוי אמר ששים רבוא מלאכים היו חלין ומרקדין לפני אבינו יעקב בצאתו מבית לבן. הדא הוא דכתיב ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה ואין שכינה שורה פחות מששים רבוא. ורבנן אמרי מאה ועשרים רבוא ויקרא שם המקום ההוא מחנים. מחנה הרי ששים רבוא. מחנים הרי מאה ועשרים רבוא. כן צריך לומר וכן הוא בבראשית רבה סוף פרשה ע"ד. ורצה לומר שנאמר מחנה אלהים זה כלומר שהשכינה שורה עליהם, ואין השכינה שורה כראוי בשלימות בפחות מששים רבוא כדוגמת ישראל שלא נגלה עליהם כבוד ה' בסיני עד שהיו ששים רבוא ביחד, ואם היו חסר אפילו אחד מהם לא היה מתגלה עליהן וכדלקמן דברים רבה פ"ז (סימן ח), ורבנן אמרי מאה ועשרים רבוא מדכתיב מחנים המה שתי מחנות של שכינה:

ראש חולה. חולה פירושו עגולה, מלשון מחול הכרם דתנן בכלאים (פ"ד מ"ב) שפירושו סביב, וכלומר שיסדר הצדיקים סביבו בעגולה והוא יתברך יהיה באמצע, שהאמצע נראה לכל המסובבים. ומה שאמר שהקדוש ברוך הוא יהיה ראש לחולה הוא היותו באמצע כמו המרכז לעגולה שהוא ראש לעגולה לפי שהוא יסוד לעגולה:

בעלמות. פירוש בזריזות כדכתיב בתוך עלמות תופפות, או פירושו לשון העלם והסתר, והוא על דרך כי יצפנני בסכה, אי נמי כמו שאמרו בפרק אין מעמידים גבי עלמות אהבוך דברים מכוסים ממנו מתגלים לו:

כמחולת של צדיקים. רצה לומר הדא הוא דכתיב כמחולת המחנים היינו כמחולת הצדיקים ומחנתם:

פרק ב

אלא אינו מדבר אלא מפעמי רגלים. רצה לומר שדרש פעמי על פעמי רגלים דכתיב בהו (דברים טז, טז) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך, ויהיה מה יפו פעמיך שהם שלש פעמים בשנה, ויהיה בנעלים מלשון עולים כלומר בזמן שעולים בפעמי הרגלים, או הכוונה דכל מי שאין רגלו יפה אינו עולה לרגל כדדרשו בגמרא (חגיגה ד, א) פרט לחיגר, לכן אמר הכתוב מה יפו פעמיך רצה לומר רגליך בשעה שאתה עולה לרגל. ותלה נאותן שהולכין בנעלים דכל הולך יחף הולך בצער כמו שכתוב (ירמיה ב, כה) מנעי רגלך מיחף, אבל הולכי רגלים הלכו בשמחה בקרבנותיהם של שמחה, כן כתב המהרש"א (חגיגה ג, א). אולם אין זה מההקיש המתהפך מהיפך להיפך, כי אף שהאמת שההולך יחף הולך בצער, עדיין אין ההולך בנעלים מתואר ביפה, ולכך התרגום הוסיף ואמר בסנדלים דסגונ"א כו' כלומר הנעל הסתמיי יכול הוא שיהיה מן העץ והעור הפשוטיי ולא נופל בו היפוי המשובח עד שנאמר מה יפו פעמיך, אין זה רק שרומז לסגוונא:

והלא פעמים הללו כו'. זה כמו דבר אחר מה יפו פעמיך בנעלים והלא פעמים הללו **פעמים מגולים ופעמים מכוסים** ואין יכול לשבח הפעמים שבתוך המנעול.

אלא מה יאיין עקיביך במסאנא רצה לומר במצות חליצת מנעול ושאר מצות התלוים במנעלים:

ברתיה דרחמי. דרש בת נדיב בתו של אברהם שנקרא נדיב היך מה דאת אמר (תהלים מז, י) נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם (כדלקמן סימן ה' ובריש חגיגה) ואברהם נקרא אוהבו של הקדוש ברוך הוא שנאמר (ישעיה מא, ח) זרע אברהם אוהבי, וזהו שאמר ברתיה דרחמי:

מה היו יפיין לפעמיך שהיו נועלין בעד כל הצרות. פירוש מה היו יפיין השלש פעמים בשנה שהלכת לרגל, שזכות המצוה הזאת היה נועל בעד כל הצרות כמו שמסיים והולך. ובתשובת הרשב"ץ ח"א סוף ס"ג הגירסא בעד כל החצרות, וכדלקמן ששכח לנעול דלתי ביתו כו' קשור בטבעות דלתותיו כו':

אימתי אילין כו'. מתי ילכו היהודים הללו להתפלל בירושלים ואנחנו נכנסין וגוזלין כל מה שבתוך ביתם ומחריבין אותן, הגיע הזמן ועלו זימן כו', **מן דאתיין כו'**. כשבאן האחים מירושלים היו מחלקים מן מה שהביאו מירושלים לכל שכנותיהם, אמרו להם

השכנים אנה והיכן הייתם, ואמרו להם היינו בירושלים, אמרו להם ואימתי הלכתם, אמרו להם ביום פלוני, ואימתי באתם, ביום פלוני:

דלא שבקין כו'. פירוש לא עזבום, ולא יעזוב אותם:

אינון גובריא כו'. כלפי עצמם אמרו כן, אנשים הללו היו סוברים אימתי יעלו לרגל להתפלל בירושלים והם יכנסו ויגזלו כל מה שבבתיהם. ואין להקשות האיך עלה בלבבם כך, הא הקדוש ברוך הוא הבטיח (שמות לד, כד) לא יחמוד איש את ארצך. שאין שלילת החמדה סלוק החפץ מהלב, אלא בגמר המעשה (יפה מראה). ועיין בירושלמי פ"ג דפאה (ה"ז):

דאיתרחצו ביה. שבטחו בו:

בשני נעלים. כדמפרש לקמן בסמוך כשזה נועל זה פותח בטל ומטר:

פרגמטיטין. פירוש סוחרים בלשון יוני:

אפרגייס. פירוש הערוך זול ומעוט ריוח בסחורה בלשון יוני (מוסף הערוך):

שבתך. בשבוע זאת:

ואני שבתי. פירוש ואחר כך אני אפתח חנות שלי בשבוע שלי:

אתם נועלים לפני בחג כו'. שהחג הוא הרגל השלישי ופוסקין מלעלות לרגל, וגם פוסקים מהבאת בכורים ומעשרות (מתנות כהונה). וגם נועלים בעד מלאכתם שבשדות ונמנעים לעשותם. **ואני נועל לפניכם בפסח** שלא ירדו גשמים עוד בשעת הקציר ומלאכה שבשדות. ובערוך ערך אפרגייא הביא מן הפסיקתא, כתוב אחד אומר עצרת תהיה לכם וכתוב אחד אומר עצרת לה' אלקיך, אמר רבי חמא כו' פתח שבתך ואני שבתי, והיינו שבשמיני עצרת החג כתיב בסדר פנחס לכם, ובשביעי של פסח כתיב בסדר ראה לה' אלקיך, לכן דרש אתם נועלים לפני בחג ואני נועל לפניכם בפסח:

לית בימייהו כו'. אין שיעור באותן המים כדי שילכו וישובו מפני קלקול הדרכים:

אית בעונתה כו'. יש זמן לילך ולשוב:

וידות דרכים. כמה דאת אמר (שמואל א' ד, יג) יד דרך. ובאות אמת כתב בשם הערוך דצריך לומר ויתדות:

אינה רחוקה חמשים יום. אלא שיעור ריחוקה יותר ממהלך חמשים יום:

בתו של אברהם שנקרא נדיב. על שם שנדבו לבו להכיר בוראו, או על שם שהתנדב ללכת לעיר בוראו לעלות לירושלים כדכתיב (בראשית יב, ט) ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה, שהיה מחקה והולך נגד ירושלים:

היך מה דאת אמר נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם. וכמו שמסיים בפרק לולב וערבה (סוכה מט, ב) אלהי אברהם ולא אלהי יצחק ויעקב, אלא אלהי אברהם שהיה תחילה לגרים, ופרש"י תחילה לגרים בנדבת לבו להתגייר, ועיין בענף:

חטטין ופרניקין. פירוש תענוגים, הרכה בך והענוגה (דברים כח, נו) תרגום ירושלמי דמחטיא בכון ודמפרנקיתא:

בברכה שמינית. בתפלת שמונה עשרה:

כנגד המילה שנתנה בשמיני. שצריכה רפואה לפיכך קבעוה בשמינית, ועיין במגילה דף י"ז, ב':

בריתי היתה אתו. פירוש מצות עשה שהיא ברית, נצרך לברכה שתהיה לחיים ולשלום שלא יחלה מחמתו (רד"ל):

מתחת ידיה כמה תינוקות נמולים ומתים תחת ידיה כההיא דתנינן אמר רבי נתן. כן צריך לומר (אות אמת):

וראיתי בשרו ירוק נסתכלתי בו ולא מצאתי בו דם ברית. תרתי לגריעותא, חדא דאי מהיל ליה לא נפק מיניה דמא, והטפת דם ברית מצוה כדכתיב (זכריה ט, יא) גם את בדם בריתך, ועוד דמסוכן הוא ומשום חולשא שלא נוצר בו עדיין דם:

למה חלאים היה דומה. פירוש נקבי השיתין, שכן דרשוהו בפרק לולב וערבה (סוכה מט, א), וקוראם חלאים על שם שמחללים ויורדים עד התהום וכדאיתא התם (מתנות כהונה). והאות אמת גרם למה היה דומה, ומחיק מלת חלאים:

לחוליא של עמוד. כל דבר עגול נקרא חוליא כמו חולית הבור וכמו חוליות שבשדרה (אות אמת). ורצה לומר וכמו הכתר העגול שבראש העמוד:

ידי אומנתו. כן צריך לומר. מתנות כהונה:

פרק ג

אדרא דאזהרה. פירוש חדר שיצא ממנו אזהרה לכל ישראל. ודרש אגן על לשכת הגזית שהיתה כחדר עגול סביב כתצי גורן עגולה (מתנות כהונה). והאות אמת כתב פירוש גורן שיצא ממנו אזהרה לכל ישראל, כמו שמצינו (סנהדרין לו, ב) סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, ואדרא הוא גורן, והמוסף הערוך כתב אדרא דאזהרה, פירוש בלשון יוני כסא ובית מושב עד כאן:

אית אתרין כו'. יש מקומות שחורין לזהרה סהרה:

לזהרה. כמו לאזהרה, והרבה כיוצא בו בירושלמי (מתנות כהונה). והרד"ל כתב אית אתרון דקריין וצווחין לזהרה פירוש לזוהר ואור, והכוונה למושב הסנהדרין שמהן תצא

אורה זו תורה לעולם, והן קרויין עיני העדה, ובפסיקתא רבתי (פרשה י כי תשא) גרסינן צוותין לירח סיהרא, ודרש שם אגן הסהר כחצי הירח שהוא כחצי גורן עגולה שהיו סנהדרין יושבין כן:

אל יחסר המזג אל תחסר סנהדרין מעשרים ושלשה. דימה אותן ליין המזוג, כי כמו שהיין היא העיקר, ושני חלקי המים שמוסיפין בהם הן טפל לגבי היין, כן הדבר הזה, דבית דין של עשרים ושלשה הן הן העיקר שהיו דנין דיני נפשות בכל מקום, אלא ששני חלקים דהיינו עד שבעים שהוסיפו הם טפלים לגבי העשרים ושלשה, ולא הוסיפו אותן שם אלא שלא יצטרכו להוסיף אם יתחלקו העשרים ושלשה, ולהכי לא איקפיד קרא שלא יחסרו אלא העשרים ושלשה שהם עיקר הבית דין (רש"א סנהדרין לז, א):

מעשרים ושלשה. שהוא השליש מסנהדרין של שבעים ואחד כמו מזיגת היין שהוא שני חלקי מים ואחד יין כדאיתא לקמן ובפרק קמא דסנהדרין (יד, ב) ובריש במדבר רבה:

אל תחסר סנהדרין מופלא. הממונה על כולם:

זה הממזג. מעמידה על עמדה ויושרה כמו הממזג את היין. (וקא מיפלגי אם המופלא הוא ממנין סנהדרין או לא כדאיתא בתוספות (סנהדרין ג, ב) שלרבי יהודה לא נכנס עמהם בחשבון) (ידי משה). ושוב מביא ראיה על לשון מיזוג שהוא לשון תיקון דתנינן תמן כו' והוא בפרק שני דמסכת נדה:

מיין השרוני. דקדק לומר מיין השרוני לומר שדוקא ביין השרוני מוזגין ב' חלקי מים ואחד יין, אבל לא בשאר יינות כדאמרו במסכת שבת דף ע"ז, א' כל חמרא דלא דרי על חד תלת מיא לאו חמרא הוא, וכמו שכתבו תוספות שם ובעירובין דף כ"ט, ב:

מזנא דעלמא. זה הקדוש ברוך הוא הזן ומפרנס לכל על ידי עירוב הכחות והיסודות (מתנות כהונה). עוד יש לפרש שקרא להקדוש ברוך הוא מוזג על דרך שאמרו בשבת דף פ"ח, א' דרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא בריך רחמנא דיהב אוריאן תליתאי לעם תליתאי על ידי תליתאי כו', וזהו המזוג (מהרב מורנו הרב אברהם בן הגר"א זצ"ל):

ערמה של חטאים. קרבן של החוטאים כולם כתובים בו, ורוב חייבי כריתות שהעובר עליהן בשוגג מביא חטאת כתובים בו בתורת כהנים:

שהן רכים בשושנים. פירוש שהם קלים לפרוץ ולעבור עליהן כמו גדר של שושנים, שהבחירה ביד האדם:

משהוציא יציאותיו. פירוש כשהוציא ופזר ממונו לצורך החופה:

כשושנה אדומה. טפת דם נדה, ועיין תוספות סנהדרין דף ל"ז ע"א ד"ה התורה כו':

ופורש ממנה. וזהו שאמר הכתוב סוגה בשושנים פירוש שנסוג אחור על מראה אודם כשושנה:

אסטרובילין. פירוש בלשון יוני מין פרי ארז הנאכל ויש בו גרעינין הרבה נתונין אחד אחד במדור שלו בתוך קליפה קשה וגדולה מרמון (מוסף הערוך). ובפירוש הרמב"ם (עיין עבודב זרה פ"א מ"ה) איתא איסטרובולין פיניוני"ש בלע"ז שהם גדלים בירושלים תיבנה ותיכונן במהרה בימינו והם משונים בתמונתם ובמראיתם מן הגדלים בשאר ארצות:

מילתן. הברית מילה:

מה חטה זו סופגת. שואבת בקרבה המים כספוג, ובתרומות פ"י (מ"ג) תנן שהשעורים שואבות ולא חטים, צריך לומר דשם מיירי לשאוב ריח אם נתונין על פי החבית של יין וכיוצא בו, וכאן פירושו שהקמח של חטים סופגת ומקבל בתוכו מים יותר משאר מיני תבואה:

פסולת שלהם נמדדת עמהם. כוונתו מה חטים צריך הלוקח לקבל רובע הקב טנופת, והפסולת נמדד עמהן כדאיתא בבבא בתרא דף צ"ג וצ"ד, כך ישראל הפסולת נמנה עמהן, וזהו שאמר במדרש (תנחומא) כי תשא וגו' (סימן ב) זה שאמר הכתוב בטנך ערימת חטים וגו' מה חטים הללו כולן עולין במנין רצה לומר אף הטנופת כמו שכתבתי לעיל, אף ישראל הכל עולין במדה:

אין יוצאין אלא במנין. לראות כמה כורין הוא זורע:

וכשנכנסין אל הגורן. כן צריך לומר (מתנות כהונה):

משפלות. קופה שמוציאין בה את הזבל:

התבן והמוץ והקש היו מדיינין כו'. תבן הוא השבלים של תבואה אשר בתוכם מונחים הגרעינים, ואחר שנידושו מהם הגרעינים נקראו השבלים הריקנים בשם תבן, והם היו לפנים לזבל בהם את השדות, כי לפני הדישה פרדו וחלקו את השבלים מהקנים והגבעולים לבדם, ואז דשו את השבולת בכלי דישה הנקרא מורג (ישעיה מ"א, טו ועיין שם ברד"ק). והקנים והגבעולין שעליהם יגדלו שבלי התבואה נקראים בשם קש, והם היו עומדים לשריפה להחם בהם תנורים ולשריפה לבנים. והמוץ (שפריי"א) הוא פסולת הדק שבתוך השבלים אשר יפרח במרוח התבואה ורוח תשא ותפיץ אותם. וראיה לכל זה (מלאכי ג, יט) **כי הנה היום בא בוער כתנור** והיו כל זדים וכל עושה רשעה קש וליהט אותם היום הבא וגו', וכתיב (ישעיה כ"ה, י) כְּהִדּוּשׁ מַתְבֵּן בְּמוֹ מַדְמֵנָה, פירש רש"י מתבן תבן, מדמנה טיט, וכן לדומן על פני האדמה יהיו (ירמיה ט"ז, ד) עד כאן

לשונו, וכן (תהלים פ"ג, יא) היו דומן לאדמה, ופירושו זבל ואשפה לזבל בהם אדמות שדות וכרמים. ועל זה שאמר המדרש במשל נטל התבן והשליכו לארץ הוא כדכתיב (ישעיה כה, יב) הֵשַׁח הִשְׁפִּיל הִגִּיעַ לָאָרֶץ עַד עָפָר, ועל זה שאמר במשל נטל הלך לו המוץ לרוח הוא כדכתיב (ישעיה מ"א) וגבעות כמוץ תשים תזרם ורוח תשאם וגו':

עד שיבוא היום. נוסח אחר עד שיגיע הגורן שנאמר (מיכה ד, יב-יג) כי קבצם כעמיר גורנה וכתיב קומי ודושי וגו' הדא הוא דכתיב כי הנה יום בא וגו' וכתיב תזרם ורוח תשאם וגו' עד כאן (אות אמת):

היום של הקדוש ברוך הוא. לעתיד לבא:

פרק ה

כל מקום שאת מוצא הכתב כו'. פירוש בכל מקום אין הנקודה באה לעקור עיקר המלה, אלא הדרשה תדרוש כנקוד כשהוא מרובה, או ככתב כשהוא מרובה, אבל אין מלה יוצאה מידי פשוטה, וכאן שאין נקוד מרובה לשנאמר שאין הכוונה רק שנדרוש הנקוד, או איפכא ותשאר פשט המלה במקומה, לכן מפרש רבי שמעון בן אלעזר שהנקודה בא באמת להוסיף על הכתב ולדרוש כאילו נאמר וישקהו שני פעמים וללמד שלא היה נשיקה זו כדרך נשיקת שונא אחד בפה ואחד בלב, אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו, וממילא היה נשיקה זו כפולה, בכח בלב, ובפועל בפה, ועל זה הקשה רבי ינאי א"כ לא היה צריך נקוד דמוישקהו ויבכו הוה משמע שפיר נשיקה של אהבה גמורה, אלא נראה שלעקור כל המלה בא הנקודה ולהוציאה מידי פשוטה בא, ואין זה אלא לומר שאין נשיקה זו פשטית כדרך האוהב אלא דעיקר כוונתו לנשיכה ואחר שנשכו וקהו שיניו נהפך לאוהב ונשקו, וזהו שאמר מלמד שלא בא לנשקו, ולא אמר מלמד שלא נשקו אלא שנשכו ומשום דזה ודאי שנשקו נמי דאם לא כן לא הוה כתיב וישקהו, אלא דעיקר כוונתו לא בא מתחלה אלא לנשכו ואחר שנשכו וקהו שיניו נהפך לאוהב ונשקו, ועיין ביפה תואר בבראשית רבה פרשה ע"ח (סימן ט [יב]):

אלא מלמד שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו. א"ל ר' ינאי א"כ למה נקוד עליו אלא מלמד שלא בא לנשקו כו'. כן צריך לומר וכן הוא בבראשית רבה פרשה ע"ח סימן י"ב והמדפיס טעה ודילג בין מלמד דרבי שמעון בן אלעזר למלמד דרבי ינאי:

ונמסו כדונג. בפרקי דרבי אליעזר פרק ל"ז דרש לה מדכתיב (תהלים קי"ב, י) שיניו יחרוק ונמס:

כמגדל השן. ומלת שן מורה על דבר קשה וחזק כדאיתא בבמדבר רבה פ"ג (סימן יב). וקרא זה מיירי בכנסת ישראל וקאמר לה שיהיה צוארה חזק להקהות שיני האויבים כמו שאירע ליעקב, דכל מה שאירע לאבות סימן לבנים (יפה תואר):

כתיב וישמע פרעה כו'. הביא זה לכאן על פסוק צוארך כמגדל השן משום שנעשה צוארו של משה כעמוד השן, ועיין עוד לקמן:

וכי יש אדם יכול לברוח מן המלך. פירוש מאחר שכבר נתפס משה והיו מכין בצוארו כדאמר הכא וזה מסתמא היה בשער המלך איך ברח מפניהם (יפה תואר):

וחייבו להתיז ראשו קהתה החרב מעל צוארו של משה שנעשה של שיש ושלמה מקלס אותו צוארך כמגדל השן. אמר רבי אביתר ולא עוד אלא שנתזה. כן צריך לומר לפי דעתי. ועיין בדברים רבה פ"ב (סימן כט) ובשמות רבה פ"א (סימן לא) ובירושלמי ברכות פרק הרואה (ה"א). ורצה לומר שעל ידי שקהתה החרב נבהלו נחפזו כל הרואים וברח משה מפניהם, ור' אביתר סבירא ליה שהרואים שנקטע ראש חשבו שהיא של משה ומשה ברח מפניהם כי לא שתו לב עליו (יפה תואר):

קוסטנר. פירוש בלשון רומי דיין החוקר ושוטר החוקר ביסורים את המחוייבים (מוסף הערוך):

ויצילני מחרב פרעה. יתורא דקרא דריש דאלהי אבי בעזרי מחרב פרעה הוה סגי, ויצילני למה לי, אלא לדיוקא (יפה מראה). וגם מדלא כתיב מיד פרעה אלא כתיב מחרב פרעה משמע מתחת החרב ממש הצילו ולא לקוסטינר (מתנות כהונה):

ר' בון הוי קרי כו'. משום דקשה ליה מה פשעו של קוסטינר שנהרג כי מצווה מפרעה הוא, לכן משני ר' בון דטעמא מפני שידע ה' שהקוסטינר חפץ ברעת משה, ולפי שהצרה שבא על הצדיק אינה חוזרת ריקם לכן יבא הרשע המיצר לו תחתיו ובמקומו, וזהו שנאמר צדיק מצרה נחלץ, הצדיק אף על פי שבא עליו צרה הוא נחלץ מהצרה, ויבא רשע תחתיו, ואותו הצרה אינה חוזרת ריקם אלא הרשע המיצר לו בא תחתיו באותה הצרה עצמה, וכמו המן, ואותן שהלשינו על חנניה מישאל ועזריה:

אמר רבי ברכיה כפר לצדיק רשע. רצה לומר לאו דוקא רשע המיצר לו לצדיק, אלא כל רשע שהוא, ולפי שהקוסטינר רצה להרוג את משה בחרבו נתקיים בו (תהלים לז, טו) חרבם תבא בלבם, וזה נס יותר גדול שבחרבו של עצמו ניתז ראשו:

מלמד שירד מלאך בדמותו של משה כו'. מפרש ויברח משה מפני פרעה שברח בעת שעמד בפני פרעה ומפניו ברח, ואיך אפשר זה, אם לא שנסתר דמות משה מפרעה ונתראה לפניו מלאך בדמותו, ובעוד שהיה משה עדיין לפני פרעה נסתר וברח מפניו:

איסכולין. חכמי עצה:
מי שם פה כו'. הרואה יראה שבפסוק זה לא הוזכרו החגרין, ובשמות רבה ובדברים רבה הנזכרים לעיל לא גריס ליה, ואפשר שדרש פקח נוטריקון קפח כלומר החגרים שנתקפחו שוקיהם (מתנות כהונה):
ועתה לכה כו'. כלומר מעתה יש לך על מה לסמוך. ונראה דצריך לומר ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך שזה הפסוק כתוב אחר מי שם פה לאדם:
שלשים ושש מזכין כו'. בילקוט גרס ברכות בחשבון שהיו יושבין ומחשבין שלשים ושש מזכין ושלשים וחמש מחייבין זכאי:
על שער בת רבים. פירוש הסנהדרין היושבים בלשכת הגזית והם עיני העדה, הם היו על הסנהדראות שהיו בכל עיר ועיר שהיו הסנהדרי גדולה עליהן וכל הדבר הקשה הביאו אליהם, וזהו שאמר המדרש על שער בת רבים זו ההלכה שיוצאת מבית שער הלשכה שישבו סנהדרי גדולה שם:
ומרווחת לרבים. כן צריך לומר. רצה לומר שיוצא משם ההלכה מרווח לרבים לכל סנהדרין וסנהדרין שבכל עיר ועיר:
שיכן לנטות אחרי רבים. מפרש על שער הסנהדרין שכן הדין בהם לנטות אחרי רבים, ושיכן פירושו שייך, רצה לומר ששייך הדין בהם לנטות אחרי רבים:
אפך כו'. זה בית המקדש, ההיכל נקרא אפך כדכתיב (דברים לג, י) ישימו קטורה באפך וגו' (הגר"א):
רוב תכשיטין כו'. דרש אף על המצח:
כך כהונה ולויה ומלכות מבית המקדש. כן צריך לומר. שמשנחרב הבית המקדש נתבטלו הכהנים מעבודתם ולוים משירם ובטלה מלכות מישראל:
כמגדל הלבנון. ואין לבנון אלא בית המקדש שנאמר [ההר] הטוב, כן צריך לומר (אות אמת):
שמלבין. רצה לומר על שם כך נקרא לבנון, ועיין ויקרא רבה פ"א (סימן ב):
צופה פני דמשק אמר רבי יוחנן כו' עד שערי דמשק. כי עד עתה היה המקום שנקרא צופים חוץ לירושלים שמשם היו רואים את ההיכל, ולעתיד לבא שיהיה ירושלים עד דמשק יהיה הצופה אצל דמשק, וזהו צופה פני דמשק (הגר"א):
רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי נחמיה אומר חדרך זה מלך המשיח שעתיד להדריך כל באי העולם בתשובה. ורבי יהודה אומר זה מלך המשיח שהוא חד ורך. חד לאומות ורך לישראל. אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית העבודה שאני מדמשק ויש שם ששמו

חדרך. ודמשק מנוחתו וכי דמשק מנוחתו. כן צריך לומר לפי דעתי, ועיין ספרי ח"ב (פרשת דברים) פ"א ובילקוט זכריה. ורצה לומר דבשלמא אי אמרינן דחדרך זה מלך המשיח יש לפרש הא דכתיב ודמשק מנוחתו פירושו שהמלך המשיח ינוח בדמשק, אבל אי חדרך הוא מקום על כרחך צריך לומר שדמשק מנוחתו קאי על ה' א"כ קשה הא אין מנוחתו של ה' אלא בירושלים. ותירץ לו שעתידה ירושלים להיות מתרחבת כו' עד שערי דמשק. ומקשה לר' יוחנן שסבירא ליה שירושלים יהיה מתרחבת והא כתיב ונבנתה עיר על תילה דמשמע על מקומה ולא תהיה גדולה יותר. ומשני שירושלים לא תתפשט עד דמשק ברוחב ובאורך אלא בגובהה תתפשט ברוחב ובאורך, אבל למטה תהיה בנויה על תילה כמו שהיתה בראשונה:

עד שיחיה ריפע. ובילקוט ישעיה גרס שיחי דיפי, שיחי פירושו גומא, יקבי המלך (זכריה יד, י) תרגומו שיחי דמלכא והוא ים אוקינוס (מתנות כהונה). והמוסף הערוך גרס עד שיחי ריפע, פירוש בלשון יוני ורומי שם הרים גבוהים במחוז טטר, ויש אומרים שנקראים כן על שם ריפת בן גומר עד כאן לשונו. ובנוסח אחר איתא כדאיתא בילקוט ישעיה קפיטיל מ"ט וזה לשונו עד יקבי המלך ר' ברכיה אמר עד אוקינוס, ר' זכאי רבה אמר עד שיחיא דיפו, ולא פליגי האי מאן דאמר עד אוקינוס עד היקבים שיקבם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, ומאן דאמר עד שיחיא דיפו עד יקבים שייקבם המלך שלמה, הרי לארכה כו', וזה הוא הנוסחא האמתית כאן, ובמדרשים שלפנינו יש חסרון הניכר. אך קשה למה יקרא שיחיא דיפו יקבי המלך שלמה, כי עמקי תהומות הים אוקינוס יתכן להקרא יקבי המלך הקדוש ברוך הוא, אבל מאיזה טעם יקראו שוחות הים יפו יקבי המלך שלמה. אך נראה שהוא מטעם שמצינו כתוב בענין בנין בית המקדש שאמר חירם מלך צור בזה הלשון וַאֲנַחְנוּ נִכְרֹת עֵצִים מִן הַלְּבָנוֹן כְּכָל צָרְכֶּךָ וּנְבִיאֵם לְךָ רַפְסֹדוֹת עַל יָם יָפוֹ וְאַתָּה תַּעֲלֶה אֹתָם יְרוּשָׁלָם (דברי הימים ב' ב, ט"ו), לְהָבִיא עֲצֵי אֲרָזִים מִן הַלְּבָנוֹן אֶל יָם יָפוֹא (עזרא ג, ז), ואחשוב באיזה אופן העלה שלמה את העצים מן הים יפו לירושלים אשר אין שם דרך סלולה וישרה כלל רק דרך עקלתון ובעקמימות גדול, על כרחך שבאמת ראה שלמה לחתור בקרקע הים יפו דרך חדשה כענין תעלות וצנורות שעושין לשדות בית השלחין, להמשיך מי הים יפו בשיחין ובורות, ודרך בם השיט הרפסודות עד ירושלים דרך ישרה בלי שום עקמימות, ועל שם מלאכתו זאת יתכן מאד להקרא ים יפו יקבי המלך שלמה, ומן אז והלאה היה דרך כבושה מן הים יפו לירושלים עם שהיה מרחק רב ביניהם, וזהו שכוון המדרש כאן בהתרחבות ירושלים עד

הים ההוא בדיורין וישוב אנשים וקראם יקבי המלך שלמה מטעם האמור (מהמופלא מורינו הרב משה חייקילס מוילנא):

צר לי כו'. שגבהו של העולם קטן מהכיל אותה:

צר לי המקום גשה לי ואשבה. כן הוא בילקוט ישעיה רמז תע"ב וכן צריך לומר:

פרק ו

הרשים שבכם חביבין כו'. הכוונה שלכאורה יחשב היות העני רחוק משתקובל שועתו אל אלהים כי במה יקדם ה', כי אין לאל ידו לקדם בעולה וזבחים ומעשה הצדקה וכיוצא, ולא עוד אלא שנראה כי נסתרה דרכו מה' אחר שאין ה' נותן לו די מחסורו, ולפי האמת זו אינה ראיה שפעמים הצדיק בצער בעולם הזה לסבות ידועות ותעל שועתם אל האלהים להטיב להם וכמו שאמרו ז"ל (חולין פו, א) צדיקים לאחריני מהני לדידהו לא מהני, ואמרו (שם) בת קול יוצאת ואומרת כל העולם נזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, לכן אמר שהרשים חביבים לפני ה' כאליהו שאף שהיה מצטער במזונותיו שפעם הוצרך לאשה אלמנה לכלכלו, ופעם לעורבים, עם כל זה היה מועיל להשביע כל העולם בתפלתו על הגשמים, וכדי שלא יחשב היותו בלתי חביב מאד מאחר שהוצרך לשום פניו בין ברכיו נראה שהוצרך להצטער בתפלתו וזה יורה על היותו בלתי נאהב למעלה, לכן אמר כי זה לא היה משום צער אלא לרמוז לזכות הברית, ולפי שיש מי שמלבד עניותם הם נכנעים ביד אחרים ומשועבדים כעבדים ואלה יחשבו שהם רחוקים מה' שאינם שליטים בעצמם לקיים המצות, לכן אמר עוד הדלים והרשים שבישראל רצה לומר אלו שעניותם כפול ומכופל, עם כל זה קרובים לה' כדוד, שאף על פי שהיה מגורש אחרי הצאן כעבד נמכר עם כל זה בטוב לבבו קרבו ה' והשלימו, וכן ענין דניאל שהיה סריס ועבד בהיכל מלך עד שהיה צריך כמעט להתנאל במאכלות אסורות להתפרנס, ועם כל זה בתם לבבו ניצול ועלה לגדולה, ופירוש והיה הנכשל בהם לפי זה החלש והעני על דרך (שמואל א' ב, ד) ונכשלים אזרו חיל. ואמר עוד שאין צריך לומר שה' יעתר לבקשתם אלא שאף לפעמים תשרה שכינתו עליהם, שאף שאין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר, זהו על הרוב, אבל לפעמים לצורך שעה תשרה בזולת תנאים אלו, ולכן אמר כאן כי מאחר שה' נשבע להשרות שכינה על ישראל לא סגי בלאו הכי, ולכן אף שלא יהיו עשירים תשרה שכינה עליהם כשלא ימצאו יותר ראוים מהם (יפה תואר). ועיין בויקרא רבה פרשה ל"א (סימן ד):

ברהטים של אבינו יעקב. פירוש לזרעו קורא כן לפי שרץ כחץ (מעריך):

ואל הבקר רץ. בתנחומא (תצוה סימן ו) קאמר בזכות שתי ריצות שנאמר ואל הבקר רץ, וירא וירץ לקראתם:

מלך זה משה כו'. הוא מעין מה שכתבתי לעיל כי לא בזה ולא שקץ ענות עני בתפלתו, אמר כי העשיר לא תהיה תפארתו בתפלתו לענות בה שפעמים תדחה ולא יועילנו כל עשרו שהרי משה שהיה מלך ועם כל זה נגזר עליו עונש ולא יכול כפרה בתפלתו (יפה תואר):

ר' נחמיה אמר מלך זה משה. אף על פי שאינו מחדש בזה על דברי רבי ברכיה כלום, איידי דבעי למימר אמר הקדוש ברוך הוא למשה כו' נקט לה, כלומר שפיר דרשינן מלך במשה מכיון דאמר לו הקדוש ברוך הוא שיגזור כמלך (יפה תואר):

כך תהא גוזר כו'. נראה דלאו בעניו מצות ה' קאמר, דמה גוזר איתא במה שיצוה לעשות מצות השם, כל נביא וחכם יגזור כזאת מבלי היות מלך, אלא לדברי הרשות קאמר בענין המלחמות ומנוי שרים ושופטים כטוב בעיניו וכיוצא, ואף על גב דְּמַצַו את בני ישראל דכתיב בענין מצות ה' דרשינן ליה, מכל מקום אם אינו ענין למצות ה' כי מה טעם לומר כאן לשון צואה מזולתן, דריש דרמיז שיגזור על בני ישראל בדברי הרשות, ולא סבירא ליה למדרש כדדרשינן בספרי (נשא סימן א ועוד) אין צו אלא זירוז (יפה תואר) ועיין שם:

פרק ז

מה יפית כו'. עיין כל זה לעיל פסוק הנך יפה ריש פרשה ד' ופסוק הנך יפה שבפרשה א' סימן ס"ב:

בסדין בציצית. שאף על פי שהסדין של פשתן ותכלת דציצית הוא צמר מכל מקום שרי, דאתי עשה ודחי לא תעשה דשעטנז:

מה יפית בנטיעה. שהנטיעה גם כן מצוה כדאיתא בויקרא רבה פרשה כ"ה (סימן ג) וכמו שכתבתי לעיל פ"א סימן ס"ב:

בערלה. דכתיב (ויקרא יט, כג) שלש שנים יהיה לכם ערלים, :

בנטע רבעי. דכתיב (שם פסוק כד) ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש הלולים לה'. ונראה דצריך לומר מה יפית בנטיעה ומה נעמת בערלה ובנטע רבעי, מה יפית במילה ומה נעמת בפריעה, מה יפית בתפלה ומה נעמת בקריאת שמע, מה יפית במזוזה ומה נעמת בתפילין, מה יפית בסוכה ומה נעמת בלולב, מה יפית בתשובה ומה נעמת במעשים טובים (וסבירא ליה שצדיק גמור כל ימיו עדיף מבעל תשובה), מה יפית בעולם הזה ומה נעמת בעולם הבא, ומה שסיים המדרש ומה נעמת לימות המשיח מיותר, שהוסיפו בטעות לפי עירבוב הנוסחא מאיזה מעתיק:

אהבה בתענוגים זה אהבתו של אברהם שהיה מתחטא כו' זה **אהבתו של דניאל כו'**. מפרש מה יפית ומה נעמת אהבה שהראו אברהם ודניאל להקדוש ברוך הוא בתענוגים, בזמן שרצו ליתן להם תענוגי העולם, כמו לאברהם הרכוש של סדום, ולדניאל שליש המלוכה, ולא רצו לקבל התענוגים האלו, בכדי לקדש שם שמים על ידי זה, והיו מתחטאים (לשון תענוג כמו שפירש הערוך ערך חט א') שאמרו שיש להם דים בלעדי זה:

נבוז ראשה. נבוז הוא ראש ושר כדמפרש ואזיל:

תמן כו'. פירוש במדינת הים קורין לאיפרכא שהוא דוכוס ומושל נבוזבזאתך, וכך אמר לו גדולתך וממשלתך איני חפץ ותן אותה לאחר:

ר' ברכיה אמר בזבוזיך. מדלא כתיב ובזתך דרש בו **בזיזין בני בזיזין** וכך אמר לו גזילתך תן לאחר, ומפרש והולך מאי איכפת ליה אם הוא גזל או לא, ואמר המשל אומר קבל מתנה ממי שירש נכסיו ולא ממי שגזל אותם, כי לא יועילו ולא יצליחו אוצרות רשע:

פרק ח

כבר נעקר. וכדמפרש לקמן:

לחבר. מחבר נחשים:

שהיו לו שני חכינים. כן צריך לומר. פירוש שני נחשים:

אלו מרדכי ואסתר. צריך לומר בימי מרדכי ואסתר, וכן אלו השני (אות אמת):

הדא מסייעא לרבי בנייה כו'. פירוש הא דאמר רבי תנחומא ורבי מיאשא מסייע ליה לרבי בנייה:

רובן של אותו הדור צדיקים היו. למדו זה ממה שלבשו שק ויציעו אפר וזעקו אל ה' כמאמינים בדברו ובוטחים בישועתו, ויעתר להם ויענם בצרתם, ועוד שאין ספק שהיו שם חגי זכריה ומלאכי נביאים והם עלו עמהם מן הגולה, וכן החרש והמסגר אלף (ספר מנות הלוי). עוד יש לומר שלמדו זה מדכתיב שק ואפר יוצע לרבים ושק ואפר אינו נוהג אלא בבני אדם גדולים כדאיתא בבראשית רבה פרשה פ"ד (סימן כ), הרי שהיו רובם צדיקים:

ודא מסייע לרבנן כו'. פירוש הא דאמר רבי פנחס ורבי חלקיה מסייע ליה לרבנן:

בגוים אשר נשבו שם וגו'. אשר נשברתי את לבם הזונה אשר סר מעלי:

אשר שבו שם אין כתיב כאן אלא כו'. ורצונו לומר דחנניה מישאל ועזריה בבבל היו שנשבו לשם מארץ ישראל, א"כ הוי ליה למימר אשר נשבו שם, אבל מרדכי ואסתר שהיו בפרס ומדי לא נשבו לשם מארץ ישראל אלא נשבו מארץ ישראל לבבל, רק אחר

כך כשמלכו מדי ופרס עלו מבבל לשם, וזהו שאמר שבו שם רצה לומר ששבו מבבל לשם (רד"ל):

אפרים מה לי כו'. רצה לומר שבקרא כתיב אפרים מה לי עוד לעצבים אני עניתי ואשורנו אני כברוש רענן, ומפרש המדרש שכך אמר הקדוש ברוך הוא כשיאמר אפרים (רצה לומר כללות ישראל שנקראו על שם אפרים) מה לי עוד ליצרה של עבודה זרה וישוב מלעבוד, אני יהיה נענה לו כשיתפלל אלי ואצילנו מצרתו, וישראל אמרו ואשורנו וגו' ודרש ואשורנו מלשון שירה, ורצה לומר שאמרו לא אשורנו וכי לא שרנו שירה לפניך בים וכפפנו ליצרה של עבודה זרה, אלא הוי אומר אני הוא שכפפתי כו', וזהו אני כברוש רענן. ועיין לעיל פ"א סימן ס"ז, וכן כאן צריך לומר לא אמרנו שירה לפניך, אני כברוש רענן הוי אומר אני הוא שכפפתי כו':

בספק. פירוש בספק אבדן חס ושלום (מתנות כהונה). או פירושו שאחשורוש נקרא מספק על שהיה הפכפך ולא עמד בדעה אחת אלא היה תמיד בספק:

על שעבדו. פי שחזרו לסורם הרע (מתנות כהונה):

אמרו לו אף על פי כן לא עבדו אותה בכל לבם שנאמר כי לא ענה מלבו כו'. רצה לומר שכתיב שם ורחם כרוב חסדיו כי לא ענה מלבו ויגה בני איש, ומפרש ליה ורחם כרוב חסדיו והטעם כי לא ענה מלבו, כלומר כי שום אחד מישראל לא ענה עצמו תחת יד עבודה זרה של נבוכדנצר מלבו ומנפשו כי אם שהיה משתחוה לצלמו ובפיו ובשפתיו כבדו אבל לבו היה רחוק ממנו. ואף על פי שידע הקדוש ברוך הוא שלא יעמדו בנסיון על הפה מכל מקום ויגה בני איש הביא תוגה לבני אברהם יצחק ויעקב שנקראים בני איש כמו שפרש"י (תהלים ד, ג) לנסותם על ידי נבוכדנצר אם יעמדו בנסיון, שהבחירה ביד האדם ואין ידיעת הקדוש ברוך הוא מכרחת, או פירוש ויגה כמו שפירש התרגום לאסתקפה תבירה, וזהו שסיים ועמד והגה את מכתן:

בשני מקומות פעלו ישראל כו'. וזה כי בסיני אמרו בפיהם נעשה ונשמע ובלבם שמו ארבם לעשות עגל כמו שראו פני השור שבמרכבה בשעת מתן תורה וכדאיתא בבמדבר רבה פ"ז (סימן ד) רבי מאיר אומר כו' אלא בשעה כו', ובבבל עשו להיפך שהשתחוו לצלמו של נבוכדנצר רק לפנים, אבל לבם היה לשמים ובפיהם היו אומרים כשאר אומיא ולישניא, שנאמר כי לא ענה מלבו כמו שפירשתי לעיל, אך אף על פי שלא עשו אלא לפנים מכל מקום צריכין כפרה ורפואה לנפשם על זה, לכן הביא עליהם איש צר כו' והגה את מכתן ורצה לומר ורפא את מכתן, ויהיה ויגה מלשון (הושע ה, יג) וְלֹא יִגְהֶה מִכֶּם מָזוֹר שפירש הרד"ק ולא ירפא, אף כאן היה להם צרת המן לרפואה שקרבם

לתשובה, עד אשר ישלטו המה בשונאיהם. ועיין באיכה רבה פ"ג סימן כ"ח מה שכתבתי לפי הגירסא:

ועשרים ושלשה מכל ישראל. ונמצא שאף שחנניה מישאל ועזריה לא עבדו, מכל מקום העשרים עבדו:

שלשה שלשה ושלשה מכל ישראל. לרבי שמעון בן יוחאי אתי שפיר כפשטיה טפי הא דכתיב (דניאל ג, ח) אכלו קורציהון דיהודאי, שכל הנבחרים מהם הנמצאים שם לא השתחוו, אבל למאן דאמר עשרים ושלשה והשתחוו עשרים הנשארים לבד חנניה מישאל ועזריה, א"כ מאי קורציהון דכולהו יהודאי הוא (רד"ל):

הלכו להם אצל דניאל כו' הלכו להם מיד אצל יחזקאל. יש לפרש טעם שאלתם משום דכיון דלא היו מישראל במעמד הזה רק חנניה מישאל ועזריה ולא היה עשרה מישראל שם וא"כ לא היה בפרהסיא והיו רשאים למסגוד משום וחי בהם ולא שימות בהם (יומא פה, ב), או לקדש שם שמים וכדסבירא להו הרבה מהפוסקים דאין וחי בהם חיוב אלא רשות, ועיין מה שכתבתי בענף:

חבי. לשון חביון וסתר, כלומר שיתחבאו ויברחו להם:

ומה את בעי כו'. מה אתה רוצה שיאמרו הצלם הזה השתחוו לו כל האומות, כי לא ירגישו שאין שם ישראל ויסברו שאף הם השתחוו, ואין זה קידוש השם. ואמר להם יחזקאל ומה אתם אומרים שתעשו, אמרו לו רוצים אנו שניתן בו פגם באותו צלם שנהיה שם ולא נשתחוה לו, בשביל שיאמרו האומות הצלם הזה כל האומות השתחוו לו חוץ מישראל:

והילל. לשון יללה וקינה:

בין מציל כו'. הן לא קדייק, או הן או לאו:

מן דנפקין כו'. משיצאו מאצל יחזקאל:

אלא שביק כו'. הנח אותם ולא תאמר להם מאומה, שאניח אותם שילכו לפי תומם ולא יסמכו על הבטחתי כדי להגדיל שכרם:

הלכו ופיזרו עצמן בין האוכלסין. בתורת כהנים סוף פרשת אחרי מות פי"ג איתא שכל האוכלסין היו שטוחים על פניהם משתחוים, והם עומדים כתמרים כמו שכתוב זאת קומתך דמתה לתמר, והיינו נמי דקרי להון להלן בשם עמודים, שהיו נראין אז כעמודים בכל ההמון הרב:

הדא הוא דברייתא כו'. זהו שהבריות נשבעים ואומרים אנכי נשבע במי שמקיים העולם על שלשה עמודים, וזהו הקדוש ברוך הוא שהעמיד קיומו של עולם על שלשה צדיקים כדמפרש ואזיל:

רבי אלעזר אמר כמין פלניס ורבי שמואל אמר כמין אווגי. כן הוא הגירסא הנכונה. ופלניס פירושו בלשון יוני שם כללי לשבעה כוכבי לכת, והכוכבים מאירים ואינם שורפים, לכן לא שרף אותם האור, ורבי שמואל הוסיף טעם לשריפת המטילים אותם לתנור, וקאמר שהיה האור כמין אווגי, פירושו בלשון יוני אור זך ובהיר כאור שמש, וְחִצֵּי השמש למרחוק יבעירו (מוסף הערוך). והערוך גרס כמין אווקי, ולגירסתו גם כן ניחא שאותיות גיכק מתחלפות זה בזה והוחלף אות ג' לאות ק':

פרק ט

אמרתי שאני מתעלה כו'. פירוש אמרתי אתעלה ואתגדל בכלל ישראל שנקרא תמר (כדאמרינן (סוכה מה, ב) מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, כך ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים) שכולם יקדשו שמי ולא ישתחוו לצלמו של נבוכדנצר ויהיה להם לכולם לב אחד להקדוש ברוך הוא, אבל לא נתעליתי אלא בכם היינו בחנניה מישאל ועזריה, אבל האחרים חללו שמי והשתחוו, ועיין בחלק (סנהדרין צג, א) ברש"י ובמהרש"א, ודרש זה עולה לפי דעת רבנן דלעיל בסימן הקודם:

לא פחיתא דהיא עבדה כו'. פירוש אילן תמר זה אף על פי שאינו עושה פירות של כלום, מכל מקום אינו פוחת מלעשות שלשה אילנות ממין הנקרא אלבנין (בבמדבר רבה ריש פ"ג גרס מן תלת אנבונין) תרגום כריח לבנון (לעיל ד, יא) כריח אולבנין:

באתרין כו'. במקומינו קורין לאלבניין סנסנייה:

הדא הוא דכתיב באדין גבריא אילך. הרי שלא קדשו שמו אלא השלשה חנניה מישאל ועזריה. ואגב דמביא זה הפסוק מפרש ליה דסרבליהון הוא גוליהון או מוקסיהון, ובפרק חלק (צב, ב) ובתנחומא סדר נח (סימן י) למדו מזה דאפילו בשעת הסכנה לא ישנה אדם את עצמו מן הרבנות שלו שהרי חנניה מישאל ועזריה היו לבושין בגדי תפארתם כשהושלכו לכבשן, והטעם בזה שלא יראה מבוהל ומפוחד ומבוייש מהשונאין (רש"י). עוד טעם שלא יראה האדם עצמו מצטער ומתאבל על דין שמים, אבל יקבלו מאהבה ובשמחה דרך כבוד (רש"א). ועיין בבראשית רבה פרשה ל"ו (סימן ו) משמע שמשום שכסה שם ערות אביו זכה שלא יפשיטו לבניו הם חנניה מישאל ועזריה את בגדיהם, ועיין שם ביפה תואר:

בגוליהון. פירושו בלשון יוני כובע ומצנפת של ראש (מוסף הערוך):

ששה נסים. כן צריך לומר (אות אמת):
צף הכבשן. שהכבשן היה משוקע בארץ כעין כבשן של סיד וצף ועומד על גבי קרקע כדי שיראוהו כל העולם (רש"י):
ונפרץ הכבשן. נפלו קצת כותליו כדי שיוכלו כולם לראות בתוכו (רש"י):
ונשרפו ארבע מלכיות. מלכים ואנשיהם שסייעו לנבוכדנצר להשליך חנניה מישאל ועזריה לתוך הכבשן (רש"י):
אימוס שירוף. שנעשה חציו שרוף באש, אימוס פירושו חציה (מתנות כהונה). ועיין בתנחומא סדר צו (סימן ב) ומה שכתבתי שם, והערוך גרס אומוקסירוס וכתב המוסף הערוך פירושו בלשון יוני חציו שרוף, וכן גרס המעריך וכתב ופירושו נא ויבש ולשון יוני הוא, והיא מלה מורכבת מן אומו שפירושו נא, ומן קסירוס שפירושו יבש, וזהו שאמר בתנחומא סדר צו שנשרף חציו, עד כאן לשונו:
מן הדין קרא. יש לפרש דמשמע מיניה שהוגבה הכבשן דאם לא כן היאך ראה אותם, אכן על פי גירסת התנחומא סדר נח וילקוט קהלת ורבינו בחיי בפרשת נח נראה שדייק מסיפא דקרא דכתיב פקו ואתו ולא אמר סקו משמע שהכבשן היה צף למעלה ולא היו צריכין לעלות:
וסטרו על פיו. פירוש הכהו על פיו, ועיין בירושלמי פ"ו דשבת (בסופו):
בר אית ליה. בתמיה, ואף על גב דאשכחן (שמות ד, כב) בני בכורי ישראל, (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, לא קשה, דמאמר בנים איפשר דרך חבה ודמיון מה, אבל דכתיב במלאכים (איוב א, ו) ויבואו בני האלהים (שם לח, ז) ויריעו בני אלהים, יש לומר שפירושו בני אלהים אישי המלאכים כמו (שופטים יט, כב ועוד) בני בליעל (איוב ל, ח) בני נבל (תהלים מט, ג) בני אדם גם בני איש, שפירושו אישים כי אלהים שם משותף למלאכים, אבל הכא דכתיב בר אלהין יחיד נראה בן ממש לאלוה (יפה מראה):
ויתיב מילך. שוב ותקן דברך:
פריטין משלו היו. הוא דרך משל, כלומר משלו ומכיסו היה צריך לחזור ולשלמו, כלומר הפה שאמר וצוה להשליכם באש על דבר שלא השתחוו לצלם שלו חזר והודה שהקדוש ברוך הוא הציל אותם (מתנות כהונה). או פירושו הפה שאמר תחילה בר אלהין חזר ואמר מלאכה:
פרקו ואתו כו'. פירוש שברו הכותלים ואתו אין כתיב כאן, אלא פוקו ואתו, מכאן שהיה פרצות בכתלים ולא הוצרכו לעשות שברים ופרצות:

דכתיב שלח למכנש כו'. ורצה לומר שבתחלה מונה שבעה ובעלייתו אינו מונה רק שלשה הרי שנשרפו ארבעה מהם. והדברי מלכא הוא כמו וכל שלטוני מדינתא דכתיב ברישא והמה כל השלטונים בכלל. ועיין בילקוט ובתנחומא סדר נח ובתנחומא סדר צו הוא משובש ועיין מה שכתבתי שם:

איסטרטטי. מיני שלטונות הן, ושלשה הראשונים מפרשם לקמן, ואולי שבלבול טעות סופר יש כאן וצריך לכתבן פה (מתנות כהונה):

איסכלוסקוקי. פירושו בלשון יוני ורומי מדיינים (מוסף הערוך):

שהם שוברים את הדברים. שוברים ומעוותים הכתובים כרצונם ודעתם הסרוחה (מתנות כהונה):

ואנדיקין. פירושו בלשון יוני שופטים (מוסף הערוך):

אין לי אלא אלו בירידתן. פירוש לא נמנו אומות הללו אלא בירידתן לכבשן כלומר בראש הענין, בעלייתן מנין שלא היו אלא שלש:

הארכונות. שרים הממונים לעשות משפט:

שהן נחשדין. דרש אחשדרפניא נוטריקון נחשדין (כמו נשחדין) ופונין דין, כלומר נוטלין שוחד ומטין דין (מתנות כהונה):

והדברי מלכא קשישי ואיסטרוקוגיסי. לומר שהדברי מלכא אינו מין אומה בפני עצמה, אלא הן הזקנים ואיסטרלוגיסי חוזי כוכבים שהיו לפני המלך, והדברי כמו (ישעיה מז, יג) הוברי שמים:

מן הדא דהוא אמרה בפומיה. כלומר בזה שאמר בפיו עצמו:

בל כו' נבו. שמות עבודה זרה הם. כרע וקרס לשון נפילה ושבירה:

אמר רבי פנחס אותה הרוח כו'. משום דקאמר הרוח בה' הידיעה וקשה ליה ואיזה הרוח, וקאמר רבי פנחס אותה הרוח שהפילה כו':

כמה הוה נבוכדנצר מפתהו לדניאל כו'. צריכין אנו לומר שדבר זה היה אחרי דבר חנניה מישאל ועזריה כי בכל זאת לא שב נבוכדנצר מדרכו הרעה והיה מפתה לדניאל כמדובר בדברי רבנן (מנות הלוי):

דרידיא ליה. שיש לו כח וממשלה ורודה ומושל בכל ויש בו ממשות. אבל יותר נראה דכן צריך לומר דרדיא ליה, אמר ליה (פירוש דניאל אמר ליה לנבוכדנצר) ואית ליה ממשא, אמר ליה חמי כו':

אמר ליה חמי מהו עביד כו'. ראה מה שהוא עושה ואתה מעצמך תשתחוה לו:

זיני זמרא. פירוש כל מיני כלי זמר:

לית את יהיב כו'. האין אתה נותן לי רשות לעלות ולנשק צלם שלך על פיו, אמר ליה ולמה על פיו, אמר ליה לפי שהפה מטיב ומטעים לדבר ולפיכך אנשק אותו:
מיסלק כו'. כשעלה היה משביע את הציץ:
והוציא את בלעו. הציץ היה בלוע בתוך פיו, וקרא קדריש דכתיב בירמיה סימן נ"א (פסוק מד) וּפָקַדְתִּי עַל בֵּל בְּבָבֶל וְהוֹצֵאתִי אֶת בִּלְעוֹ מִפִּיו:
מן דנחת כו'. משירד נתאספו כל מיני זמר והיו מזמרים לסגיו ולא היה עושה כלום:
הוו נסבין כו'. היו לוקחים את טעות שלהם, כלומר דמות עבודה זרה שלהם והיו משברים אותם ועשו אותן זוגין ופעמונים ותלו אותם בצואר כלביהם וחמוריהם והיו מקשקשים בהם ואמרו באו וראו אל מה היינו משתחוים:
מקרקשים. מקשקשים כמה דאת אמר (כתובות פו, א ועוד) מקרקש ליה בזוזי:
פרץ וזרח. בני תמר נגזר עליהם לישרף עם תמר אמם:
ואת אמר כו'. דמשמע מפני שנשרפו בכבשן היו מעלים ריח:
ולמה היה דומה. פירוש אל מה היה ריחן דומה לריח שדה של תפוחים, שכשיצאו מכבשן האש היה הולך ריחן כתפוחים והיינו ריח גן עדן:

פרק י

בעל דבב. פירוש שונא, וסיפיה דקרא קדריש דובב שפתי ישנים:
שפתותיו רוחשות עליו בקבר. דהיינו שבהזכרת דבריהם חלק תורתם תעורר שורש נשמתן למעלה, ולהיות כי נשאר בקבר קוסטא דחיותא הקשורה בשורש נשמתן כדאיתא בזוהר, על כן בהתעוררת נשמתן מתעורר החיות שבגוף, וזהו פירוש הולך לדודי למשרים לשורש נשמתו, ומשם הוא דובב (ספר הפלאה [כתובות] בפתיחתא [אות ט]) ועיין מה שכתבתי בענף:
רוחשות. פירוש נעות כאילו מדברות, והיינו כשמזכירין דבר שמועה מפיו שפתותיו רוחשות, ופרש"י בבכורות (לא, ב) והנאה היא לו שדומה כחי:
ככומר של ענבים. ובגמרא מסיים מה כומר של ענבים כיון שמניח אדם אצבעו עליו מיד דובב אף תלמיד חכם כיון שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה שפתותיהם דובבות בקבר, עד כאן. ופרש"י כומר כלי שמניחין בו ענבים עד שמתחממין ויינו נח לצאת כמו מכמר בשרא דתמיד נשחט. דובב היינו רוחש ונע ויוצא למעלה:
כהדין דשתי קונדיטון כו'. משום דחכך כיין הטוב כתיב סבירא ליה למר דהיינו קונדיטון שהוא יין מתוקן בדבש ופלפלים, ומר סבירא ליה דאינו אלא יין לחוד אלא שלהיותו חשוב שהוא יין ישן נקרא יין טוב (יפה מראה):

פרק יא

שלשה שוקן הן. כלומר שלשה תשוקות הן הנזכרים בכתוב שהם תשוקות גמורות שאין דומה להם, שלא יתאוו כל כך בערך זה לדבר אחר וכדמפרש ואזיל. וכתב היפה תואר בבראשית רבה פ"ך (סימן ז [טז]) דקשה ליה אמאי נקט בהם לשון תשוקה ולא אהבה וחבה, ולכן אמר דלשון זה מורה על החשק הגמור:

אין שוקין של ישראל אלא באביהם שבשמים. פירוש שאין ישראל משתוקקים אלא בהקדוש ברוך הוא, ולפי זה ישראל הם החושקים, עוד יש לפרש שאין תשוקת ישראל אלא בהקדוש ברוך הוא שהוא לבדו חושק אותם, ולפי זה הקדוש ברוך הוא הוא החושק. ועיין בבראשית רבה פ"ך ששם הגירסא נשתנה מדהכא, ועיין ביפה תואר ובנזר הקודש שם:

אין שוקה של אשה אלא לבעלה. שאין האשה אוהבת אלא לבעלה, וכל שכן אם עשאה כלי שאין אשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי כדאיתא בפרק קמא דכתובות [ד, א בתוספות ד"ה בעילת מסנהדרין כב, ב], ואם קצת מהנשים תחשוקנה באחרים הן על המעט (יפה תואר):

אין שוקיו של יצר הרע אלא בקין וחבורתו. פירוש שאין יצר הרע משתוקק ואוהב אלא לקין ורשעים שכמותו שנאמר ואליך תשוקתו, וכנוי תשוקתו רצה לומר תאות יצר הרע שמתאוה אליך, ואף על פי שהיצר הרע גם כן הוא מתאוה מצדיקים וכאמרם (סוכה נב, א) כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, מכל מקום אמר שאין תשוקתו אלא לקין כו', משום שלפי האמת אין תאותו אלא באלו שעושים רצונו ויש לו תועלת מהם, אבל מצדיקים יודע שאין לו תועלת מהם אף על פי שודאי ישתוקק להביאם במצודתו (יפה תואר):

אין שוקן של גשמים אלא בארץ. מדברי הרמ"ע יראה שמפרש שהגשמים משתוקקים לארץ לשוב לכמו שהיו קודם שנאמר (בראשית א, ט) יקוו המים ולכן ירצו לשוב לכסות הארץ, ומפרש קרא פקדת הארץ ותשוקקה שנתן ה' תשוקה לארץ שתהיה נחשקת מהגשמים ועל כן ירדו בה. ולפי זה אפשר לפרש כל חלוקות מדרשינו על שיטה אחד, כי גם אומרו אין תשוקתן של גשמים כו' הוא כפי מה שפירשתי באשה ויצר הרע וכפי הפירוש הראשון שפירשתי בתשוקתו של ישראל להקדוש ברוך הוא. ועיין עוד ביפה תואר ונזר הקודש באריכות ביאור המאמר הלז:

תעשירנה. לשון עושר:

תעשרנה. לשון מעשר וכדמפרש ואזיל שתעשה לכם אחד כו', ואיידי דמייתי האי קרא דריש נמי הך דרשא דהכא:

תשים אנו. דריש תשוקתו בשתי מלות, מענין תשישות וקווי, ופירש שאף על פי שאנו תשים מצרותנו מכל מקום אנו מקוים לו ולא הנחנוהו בכל צרותינו לומר אין בו יכולת להושיענו חס ושלום כי ידענו שעונינו גורמים (יפה תואר):

ומיחדים שמו שתי פעמים כו'. להסמיך זה להקודם יש לומר דרך דרש, לפי שהצרות יורו על חילוף רשויות חס ושלום לומר שאחד פועל הטובות וזה שמציר הוא אחר שפועל הרעות, על כן אנו מיחדים שמו תמיד כי ידענו שלעולם הוא אחד, שלא כדעת הטועים בזה, ועל זה הדרך כתב בעל עקדה בפרשת שמע על רבי עקיבא שיצאת נשמתו באחד (יפה תואר). ואפשר שזהו שאמר ומיחדים שמו כו' הוא דבר אחר על ועלי תשוקתו, דדריש ועלי אני מקבל אהבתו דהיינו יחודו וכמו שקבעו (במטבע קדושה) פעמים באהבה שמע אומרים (רד"ל):

פרק יב

רוח הקודש צווחת ואומרת כו'. דברי מדרש אלו קשה להולמן, והמתנות כהונה כתב שחסר כאן ברכת הכותיים, ולי אפשר לפרש כמו שכתוב לפנינו, רק צריך אני להאריך קצת בהקדמות להסביר דברי המדרש שלפנינו, והוא זה, כי הנה זאת מודעת שיש לישראל מעלה ושבח בשני אופנים, אחד אם הם צדיקים גמורים אז הם יפים בערך עצמם, והשני שאפילו אם אינם חס ושלום במדרגה הזאת מכל מקום הם יפים בערך נגד אומות העולם שהם גרועים יותר, (וכבר הארכתי בזה בפתיחתא דאיכה רבתי סימן י"א) ואז הם כשושנה בין החוחים, עוד הקדמה קטנה, איתא בילקוט תהלים מזמור ט' שהקדוש ברוך הוא דן את האומות בלילה בשעה שהם ישנים ובטלים מן העבירות, וישראל ביום בשעה שהם עוסקין במצות. ומעתה נבוא אל ביאור המאמר, רוח הקודש צווחת ואומרת, מליצה בשביל ישראל (ואפשר שצריך לומר כנסת ישראל צווחת ואומרת, ועיין בפרק עושין פסין [עירובין כא, ב]) לכה דודי, אתה הקדוש ברוך הוא שנקראת דודי **נצא** אני ואתה **ונטייל בדימוסין של מדינה**, פירוש בדרכים של עולם (ובאות אמת כתב שבנוסחאות אחרות איתא נצא ונטייל בעולם) ונראה החילוק שיש בין ישראל להאומות, כי אף שאין לישראל שלימות גמור מצד עצמן, מכל מקום ראה שלימותם בערך האומות. **נלינה בכפרים בכופרים בך**. **אמר רבי אבא בר כהנא אף על פי כן לשעה**, רצה לומר אף על פי שהם בטלים בלילה מעבירות הוא רק לשעה, אבל תיכף כשמשכימים הם משתחוים לעבודה זרה, אבל **נשכימה לכרמים אלו ישראל**

שנקראו כרם **ונראה** מעשיהם **אם פרחה הגפן זו קריאת שמע** שמיד שפרחה הגפן רצה לומר בתחלת התראות היום כל אחד קורא קריאת שמע, **פתח הסמדר**, סמדר הוא קודם שיגמור, רצה לומר קודם שנגמר צאת השמש בגבורתה הם הולכים ל**בתי כנסיות** ול**בתי מדרשות** להתפלל. **הנצו הרמונים** היינו שנגמרו, רצה לומר אחר שלש שעות היום צאת השמש בגבורתה הם הולכים למשא ומתן באמונה וה**תינוקות יושבין ועוסקים בתורה** כל היום, וכדאיתא ברבה סדר בלק (כ, כ [יט]) שאמר בלעם שאין אומה בעולם כיוצא בהם הרי הם ישנים מן התורה ומן המצוה, עומדין משינתן כאריות וחוטפין קריאת שמע וממליכין להקדוש ברוך הוא ונעשין מאריות ומפליגין לדרך ארץ למשא ומתן כו'. או הכי קאמר אף על פי כן לשעה, רצה לומר אף על פי שתעריך את האומות לפי שעה של לילה שהם בטלים אז מן העבירות, ולא תעריך אותם לפי שעה של יום שעושים עבירות, ונשכימה לכרמים אלו ישראל, רצה לומר וישראל תעריך לפי מעשיהם של יום, מכל מקום יש חילוק רב ביניהם, שישראל קורין קריאת שמע כו' וזהו שאמר נראה אם פרחה הגפן כו' **שם אתן את דודי לך** פירוש שם אראה לך חשיבות ישראל שהם אוהבים ונאמנים וידידים לך, שהם מעמידים לך צדיקים וצדקניות ונביאים ונביאות מתוך עסקם בתורה ומצות:

פרק יד

עולמי ישראל. פירוש בחורי ישראל:

שלא טעמו טעם חטא. רצה לומר שמפרש בדודאים ממש, והוא מין עשב שיש לו ריח טוב כמפורש בפרק חלק (סנהדרין צט, ב). ודימה שלא טעמו טעם חטא לריח הטוב, דבהיפך לגבי יש חטא נאמר נרדי נתן ריחו (מהרש"א ערובין שם) ועיין בפרק עושין פסין:

ואינן מכירות אדם אחר. רצה לומר שלא יודעות אדם אחר על דרך (בראשית יט, ח) אשר לא ידעו איש (מתנות כהונה). ובפרק הנזכר לעיל איתא אלו בנות ישראל שאוגדות פתחיהן לבעליהן, ופרש"י שקושרות פתחיהן לצורך בעליהן שאינן נבעלות לאחרים, שאוגדות לשון אגודה:

בא וראה כמה הם חביבין הדודאים כו'. כלומר שלא תקשה לך תביעת לאה את יעקב בעלה שיראה דרך פריצות, שהרי מצינו שענין זה היה חביב לפני הקדוש ברוך הוא, נראה שכונתה היתה לשם שמים (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה ע"ב:

מן השדה בערב כו'. ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבוא כי שכור שכרתיך בדודאי בני:

ונשתכרה שבטים. שלפי שצפה הקדוש ברוך הוא שלא היתה כוונתה אלא לשם שמים להעמיד שבטים לפיכך נתן לה כדאיתא בבראשית רבה פרשה הנזכר לעיל:

וקבורה. כדאיתא ברבה שם שלפי שזילזלה רחל במשכב הצדיק לפיכך אינה נכנסת עם יעקב בקבורה אף על פי שהיתה אשתו העיקרית, וזכתה לאה לזה שתהיה נקברת עמו כמו שנקברו כל האבות עם בת זוג:

והפסידה הבכורה. דנטלה הבכורה מראובן ונתנה ליוסף, ואף על פי שנטילתה מראובן היה בחללו יצועי אביו כדכתיב בדברי הימים (א' ה, א), מכל מקום צריך טעם למה ניתנה ליוסף ולא לשמעון הקרוב אליו או ליהודה שהוא מלך, אלא על כרחך שבדודאים זכתה רחל לבכורה, והיינו זכותה שבקשה הדודאים לבשם יצועי יעקב על דרך (משלי ז, יז) נפתי משכבי כמ"ש הרמב"ן וזה לאהבתה משכבו להעמיד זרע ממנו, או מפני שמסגולתם להועיל להריון, ולכן בקשה אותם להשתדל במאמצי כחה בדרך טבעי בדרך הרפואות (יפה תואר). עוד יש לומר דכוונת מדרש זה אל מה דאיתא בבראשית רבה פרשה צ"ט (סימן ו) כי עלית משכבי אביך בשעה שהבאת דודאים והיתה אמך אומרת לאחותה המעט קחתך את אישי את עלית משכבי וחללת יצועי, ופירש שם היפה תואר כשנתפשרה לאה עם רחל שישכב עמה הלילה קפץ ראובן מיד ובלבל יצועי אביו שהיה בבית רחל כדי שיבא וישכב אצל אמו, ואף על פי שברצון רחל היה הדבר לא היה לו לראובן לטפל בזה שהוא גנאי שיבלבל יצועי אביו בידו, הרי מבואר דסבירא ליה דחילול יצועי אביו הוי במעשה הדודאים, ובחילולו יצועי אביו ניטלה ממנו הבכורה וניתנה ליוסף שהוא מבני רחל, והיינו דקאמר לאה הפסידה דודאים ונשתכרה שבטים והפסידה בכורה ורחל נשתכרה דודאים ונשתכרה בכורה, שעל ידי מעשה דודאים בא ראובן לידי חלול יצועי אביו ומזה ניטלה הבכורה מראובן שהוא מבני לאה וניתנה ליוסף שהוא מבני רחל (נזר הקודש):

והפסידה שבטים. שראוי היה שתלד רחל ארבעה כלאה אלא על שביזתה משכב הצדיק ולאה חיבבה זכתה לאה בזה שהפסידה רחל:

אמר רבי לוי כתיב כו'. זה שייך להא דלעיל דאמר דבר אחר הדודאים נתנו ריח רבי יודן ורבי לוי, ואיתא שם מאמר רבי יודן, והפסיק אחר כך בדברי רבי אלעזר ורבי שמואל בר נחמן, ועכשיו חוזר לענין ראשון ומסיק דברי רבי לוי:

זו גלותו של יכניה. שהיו צדיקים שהיה בהן החרש והמסגר:

זו גלותו של צדקיהו. שהיו רשעים כדאמרינן במסכת הוריות [ו, א] (ומצינו דמדמה כלל ישראל לתאנים כמו שכתוב (לעיל ב, יג) התאנה חנטה פגיה על שם שיש בהם

טובות ורעות). ולפי שהוזכר עונשם שם בקרא לכליה אמר **אין תימר שגלותו של צדקיהו לא עשו תשובה** ובטל תקותם לעולם, **תלמוד לומר הדודאים נתנו ריח שני הדודאים הטובים והרעים נתנו ריח**, שגם גלות צדקיהו עשו תשובה. ועיין בפרק עושין פסין ובמהרש"א שם:

יציאות. מעות להוצאה:

ראה מה הנחת לי ומה סגלתי לך. ופירושו ומה כנסתי וקבצתי לך:

וגם הוספתי לך עליהם. הכוונה על הסייגים וגדרים שהוסיפו מעצמם עליהם וכמפורש במסכת נדה (עיין שם סו, א) שגזרו כמה ספיקות, וכחומרא דרבי זירא שאפילו רואות טפת דם כחרדל יושבות עליו שבעה נקיים (עיין שם סו, א), וזה שאמר על פתחינו כל מגדים, חדשים הוא הגזרה חדשה שגזרתי על עצמי לישב שבעה נקיים על טפת דם כחרדל, וגם ישנים היינו מה שצותה התורה לישב בנדתה שבעה ימים ואחר תטהר לבעלה, דודי צפנתי לך, רצה לומר דודי צפון ומשמר לך החדשים וגם הישנים. ואף שלכאורה הוה ליה למכתב ישנים וגם חדשים, שהחדשים נתוספו על הישנים, אך דאיתא במדרש קהלת (עיין לעיל פ"א פסוק ב סימן ב) ובפרק עושין פסין שיש ליזהר יותר בדברי סופרים מבדברי תורה, לכן הניח הישנים בריבוי דגם לענין זהירות (מהרש"א):

צופנים. טומנים:

אתם צופנים במצות. ע"ד בלבי צפנתי אמרתך:

אלא דדידיה כו'. של הקדוש ברוך הוא הוא הרבה יותר משל אותו שישראל צופנים לו:

פרשה ח

פרק א

באיזה אח כו'. לשון קושיא הוא, כלומר היכן מצינו אח שאוהב את אחיו דקאמר מי יתנך כאח לי, והלא מצינו קין ששונא את אחיו, וכן כל הנזכר דמפרש ואזיל. ומשני דלאו על סתם אחים קאמר, אלא על יוסף ובנימין ומשה ואהרן קאמר, ורמוזים במה שכתוב יונק שדי אמי אמצאך בחוץ אשקך כמו שאפרש, והכי משמע מלשון התנחומא דגרסתו התם ישראל אומרים לפני הקדוש ברוך הוא מי יתנך כאח לי את מוצא כל האחים שונאים זה את זה קין שונא להבל כו' ובאיזה אח אומרים ישראל לפני הקדוש ברוך הוא כמשה ואהרן כו' (יפה תואר). ועיין בשמות רבה פרשה ה (סימן א) ובתנחומא סדר שמות (סימן כז):

בקין להבל כו' כישמעאל ליצחק כו'. מפני שכוונתו לומר שדרך האחים לשנוא זה את זה כדפירשתי הזכיר כל הנזכר בתורה (יפה תואר):

ישמעאל שונא ליצחק. כדאמר בתנחומא שנאמר ותרא שרה את בן הגר המצרית וגו' ואין מצחק אלא שבקש להרגו שנאמר יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו:

יונק שדי אמי הוי אומר כו'. רצה לומר יונק שדי אמי רמז על יוסף ובנימין שהיו בני אם אחת לאפוקי שאר האחים שעמו שלא היו מאמו, ובאומר אמצאך בחוץ אשקך רמז למשה ואהרן שנאמר בהם וישק לו:

כיוסף לבנימן. והוא הדין בנימין ליוסף, אלא נקט יוסף לבנימין משום שאהבת יוסף לבנימין מפורש בקרא שנאמר (בראשית מג, כט-ל) וירא את בנימין אחיו בן אמו וגו' וימהר יוסף כי נכמרו וגו'. עוד יש לומר משום שיוסף ינק שדי אמו של בנימין, אבל בנימין לא ינק שדי אמו של יוסף שהרי מתה מלידה. ויפה תואר כתב שצריך לומר כיוסף ובנימין וכן איתא בתנחומא:

שנאמר וירא יוסף אתם את בנימין וגו'. נראה שטעות נפל בכל הספרים כי אין שום רמז בכתוב זה מענין אהבה לבנימין, אבל ברור הוא שצריך לומר שנאמר וירא (רצה לומר יוסף) את בנימין אחיו בן אמו (דייקא, מכוון למה שאמר כאן יונק שדי אמי) וגו' וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו אל אחיו וגו', ובפסוק זה מפורש האהבה ודוקא בלבו כי לא פירשה בפיו רק במה שבמסתרים תבכה נפשו ואהבתו נסתרת בלבו, וזה שאמר שאהבו בלבו שנאמר, וזה ברור, ואפשר שבמלת וגו' דקאמר המדרש כוונתו על כל האמור בפרשה:

שנשקו זה לזה. נראה דקא מפרש וישק לו אהרן למשה ומשה לאהרן, וכן ויפגשהו ששניהם פגשו איש באחיו המבוקש לו, וטעמא מדסתם וכתב לשון דמשמע הכי והכי, ועיין ביפה תואר שהאריך בזה:

לא יבוזו לי אמר רבי פנחס כו'. רצה לומר שרבי פנחס מעמיד דבריו על סוף המקרא גם לא יבוזו לי, ודורשו על דרך אסמכתא גם כן על ענין נשיקת אהרן למשה הנזכר בפסוק וילך ויפגשהו (והוא סבירא ליה דפירוש וישק לו הייינו אהרן למשה, ולא משה לאהרן) והוא משום שהיה משה בצרה כדכתיב (שמות ד, כד) ויהי בדרך במלון וגו' ויבקש המיתו, וניצול מצרה זו בעצת צפורה כמו שנאמר שם (פסוק כו) וירף ממנו אז אמרה חתן דמים לחולות, ואחר זה אמר ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה וגו' ויפגשהו בהר האלהים וישק לו, ונשיקה זו למה, אם לא על שניצול מצרה גדולה כזו צרת מות, ואין

לנו לבזות את אהרן על נשיקה זו, ועל זה מביא רבי פנחס ממעשה שהיה גם כן דומה לזה, ודרש על דרך אסמכתא ורמז סוף הכתוב דגם לא בוזו לי:

בשני אחים. רצונו לומר אח ואחות כדלקמן (מתנות כהונה):

לית דא מבדה לי. מבדה כמו מבזה שהדל"ת וזיי"ן מתחלפין מלשון עברי ללשון תרגום. ורצונה לומר אין בזה בזיון לי שאני מנשקו, כי מרוב שמחה אני עושה זה על שהיה נתון בצרה גדולה ונצול ממנה, ובשמות רבה פ"ה הנוסחא באופן אחר (מתנות כהונה):

באננקי. בצרה:

פרק ב

אנהגך מהעליונים לתחתונים. אולי מרמז על ענין קבלת התורה שהוריד משה את השכינה לארץ, וזה היה בהנהגה ממדרגה למדרגה, כדאיתא בבמדבר רבה ריש פרשה י"ג אברהם הורידה מן השביעי לששי כו' עמרם הורידה מן השני לראשון, משה הורידה מן העליונים לתחתונים כו', ועיין שם ביד יוסף:

כתינוק בן יומא. שנתכפר להם כל עונותם ונעשו כתינוק בן יומא:

שמפוטם במשניות. התלמוד בלול ומפוטם בתוך המשניות, ועיין בפתיחתא דאיכה רבתי סימן כ"ג ובסוף מדרש קהלת:

מעסיס רמוני אלו ההגדות. דבר אחר מיין הרקח אלו נסכים מעסיס רמוני אלו בגדי כהונה גדולה. כן צריך לומר (רד"ל):

פרק ה

עלויה כו'. עולה משמשת שתי לשונות, לשון עליה ממש ולשון סילוק וירידה כמא דאת אמר (איוב ה, כו) כעלות גדיש בעתו, (בראשית מט, ט) מטרף בני עלית:

מיתתה כו'. חזר לפרש מנין שהיה סילקה דהיינו מיתתה מן המדבר, וקאמר היך מה דאת אמר במדבר כו':

פרקי תורה. מתרפקת דרש בהיפוך אותיות מתפרקת כלומר מנחת פרקים (מתנות כהונה). ובנוסח אחר איתא מתרת פרקי תורה (אות אמת) פירוש שמתרת כל הספיקות שיש בפרקי תורה ומלכות:

הר סיני ונצב בשמי מרום. כן צריך לומר (מתנות כהונה) או צריך לומר ונעלה (אות אמת):

והיו ישראל נתונים תחתיו. כמו תחת התפוח ושם עוררתיך לקבל תורתי:

ותפוח זה מוציא פירותיו תחלה כו'. הקשה ר"ת הרי אנו רואים שגדל כשאר אילנות, ומפרש דתפוח היינו אתרוג, (שיר השירים ז, ט) וריח אפך כתפוחים מתרגמינן כריחא

דאתרוגא, ואתרוג פריו קודם לעליו שדר באילן משנה לשנה ואחרי שנה נושרין עליו של אשתקד ובאין עלין אחרים, הוי פריו קודם לעליו, רצה לומר לאותן עלין שבאחרונה (תוספות שבת פ"ח, א):

אם אתם מקבלין תורתי מוטב כו'. ואף על פי שכבר הקדימו נעשה לנשמע, שמא היו חוזרים כשראו האש הגדולה שיצאה נשמתן (תוספות שם). ובתנחומא סדר נח (סימן ג) איתא שהתורה [שבכתב] קבלו מרצונם הטוב, ועל תורה שבעל פה כפה עליהם ההר כגיגית:

ואם לאו הריני כובש כו'. במסכת שבת פ"ח, א' איתא אמר רבי אחא בר יעקב מכאן מודעא רבה לאורייתא. והקשה הרשב"א א"כ למה נענשו כיון שהיה להם טענת מודעא. ותירץ שמכל מקום לא ניתן להם ארץ ישראל רק על מנת שיקבלו תורתו כמו שכתוב ויתן להם ארצות וגו' בעבור ישמרו חוקיו, וכשלא קיימו הגלם מארצם, וכשגלו מארצם חזרה מודעא זו. אך קשה שאף שלא ניתנה להם ארץ ישראל רק על תנאי אם ישמרו התורה, מכל מקום על זה שלא שמעו לא היה לו אלא להגלותם ולא לענותם עוד ביסורים קשים ומרים, אבל לפי דברי התנחומא ניחא שתורה שבכתב קבלו ברצון, והם עברו בבית ראשון גם על תורה שבכתב, כי בית ראשון היה בו עבודה זרה גילוי עריות שפיכות דמים, א"כ לא היה על זה טענת מודעא, לכן היה עונם גדול מנשוא:

ואם לאו הריני כובש עליכם ההר כו'. ואין זה סותר להא דאמר לעיל ובריש רות רבה דאם לא קבלו ישראל את התורה היה הקדוש ברוך הוא מחזיר כל העולם לתהו ובהו, דהכי נמי קאמר הכא שיחזור כל העולם לתהו ובהו, דהיינו לפי טבע הבריאה שהיה העולם כולו מים במים וחסד אלהים היה בשביל האדם שיקוו המים למקום אחד ואם לא יקבלו התורה יחזור לטבע תהו ובהו ושם תהא קבורתם. ובפענח רזי כתב שהוכרח לכפות ההר עליהם דבלאו הכי היו משה ואהרן ובניהם מקבלים התורה ולא היה העולם חוזר לתהו ובהו (רש"א במסכת עבודה זרה ב, ב):

בההוא אתרא כו'. באותו מקום סכנה עברת כמה גדולה היא הסכנה שעברת עליה מעתה דומה כאילו היום ילדתך אמך, כמה צער עברה עליך ועתה נבראת בריה חדשה:

חבלה בשעה שאמרו כו'. שאז כאילו נולדו בו ביום וכאילו בזה היום היה לאמם חבלי לידה:

שמה חובלה בשעה שאמרו לעגל כו'. חובלה פירושו נתמשכנה, שנוטל ממנה המשכן:

עלובה היא הכלה. חצופה היא הכלה שמזנה בתוך חופתה, כישראל כשעמדו בסיני עשו את העגל (רש"י):

שנאמר ותפרעו כל עצתי. ובעגל כתיב (שמות לב, כה) כי פרוע הוא. ואמר לשון אבדו עצה כו' שהוא לשון המקרא בשירת האזינו (דברים לב, כח) כי אובד עצות נקט, דדריש ליה בספרי שם כן עיין שם (רד"ל):

ומצאתי חככם. חיך שלכם, ובאות אמת הגיה כליכם:

פרק ו

מה שחשבת בלבך כו'. דרש שימני כמו שחתמת והסכמת בלבך:

קיפקליטור. פירוש שליח, ויותר נראה שצריך לומר ספקלטור, ופירושו בלשון רומי ממונה להרוג מחוייבי מיתה למלכות:

קוזמוקרוטיר. צריך לומר קוזמקרטור, פירוש בלשון יון קוזמו עולם קרטור תופש (מוסף הערוך):

זה מלאך המות. אין פירושו שראו שם מלאך המות היה מדבר עמו, אלא הכי פירושו ששמעו הקול שעל ידו נמלטו מיד מלאך המות (יפה תואר):

שקרוי חשך. בתנחומא סדר וישב (סימן ד) איתא וחשך על פני תהום זה מלאך המות המחשיך פניהם של בריות, ועיין שם מה שכתבתי:

שנאמר והלחת. זה ראיה לתחילת דברי המדרש שאמר הקדוש ברוך הוא למלאך המות שאין לו עסק באומה ישראלית:

אל תקרי חרות. דקדק זה משום דהיה לו לכתוב חרות בלוחות כלומר חקוק בלוחות, אלא על כרחך הא דכתיב חרות על הלוחות פירושו חירות נתנה להם בשביל הלוחות (אלשיך ורי"ף). ועיין בעירובין דף נ"ד, א' ובתנחומא סדר כי תשא (סימן טז):

חירות מן היסורין. הבאים לגוף מחולאים ועניות וכיוצא:

נותק. פירוש תולש, ורצה לומר שיפסק המלכות ממנו שלא יקום מזרעו על כסא המלוכה, ודייק לה מדכתיב כניהו בן יהויקים מלך יהודה דלמה ליה למימר מלך יהודה הא ידעינן ליה, אלא לומר שענין הנתיקה הפסק המלכות מביתו לגמרי (יפה תואר). ועיין בויקרא רבה פ"י (סימן ה) ופרשה י"ט (סימן ו):

אנתקך אין כתיב כאן כו'. והצורת התיבה תיבת האותיות (אות יא) הביא הנוסחא בשם הפסיקתא והילקוט אתקך אין כתיב כאן אלא אתקנך:

ממקום שנתיקתך שם תהיה תקנתך. פירוש הדג"ש שבתי"ו מאתקנך מורה על חסרון נו"ן פ"פ, והמלה מורכבת משני שרשים היינו נתק, תקן, וזהו שדרש ממקום שנתיקתך כו' היינו כאילו כתיב אנתקנך (צוהר התיבה שם):

אנא שמעית כו'. אני שמעתי קולו של רבי יצחק שהיה יושב ודורש דבר זה של יכניה, ואין אני יודע מה הוא:

תימר כו'. תאמר זה הדבר שדרש:

אבל בימי בנו מצליח. דהיינו זרובבל שהיה בן בנו שהצליח שהיה פחת יהודה, ואין זה סותר למה שכתוב כי לא יצלח מזרעו איש יושב על כסא דוד ומושל עוד ביהודה, דיש לומר דכל זה בימיו קאמר:

אסיר שהיה כו'. מייתי הכא דרשת שמותיהם אגב אורחיה משום דכפי הדרשא שמעינן מהכא נמי ביטול השבועה כיון דשאלתיאל רמז שנשתלה ממנו מלכות בית דוד, אלא ודאי שנשאל על נדרו שהיה אסיר (יפה תואר):

שאסר הקדוש ברוך הוא בשבועה. היינו בענין המלכות, ועל זה הוא שנשאל להתיר לו (יפה תואר):

שני דברים שאלו ישראל. (עיין תענית דף ד, א):

מי שבורו מלא מים כו'. בספרי האזינו פיסקת ש"ו הלשון בורו וגתו מלא יין, וגירסא דהכא צריך לומר מי שבורו מלא זתים (רד"ל):

כשם שאי אפשר לאדם לשכח כפות ידיו. כמה דאת אמר (תהילים קלז, ה) אם אשכחך וגו' תשכח ימיני:

קנאה שמקנא לה ואומר לה אל תדברי כו'. מפרש מפני שהאהבה עזה לכן קשה הקנאה כשחושדה שבוגדת בו, וכן יש לפרש בכל הני דרשי קמייתא דהכא דקב"ה וישראל. ועיין זוהר ויחי דף רמ"ה, ומצורע דף נ"ד ע"א (רד"ל):

אהבה שאהבו דורו של שמד להקדוש ברוך הוא כו' שעתיד הקדוש ברוך הוא כו'. דבר זה צריך ביאור מדוע תלה קנאת הגאולה דוקא בדורו של שמד, אבל הדבר מבואר על פי מאי דאמרינן (אבות פרק ד, משנה ט) כל המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני, וכל המקימה מעוני סופו לקיימה מעושר, ולכן לפי שישראל בהיותם שקטים ושלוים על אדמתם בטלו התורה מעושר שוב באו לידי בטולה מעוני צרת השמדות וכיוצא בו, ואין להם תיקון כראוי אלא עד שיעמדו בנסיון בגזרת שמד לקבל עליהם עול תורה לקיימה מעוני עוני צרת גלות ובזכות זה ישוב ארמון לנויהו להיות שוב סיפוק בידם לקיימה מעושר ובשמחה ובטוב לבב מרב כל לעת קץ (נזר הקודש):

רשפיה רשפי אש שלהבת יה ר' ברכיה אמר כאש של מעלה כו'. רבי ברכיה מפרש האהבה היא כרשפי אש, וכאיזה אש, שלהבת יה רצה לומר כאש של מעלה, ולכן מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, כי שלהבת יה אש של מעלה אין המים מכבין אותה:

לא האש מכלה למים. כן צריך לומר:

פרק ז

מים רבים אלו כו' לא יוכלו לכבות כו'. קשה מהי תיתי שיוכלו לבטל אהבת ה' מישראל, ואיך היה עולה בדעת שיהיו דבריהם נשמעים להפר את אהבת ה' מישראל. ונראה לפרש שאפילו יקטרגו הם כנגד ישראל לומר שגם ישראל חוטאים כמותם ולמה יבחר בהם יותר מהאומות, וכל שכן כשירצו להתקרב לה' לקבל תורתו לעתיד כדאיתא בפרק קמא דעבודה זרה (ג, א) שיאמרו כי למה לו ליחד ישראל אליו כי טוב שיהיה נעבד משבעים אומות וכמו שקטרג בלעם כדאיתא בסדר (עולם) בלק (במדבר רבה כ, יח) גבי בנה לי בזה שבעה מזבחות, עם כל זה לא יוכלו לבטל אהבת ה' מישראל שה' יוכיחם בעונותיהם ותעמוד אהבתו במקומה, אמנם האומות לא יקובלו לעתיד כדאיתא ברבה סדר בלק ובבמדבר רבה פ"ב (סימן טז) , ועיין בשמות רבה פרשה מ"ט (סימן א) ובשוחר טוב מזמור ט"ו (יפה תואר):

תסבריות. פירוש אוצרות, מזוינו מלאים (תהלים קמד, יג) תרגום תיסוורתא מליין:

בדבר אחד מן התורה. על שבטלו את ישראל מדבר אחד של תורה:

סמך ליה. היה סומכו תחת כתפיו ורבי יוחנן היה נסמך עליו:

מטון כו'. הגיעו לבית שדה:

שרי. התחיל:

דלא שבקת. שלא הנחת לזקנתך כלום:

ונקלה זאת בעינך כו'. הגם שמתחלה הודיע שלצורך תלמוד תורה מכר שדותיו וכרמיו ומשום הכי קאמר ונקלה זאת בעיניך בתמיה, אלא דעל כל זה היה קשה לרבי חייא הדבר כי טוב בעיניו שישאר קצת ולא יבא להצטרך לבריות (יפה תואר):

שנתן לששת ימים. ואף על פי שהששה ימים היו לכל הנבראים יחד אבל לארץ לא הוצרך אלא יום אחד שנאמר בו (בראשית א, ט) יקוו המים ותראה היבשה, ואפילו תימא שנבראת ביום אחד ונגלית ביום אחר מכל מקום ליכא אלא שני ימים. יש לומר שאף על פי שכל חלק נברא ביומו, אך כיון דכל העולם כאיש אחד מקושר קצתו במקצתו וכל חלק צריך לאחרים, שהארץ צריכה למאורות להצמיח דשאיה וכן לגשמים הבאים על יידי הרקיע, והקש אל זה בכל הדברים, לכן אמר על כל דברים הנמצאים עכשיו שנבראו בששה ימים (יפה תואר):

היה דורו קורא עליו אם יתן כו'. אם יוציא אדם כל ממונו לעסוק בתורה כמו שעשה רבי יוחנן בוז יבוזו לו פירוש שביזת גוג ומגוג תהיה לו כמו שכתב המתרגם (יפה תואר):

פורחת באויר. כשהיו נושאין אותה היתה מסולקת מעל האנשים ופורחת באויר שהמלאכים היו נושאים אותה, אי נמי אחר שנקבר היתה פורחת באויר שהיו מוליכין אותו לגן עדן (יפה תואר). עוד יש לפרש דאיתא בתנחומא סוף סדר משפטים וסדר עקב (סימן ד) ובזוהר וירא דף ק"ח אין לך בית רובע בחללו של עולם שאין בו תשעה קבים מזיקים, והאיך עשויין, אמר רבי לוי פורמא (פירוש מסווה) בפניהם כגון חמורים של טוחנים, וכשהמלאך כורז תנו כבוד לצלמו של הקדוש ברוך הוא האדם בשלום, וכשעונות גורמין הפורמא נגלה והאדם נזוק עיין שם, והצדיקים שבדור רבי אושעיא הרגישו איך שנטהר האויר מכל המזיקין על ידי המלאכים הטובים שנבראו על ידי מעשיו הטובים שפנו הדרך לפניו שלא יקריב זר אל מטתו, קראו עליו אם יתן איש וגו', ועיין מה שאמרתי בהספד (בספר) הוי אריאל:

פרק ח

אלו עבדו עבודה זרה כו'. ולכאורה חלילה לומר כן על עם ישראל, ואפשר שהכוונה על דרך שאמרו (זוהר הקדוש ח"א כז, ב ועיין שבת קה, ב) כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה, כל המלבין פני חברו כאילו הרגו (בבא מציעא נח, ב), וכן יש כיוצא בזה לענין גילוי עריות (עיין סוטה ד, ב), ואין להאריך:

בא יום הכיפורים ומכפר עליהם. אפשר רוצה לדרוש ביום שידובר בה על יום הכיפורים שידובר בה ווידוי פה לפני ה' ונתרצה להם כמה דאת אמר (הושע יד, ג) קחו עמכם דברים ושובו אל ה' (רד"ל):

רבי ברכיה פתר קרא באברהם אבינו. יבואר על פי מאי דאיתא במדרש (בראשית רבה יט, ז ולעיל ה, א) ובזוהר שמתחלה קודם חטא אדם הראשון היה קישור וחיבור בין העליונים לתחתונים, ועיקר שכינה ובני פמליא שלו בתחתונים היתה, ובחטא אדם הראשון נסתלקה שכינה למעלה ונעשה פירוד בין העליונים לתחתונים ונסתלק מלמטה אור שפע העליון, וכן בחטא דור אנוש ודור המבול והפלגה נתרחק יותר אור קדושת השכינה מלמטה למעלה בשמי מרומים, ותחילת התיקון היה אברהם שעל ידו ירד שוב שפע העליון למטה ונתברך כל העולם, ומאז נעשה שוב חיבור וקישור בין עליונים לתחתונים, וזהו שאמר אחות לנו קטנה זה אברהם שאיחה פירוש שחיבר ותפר את כל בני עולם אל הקדוש ברוך הוא, ועל זה מפרש בר קפרא שהוא כזה שהוא מאחה את הקרע, כי מתחילה היו העליונים ותחתונים לאחדים כבגד שלם, ואחר כך בחטא אדם ושאר דורות נעשה כקרע ביניהם, ואברהם אבינו בכח צדקתו שוב היה מאחה את הקרע לחברם יחד והיו שוב לאחדים (נזר הקודש):

שעד שהוא קטן היה מסגל מצות ומעשים טובים. אתי כמאן דאמר בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו (יפה תואר). וכן צריך לומר קטנה עד שהוא קטן כו':

שעדיין לא בא לכלל מצות ומעשים טובים. פירוש שלא בא למעשה כתיקונו, מאחר שעדיין לא דבר בו רוח ה' ולא קבל מרב ולא ידע לעשות המצוה כהלכתה, וגם לא עשה כל מצות התורה רק אותן שהשכל יחייבם. אי נמי לפי שגדול מצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה כדאיתא בפרק קמא דקדושין (לא, א), לכן אברהם בתחלה שהיה עושה מדעתו בלי היותו מצווה נמצא שלא נקרא מקיים המצות כתקונן (יפה תואר):

מה נעשה לאחותינו ביום שידובר בה ביום שגזר כו'. ורצה לומר שהקדוש ברוך הוא מענותנותו כדי לחלוק כבוד להמלאכים נתיעץ עמהם ואמר להם מה נעשה לאחותינו כלומר כדת מה לעשות בדין אחותינו ביום שידובר בה דהיינו ביום שגזר עליו נמרוד גזירה קשה לירד לתוך כבשן האש (וכדאיתא בבראשית רבה פרשה ל"ח סימן י"ט), והוא כי אף אם ימסור נפשו יש צדדים אם להצילו אם לאו, כי מצד עצמו יותר היה טוב לו למות על קידוש השם לזכות נפשו באור הנצחי, ולא ניצול אלא כדי להקים ממנו זרע קדוש, ולפי שיצאו ממנו גם כן רשעים היו בזה מיימינים ומשמאילים, וכן אם לא ימסור נפשו יש צדדים אם להחזיקו מאז מהשגחה העליונה או אם עדיין ראוי לקרבו באשר לא עשה כן אלא מחמת אונס מיראה וכמאן דאמר (סנהדרין סא, ב) העובד מיראה פטור, וכל שכן למאן דאמר (שם עד, ב) דבן נח אינו מצווה על קידוש השם:

פרק ט

אם חומה היא נבנה כו' אם מעמיד הוא דברים כחומה כו'. רצה לומר ובכן ענתה הסכמה בפמליא של מעלה לעשות פשר דבר, והוא כי אם היא חומה כדמפרש בתנחומא אם נותן נפשו כחומה זו שהיא עומדת בפני מלחמות הרבה וימסור נפשו על קידוש השם, **נבנה עליה טירת כסף נצילנו ונבנה אותו בעולם** רצה לומר ונוציא ממנו ישראל שקראם הכתוב כנפי יונה נחפה בכסף, רצה לומר יזכה להקים ממנו שם ושארית, בזרע הגון המתקיים לדורות, אבל **אם הוא דל במצות** ומעשים טובים, כלומר שאין כחו חזק במצות ומעשים טובים לעבוד את השם בלב שלם ולפיכך לא ימסור עצמו על קידוש ה', וכן איתא בתנחומא (לך לך סימן ב) וזה לשונו ואם דל הוא מלמסור נפשו על קידוש השם, **ויטלטל מעשיו כדלת** רצה לומר שאינו חזק כחומה אלא מעשיו תלויים ועומדים כדלת שהיא תלויה ומתנדנדת לכאן ולכאן, ורצה לומר שלא יעמוד בנסיון הכבשן, ודרש מלת דלת לשני ענינים, לשון דלות, ודלת כפשוטו, **נצור עליה לוח ארז**, **מה הצורה הזו** שבארץ נוחה לטשטש **ואינו מתקיים אלא לשעה**, **כך איני מתקיים עליו**

להשגיח בו **אלא לשעה** בימיו, באשר על כל פנים לא עשה כן אלא מיראה, אבל מכל מקום לא אתקיים עליו לדורות להקים ממנו זרע הגון המתקיים לדורות (נזר הקודש):

אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא אני חומה כו'. כלומר אני מעמיד דברים כחומה המתקיים למסור נפשי על קידוש השם, וכן גם שדי כמגדלות זה חנניה מישאל ועזריה, כלומר עבור זה גם זרעו יהיה בדוגמתו כי ידמו לשרשם. ולא למימרא שאברהם השיב כן ממש כלפי ה', שהרי עדיין לא נתייחד הדבור עם אברהם אלא עד אחר שהוטל לכבשן, אלא שהכתוב סידר כן הדברים דרך שאלה ותשובה. ועיקר הכוונה לומר שאברהם מסר נפשו בכל לב בלבב שלם ולכך זכה להעמיד צדיקים כמותו, והוקם ממנו גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו ושמו יתברך נקרא עליהם כדכתיב (דברים לב, ט) כי חלק ה' עמו וגו' (יפה תואר ונזר הקודש):

ושדי כמגדלות שאני עתידה כו'. וקראם שדים לפי שהם בניו יונקי שדים, וטעם כמגדלות מפני שרבים יהיו כיוצא בו כאברהם, או קראם מגדלות על גודל מעלתם (יפה תואר):

כשם שירדת לכבשן האש בשלום. כן צריך לומר, וכן איתא בהדיא בבראשית רבה פרשה ל"ט. ורצה לומר שלא הזיקוהו בידים קודם הפלתם אותו בכבשן כדרך הנדונים למיתה כי יד כל העם בו מיד (יפה תואר):

כך אני מוציאך בשלום. ודרש כמוצאת לשון יציאה כמו היא מוצאת בשור"ק המ"ם, ולא לשון מציאה כמשפטו בחול"ם, ואין משיבין על המדרש (יפה תואר):

ואחותך הגדולה שומרון וגו'. ואחותך הקטנה ממך היושבת מימינך סדום ובנותיה:

שתשרף באש. כמו סדום, וכמו שכתוב (איכה ד, ו) ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום ההפוכה וגו':

אם חומה הוא נבנה עליה טירת כסף אלו ישראל. כן צריך לומר:

נבנה עליה ונצילם. שלא ידונו חס ושלום כסדום, וכדכתיב ביחזקאל שם אחר זה (פסוק ס) וזכרתי אני את בריתי אותך וגו':

מונים. לשון אונאה.

רגל רדופים. רדופה ונחוצה ללכת לבית אביה דוגמת מה שאמרו במסכת פסחים בפרק האשה דף פ"ז, א' ובמסכת כתובות פרק המדיר , (עא, ב) כך אנו היינו רדופים ליל‍ך חוצה לארץ שהוא היה מקום תולדות אבותינו (מתנות כהונה):

ועזריה מעשיהם כחומה נבנה. כן צריך לומר:

אש של מעלה. ביומא דף כ"א, ב' איתא שם שגם בבית שני הוה האש רבוצה אלא שסיוע הוא דלא מסייעה:

ושמן המשחה. אבל שם בגמרא לא חשב שמן המשחה, וכתבו התוספות הטעם מפני שאף בבית הראשון לא היה תמיד שכבר נגנז בימי יאשיהו, ועיין בפ"ג דהוריות (יב, א) דיליף ליה מקרא דארון יאשיהו גנזו, וא"כ לפי טעם התוספות קשה מאי טעמא חשבו הארון:

ואורים ותומים. מהוה הוו דאם לא כן היו בגדי כהונה חסרים, אלא שלא היו משיבים כשהיו נשאלים בהם, עיין בבבלי סוף [פרק קמא ד]יומא (שם בתוספות ד"ה ואורים) ובבמדבר רבה פרשה ט"ו (סימן י) ובירושלמי פ"ב דתענית (ה"א) ובהוריות פ"ג (ה"ב) ובמנחת שי:

ואכבד כתיב חסר ה'. דהיינו ה' דברים שהיו חסרים בבית שני:

ביום שיגזור כורש כו' אלו ישראל העלו חומה מבבל כו'. שהיה להם לעלות חומה קודם שנגזרה גזירה זו, ומפני שלא עלו חומה גרם החטא שנגזרה עליהם גזירה זו. ועיין (לעיל פרשה ה) בפסוק (ה) קמתי אני:

חומה. כלומר בבת אחת, ועיין לעיל (ב) פסוק (ז) השבעתי אתכם:

למזמן מקמא. לקנות דבר מה, במלאכת רעהו (שמות כב, י) תרגום יונתן מקמתא דחבריה:

ואמר ליה לית את אזיל כו'. אותו שהיה שוקל אמר לו אין אתה הולך מכאן אתה בבלי שהחריבו אבותיך בית המקדש. והכי גרסינן די חרבון אבהתיה בית מקדשנא (אות אמת):

בההיא ענתה כו'. באותה שעה אמר רבי זעירא וכי אין אבותי כמו אבותי של זה, נכנס רבי זעירא לבית המדרש ושמע קולו של רבי שילא שהיה יושב ודורש כו':

יפה למדני כו'. שאבותיו היו מבבל וגרמו ליחרב בית המקדש, ועיין מזה בפרק קמא דיומא (ט, ב):

ואם דלת הוא. שעלייתם יהיה כדלתות שער שיש בו שני דלתות פותח אחד וחבירו סוגר, כך יהיה עלייתם לחצאין (רש"י יומא דף ט' ע"ב):

מה צורה זו. של ארז.

אף על פי שהיא מטשטשת מקומה ניכר. (פירוש אף על פי שהרקב שולט בו ומקצתו תולעת אוכלתו מתוכו, מכל מקום מקומה ניכר רצה לומר מקצתו קיים וניכר).

כך אף על פי שחרב בית המקדש. אמר רבי איבו אמר הקדוש ברוך הוא עתיד אני לעשות לישראל סניגור בין אומות העולם. (רד"ל כתב אפשר שצריך לומר ססמגור במקום סניגור, ועיין יומא דף ט' ע"ב).

ואיזה זה בת קול. (שזה נשאר להם בבית שני שהיו תחת ממשלת אומות העולם, כאשר נשאר מן הארז מקצת מועט). **אני חומה אמרו ישראל אני חומה ונעמיד מצות ומעשים טובים כחומה ושדי כמגדלות שאנו מעמידים כתות כתות של צדיקים כיוצא בנו שאף על פי שחרב בית המקדש לא בטלו ישראל פעמי רגלים שלהם שלשה פעמים בשנה, תנא משמתו נביאים** כן צריך לומר.

פסקה רוח הקודש מישראל שלא היתה בנביאים, ועדיין **משתמשין בבת קול**, וענין בת קול פרשתי בבאורי לתנחומא (כי תשא סימן טז בענף יוסף) ומשם תדרשנו:

הא עניו הא חסיד. וכן איתא זה לקמן בשמואל הקטן, דאלו שני מדות מביאין לידי רוח הקודש, כדאמרינן בפרק קמא דעבודה זרה (כ, ב) דאיכא למאן דאמר דחסידות גדולה מכולן ומביאה לידי רוח הקודש, ואיכא למאן דאמר דענוה גדולה מכולם ומביאה לידי רוח הקודש (מהרש"א סנהדרין יא, א):

שמעון וישמעאל לחרבא. ליפול בחרב, והיינו רבן שמעון הנשיא וישמעאל בן אלישע כהן גדול שהיו מהרוגי מלכות (רש"י):

ושאר חברוהי לקטלא. וחביריו כגון רבי עקיבא ורבי חנניא בן תרדיון לשאר מיתות, רבי עקיבא במסרקות של ברזל בפרק הרואה, רבי חנניא בשרפה בפרק לפני אידיהם (רש"י):

ובארמי. בלשון ארמי אמרן, כן הוא בירושלמי הנזכר לעיל:

שאין מספידין כו'. מפני יראת המלך ומהרו לקברו (רש"י):

נצחו טליא כו'. שהלכו פרחי כהונה בני בית חשמונאי להלחם עם חיל מקדוניא לפני יום הכפורים ונלחמו ביום הכיפורים ושמע יוחנן כהן גדול בת קול כשהיה עובד עבודה ביום הכיפורים שנצחו (רש"י):

בטילת עבידתא כו'. בטל הוא המעשה שאמר השונא להחריב הבית, ועיין בסוטה דף ל"ג, א':

גיוסלוקין. שם המלך הוא (רש"י):

אלא שאין איקונין כו'. כך הנבואה בטלה ונשאר בת קול, אלא שאין בת קול עושה מה שהנבואה עשתה:

כיון שגלו רוגז ניתן ועלה עמהם. כן צריך לומר (רד"ל):

ועלה עמהם. רצה לומר שאף שעלו אחר כך הרוגז שניתן להם כשגלו לבבל זה הרוגז עלה עמהם, שנתבטל הבנין ושוב נחרב הבית:

כיון שעלו נתרפאו. וכדאיתא בנדרים פ"ג (כב, א) ונתן ה' לך שם לב רגז בבבל כתיב אבל לא בארץ ישראל:

ריש לקיש כד הוה חמי כו'. כשהיה רואה אותם בני בבל נאספים ומחוברים בכנופיא אחת אמר להן פזרו עצמכם:

שנאמר ימאסם אלהי כי לא שמעו לו כו'. אולי הכוונה על סוף הפסוק הזה ויהיו נודדים בגוים, שענין נדידה שלילת ההעמדה במקום אחד, וכשראה רבי יוחנן שבני בבל נאספים לעמוד יחד במקום אחד היה מקנתר אותם בדברים שלא יעמדו יחד רק יהיו נודדים ונעים הנה והנה, ואמר אם הנביא הכעיסם וקללם בדברים אלו ואני לא אקנתר אותם בענין זה, בתמיה, היינו גם לי רשות לומר להם כדברים שאמר להם הנביא, אחר שהקדימני הנביא בדברי קנתור האלה:

פרש. כמו פרס, ובבלים היינו פרסיים:

לרגלי. כמה דאת אמר (ישעיה נב, ז) מה נאוו על ההרים רגלי מבשר:

סוס פרסי. כלומר סוס ורוכבו המלך עם חילו:

שבעה רועים וגו' ואלו הן כו'. רועים הם מנהיגים של הדור יהיו שבעה ודוד באמצע דוגמת מנהיגי עולם שהם שבעה כוכבי לכת והשמש באמצע, כמו שנאמר במלכות בית דוד (תהלים עב, יז) [לפני] (כי כ)שמש ינון וגו' וכמפורש לעיל מיניה (מיכה ה, א - ג) וְאַתָּה בֵּית לֶחֶם אֶפְרָתָה וגו' מִמְּךָ לִי יֵצֵא לִהְיוֹת מוֹשֵׁל וגו' וְעָמַד וְרָעָה בְּעֹז ה' וגו' דהיינו שהוא יהיה העיקר בין מנהיגים הללו, וקראם רועים במקום מנהיגים כי ברובם מפורש שהיו רועים ממש בעולם הזה דוד רועה צאן אביו, יעקב צאן לבן, משה צאן יתרו, שת נאמר בו (בראשית ד, כה) כי שת לי אלהים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין והבל היה רועה צאן (מהרש"א) ועיין בסוכה דף נ"ב, ב:

שמונה נסיכים ישי שאול כו'. הא ודאי דמשיח ימלוך על כולם כמו שכתוב (יחזקאל לז, כב) ומלך אחד יהיה לכולם, שמע מינה אלו שבעה דחשיב יהיה להם קצת שררה ונסיכות, וקבלה בידם היה שאלו השבעה יהיו עם מלך המשיח (מהרש"א):

פרק י

המונות. מלכי אומות העולם כמה דאת אמר (ישעיה יז, יב) הוי המון עמים רבים וגו':

משמרות. של אומות העולם, ודרש נתן את כרמו לנוטרים, וכן דרש לעיל (ג) בפסוק (ג) מצאוני השומרים (עיין שם פסוק ד סימן ב):

הביא איש כו'. הקדוש ברוך הוא הביא איש זה נבוכדנצר ומצא בו אלף צדיקים כמה דאת אמר החרש והמסגר אלף וכדלקמן:
דבר אחר כרם זו ארץ ישראל . כן צריך לומר (אות אמת):
וכתיב ארץ אשר. כן צריך לומר (אות אמת):
שהמו אחרי המוני המוניות דמלכוותא. כל זה יתיר, וצריך לומר במקומו שכל המלכים המו עליה (אות אמת):
מה בבל עבדה הכא. רצה לומר מה צורך הכתוב להזכיר כאן שהיתה האדרת מבבל, אלא לרמוז למעלת ארץ ישראל כדמסיק והולך, ועיין בבראשית רבה (סוף) פרשה פ"ה:
מלך בבל היה לו קצין ביריחו והיה זה. כן צריך לומר (אות אמת). ופירושו מלך בבל היה לו משנה ביריחו:
החרש אלף כו'. וקראם חרש ומסגר כדאמר בפרק המגרש (גיטין פח, סוף ע"א) בשעה שפותחין בדברי תורה נעשו הכל כחרשין ובשעה שסוגרין שוב אין פותחין. ועיין בירושלמי פרק הנודר מן המבושל (נדרים פ"ו סוף ה"ח):
שעשויה שורות כו'. שהיו יושבין שורות שורות של חכמים, ככרם זו הנטועה שורות שורות של גפנים:
שהמו אחרי הבעל ולפיכך באו עליהם המונים שהמו אחריהם המוני מלכים. כל זה יתיר, וצריך לומר במקומו שהמו עליה המוני מלאכים (אות אמת). ורצה לומר שקטרגו שלא ליתן התורה לישראל:
הדא הוא דכתיב מלכי צבאות ידודון כו'. מפרש ליה דקאי על המלאכים, וכמו שדרש ליה בשבת פ"ט דף פ"ח ע"ב, אלא דשם דרש ליה בענין אחר, וגם שם מביא מלאכי צבאות (ואף שבקרא כתיב מלכי צבאות, יש לומר שלפי שרצו לפרש הקרא על המלאכים הוסיפו האלף להסברת הענין). ור' יודן אמר שלפיכך כתיב מלכי ולא מלאכי לרמוז שאפילו מיכאל וגבריאל שהם מלכיהון דמלאכיא גם כן קיטרגו על נתינת התורה, וכן איתא בילקוט תהלים ס"ח אל תיקרי ידודון אלא ידדין, שהיו נושאין ונותנין עם משה אבי החכמה אבי הנביאות שעלה שמים והוריד התורה. ורבי יודן בשם עצמו אמר ידודון ידדון, שהיו מדדין פיטקין, פירוש שהיו משליכין פיטקין לפני הקדוש ברוך הוא כמו שכתוב ועל עמי ידו גורל שפירושו השליכו גורל וכן כאן ידודון פירושו משליכין פיטקין, שלפי שלא היה להם העזה כל כך שידברו בפיהם לכן כתבו הקטרוג על פיטקין והשליכו לפני הקדוש ברוך הוא:

רבי יודן ברבי סימון אמר ידודון בהליכה כו'. עיין מתנות כהונה, אבל לפי שטחיות המדרש נראה שכל המאן דאומרים פירשו הפסוק בענין הקיטרוג, ולכן נראה על פי מאי דאיתא בשוחר טוב מזמור ח' ובילקוט תהלים שבמתן תורה קיטרגו המלאכים ואמרו אישורך הוא שתתן התורה בשמים, ואמר להם הקדוש ברוך הוא אינה ראויה להתקיים בכם כו', ועשה הקדוש ברוך הוא חסדו ונתן אותה למשה ככלותו לדבר כל הדברים אל המלאכים, וכיון שירד משה ועשו ישראל אותה מעשה ונשתברו הלוחות שמחו מלאכי השרת ואמרו עכשיו תחזור התורה אלינו, וכשעלה משה לקבל פעם שניה את הלוחות אמרו מלאכי השרת רבונו של עולם והלא אתמול עברו עליה כו', אמר להם הקדוש ברוך הוא בכל שעה קטיגרון ביני ובין ישראל והלא כו' עיין שם, ובזה יבואר דברי רבי יודן ברבי סימון דהיה קשה ליה כפל ידודון ידודון לכן מפרש ידודון בהליכה היינו כשהלך משה פעם ראשון לקבל הלוחות, ידודון בחזירה כשחזר פעם שניה לקבל לוחות שניות שבשתי הפעמים קיטרגו:

רבי אחווה כו' עשאן מרוצין כו'. גם לו היה קשה הכפל ידודון ידודון, לכן תירץ דלכן כתיב כפל להורות שכל כך היו זריזין לרוץ ולקטרג עד שהיו רצין אחד להעביר את חברו, וכההיא דאחימעץ (דשמואל ב' י"ח, כג) דכתיב שם שהיה רץ והעביר את הכושי, ומצינו כענין הזה במלאכים דכתיב (זכריה ב, ז-ח) והנה המלאך הדובר בי יוצא ומלאך אחר יוצא לקראתו ויאמר רוץ וגו', וכתב הרד"ל שאפשר לגרוס מקרא זה לכאן:

והוא מחלקה שלל. כן צריך לומר:

הודך הוא אישורך היא. כן צריך לומר (אות אמת):

אישורך. לשון אשר קדריש:

אמר לון לית שוקה. כן צריך לומר (אות אמת). ופירושו אין תאותה של תורה יוצאת מעמכם, כלומר גזירותיה ומצותיה אינם שייכים אצליכם וכדמפרש ואזיל:

סדקאריס. אומן עושה מלאכת מחשבת מחט סידקית, והמעריך פירש אומן במלאכת המשי:

שבית שבי לקחת מתנות באדם אלו הלכות. כן צריך לומר (אות אמת). ולפי הדרשות הנזכרים לעיל יתפרש סיפיה דקרא נתן את הכרם לנוטרים, שהמלאכים אמרו להקדוש ברוך הוא שיתן להם התורה ללמוד ולעשות אותה, אבל הקדוש ברוך הוא נתן את הכרם לנוטרים היינו למי שאפשר להם לשמור אותה, ולא נתן למלאכים כי הם אי אפשר לעשותו כנזכר לעיל (הגר"א). ואמר איש יביא בפריו אלף כסף, שלכל אחד מהצדיקים

מוסרים לו כפי מעשיו אלף מלאכים כמה דאת אמר (תהלים צא, ז) יפול מצדך אלף, וכמו שאמרו בתנחומא סדר ויצא (סימן ג), ועיין במדבר רבה פי"ב (סימן ג):

כל מקום שהשרה הקדוש ברוך הוא תורתו השרה שכינתו. וכדאיתא בשמות רבה ריש סדר תרומה, משל למלך שהיה לו בת יחידה (הא דמדמה התורה לגבי ה' כבת יחידית, הוא משום שהיא חמדה גנוזה שמשתעשע בה) בא אחד מן המלכים ונטלה ביקש לו לילך לארצו וליטול אשתו, אמר לו בתי שנתתי לך יחידית היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך אל תטלה איני יכול לפי שהיא אשתך, אלא זו טובה עשה לי שכל מקום שאתה הולך, קיטון (פירוש בלשון יון חדר, מוסף הערוך) אחד עשה לי שאדור אצליכם שאיני יכול להניח את בתי, כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל נתתי לכם את התורה לפרוש הימנה איני יכול, לומר לכם אל תטלוה איני יכול, אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי (ואף עכשיו שנחרב בית המקדש מכל מקום לא זזה שכינה מכותל מערבי, וגם בכל מקום שגלו ישראל שכינה גלתה עמהם לסיבה זו, תולדות נח) שאדור בתוכו שנאמר ועשו לי מקדש וגו', עד כאן לשונו:

קודם על הארץ. על הארץ הוא עיקר הוד שכינתו לפי ששם התורה נתונה, ומן הארץ עלה הוד שכינתו והשגחתו על השמים, ובבראשית רבה פי"ב ובפסיקתא הלשון שיחק עליהם הקדוש ברוך הוא, רצה לומר בזה שפייסן תחלה ואמר להם אני דר בעליונים כו', ולא אמר להם כן אלא לפייסן שלא יקטרגו, ועיין בתנחומא סדר תרומה (סימן ט):

פרק יא

אמר הקדוש ברוך הוא כרמי שלי לפני. פירוש ישראל שנקרא כרם כדכתיב כי כרם ה' צבאות בית ישראל אף על פי שמסרתים בידי נבוכדנצר, שלי הוא ולפני, רצה לומר באמונתיהם:

אלף היו הצדיקים. כדלעיל החרש והמסגר אלף:

ונתמעטו כאן ונעשו מאתים איש. דריש ומאתים לנוטרים את פריו, לפי דברי הנוטרים שמסר כרמו להם שהוא נבוכדנצר (כדלעיל נתן את הכרם לנוטרים זה נבוכדנצר) שקטרג עליהן לפני המקום שנתמעטו על מאתים, ואמר נבוכדנצר זה להקדוש ברוך הוא האלף שהיו לך שלמה (מלך שהשלום שלו) נעשו רק מאתים (רד"ל):

ונתרבו כאן כו'. אפשר הוא מידריש מקרא דלקמיה נתן את הכרם לנוטרים איש יביא בפריו אלף כסף (ואין כסף אלא צדיקים כדלעיל) והיינו כל איש מהמאתים שאמר נבוכדנצר יביא בפריו (שיעמיד תלמידים ובנים צדיקים) עוד אלף ויתרבו על מאתים אלף, ואמר הקדוש ברוך הוא כרמי שלי לפני, ואמר נבוכדנצר האלף לך שלמה ומאתים

לנוטרים, רצה לומר האלף שהיה לך ונמסרו לנוטרים נעשו מאתים, והשיב הקדוש ברוך הוא את פריו, רצה לומר הלא להמאתים אלו יש לכל אחד את פריו האמור למעלה איש יביא בפריו אלף כו' וא"כ הם מאתים אלף (רד"ל):

מה טעם האלף לך שלמה. כי התלמידי חכמים נקראים שלמה, ועתידים צדיקים ליקרא בשמו של הקדוש ברוך הוא, והקדוש ברוך הוא נקרא שלמה מלך שהשלום שלו (רד"ל):

עד שישלימנו לאחרים. פירוש עד שילמדנו לאחרים, ובספר ישן גרס בהדיא אין הרב נוטל שכר על תלמודו עד שילמדנו לאחרים כו'. ואפשר שמפרש האלף מלשון לימד, וכאילו נקוד הַאֶלֵּף בבנין הפעיל ויוצא לשני, ותיבת שלמה מפרש מלשון תשלומין ושכר, על דרך (תהלים צ"א, ח) ושלמת רשעים תראה, וזהו הַאֶלֵּף לַמֵּד לאחרים, ואחר כך לך שלמה, תקבל תשלומין ושכר, אבל לא קודם הלימוד:

שלא במקומם. שתמיד היו הולכים בשיירא בסחורתם:

פרק יב

בבית קולין. חדרים ששם חובשין המורדין (ערוך):

קצרקטין. לפי הענין הוא שרים, וכן הוא בלשון קדר (אות אמת ומתנות כהונה). והמעריך כתב פירוש אנשי המבצר והבית שלו, והמוסף הערוך כתב פירושו בלשון רומי צבא וחיל ומחנה:

והלך לשמוע מה הימנון הן אומרים. כן צריך לומר, ופירושו זמר ושיר ושבח (רד"ל):

אל נחסר לאדונינו המלך. כלומר יהי רצון שלא יחסר ממנו לעולם כלומר וחי לעולם:

ביום השבת משכימים כו'. כתב רמ"א בא"ח סימן רפ"א סעיף א' ונוהגין שבשבת מאחרין יותר לבא לבית הכנסת מבחול משום דבתמיד של ימות החול נאמר בבוקר ואצל שבת נאמר וביום השבת דמשמע איחור עד כאן. ומצאתי רמז לזה במגלה עמוקות (תשא דרוש ב) ואתה קדוש יושב תהילות ישראל, סופי תיבות שבת, כי בשבת יושב וממתין הקדוש ברוך הוא לתפלות ישראל:

ואין חברים אלא מלאכי השרת. שהם בני האלהים דוגמת ישראל (רש"י):

ותנו דעתכם שלא תשנאו כו'. זה נדרש גם כן על לשון חברים שיהיו כולם חברים זה לזה באהבה, ומקשיבים זה לקול זה לעשות כל אחד רצון חבירו באהבה (רד"ל):

ותחרות ומצות. כן צריך לומר, ופירושו מחלוקת (רד"ל):

כשישראל נכנסין לבתי כנסיות. דהיינו שקורין קריאת שמע בצבור שאז חוזר הש"ץ ה' אלהיכם אמת, דבזה נשלמים רמ"ח תיבות, מה שאין כן כשאומר קריאת שמע ביחיד בביתו שאז חסר מהרמ"ח שלש תיבות:

בקול אחד. שאין אחד משמיע קולו יותר מאחרים. כתב הרד"ל מזה המדרש סמך לדעת הרדב"ז בתשובה ח"ג סימן תמ"ו שיקראו הצבור קריאת שמע ביחד מלה במלה, ולפי דעת הגאונים (עיין תשובת הגאונים שבסוף ספר נהרות דמשק [שערי תשובה לייפציג תריח] סימן שמ"ג) שאומרים קריאת שמע בלחש, צריך לומר שכאן מדבר על פסוק ראשון שלזה אומרים ביחד ובקול רם כמו שכתוב בהגה"ה באורח חיים סוף סימן ס"א, עד כאן לשונו :

בדעה וטעם אחד. לקבל עול מלכות שמים שלימה (גבול בנימין). ובאות אמת מגיה בדעה אחת ובנועם אחד:

כשאתם קורין חברים. פירוש כשאתם קורין קריאת שמע חברים באהבה וקיבוץ אחד:

פרק יג

הדומים. לשון שבח ותהלה כמה דאת אמר (תהלים לז, ז) דום לה' והתחולל לו, וכן דומינו הוא שבח ותהילה (מתנות כהונה):

בקול אחד. כמה דאת אמר כלם כאחד עונים ואומרים, וכתיב (ישעיה ו, ג) וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש כו', שאין מלאך אחד מקדש קודם שמתחיל חבירו:

על הרי בשמים. קרי ביה בַּשָּׂמִים:

טהרני כצבי. דכתיב ביה (דברים יב, טו) הטמא והטהור יאכלנו, הרי שהוא טהור מלקבל טומאה:

גדיים ואילים. דלעיל פ"ב סימן ד' קאמר המדרש או לעופר האילים לאורזילהון דאיילתא, ופירושו איל בחור, וזהו שאמר כאן גדיים ואילים:

אתא לך כו'. בא לך מן הריח הרע אל הריח הטוב, וזהו לשון הפסיקתא ברח דודי אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם ערוק מריחא בישא ואתי לך לריחא טבא:

שני חברים כו'. עיין שבת דף ס"ג, א:

ונכבשין. פירוש שנוחין זה לזה, נושאין ונותנין בה בנחת רוח ונכנעים ומודים זה לזה:

ידבר עמים תחתינו. ישפילם וכל שפלות בנחת (רש"י):

מחזיר להם טעותם. רצה לומרל שמסייען שיבואו על האמת:

וישמע להם. רצה לומר דרש וישמע לשון הבנה שנותן להם בינה לבא על טעותם:

שהוא מזכירה להם. אם שוכחים אחר כך מה שלמדו. וכתב הרד"ל ואולי מכוון הוא לזה שאמרו בברכות דף ו' ע"א תרי מכתבן מייליהו בספר הזכרונות, שלכן דבריהם נזכרים להם למטה גם כן, עד כאן לשונו:

קורין בתורה בחבורות. פירוש עוסקים בתורה ביחד שנים שנים או יותר וכדכתיב איש אל רעהו, וכן כתיב כאן חברים מקשיבים:
בעריות שמזכירים. עיין מגילה דף י"ב ע"א:
אפילו להחריב לעולמו. רצה לומר לא זו שרוצה לאבד אלו שעושים מעשים אלא אפילו כל העולם רוצה להחריב:
מביט אליהם בשתי עיניו. כי כשעושין רצונו של מקום משגיח בנו בעין מדת רחמים ובעין מדת הדין, אך כשאין עושין רצונו של מקום לא יבצר מלהטיב את יראיו בעין מדת הרחמים, אך לא גם במדת הדין, לאשמות העם, על שאין הדור ראוי, שאין עושים רצונו של מקום (אלשיך):
שריהם. של האומות:
אצלי בשמים. קרי ביה על הרי שֻׁבַּשְׁמַיִם כלומר על ההרים שֻׁבַּשְׁמַיִם:
אמר רבי יצחק כהדא. רצה לומר לא כמו שאתה אומר על הרי בשמים פירושו על הרים שֻׁבַּשְׁמַיִם אלא פירשו שַׁמִּים ממש כלומר סמים הם שרי האומות, שהם הסם והעיקר שלהם, כי הדא דכתיב (שמות ל"ד) ואתה קח לך בשמים ראש שפירושו סמים ראש, וכהדא דכתיב (מ"א י') גמלים נושאים בשמים וזהב שפירושו סמים וזהב, כך כאן גם כן הרי בשמים פירושו הרי בסמים. וכך צריך לומר בפנים המדרש כמה דאת אמר ואתה קח לך בשמים ראש סמים ראש, גמלים נושאים בשמים וזהב סמים וזהב, רבי חוניא כו' (שמעתי):
תרין. פירוש הפסוק השני:
לעשות בהם משפט כו'. לא נתבאר היכא יליף לה, ובילקוט ישעיה ובילקוט יהושע גרס כתוב אחד אומר ירה בים וכתוב אחד אומר רמה בים, כיון שראו ישראל שר של מצרים נופל נתנו שבח לכך נאמר רמה בים ואחר כך כתיב מרכבות פרעה וחילו ירה בים (מתנות כהונה):
נמשלה גאותן של ישראל. אפשר דצריך לומר גאולתן של ישראל:
הדא חקלא כו'. השדה הזו כשהיא נקצרת שלא בעונתה אפילו התבן אינו טוב, וכשהיא נקצרת בעונתה אף התבן הוא טוב:
מקטיף נלקט. שקוטפים האשכולות:
בסמיה. החומץ שעושין ממנו:
איתעביד כו'. כשנעשה הכרם חמר פירוש יין טוב אז כורתין אותו, וענין המשלים כולם שכשישראל ממהרים את הקץ אינו עולה בידם, ובעתו במהרה יעלה בידם ועלו בשם ה'

יתברך(מתנות כהונה). והא דכתיב אני ה' בעתה אחישנה, היינו בזכות כדלקמן ובדור שכולו זכאי, כי אז נשלם התיקון, אבל קודם תשלום התיקון בתשובה שלימה אינו טוב, כי כל תיקון התשובה צריך להיות קודם הגאולה (נזר הקודש):

לא זכיתם בעתה. קשה א"כ אחישנה בעתה מבעי ליה. ויש לומר דמילתא פסיקתא נקט ברישא. עוד יש לומר משום שאם תבא הגאולה שלא בעונתה אינה טובה כדאיתא לעיל, להכי נקט בעתה ברישא לומר דכשיחישנה על ידי זכות תהיה הגאולה הגונה כמו בעתה, וזהו הטעם שמייתי המדרש הא דרבי אחא הכא. ועיין בירושלמי פרק קמא דתענית (ה"א) ובבלי סנהדרין דף צ"ח, א' ועיין שם במהרש"א בחדושי אגדות: